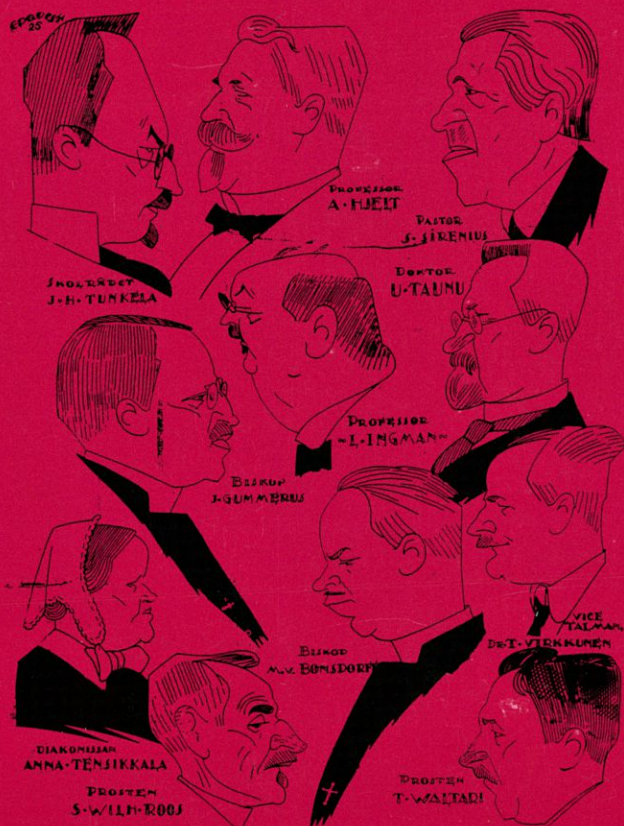

Aila Lauha

Suomen kirkon kansainväliset suhteet 1923 – 1925

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN SEURAN
TOIMITUKSIA 159

FINSKA KYRKOISTORISKA SAMFUNDETS
HANDLINGAR 159

Aila Lauha

SUOMEN KIRKON KANSAINVÄLISET SUHTEET 1923–1925

ZUSAMMENFASSUNG

Die internationalen Beziehungen der
finnischen Kirche 1923–1925

HELSINKI 1993
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA
SOCIETAS HISTORIAE ECCLESIASTICAE FENNICA

Suomen Kirkkohistorialliselle Seuralle julkaistavaksi esittäneet
professori Simo Heininen ja apulaisprofessori Juha Seppo

Suomen Kirkkohistoriallinen Seura
PL 48 (Fabianinkatu 7)
SF-00014 Helsingin yliopisto

ISBN 951-9021-89-2
ISSN 0356-0759

Tekstinvalmistus: Magneettisesta tekstistä
Painaminen ja sidonta: Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1993

Saatteeksi

Suomen kirkon ulkomaansuhteita ja ekumeenista osallistumista vuosina 1917–1922 käsitelleen väitöskirjani valmistuttua vuonna 1990 tutkijakollegat kannustivat minua jatkamaan saman aihepiirin parissa vielä toisen monografian verran. Tämä tuntui mielekkäältä ratkaisulta, koska keskeiset lähderyhmät olivat tuttuja ja osittain läpikäytyjä.

Tehtävä osoittautui odotettua työläämmäksi, sillä aikakausi, vuodet 1923–1925, oli sekä Suomen kansainvälispoliittisen aseman että kirkkojenvälisten ykseyspyrintöjen kannalta toinen ja ongelmat siksi varsin toisenlaisia. Yhteisestä aihepiiristä huolimatta kirjoista tuli eri-ilmeisiä muutoinkin kuin kanneltaan.

Tutkimustyötäni edistivät Oskar Salosen säätiön ja Helsingin yliopiston tutkimusmäärärahastaan myöntämät apurahat. Suomen kirkkohistoriallinen seura on hyväksynyt tutkimukseni julkaisujensa sarjaan. Esitän mainituille tahoille parhaat kiitokset työni tukemisesta.

Eine entschiedene Hilfe für das Zustandekommen meiner Arbeit war ein einjähriges Forschungsstipendium, das mir 1991 von der deutschen Alexander von Humboldt-Stiftung bewilligt worden war. Mit seiner Hilfe konnte ich die Arbeit an meiner Untersuchung auch in Berlin durchführen und die dortigen für mein Thema wichtigen Archive und Bibliotheken nutzen. Die großzügige Unterstützung der Humboldt-Stiftung erlaubte mir zudem einen Einblick in das deutsche Wissenschaftsleben über den Horizont meines eigentlichen Fachgebietes hinaus. Auch eine für meine Forschungen nützliche Konferenzreise war mir dank der Unterstützung der Stiftung möglich. Für all diese Hilfe möchte ich an dieser Stelle meinen besonderen Dank aussprechen.

Ganz besonders herzlich möchte ich auch Prof. Dr. Gerhard Besier (heute Heidelberg) und Prof. Dr. Bernd Moeller (Göttingen) für ihren vielfältigen Einsatz danken, mit dem sie zum Gelingen meines Deutschlandaufenthalts und zum Fortgang meiner Forschungen beigetragen haben. Mein Dank geht auch an die vielen anderen jüngeren und älteren deutschen Kollegen, mit denen ich während meiner Zeit in Berlin zusammenarbeiten konnte.

Professori Simo Heininen ja apulaisprofessori Juha Seppo ovat Suomen kirkkohistoriallisen seuran edustajina lukeneet käsikirjoituksen. Kiitän heitä saamastani arvokkaasta palautteesta. Dosentti Hannu Mustakallio oli tärkeänä tukena työn painatusvaiheessa. Klaus-Jürgen Trabant on kääntänyt saksankielisen tiivistelmän. Opiskelija Kati Kemppainen auttoi työn oikoluvussa ja muussa tarkistustyössä. Julkaisusihteeri Tiina Kaarelan kanssa oli jälleen ilo suunnitella kirjan ulkoasua. Kiitän heitä kaikkia sekä myös muita kollegoitani kirkkohistorian laitoksella hyvin sujuneesta yhteistyöstä.

Helsingissä maaliskuussa 1993

Aila Lauha

Sisällys

TUTKIMUSTEHTÄVÄ	15
Tehtävänasettelu ja aikarajaus	15
Lähteet ja tutkimustilanne	17
 I KIRKON KANSAINVÄLISEN VUORO- VAIKUTUKSEN PUITTEET	 19
1. KIRKKOJENVÄLISEN TYÖN YLEISTILANNE	19
a. Kirkollista ulkopoliitiikkaa vai ekumeniaa?	19
b. Katolisen ekspansion pelko luo protestanttista yhteisrintamaa	21
c. Suuret järjestöt suunnittelevat konferensseja	23
d. Luterilaisuus kohti keskusjärjestöä	25
e. Bilateraaliset ykseysneuvottelut keskittyvät virkakysymykseen	28
2. SUOMALAISTEN OSALLISTUMIS- EDELLYTYKSET	31
a. Suomalaisen yhteiskunnan sisä- ja ulkopoliittinen profiili	31
b. Asemaltaan vakaa kirkko valmiina uudistuksiin	35
c. Uskonnonvapauden rauhallinen toteutus	37
d. Kansankirkkojen välillä reaalipoliittinen uskontorauha	40
e. Suomalaisten paikka kirkkojenvälisen työn kentässä	43
 II KIRKKOJENVÄLINEN TYÖ JATKAA VERKKAISTA ETENEMISTÄÄN	 45
1. RAHOITUKSEN JÄRJESTYMINEN EI LOPETA VALTATAISTELUA	45

2. WORLD ALLIANCE -TYÖ EKUMEEINISEN OSALLISTUMISEN PÄÄVÄYLÄ	50
a. Hjeltin johtama suomalaisosasto pohjaa Scandia major -ajatteluun.....	50
b. Pääsihteeri Ramsayn vierailu virkistää toimintaa	53
c. Itämeren piiri vai Skandinavia suomalaisen WA-työn lähiryhmäksi?	59
3. SUOMALAISET KIINNITTYVÄT VÄLJÄSTI LUTERILAISEEN MAAILMANKONVENTTIIN	61
a. Epävirallinen, mutta kirkollisesti edustava suomalaisdelegaatio	61
b. Gummerus puolustaa luterilaisuuden ekumeenista luonnetta	66
c. Pohjolan kirkkoblokki saa edustuksensa jatkokomiteaan	71
d. Viileän myönteinen suomalaispalaute	73
e. Jatkokyöskentely alkaa Venäjän-avun merkeissä	78
4. ASEMA MUUN EKUMENIAN KENTÄSSÄ	82
a. Life and Work -työ etenee ilman suomalaispanosta ...	82
b. Suhde Faith and Order -työhön yhä lukossa	85
c. Suora kontakti lähetysliikkeeseen	86
d. NMKY:n maailmankonferenssin odotus alkaa	89
III POHJOISMAISEN YHTEYDEN KRIISISTÄ UUTEEN NOUSUUN	91
1. NATIONALISMI RUOTSIN-SUHTEIDEN TIELLE ...	91
a. Ruotsalainen hiippakunta – kirkollinen silta Ruotsiin?	91
b. Kielitaistelu, Länsipohjan kysymys ja puolustusliittoteema rikkovat naapurisovun	94
c. Jännitys leviää kirkkoon	98
d. Wallman-riita kuumentaa mieliä	101
e. Hederstierna-skandaali lisää katkeruutta	106

f. Porvoon piispa vihitään ilman Ruotsin kirkon edustajaa	108
2. POHJOISMAISEN YHTEYDEN TEOLOGISET HÄIRIÖT	111
a. Norjan ja Ruotsin kirkkoriidoissa antiekumeenisia aspekteja	111
b. Alttius liberaaliteologian vastaiseen rajankäyntiin kasvaa Suomessakin	113
3. SUUNTA LIENNYTYKSEEN	116
a. Yhteyden uskollisimmat ylläpitäjät	116
b. Ponnistelut ennakkoluulojen voittamiseksi laajenevat	120
4. YHTEISTYÖN NOUSU	124
a. Poliittiset edellytykset paranevat	124
b. Konferenssien sarja alkaa	126
c. Kirkko Gummeruksen ja von Bonsdorffin johdolla pohjoismaiseen piispalliseen yhteistyöhön	130
d. Onnistuiko silta?	132
IV RUHRIN KYSYMYS NOSTAA SAKSAN-BUUMIN	135
1. RUHRIN MIEHITYKSEN ENSIREAKTIOT KIRKOISSA	135
a. Saksan kirkot vetoavat ulkomaisiin veljeskirkkoihin	135
b. Ruotsin kirkko Saksan puolesta	137
c. Ruhrin kysymys ekumeenisen liikkeen keskusteluissa	142
2. SAKSALLE USKOLLINEN, VAROVAINEN SUOMEN KIRKKO	146
a. Tieto Ruhrista leviää	146
b. Kirkko tyytyy pappien adressiin ja rahalahjoihin	150

c. WA:n liennytysviesti leviää Suomessa	157
d. Saksa-mielenkiinnon renessanssi	158
e. Kriisin väistyminen laimentaa Saksa-mielenkiinnon	162
f. Edistystä kirkkojen virallisissa suhteissa	165

V KATOLISUUDEN PELKO KIRKKOJENVÄLISEN TYÖN HÄIRIÖTEKIJÄKSI

168

1. TAISTELU ITÄMEREN PIIRISSÄ ALKAA

168

a. Antikatolinen rintama siirtyy pohjoiseen

168

b. Reaktiot Latvian ”kirkkoryöstöön”

169

2. SUOMEN KIRKKO YHTYY POHJOLAN

ANTIKATOLISEEN KUOROON

173

a. Suhde Vatikaaniin probleema Suomessakin

173

b. Tilanne kulminoituu kardinaali van Rossumin
vierailuun

176

c. Latvia-vetoomus jää vaille vaikutusta

179

d. Reunavaltio politiikka suomalaisen antikatolisuuden
jaru?

184

3. ANTIKATOLISUUS VARJOSTAMAAN

ANGLIKAANISUHTEITA JA

EKUMEENISIA PYRINTÖJÄ

188

a. Keskustelu successio apostolicasta Porvoon piispan-
vihkimyksen yhteydessä

188

b. Canterburyn arkkipiispan paimenkirje vahvistaa
epäluuloja

193

c. Lehtonen torjuu succession palauttamisen

195

d. Anglikaanien arvostelu kirkossa yltyy

198

4. KIRKKO KIISTÄÄ JULKISESTI KATOLISUUDEN

IMUN

201

a. Van Rossumin vierailun jälkipuinti

201

b. Seurakuntajärjestöt Suomen kirkon
protestanttisuuden takaajiksi

204

c. Arkkipiispan loppukaneetti	207
-------------------------------------	-----

VI EKUMENIA NOUSEE KIRKOLLISEN KESKUSTELUN POLTTOPISTEESEEN	209
--	-----

1. PUOLTAJAT JA VASTUSTAJAT VAHVISTAVAT ASEMIAAN	209
a. "Kirkon velvollisuudet ulospäin" kirkkopäivä- teemana	209
b. World Alliance -työssä korostuvat alueelliset yhteydet	215
c. Heimoharrastus sekä diaspora- ja Venäjän-työ mielenkiinnon kohteena	218
d. Antiliberaali, ekumeniakriittinen rintama alkaa kehkeytyä	223
2. TUKHOLMAN KUTSUT SAAPUVAT	226
a. Johanssonin ensireaktio ennakoi hyvää	226
b. Birminghamin Copec-konferenssi valmentaa Tukholmaan	228
c. Lehtonen Life and Work -suunnittelukokouksissa	231
d. Tukholman kokous – Söderblomin kokous	232
3. TILANNE KÄRJISTYY	234
a. Johansson aloittaa kritiikkinsä	234
b. Suomen kirkon osallistuminen vaarantuu	238

VII SUOMALAISET TUKHOLMAN KOKOUKSEN VAIKUTUSPIIRISSÄ	242
---	-----

1. KOKOUSEDUSTAJAT VALITAAN "VALLANKAAPPAUKSELLA"	242
a. Mieli pidemuokkauksen vaihe	242
b. Vaihtoehtoiset ratkaisumallit	246
c. Johanssonin aktiviteetti	250
d. Toinen Johansson Viipuriin?	251

e. Epävirallinen delegaatio muotoutuu	254
f. ”Voita vai heravettä?”	261
g. Ulkosuhteita Johanssonin ehdoilla	266
 2. TUKHOLMAN KOKOUS ULKOINEN	
MENESTYS	269
a. Osanotto suotuisien Ruotsin-suhteiden höystämää	269
b. Suomalaisdelegaatio pääteemojen seuraajana	271
c. Kristitty maansa kansalaisena – Gummeruksen esitelmä	274
d. Tuloksena varovainen julkilausuma ja jatkokomitea..	277
e. Kiihkottomat jälkiarviot	278
 3. SUOMESTAKO TUKHOLMAN VASTAKOKOUKSEN ISÄNTÄMAA?	284
a. Johansson luterilaisuuden sisäisen tyytymättömyyden päättuloksiksi	284
b. Luterilainen rintama vaarassa hajota	288
c. Kirkko jättää Johanssonin yksin	291
 4. WA-TYÖN HUIPPU OHI	295
a. WA-komitean laajennus ei vilkastuta toimintaa	295
b. WA:n pasifistiset tendenssit suomalaisille vieraita	300
 5. EDELLYTYKSET ETEENPÄIN	309
a. Ulkopolitiikka ei aseta esteitä ulkosuhteille	309
b. Kirkon valta-asetelmat vakava jarru	311
c. Tunnustususkollisuus mahdollistaa osallistumisen – rationalisminvastaisuus ei	312
d. Mihin suuntaan ekumenian kentässä?	315
 VIII SUOMALAINEN LUTERILAIKUUS SILTANA JA PUOLUSTUSBUNKKERINA	317

LYHENTEET	328
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	331
HENKILÖHAKEMISTO	362
ZUSAMMENFASSUNG	367

Tutkimustehtävä

Tehtävänasettelu ja aikarajaus

Suomen luterilaisella kirkolla oli vuoteen 1923 tultaessa vakiintunut, joskin vielä vaatimaton ulkosuhteiden verkosto. Sen alkumuotona oli ollut eri kirkollisilla työaloilla kuten sisälähetys- tai merimieslähetystyössä tehty yhteistyö. Tämä toiminta oli yleensä rajoittunut joko pohjoismaiseen lähipiiriin tai muutoin oman tunnustuskunnan sisälle, eikä siihen ollut liittynyt sanottavia poliittisia kytkentöjä. Jo autonomian ajalla, mutta erityisesti itsenäistymisen jälkeen, oli tämän ohella ryhdytty solmimaan yhteyksiä niihin eri kirkkojenvälisiin järjestöihin, joiden pohjalta 1910- ja 1920-luvulta kehittyi varsinainen ekumeeninen liike. Kirkkojenvälisen yhteistyön lisääntyminen ja monipuolistuminen pakotti kirkon aiempaa enemmän ottamaan huomioon Suomen ulkopoliittisen aseman ja maailmanpoliittisen tilanteen vaatimukset eli määrittämään oma ulkopoliittinen profiilinsa.

Vuonna 1990 ilmestynyt väitöskirjani osoittaa, että kirkon ulkomainen profiili oli välittömästi itsenäistymisen jälkeisinä vuosina (1917–1922) kansallisesti värittyä. Oman maan asema, sen turvallisuus ja tulevaisuus olivat kirkon johdon ja papiston keskeisinä huolenaiheina. Kirkon ulkosuhteet aaltoilivat siksi ulkopoliittisten suhdanteiden mukaisesti, ja suomalaiset käyttivät hyväkseen ekumeenisten kokousten tarjoamat mahdollisuudet omien kansallisten etunäkökohtien esilläpitämiseen. Kirkkojenvälinen yhteydenpito arvioitiin yleensä maan aseman kannalta hyödylliseksi. Vuodet 1917–1922 virittivät Suomessa kiinnostusta myös itse ekumeenista, kirkkojen ykseyttä edistävää toimintaa kohtaan. Suomalaisten ekumeenisia ensi askelia sävytti kuitenkin korostettu huolenpito luterilaisten kirkkojen ja luterilaisen perinteen asemasta. Varsinainen ekumeeninen ykseys

pysyi harvojen pioneerihahmojen visiona.

Tämä tutkimus käsittelee Suomen kirkon kansainvälisiä suhteita vuosina 1923–1925 ja muodostaa siten olennaisilta osin suoran jatkon väitöskirjalleni. Tutkimuksen rajaaminen mainittuihin vuosiin johtuu ennen muuta syyskesällä 1925 järjestetyn Tukholman suuren ekumeenisen kokouksen problematiikasta. Tämä kokous pitki valmisteluineen ja riitaisine loppuselvittelyineen muodosti sekä ekumeenisessa liikkeessä että Suomen kirkon ulkosuhteissa tärkeän merkkipaalun.

Vuodet 1923–1925 muodostavat mielekkään kokonaisuuden myös Suomen kansainvälispoliittisen tilanteen näkökulmasta. Kirkon keskeisen vaikuttajan Lauri Ingmanin hallitusajaksi (1924–1925) ja K. J. Ståhlbergin viimeiset presidenttivuodet sisältyvät kokonaan aikarajaukseen. Tutkittavana aikana Suomi kävi läpi vaikeahkon ulkopoliittisen kriisin suhteessa Ruotsiin ja maan hallitus joutui Ruhrin miehityksen vuoksi tasapainoilemaan Saksan-suhteissaan. Molemmat tapahtumasarjat koskettivat myös kirkkoa. Aikakaudelle tyypillistä oli myös Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) jyrkkenevä ulkopoliittinen asenteenmuodostus, joka alkoi heijastua nuoren teologikunnan asenteisiin.

Tutkimukseni tavoitteena on selvittää ensiksikin Suomen kirkon kansainvälisen osallistumisen kirkollis-teologisia taustatekijöitä eli hahmottaa se henkinen taustailmasto, josta toimintaa puoltavat ja sitä vastustavat asenteet nousevat. Etsin kansainvälistä toimintaa harjoittavat ja sitä vastustavat voimaryhmät, kuvaan heidän asenteitaan ja aktiviteettiaan sekä analysoin toiminnan teologista profiilia. Toiseksi pyrin suhteuttamaan kirkon ulkosuhteiden kehityksen maan viralliseen ulkopoliittiseen linjaukseen ja sitä koskevaan keskusteluun. Kolmantena tavoitteenani on osoittaa suomalaisen osallistumisen paikka ja merkitys kirkkojenvälisen työn kokonaiskentässä. Tämä vaatii kirkkojenvälisen ja ekumeenisen työn kokonaistilanteen seuraamista paitsi tutkimuksen myös kansainvälisen arkistomateriaalin avulla, koska ekumeenisen liikkeen kansainvälinen historiankirjoitus on yhä varsin puutteellista.

Edellä mainitut kolme tavoitetta ovat yhteiset väitöskirjani kysymyksenasettelulle. Käsitteilytavoissa on kuitenkin myös eroavuuksia.

Itsenäisyyden alussa kirkon kansainvälisiä suhteita hoitivat pienet, usein epäviralliset ryhmittymät, jotka vasta vähitellen lunastivat paikkansa kirkollisina vaikuttajaryhminä. Vuoteen 1923 tultaessa tämä pioneerivaihe alkoi olla ohitse, ja kansainvälinen osallistuminen ymmärrettiin aiempaa selvemmin koko kirkon asiaksi. Suunta vei myös ns. allianssiekumeniasta kohti suuria maailmanjärjestöjä. Tässä tutkimuksessa voin siksi perustellusti vähentää eräiden aiemmin välttämättömien sivujuonteiden mukana kuljettamista. Kansainvälisistä järjestöistä keskityn vaikutusvaltaisimpiin ja Suomessa vankimman jalansijan saaneisiin liikkeisiin. NMKY:n, NNKY:n ja Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton toimintaa käsittelen vain sikäli, kun jonkin olennaisen kehityskulun seuraaminen käy päinsä ainoastaan niiden kautta tai kun niiden toiminnalla oli Suomelle erityistä merkitystä. Lähetyssekumeniassa keskityn kokonaiskirkon kannalta tärkeimpiin linjakysymyksiin ja jätän esimerkiksi Suomen lähetysseuran ulkomaisen yhteydenpidon muutoin syrjään. Tästä aihepiiristä, kuten myös kirkollisista heimosuhteista, on tekeillä erillistutkimukset.

Kaikkiaan seuran kansainvälisten asioiden käsittelyä kirkossa mahdollisimman virallisesta näkökulmasta ja painotan teemoja, jotka herättivät laajinta huomiota. Käsite ekumenia kuvaa tässä työssä ensisijaisesti aikakaudella vaikuttavien ylitunnustuksellisten tai tunnustuskuntien sisäisten kansainvälisten järjestöjen toimintaa ja adjektiivit ekumeeninen vs. antiekumeeninen vastaavasti asennetta kyseisiin järjestöihin.

Lähteet ja tutkimustilanne

Päälähteinä käytän kirkkojenvälistä työtä harjoittavien suomalaisten järjestöjen asiakirjoja sekä piispainkokousten ja kirkolliskokousten asiakirjoja. Tärkeitä lähderyhmiä ovat edelleen kirkolliset lehdet, piispojen ja muiden kirkon voimahahmojen henkilöarkistot sekä painetut asiakirjakokoelmat, esimerkiksi ekumeeniset kokousraportit. Käytän myös ulkoministeriön arkistoa. Ulkomaisista arkistoista tärkeimmät ovat Upsalan yliopiston kirjastossa sijaitsevat Ekumeniska samlingen ja Nathan Söderbloms brevsamling sekä Berliinin evanke-

linen keskusarkisto, Evangelisches Zentralarchiv in Berlin. Kyseiset arkistot sisältävät ruotsalaisten ja saksalaisten asiakirjojen ohella myös laajoja kansainvälisiä asiakirjasarjoja ja ulkomaisia yksityiskokoelmia. Ajankuvan ja ulkopoliittisen ilmaston selvittämiseksi olen seurannut systemaattisesti eräitä päivälehtiä sekä tutustunut Ulkoasiainministeriön arkiston leikekokoelmiin.

Väitöskirjaani lukuunottamatta ei varsinaista tutkimusta Suomen kirkon kansainvälisistä yhteyksistä 1910- ja 1920-luvulta ole. Suomalaisen ekumeenisen osallistumisen alkuaskeleita ja Tukholman kokousta on tosin valotettu parissa pro gradu -työssä. Kirkollisten ulkosuhteiden tutkimuksessa 1930- ja 1940-luku ovat erityisesti *Eino Murtorinteen* ja *Jaakko Ripatin* ansiosta saaneet osakseen runsaammin huomiota. Käsillä oleva 1920-luku muodostaa siis kirkon ulkosuhteiden tutkimuksessa tutkimattoman alueen, joka on syytä kartoittaa.

Vaikka 1920-luku pitkään muodosti aukon myös suomalaisessa ulkopoliitiikan tutkimuksessa, 1920-luvun politiikan ja ulkopoliitiikan perusteoksia, jopa aivan tuoreita, on nykyisin jonkin verran enemmän tarjolla. Ekumeenisen liikkeen historiankirjoitukseen ovat puolestaan saksalaiset *Gerhard Besier*, *Hanns Kerner* ja *Wolfram Weiße* viime vuosina antaneet arvokkaan lisän. Kuitenkin juuri 1920-luvun osalta on tälläkin alalla vielä runsaasti selvitettävää. Nimenomaan suomalaisten osuus jää kansainvälisessä tutkimuksessa yhä usein suorastaan virheellisten arvailujen varaan. Tutkimukseni täydentää näin ollen myös ekumeenisen liikkeen historiankirjoitusta.

I Kirkon kansainvälisen vuorovaikutuksen puitteet

1. Kirkkojen välisen työn yleistilanne

a. Kirkollista ulkopoliittikkaa vai ekumeniaa?

Kansalliset ja nationalistiset tekijät värjäsivät kirkkojen välistä yhteistyötä voimakkaasti vielä vuosia ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Tämä tuntui selvimmän sodan häviäjän, Saksan, sekä voittajamaiden Ranskan, Englannin ja Yhdysvaltojen kirkkojen keskinäisissä suhteissa. Poliittiset ristiriidat johtivat ajoittain kirkkojen välisen kokousten boikotointiin, ja saksalaisilta vaadittiin kerta toisensa jälkeen Saksan sotasyllisyyden tunnustamista. Versaillesin rauhan katke- roittamat saksalaiset varoivat kuitenkin antamasta julkilausumia, joita olisi voinut pitää sotasyllisyyden ja samalla Saksalle asetettujen sotakorvausvelvoitteiden hyväksymisenä.

Sodan jälkivaikutus näkyi myös aikakaudelle tyypillisten pasifististen korostusten lisääntymisenä¹. Niiden esilletuomisesta vastasivat pääasiassa joko voittajamaiden tai neutraalien maiden kirkkojen edustajat, koska sodanjälkeisen status quon säilyttäminen vastasi näiden maiden etua. Kansalliset etunäkökohdat vaikuttivat myös näkemyksiin Kansainliitosta. Esimerkiksi Saksan kirkoissa ei Kansainliitto-optimismia esiintynyt.²

1 Sodanjälkeisestä pasifismista *Huovio* 1970, 198–199.

2 *Hudson* 1970, 47–48, 57–68; *Scholder* 1974, 336–337; *Besier* 1982, 10–12, 110–112, 119–124, 131–134; *Kerner* 1983, 132.

Koska kirkkojenvälinen vuorovaikutus oli väistämättä riippuvainen laajemmasta kansainvälispoliittisesta viitekehyksestä, kirkot olivat alituisessa vaarassa luisua, ja ajoittain luisuivatkin, maidensa ulkoministeriöiden apuorganisaatioiksi. Tätä kehää pyrittiin kirkkojenvälisissä kokoontumisissa sitkeästi murtamaan, joskus tuloksellisesti, mutta yleensä turhaan. Saksan kirkkojen asennoitumisessa näkyi vielä pitkään epäluuloisuutta ja kaunaa voittajamaista tulevia aloitteita kohtaan.

Kirkot yrittivät kuitenkin ottaa oppia maailmansodan kokemuksista. Myönteistä kehitystä on nähtävä ainakin siinä, että kansainvälisen yhteisymmärryksen ja rauhantyön edistäminen omaksuttiin kirkkojenvälisen työn olennaiseksi osaksi. Ekumeeniseksi voimahahmoksi nousi näinä vuosina sodassa puolueettomana pysytelleen Ruotsin arkkipiispa Nathan Söderblom sosiaalieettisesti painottuneine ohjelmineen ja rauhanaktioineen.³

Sodan jälkiselvittelyistä huolimatta kirkkojenvälinen työ alkoi 1920-luvun edetessä suuntautua aiempaa enemmän varsinaiseen teologiseen keskusteluun ja kirkkojen elämän käytännön kysymyksiin. Oppikeskusteluja käytiin sekä tunnustuskuntien sisäisinä että niiden välisinä, osittain myös bilateraalisina. Kysymys neuvottelijoiden epäyhtenäisestä valtuutuksesta tuotti kuitenkin jatkuvia ongelmia. Esimerkiksi Yhdysvaltojen ja Englannin kirkkojen neuvottelijoilla oli jo varhain takanaan virallinen valtuutus, kun taas monet Euroopan luterilaiset kirkot toimivat asianharrastajapohjalta. Myös paikalliset arvovaltaistelut ja teologiset koulukuntaerot vaikeuttivat ekumeenista kehitystä. Kirkkojen viralliseen kanssakäymiseen ja painaviin oppikeskusteluihin oli vielä matkaa.⁴

3 *Teinonen* 1960, 21–24; *Tavard* 1964, 98–99; *Hudson* 1970, 72–76; *Besier* 1982, 151–152; *Weiß* 1991, 12–13, 38, 54–63, 156–158.

4 *Latourette* 1967, 363–367; *Besier* 1982, 126–127, 135, 159–163; *Lauha* 1990, 375–379.

b. Katolisen ekspansin pelko luo protestanttista yhteisrintamaa

Kirkkojenvälisen työn ja alkavan ekumeenisen liikkeen keskeisiä ongelmakohtia oli alusta pitäen roomalaiskatolisen kirkon varautunut asenne. Evankelisen kristikunnan taholta lähteneet kaavailut kristittyjen yhteistoiminnasta jäivät sen piirissä lähes vaille vastakaikua.⁵ Protestanttisen ja katolisen maailman väliset suhteet näyttivät kaivatun ekumenian aikakauden kynnyksellä pikemminkin entistä jähmeämmiltä.

Tilannetta pahensi maailmansodan jälkeinen uskontopoliittinen valtataistelu. Sota oli Keski-Euroopassa vahvistanut katolisen kirkon asemaa. Valtauskonnoltaan katoliset Belgia, Ranska ja Italia kuuluivat sodan voittajiin, minkä lisäksi sodan tuloksena oli syntynyt kolme uutta vahvaa katolista valtiota, Liettua, Puola ja Irlanti. Katolinen kirkko oli saanut vahvan sijan myös Saksan ja Hollannin poliittisessa elämässä. Katolisen kirkon lisääntyvä vaikutusvalta näkyi kirkollisen elämän tasolla tietynlaisena ekspansiona kuten hiippakuntien ja piispanvirkojen lisäämisenä keskellä protestanttisia maita sekä pyrkimyksenä solmia hallitusten kanssa Roomalle edullisia konkordiaatteja. Vuonna 1922 valitun uuden paavin Pius XI:n ensimmäiset toimet ennakoivat tämän kehityksen tehostumista, ja protestantit katsoivat voivansa hyvällä syyllä puhua jo uudesta vastauskonpuhdistuksesta. Uhan tuntua lisäsi se, että maailmansodan jälkeinen henkinen ilmapiiiri näytti ajavan erityisesti sivistyneistöä katolisen kirkon helmaan.⁶

Katolisuuden vastaiset näkemykset alkoivat saada sijaa myös ekumeenisten johtohahmojen kannanotoissa. Joillekin heistä oli yhteistyö katolisten kanssa ollut mahdotonta jo alun pitäen,⁷ mutta osa pettyi nimenomaan Rooman antiekumeeniseen linjaukseen ja ekspansiopolitiikkaan. Esimerkiksi Nathan Söderblomin ekumeeniseen ko-

5 Ohlemüller 1928, 10–11; Sundkler 1968, 337–338; Kerner 59–60.

6 Detert 1925, 60–62; Zscharnack 1925, 6–16; Ohlemüller 1932, 15–38, 82–94; von Aretin 1970, 173–174, 176–187; Wadensjö 1972, 129–134; Nowak 1981, 93–97.

7 Macfarland 1938, 72–74.

konaisohjelmaan ilmaantui näihin aikoihin jyrkähkö raja-
laiskatolisuuteen päin. Katolinen kirkko oli hänen mukaansa muuttu-
nut historian kuluessa lahkoksi. Alkukirkon ajoilta juontuvan aidon
katolisuuden eli ”evangelisen katolisuuden” säilyttäminen oli siksi
ymmärrettävä muun kristikunnan, erityisesti protestanttisten kirkko-
jen yhteiseksi tehtäväksi.⁸

Rooman kirkon antiekumeenisuus ja katolinen ekspansio nakersi-
vat kiistatta pohjaa ekumeeniselta työltä. Toisaalta niiden voi kuiten-
kin katsoa välillisesti myös vauhdittaneen sitä. Katolisuuden pelko
ajoi näet protestanttisia kirkkoja lähemmäs toisiaan. Kansallisella
tasolla syntyi yleisprotestanttisia kirkkoliittoja, joista suurin oli Sak-
san luterilaisten, unioitujen ja reformoitujen kirkkojen vuonna 1921
muodostama Saksan evankelinen kirkkoliitto. Myös Tšekkoslovakian
luterilaiset ja reformoidut kirkot solmivat liiton. Kirkkoliittojen odo-
tettiin tehostavan ja elvyttävän evankelisten kirkkojen toimintaa sekä
vahvistavan protestanttisten kirkkojen uskontopoliittista ja poliittista
painoarvoa.

Kirkkoliittojen ohella katolisuuden pelko synnytti yhteisprotes-
tanttista antikatalista yhdistystoimintaa. Antikatalisten järjestöjen
pioneeri oli vuonna 1886 perustettu Evangelischer Bund, jonka pää-
maja oli Berliinissä. Protestanttisten kirkkojen käytännön avustustyö-
hön keskittynyt, vuonna 1922 perustettu Zentralstelle für Kirchliche
Hilfsaktionen (Zentralstelle) sijaitsi Sveitsissä. Molempien järjestö-
jen toiminta paisui laajalti yli kansallisten rajojen. Protestanttikunnan
sisällä ne edistivät siten osaltaan ekumeenista rakennustyötä.⁹

8 Söderblomin laajimmat kannanotot roomalaiskatolisuuteen päin ovat
peräisin vuodelta 1919. Hän pohti suhdetta katolisuuteen myös keskus-
teluissaan ja kirjeenvaihdossaan Friedrich Heilerin kanssa. *Misner*
1981; *Brodd* 1982, 132–134, 139, 146–149; 186–202; *Kerner* 1983,
349–353; *Weiß* 1991, 66, 124–130.

9 *Wadensjö* 1971, 112–113, 241–243; *Wadensjö* 1972, 127–129; *Nowak*
1981, 97. Weimarin tasavallan aikana Evangelischer Bund toimi Sak-
sassa oikeistolais-protestanttisena painostusryhmänä. Bruno Doe-
hringin johtoaikana 1923–1927 liitto tuki suunnitelmaa luoda katoliselle
Zentrum-puolueelle protestanttinen vastine; tavoite jäi saavuttamatta,
ja liitto ajautui sittemmin kansallissosialistien myötäilijäksi. *Wright*
1974, 35, 79; *Nowak* 1981, 153–157; *Scholder* 1986, 35–36, 137.

c. Suuret järjestöt suunnittelevat konferensseja

Kirkkojenvälisen työn kenttää hallitsi 1920-luvun alkupuolella neljä suurta organisaatiota. Oppi- ja tunnustuskysymyksiin keskittyvän Faith and Order -liikkeen keskus oli Yhdysvaltojen protestanttisepiskopaalisissa kirkoissa. Piispa Charles H. Brentin johtaman liikkeen pyrkimyksenä oli edistää yhteisymmärrystä erilaisia uskonkäsityksiä ja kirkkojärjestystä edustavien kirkkojen kesken, jotta ne ryhtyisivät pyrkimään kohti kirkkojen näkyvää ykseyttä. Faith and Order -liikkeen konkreettisena lähitavoitteena oli järjestää Edinburghissa vuonna 1910 pidetyn lähetyskokouksen kaltainen suurenkokous. Faith and Order -työ oli vähitellen saanut jalansijaa useissa Euroopan maissa erityisesti liikkeen pääorganisaattorin Robert H. Gardinerin matkojen ja tiiviin kirjeenvaihdon kautta, ja esimerkiksi ortodoksisten kirkkojen panos oli kasvamassa. Osa protestanttisista kirkoista, esimerkiksi Saksan evankelinen kirkkoliitto, oli tosin järjestöön nähden yhä varautunut ja lähetti suunnittelukokouksiin pelkkiä tarkkailijoita.¹⁰

Toinen kirkkojenvälisen työn päähaara, lähetyskumeeninen liike, oli vuonna 1921 saanut keskusorganisaatiokseen Kansainvälisen lähetysneuvoston (KLN). Sen työtä hallitsi kauan saksalaisen lähetystyön uudelleenjärjestely. Tämän tematiikan alkaessa väistyä esiin nousi uusia ajankohtaisia kysymyksiä, erityisesti orjuus- ja rotu- ja huumausaineongelmat. Liikkeen piirissä käytiin myös lähetysteologista keskustelua sekä pohdittiin nuorten kirkkojen käytännön ongelmia ja kristinuskon suhdetta muihin uskontoihin. Faith and Order -liikkeen tavoin oli myös lähetyskumeniassa jo Edinburghista alkaen mukana protestantteja ja ortodokseja, ja tavoitteisiin kuului kansainvälisen suurkokouksen järjestäminen.¹¹

Kirkolliseksi rauhanjärjestöksi mainittu, vuonna 1914 perustettu World Alliance for Promoting International Friendship through the

10 *Bate* 1927, VII–X; *Ruthenberg* 1961, 190–199; *Karlström* 1962, 74–85; *Tavard* 1964, 97–99; *Tallow* 1967, 417–419; *Till* 1972, 202–203; *Besier* 1982, 126–127, 135–136.

11 *Hogg* 1952, 199–200; *Teinonen* 1960, 33–35; *Karlström* 1962, 35–42, 55–57, 60; *Tavard* 1964, 95–97; *Latourette* 1967, 363–367; *Hudson* 1970, 65–68; *Till* 1972, 196–197, 200; *Lauha* 1990, 325–327.

Churches (WA) keskittyi kirkkojenvälisistä järjestöistä selkeimmin kansainvälispoliittisen liennytyksen ja kansojen välisen yhteisymmärryksen edistämiseen. Se toimi läheisessä yhteistyössä muiden rauhanjärjestöjen, erityisesti Church Peace Unionin kanssa ja sai niiltä taloudellista tukea. Rauhansopimusten solmimisen jälkeen WA oli keskittynyt uskonnonvapausproblematiikkaan, vähemmistökansojen ja -kirkkojen aseman tarkkailuun sekä Kansainliiton toiminnan seuraamiseen ja tukemiseen. Järjestön piirissä esiintyi myös voimakasta aseriisuntakeskustelua.¹²

WA:n aktiivisuudesta huolimatta kirkkojenvälisen sosiaalieettisen työn johtopaikka oli siirtymässä vuonna 1920 syntyneelle Nathan Söderblomin johtamalle Life and Work -järjestölle. Sen tavoitteena oli koota kirkot toimimaan yhdessä rauhan ja oikeudenmukaisuuden toteuttamiseksi. Mukana oli suuri joukko protestanttisia kirkkoja, joista erityisesti Englannin kirkko antoi suunnittelutyöhön vahvan panoksen. Toiminnan piirissä oli myös ortodokseja. Suunnitelmiin kuului kirkon yhteiskunnallista ja sosiaalista vastuuta käsittelevän suurkokouksen järjestäminen Tukholmassa vuonna 1925.

Faith and Order -johtajat toivoivat, että sen piirissä jo vuosikymmenen vireillä ollut konferenssihanke olisi yhdistetty Life and Work -kokoukseen. Tähän ei päästy, sillä Tukholman kokouksen suunnittelijat ilmoittivat välttävänsä tietoisesti oppikysymysten käsittelyä. Henkilötason vuorovaikutus Faith and Order ja Life and Work -liikkeiden välillä jatkui tästä huolimatta melko hyvänä, ja tulevien suurkokousten toivottiin voivan täydentää toisiaan juuri erilaisuutensa vuoksi. Kuitenkin esimerkiksi Söderblom jättäytyi vuosien mittaan miltei tyystin Faith and Order -toiminnan ulkopuolelle.¹³

Life and Work -liikkeen suhdetta World Allianceen rasitti ilmeinen kilpailuasetelma. Tukholman kokouksessa oli määrä ottaa esiin WA:n perinteistä tematiikkaa kuten kysymys kirkkojen suhtautumisesta kansainvälisiin kiistoihin. Life and Work -johtajat tähdensivät

12 Teinonen 1960, 21–23; Karlström 1967, 515–523, 532–534; Hudson 1970, 34–37, 68–73.

13 Tavard 1964, 97–99; Tatlow 1967, 417–419; Till 1972, 202–203; Sundkler 1968, 328, 340–341.

sitä, ettei tarkoitus ollut WA:n tavoin paneutua käytännön epäkohtiin; painopiste pysyisi sosiaalieettisessä keskustelussa. Järjestöjen toimenkuviin jäi tästä täsmennyksestä huolimatta ilmeistä päällekkäisyyttä.

Life and Work -liikkeen taholla nousi Tukholman kokouksen suunnittelun edetessä esiin kysymys kirkon ja maailman suhteesta eli ns. Jumalan valtakunta -problematiikka. Tästä seurasi väistämättä pohdiskelua kirkkokäsityksestä. Life and Work -liike ei siten käytännössä pystynyt rajaamaan oppia ja kirkkojärjestystä koskevia asioita tyystin ohjelmansa ulkopuolelle.¹⁴

d. Luterilaisuus kohti keskusjärjestöä

Maailmansota häiritsi kauan luterilaisten kirkkojen keskinäistä vuorovaikutusta. Tärkeimmän yleisluterilaisen järjestön, 1800-luvulla syntyneen Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenzin (AELK) toiminta oli useita vuosia lamassa. Sota oli kuitenkin luonut yhteistyölle myös uusia edellytyksiä. Pohjoismaihin oli vuonna 1916 perustettu Pohjoismainen kirkollinen yhteistyökomitea edistämään luterilaisten kirkkojen yhteistyötä. Euroopan ja Yhdysvaltojen luterilaisten kirkkojen katkenneita yhteyksiä taas korjasi sodanaikainen ja -jälkeinen avustustoiminta, jonka keskuksena oli yhdysvaltalainen National Lutheran Council -kirkkoliitto (NLC). Avustustoiminta siirsi luterilaisen yhteysliikkeen painopisteen ja johtoaseman Saksasta Yhdysvaltoihin. Suurimman vaikutusvallan sai John A. Moreheadin johtama NLC, johon kuului kaksi kolmannesta Yhdysvaltojen luterilaisista kirkoista. Saksan kirkoissa johtoaseman menetys sekä auttajat – autetut -asetelma koettiin ongelmallisena, ja tämä vaikeutti yhteistyön kiinteytymistä.

Alueellisen painopistemuutoksen ohella sota oli tuonut luterilai-

14 *Macfarland* 1938, 59–62, 83–90; *Karlström* 1962, 104–105, 113–121; *Tavard* 1964, 107–108; *Hudson* 1970, 77–78; *Kerner* 1983, 47–54, 59–60, 83–91; *Weiße* 1991, 12–16, 26–28, 135–142, 163–164, 173–175, 184–204, 222–233.

selle yhteysliikkeelle uusia tehtäviä. Valtiollisten rajojen muuttuessa Eurooppaan oli syntynyt useita vähemmistökirkkoja, diasporaseurakuntia, joiden tukeminen koettiin luterilaisten kirkkojen yhteiseksi tehtäväksi. Erityisesti Itä-Euroopan kirkkojen asema oli vaikea. Uusiin teemoihin kuului myös kirkko ja valtio -problematiikka, jonka teki ajankohtaiseksi Saksassa toteutettu kirkon ja valtion ero. Sodanjälkeinen sosiaalinen hätä lisäsi tarvetta sosiaalieettiseen keskusteluun.¹⁵ Luterilaisen yhteistyön uudelleenkäynnistymisen motivaatiota etsittiin myös ajan henkisistä haasteista: ekumeenisen liikkeen voittokulusta, liberaaliteologiasta sekä katolisen kirkon ja sosiaalidemokraattisen liikkeen ekspansiosta. Näihin ilmiöihin tuli luterilaisten kirkkojen löytää yhteinen kanta.¹⁶

Yhdysvaltojen kirkkojen aloitteesta oli vuodeksi 1923 ryhdytty suunnittelemaan ns. luterilaista maailmankonventtia, jossa sodan hajottama luterilainen yhteistyö kiinteytyisi ja muodostaisi uuden keskusjärjestön. Kokouspaikaksi oli valittu Eisenach. Suunnittelutyön keskus oli tunnustuksellisesti jyrkässä NLC:ssä.¹⁷

Luterilaisessa vuorovaikutuksessa palattiin yhä uudelleen kysymykseen luterilaisen tunnustuksen merkityksestä. Suhtautuminen muuhun kirkkojenväliseen ja ekumeeniseen työhön oli ongelma erityisesti amerikkalaisille. Euroopassa ääritunnustuksellisen suuntauksen kannatus oli vähäisempää; katolisen ekspansion pelko ajoi pikemminkin kohti yleisprotestanttista yhteistyötä. Kansallisella tasolla, esimerkiksi Saksassa, yleisprotestanttiseen vuorovaikutukseen saatettiin pyrkiä myös nationalistisista syistä: evankeliset kirkot halusivat yhdessä vahvistaa oman kansan arvomaailmaa antikristillisiä tendenssejä vastaan.¹⁸

Vaikka luterilaisen yhteysliikkeen johto oli Amerikassa, oli luterilaisen maailman kolmas suuri ryhmittymä, Pohjolan luterilaisten

15 *Jörgensen & Wentz & Fleisch* 1929, 221–222; *Fleisch* 1956, 78–93; *Grundmann* 1957, 150–161; *Wadensjö* 1971, 61–71, 80, 116–120, 135–137, 147–152, 161–162; *Österlin* 1972, 12.

16 *Wadensjö* 1971, 69–71, 116–129, 148; *Kerner* 1983, 106.

17 *Fleisch* 1956, 93; *Schmidt–Clausen* 1976, 32–41; *Wadensjö* 1971, 161–164; *Lauha* 1990, 305–308.

18 *Wadensjö* 1971, 80, 83, 87–90; *Österlin* 1972, 22–23.

kirkkojen ”kirkkoblokki”, Nathan Söderblomin johdolla voittamassa lisää merkitystä. Sille oli leimallista myönteisyys tunnustuskuntien välistä ekumeniaa kohtaan. Pohjolan kirkkoblokki pyrki ratkomaan myös muiden maiden, esimerkiksi Puolan, Viron ja Latvian, kirkollisia ongelmia ja riitakysymyksiä, mikä oli uutta luterilaisessa yhteysliikkeessä. Esimerkiksi AELK:n ennen sotaa osoittama poliittinen aktiviteetti oli rajoittunut saksalaiskansallisten etujen valvonta. Söderblom toi siten Euroopan luterilaisuuteen uuden, poliittissävyyisen, mutta samalla neutraliteettia korostavan eli ei-saksalaisen aspektin.

Söderblomin vaikutusvaltaa luterilaisessa yhteysliikkeessä rajoitti se, että hänet yleensä luokiteltiin teologiselta linjaltaan liberaaliksi. Erityisen ongelmalliseksi muodostui hänen suhteensa luterilaista sisäpiiriityötä laajempaa ekumeenisuutta vastustavaan Moreheadiin. Söderblomin onnistui sen sijaan säilyttää hyvät suhteet luterilaisen yhteysliikkeen saksalaisiin päävaikuttajiin, kuten AELK:n puheenjohtajaan Saksin maapiispaan Ludwig Ihmelsiin.¹⁹

Myös kaikissa pohjoismaissa esiintyi söderblomilaisen yhteysajatelun ohella tunnustustietoisuudesta nousevaa laaja-alaisen ekumeenisen työn vastustusta. Asenteeseen yhdistyi usein konservatiivinen teologinen näkemys ja liberaaliteologian pelko. Suurimman painoarvon tämä linja saavutti Norjan kirkossa. Sen keskushahmona oli Oslon Seurakuntatiedekunnan opettaja, matalakirkollista, kääntymiskokemusta painottavaa pietismiä edustava Ole Hallesby. Hänen mukaansa kristittyjen välinen yhteistyö olisi vaatinut pohjakseen myös esimerkiksi yhteisen raamattunäkemys. Raamattuteologiset näkemyserot estivät hänen mukaansa yhteistyön ns. liberaaliteologian edustajien kanssa paitsi Norjan kirkon sisällä myös kirkkojenvälisissä yhteyksissä.²⁰

Kuvatut teologiset ja valtapoliittiset jännitteet heijastuivat luterilaisen maailmankonventin suunnitteluun. Saksassa NLC valitsi liian liberaalina pitämänsä AELK:n asemasta yhteistyökumppanikseen

19 *Wadensjö* 1971, 96–97, 106–109, 129–133, 152–157; *Kerner* 1983, 72–82.

20 *Södergren* 1923, 99–100; *Brun* 1936, 179–180, 184–189; *Wislöff* 1971, 169–172, 326–328; *Ellingsen* 1982, 30; *Franzén* 1987, 48–51; *Junkkaala* 1990, 170–171; *Østnor* 1990, 205–206, 241–245, 273–274; *Oftestad* 1991, 245–250.

tunnustuksellisesti tiukan Lutherischer Bundin. Myös Pohjoismaiden kirkkoissa NLC etsi kontaktia tunnustuksellisessa suhteessa luotettaviin tahoihin syrjäyttäen valmisteluista Söderblomin ja hänen lähimmät aateveljensä. Vuoteen 1923 tultaessa vaikutti siltä, että Eise-nachissa syntyisi muulle ekumeeniselle työlle vaihtoehtoinen, suoras-taan vastakkainen tunnustustietoinen luterilainen organisaatio.²¹

e. Bilateraaliset ykseysneuvottelut keskittyvät virkakysymykseen

Kirkkokuntien väliset suorat ekumeeniset neuvottelut yleistyivät rin-nan konferenssiekumenian kanssa. Niiden edelläkävijänä oli Vatikkaa-ni, joka oli 1800-luvun jälkipuolelta alkaen, tosin toistaiseksi ilman mainittavaa vastakaikua, etsinyt yhteyttä ortodoksien kanssa. Maail-manpoliittinen kehitys, erityisesti Venäjän vallankumous, antoi uutta pontta Rooman kirkon pyrkimyksille. Sen piirissä kehkeytyi sodan jälkeen ajatus yhdistää molempien katolisten kirkkojen voimavarat taistelussa uskonnonvastaista bolševismia vastaan. Kirkkounioni-suunnitelman mainingit ulottuivat Puolan yli aina Suomeen saakka.²²

Rooman ja Moskovan välisten, osittain salaisten neuvottelujen ohella bilateraalista vuorovaikutusta edustivat Englannin kirkon eri tahoilla käymät monivuotiset oppikeskustelut. Anglikaanit antoivat suuren painon virkakysymykselle, ja keskusteluissa palattiin siksi toistuvasti käsitykseen Englannin kirkossa säilyneestä apostoliselta ajalta periytyvästä piispuudesta, *successio apostolicasta*. Englannin kirkko vetosi näiltä osin kolmannessa Lambeth-kokouksessa vuonna 1888 syntyneeseen, kristillisen uskon ydinkohtia ja kristittyjen yhtey-den ehtoja koskevaan julkilausumaansa, Lambethin quadrilateraaliin. Sen neljäntenä kohtana oli nimenomaan piispuus. Piispanviran jatku-vuus yhdisti anglikaanista kirkkoa sekä katoliseen että ortodoksiseen kristillisyyteen. Tämän toivottiin avaavan mahdollisuuksia näiden

21 Wadensjö 1971, 132–137, 145, 162; Kerner 1983, 72–76.

22 Karlström 1947, 72–74; Etteldorf 1965, 299–300; Kindermann 1965, 219–246; Pirinen 1965, 9–10.

kirkkokuntien väliselle ekumeeniselle yhteistyölle.²³

Kiinnostusta läheisempään anglikaanis-ortodoksiseen yhteistyöhön oli vauhdittanut kysymys Yhdysvaltojen Venäjältä 1867 ostaman ja siksi osittain ortodoksisen Alaskan kirkollisesta hoitamisesta. Alueen ortodoksien ja anglikaanien välille pyrittiin neuvotteluteitse saamaan sakramentti- ja kulttiyhteys. Vuonna 1908 Lambeth-konferenssi myönsi ehtoollisellakäyntioikeuden ortodokseille; vastavuoroisena ehtoollisyhteys ei toteutunut.²⁴

Myös Englannin kirkon ja Vatikaanin väliset neuvottelut juontuivat 1800-luvun loppupuolelta. Niiden aktiivisena edistäjänä oli Englannin kirkon ns. anglokatolinen ryhmä, keskushahmonaan lordi Halifax. Vuonna 1921 neuvottelut käynnistyivät uudelleen Canterburyn arkkipiispan Randall Davidsonin myötävaikutuksella useiksi vuosiksi, mutta jäivät lopulta tuloksettomiksi. Keskeisenä ongelmakohtana oli katolisten vaatimus paavin yliherruuden tunnustamisesta.²⁵

Englannissa, kansallisella tasolla, anglikaanit yrittivät 1920-luvun alussa käydä yhteysneuvotteluja myös vapaakirkkojen kanssa. Niiden koetinkiveksi muodostui erilainen virkakäsitys. Vapaakirkot eivät taipuneet anglikaanien esittämään ykseyden ehtoon, vaatimukseen uudesta pappisvihkimyksestä succession saamiseksi. Monivuotiset neuvottelut päättyivät lopulta tuloksettomina.²⁶

Piispallisen linjan yhteysneuvottelujen suurin voitto oli Ruotsin kirkon ja Englannin anglikaanisen kirkon vuonna 1922 solmima ehtoollisyhteys. Sen perustana oli nimenomaan riittävä yhteisymmärrys virkakäsityksessä: Englannin kirkon tavoin myös Ruotsin kirkossa, toisin kuin useissa muissa protestanttisissa kirkkoissa, katsottiin suc-

23 *Inge* 1927, 111–113; *Neill* 1958, 365–368; *Gaßmann* 1964, 85–91, 213–217; *Till* 1972, 187–189; *Oestreicher* 1983, 63.

24 *Garbett* 1947, 256–258; *Karlström* 1947, 63–65, 72–74; *Bell* 1948, 91–96; *Neill* 1958, 370–371; *Zernov* 1961, 144–150; *Florovsky* 1967, 196–215.

25 *Bell* 1935/1952, 1254–1302; 1948, 67–77; *Tavard* 1964, 124–134; *Pirinen* 1965, 6–8; *Chadwick* 1967, 90–93; *Brandreth* 1967, 276–280, 297–300; *Hastings* 1986, 80–84, 96–97, 195–196, 208–212.

26 *Bell* 1935/1952, 1115–1124; 1948, 108–115; *Karlström* 1947, 55–57; *Neill* 1958, 376; *Gaßmann* 1964, 209–214, 217–219; *Hastings* 1986, 88–89, 96–99.

cessio apostolican jatkuneen keskeytyksettä reformaation yli.²⁷ Ruotsissa ehtoollisyhteyden innokkain edistäjä oli arkkipiispa Söderblom, jonka ajattelussa piispuus sai näinä vuosina aiempaa suuremman painoarvon. Tämä heijastui koko Söderblomin ekumeeniseen ajatteluun. Söderblomin näkemyksen mukaan eri kirkkoja yhdisti jatkuvuus, ”evankelinen katolisuus”, joka konkretisoitui juuri muun muassa piispan virassa. Successio apostolica tarjosi Ruotsin kirkolle huomattavia ekumeenisia mahdollisuuksia, joita Söderblom oli taitava käyttämään hyväksi.²⁸ Piispanviran merkityksen korostaminen näkyi Söderblomin toiminnassa ”Pohjolan kirkkoblokin” balttilaisella puolella: Söderblom vaikutti ratkaisevasti piispuuden palauttamiseen Viron ja Latvian kirkkoihin.²⁹ Lisäksi hän edisti piispuuden voimaansaattamista lähetyskentillä.³⁰

Muille luterilaisille kirkkoille piispuutta korostavan ykseysajattelun omaksuminen oli vaikeampaa. Saksassa, kuten myös Baltiassa, Tanskassa ja Norjassa, katolisen piispatradition oli 1500-luvulla annettu tarkoituksellisesti katketa; Suomessa näin oli tapahtunut 1800-luvun lopulla.³¹ Ruotsin kirkon esimerkki herätti kuitenkin kiinnostusta. Esimerkiksi Norjan kirkossa käytiin julkista keskustelua successio apostolican merkityksestä.³² Saksassa tema oli ollut vireillä pitkään,

27 Holm 1922, 52–53; *Brilioth* 1922, 85–90; 1923, 116–121; *Bell* 1948, 51–54; *Neill* 1958, 374–375; 1967, 471–473; *Greenslade* 1967, 139–140; *Sundkler* 1968, 88–96, 314–322; *Lyttkens* 1970, 260–266; *Fagerberg* 1987, 97–99.

28 *Bell* 1935/1952, 1015; *Sundkler* 1968, 263–264, 315, 323; *Brodd* 1982, 126–127, 169–171; *Kahle* 1982, 85.

29 *Sundkler* 1968, 278–287; *Jergmar* 1972, 103–108; *Isberg* 1982, 42–46; *Kahle* 1982, 143–144; *Kerner* 1983, 66.

30 *Sundkler* 1968, 307–314; *Scherer* 1969, 175–177.

31 *Greenslade* 1967, 139; *Kahle* 1982, 72–80, 85–91, 94–96. Suomen kirkossa successio apostolica oli katkenut vuonna 1884 kolmen piispanviran oltua yhtä aikaa avoimena. Maassa ei tällöin ollut piispaa, jonka kautta successio olisi siirtynyt uusille piispoille. Uudeksi arkkipiispaksi valitun T. T. Renvallin oli tästä syystä kirkkolain ohjeen mukaisesti vihkinyt virkaan teologian professori A. F. Granfelt. *Bell* 1948, 53–54; *E. Paunu* 1952, 272–273; *Greenslade* 1967, 139; *Pirinen* 1975, 124–125, 130.

32 Norjassa succession palauttamisesta kirjoitti pastori Mikael Hertzberg. *Södergren* 1923, 103–104; *U. Paunu* 1924, 35; *Brun* 1936, 187–188; *Wislöff* 1971, 376–377; *Østnor* 1990, 53, 177, 184–185, 205, 217, 286–291.

tosin aluksi lähinnä ulkomaisista aloitteista. Söderblom oli esimerkiksi maailmansodan aikana, vuonna 1917, yrittänyt turhaan taivuttaa Vilhelm II:n piispuuden palauttamisen kannalle. Rauhantekojen ja Saksan evankelisen kirkkoliiton perustamisen jälkeen keskustelu piispuudesta oli käynnistynyt uudelleen. Oman värinsä sille antoivat katolisesta kirkosta evankeliseen siirtyneen Friedrich Heilerin piispuutta puoltavat kannanotot.³³

Tietystä teologisesta mielenkiinnosta huolimatta piispuuden ja successio apostolican korostaminen koettiin luterilaisissa kirkkoissa ensimmäisen maailmansodan jälkiselvittelyjen valossa usein poliittiseksi ratkaisuksi. Saksalaisten näkökulmasta kyse oli ”englantilaisvaikutuksesta”, jonka vähensi aiempaa ”saksalaisvaikutusta”. Epäluuloissa oli sikäli perää, että sekä Virossa että Latviassa piispuuden käyttöönottoa perusteltiin halulla irtautua saksalaiskauden perinteistä. Saksalaisille tämä oli katkera havainto. He näkivät jopa Ruotsin ja Englannin kirkkojen solmiman ehtoollisyhteyden heijastelevan anglofiilisyyttä, jonka tieltä Ruotsin kirkossa aiemmin esiintynyt germanofiilisyyttä oli joutunut väistymään.³⁴ Kirkon virkaa koskevat ekuumeeniset ratkaisut oli näin mahdollista nähdä maailmanpoliittisen tilanteen muuttujina. Tämän vaikeuden voittaminen oli kirkkojenvälisen lähentymisen elinkysymys.

2. Suomalaisten osallistumisedellytykset

a. Suomalaisen yhteiskunnan sisä- ja ulkopoliittinen profiili

Itsenäisyyden viisi ensimmäistä vuotta olivat vakiinnuttaneet Suomen aseman Euroopan kansojen joukossa, ja tilanne sekä maan itä- että länsirajalla näytti pysyvältä. Tämän vuoksi ei ulkopoliittikan hoi-

33 Grundmann 1957, 97–98, 203–204; Sundkler 1968, 296–297; Brodd 1982, 212–216.

34 Kahle 1982, 41, 73.

tamisessa enää esiintynyt samaa kuumeista aktiivisuutta kuin välittömästi itsenäistymisen jälkeen. Ulkoasioiden hoitamisen taso oli myös nousemassa, sillä maassa alkoi vihdoinkin olla nimenomaan ulkopoliittikkaan perehtyneitä henkilöitä. Nuorelle valtiolle tyypillinen kokemattomuudesta johtunut hajanaisuus väheni asteittain, ja langat keskittyivät varsinaisen ulkoasiain johdon ja ammattimaisten ulkoasiainhallinnon virkamiesten käsiin.¹

Suomen hallitus vältti tarpeetonta sekaantumista suurvaltapolitiisiin kiistakysymyksiin. Näin tehtäessä varmistettiin Suomen omia etuja: mikäli Suomi jälleen tarvitsisi liittolaisia, potentiaalisia tukijoita oli löydettävä eri tahoilta. Suhteita ei tullut vaarantaa mihinkään Euroopan valtioon päin.²

Suomen oman turvallisuuspolitiikan peruskysymys oli yhä suhde Neuvostoliittoon, vaikka perinteinen käsitys Venäjän Suomelle aiheuttamasta välittömästä uhasta olikin vähenemässä. Vuonna 1922 Suomi oli solminut Neuvostoliiton kanssa rajarauhasopimuksen. Saman vuoden lopulla Suomi oli osallistunut Moskovassa järjestettyyn aseriisuntakonferenssiin, mutta siellä esitetyt kaavailut Suomen sotavoimien supistamisesta eivät olleet herättäneet Suomen hallituksessa vastakaikua. Suomalais-neuvostoliittolaisten suhteiden ongelmakohtana oli yhä Itä-Karjalan kysymys, jonka Suomi alisti vastoin Neuvostoliiton tahtoa kansainvälisen tuomioistuimen ratkaistavaksi. Suomalaisen kannalta myönteistä tulosta ei syntynyt. Asian ratkettua suhde Neuvostoliittoon vakiintui. Tämä ei merkinnyt epäluulojen karisemista: Suomen turvallisuuden uskottiin yhä olevan uhattuna lähinnä idästä käsin. Tämä johti 1920-luvun edetessä etenkin oikeiston pyrkimykseen parantaa maanpuolustusta.³

Kansainliitto oli Ahvenanmaan kysymyksen ratkeamisesta lähtien saanut Suomen ulkopoliittisessa orientoitumisessa yhä tärkeämmän

1 Kalela 1971, 250–259, 264; Paasivirta 1984, 251–255, 267.

2 Kalela 1971, 122–124; 265–267; Paasivirta 1984, 267–274.

3 P. Virkkunen 1954, 215–217; M. Jääskeläinen 1962, 95–100; 1977, 349–351, 391–394; Korhonen 1966, 74–82; Blomstedt 1969, 437–438, 456; Saarinen 1973, 156–161; Turtola 1984, 38–45; Kallenautio 1985, 74, 97–100, 110–111, 123–125.

sijan. Kansainliiton täydellisiin mahdollisuuksiin turvata pienten kansojen turvallisuus ei tosin uskottu. Suomen oma aktiviteetti Kansainliitossa määräytyi pitkälti tärkeimmästä turvallisuustekijästä, Suomen ja Neuvostoliiton suhteesta käsin.⁴

Suhteissa toisiin Euroopan maihin Suomi pyrki korostamaan länsimaista ja skandinaavista profiiliaan. Tämä näkyi erityisesti suomalais-ruotsalaisten kulttuurisuhteiden vilkastumisena. Suomessa eläteltiin myös toiveita puolustuspoliittisesta yhteistyöstä Ruotsin kanssa. Pohjoismaisen orientoitumisensa ohella Suomi pyrki korostamaan asemaansa Itämeren maana, mikä merkitsi hyvien suhteiden ylläpitämistä Baltian maiden ja Puolan eli Venäjän reunavaltioiden kanssa. Vuosikymmenen alussa suomalaisessa ulkopoliitikassa vallinneen ns. reunavaltiosuuntauksen korvasi kuitenkin vuodesta 1922 alkaen ministeri E. N. Setälän kehittänyt ”Scandia major” -ajattelu eli suunnitelma Suomen, Pohjoismaiden ja Viron keskinäisestä ulkopoliittisesta lähentymisestä. Setälän ohella uuden poliittisen doktriinin kehittäjänä toimi Suomen Kansainliitto-edustaja professori Rafael Erich. Poliittisesti sitovan reunavaltiopoliitiikan virallisesta hautaamisesta huolimatta Suomen ulkoministeri osallistui yhä reunavaltioiden ulkoministerien säännöllisiin tapaamisiin, joissa käsiteltiin lähinnä kauppapoliittisia ja kulttuurisia kysymyksiä.⁵

Suhteessa Saksaan oli intensiivisen vuorovaikutuksen aika ohi, vaikka erityisesti suomalaiset oikeistopiirit yhä korostivat suomalaisen kiittollisuudenvelkaa Saksalta vuonna 1918 saadun sotilaallisen avun johdosta. Myös suomalais-saksalaiset kauppasuhteet olivat vilkaat. Poliittisesti Suomi oli kuitenkin etääntymässä Saksasta. Neuvostoliiton ja Saksan välille vuonna 1922 Rapallossa syntyneen ystävyys- ja yhteistoimintasopimuksen vuoksi ei Suomen katsottu voivan tulevaisuudessa laskea Saksalta saatavan poliittisen tai sotilaallisen

4 *Broms* 1962, 148; *Kalela* 1971, 144–149; *M. Jääskeläinen* 1977, 351–352, 391–394; *Jutikkala* 1977, 158–160; *Paasivirta* 1984, 272; *Kallenaudio* 1985, 91.

5 *Schauman* 1962, 140–141; *Blomstedt* 1969, 426–432; *Kalela* 1971, 84, 135–136, 145–146, 148–149; *M. Jääskeläinen* 1973, 121–122; *Saari-nen* 1973, 125–127, 139–149; *Paasivirta* 1984, 269–272, 291–192; *Turtola* 1984, 18–21; *Kallenaudio* 1985, 91–95.

avun varaan. Saksan kiinnostus Suomen tilannetta kohtaan oli puolestaan vähäinen. Saksan etujen kannalta oli tärkeintä, että Suomi pysyisi Puola-johtoisen reunavaltioyhteistyön ulkopuolella ja orientoituisi mieluummin yhteistyöhön Ruotsin kanssa. Kansainliiton jäsenyyttä vailla oleva Saksa toivoi myös, ettei Suomi myötäilisi Saksan entisen vihollismaan Ranskan ajamaa Kansainliitto-politiikkaa.⁶

Virallisen ulkopolitiikan ohella Suomessa esiintyi vapaata, usein kulttuuriin keskittyvää ulkomaista yhteydenpitoa, joka suuntautui enenevässä määrin Viron ja Unkarin heimokansoihin. Voimakkaimmillaan heimoharrastus näkyi Helsingin yliopiston ja sen ylioppilaskunnan toiminnassa.⁷

Suomalaisessa sisäpolitiikassa ilmeni vuosien 1922–1923 vaihteesta lähtien siirtymää oikealle. Maassa oli marraskuusta 1922 alkaen maalaisliittolaisen Kyösti Kallion johtama keskustahallitus. Porvarillisia puolueita yhdisti kommunismin pelko, jota suomalaisten kommunistien kiinteät Moskovan-yhteydet ruokkivat. Epäluulot kommunisteja kohtaan johtivat vuoden 1923 jälkipuoliskolla kaikkien kommunistikansanedustajien vangitsemiseen ja valtiopetossyyteteisiin. Eduskunta jatkoi työskentelyään tynkänä.⁸

Seurauksena oli hallituskriisi. Vuoden 1924 alussa nimitettiin A. K. Cajanderin johtama toimitusministeriö. Eduskunnan hajottamisen ja maaliskuussa järjestettyjen vaalien jälkeen syntyi 31.5.1924 professori Lauri Ingmanin johtama porvarihallitus, joka istui maaliskuun loppuun 1925 saakka. Johtava kokoomuslainen teologipoliitikko Ingman, jota kohtaan presidentti K. J. Ståhlberg tunsu erityistä luottamusta, oli näin toista kertaa pääministerin paikalla. Pääministerin tehtävien ohella hän hoiti ensimmäisen opetusministerin virkaa – Cajanderin johtaman lyhytaikaisen toimitusministeriön

6 *Ilyessalo* 1962, 165–166; *Selén* 1970, 167; *Saarinen* 1973, 55–66, 127–133, 141–142, 150–153; *Paasivirta* 1984, 206, 266, 329–330.

7 *Klinge* 1968, 104–105; *Paasivirta* 1984, 287–289; *Autio* 1986, 38–39.

8 *P. Virkkunen* 1954, 95–100; *Blomstedt* 1969, 439, 442–444; *M. Jääskeläinen* 1973, 46–49; *Jutikkala* 1977, 146–148; *Mylly* 1978, 74–76; *Kallenautio* 1985, 79, 82–86.

opetusministerinä oli toiminut Yrjö Loimaranta.⁹

Oikeistolaistumisen ja tietyn kansallisen integraatiopyrkimyksen ohella Suomen poliittista ilmapiiriä sävytti ajan yleiseurooppalaisen hengen mukaisesti nationalismi. Tärkein nationalistinen voimaryhmä oli vuonna 1922 perustettu Akateeminen Karjala-Seura, joka pyrki nostamaan suomenkielisen väestön kansallista tietoisuutta, vaalimaan heimohenkeä ja valvomaan kansallisia etuja. Toiminnan alkuvuosina järjestön piirissä kaavailtiin suomenkielisen Itä-Karjalan liittämistä Suomeen tarvittaessa jopa asein, ja jäseniä yllytettiin avoimeen ryssävihaan. Ohjelmassa oli siten selvä Neuvostoliiton vastainen lataus. Varsin pian AKS ryhtyi lisäksi korostamaan kieliryhmien vastakkainasettelua, mikä johti kielitaistelun kiihtymiseen. Sen mukana alkoi AKS:n ulkopoliittinen kärki kohdistui myös Ruotsiin, jonka myötätunto kielitaistelussa oli Suomen ruotsinkielisen vähemmistön puolella.¹⁰

Kokonaisuudessaan Suomi oli selvinnyt ulkopoliittikkansa alkuvaiheiden karikoista, eikä kansallista olemassaoloa uhkaavia kriisejä ollut näkyvissä. Tämä tiesi paitsi hallitukselle myös eri kansalaispiireille mahdollisuutta kehittää aiempaa vapaammin ulkosuhteitaan. Luterilaisen kirkon ulkosuhteille tilanne ennakoiti itsenäisyyden alkuvuosiin verrattuna suurempaa riippumattomuutta päivänpoliittisesta tilanteesta.

b. Asemaltaan vakaa kirkko valmiina uudistuksiin

Luterilainen kirkko oli itsenäistymisen ja kansalaissodan jälkeen omaksunut roolin kansakunnan moraalisenä selkärankana, ja sen yleinen arvostus oli kasvanut. Kirkon johdossa ei ollut tapahtunut muu-

9 *Blomstedt* 1969, 436, 444–447, 454–456; *M. Jääskeläinen* 1977, 345–346, 352–355, 359–361, 379–383; *Jutikkala* 1977, 146–148; *Autio* 1986, 27–29.

10 AKS-laisen heimo- ja kieliajattelun kehityksestä *Hämäläinen* 1968, 98–105; *Klinge* 1968, 107–110; 1983, 64–67; *Alapuro* 1972, 58–59, 91–97, 107–112; *Nygård* 1978, 125–128, 134–140; *Kallentautio* 1985, 79–82.

toksia. Turun arkkipiispanistuimella istui Gustaf Johansson, Savonlinnassa O. I. Colliander, molemmat jo ikämiehiä. Oulussa asuva Kuopion hiippakunnan piispa J. R. Koskimies ja Tampereella istuva Porvoon hiippakunnan piispa Jaakko Gummerus edustivat nuorempaa polvea. Kaikilla neljällä oli takanaan monipuolisen teologisen ja kirkollisen virkauran ohella myös laajaa poliittista kokemusta.¹¹

Kirkon vahva asema heijastui yhteiskunnalliseen elämään. Useat teologit toimivat aktiivisesti päivänpolitiikassa. Vuoden 1922 vaalien jälkeen eduskunnassa oli kuusitoista pappia, näistä yhdeksän kokoomuksen, neljä maalaisliiton ja kolme ruotsalaisten edustajina. Lauri Ingmanin ohella kokoomuspuolueen kärkinimiin kuului useita kertoja eduskunnan puhemieheksi tai varapuhemieheksi valittu tohtori Paavo Virkkunen. Aktiivisiin kokoomuslaisiin teologikansanedustajiin kuului myös tohtori Erkki Kaila. Kirkon kannalta tärkeässä opetusministeriössä oli pariin otteeseen ministerinä teologi, ja esittelijäneuvoksen tehtävissä jatkoi Yrjö Loimaranta.¹² Kirkon asemaa sivuneissa lainsäädännöllisissä uudistuksissa saavutettiin yleensä tyydyttävä lopputulos. Kirkollisten piirien poliittisella aktiivisuudella pystyttiin esimerkiksi säilyttämään kirkon jäsenille pakollinen uskonnonopetus oppivelvollisuuskoulujen opetusohjelmassa.¹³

Kirkon sisällä pyrittiin kehittämään omia rakenteita ja lisäämään siten kirkon itsenäisyyttä esimerkiksi suhteessa opetusministeriöön. Tavoitteena oli paitsi tehostaa kirkon toimintoja myös varautua mahdollisesti edessä olevaan kirkon ja valtion eroon. Pitkään vireillä ollut kirkkohallitushanke oli etenemässä kirkolliskokoukseen.¹⁴ Toteutusmassa oli joukko muitakin uudistuksia. Kirkon uudistusmielinen ryhmä, johon piispoista kuuluivat Gummerus ja Koskimies, oli pääse-

11 *Seppo* 1976, 121–122; *Murtorinne* 1977, 11–13.

12 *M. Jääskeläinen* 1973, 13–15, 52–53; 1977, 360; *Kena* 1979, 300; *Autio* 1986, 28–29.

13 *Murtorinne* 1977, 12; *Kena* 1979, 348; *Autio* 1986, 62–63.

14 Kevään 1923 kirkolliskokous päätti ehdottaa valtiovallalle kirkkohallituksen perustamista. Lähinnä taloudellisten seikkojen vuoksi asia juutui kuitenkin hallitukseen, eikä eduskunta saanut sitä käsiteltäväkseen. *Kirkkok. ptk* 1923, 340–341; *Välimäki* 1974, 260–270, 307–308; *Juva* 1976, 112–114; *Autio* 1986, 113–115.

mässä yli kymmenen vuotta ajamiinsa tavoitteisiin.¹⁵

Kirkollisesta mielipiteenmuodostuksesta vastasivat suomenkielillä puolella Kotimaa, Herättäjä ja Vartija sekä papiston piirissä myös Teologinen Aikakauskirja. Ruotsinkielisellä puolella oli uutta ilmettä, sillä ruotsinkielisen seurakuntaväen ja erityisesti Seurakuntatyön keskusliiton FSFF:n ponnistelujen ansiosta oli vuonna 1922 syntynyt uusi kirkollinen lehti, *Församlingsbladet*, Kotimaan vireä ruotsinkielinen vastine. Lehdellä oli takanaan *Hufvudstadsbladetin* päätoimittajan, johtaja Amos Andersonin taloudellinen ja moraalinen tuki. Myös Pietarsaareissa ilmestyvä pietistissävyinen *Människovänn*en jatkoi ilmestymistään menettäen kuitenkin merkitystään modernimmalle pääkaupunkilaislehdelle. Ruotsinkielisen seurakuntaelämän kannalta tärkeä uudistus oli myös vuosikirja *Svenskt kyrkoliv i Finland*, joka ilmestyi ensi kerran vuodelle 1923.¹⁶

Kirkon ylätasolla ilmeni sisäistä jännitystä, jonka toisena keskusena oli arkkipiispa Johanssonin ja Herättäjän päätoimittajan K. R. Kareksen johtama konservatiivisesti väritynyt ”turkulaisuus”. Sillä oli kannatusta paitsi Turun myös Oulun tuomiokapitulia lähellä olevissa pappispiireissä; Oulussa erityisesti tuomiorovasti J. A. Mannermaan myötävaikutuksella. Toisen valtaryhmittymän, ”helsinkiläisyyden”, muodostivat kirkkopoliittisesti aktiiviset yliopistoteologit ja monet ns. nuorkirkollista suuntausta kannattavat papit. Piispoista tähän ryhmittymään on luettava Gummerus. ”Turkulaisten” teologista linjaa edusti Herättäjä. Kotimaa ja ajoittain Vartijakin toimivat ”helsinkiläisten” äänitorvina.¹⁷

c. Uskonnonvapauden rauhallinen toteutus

Vuoden 1923 alussa voimaan astunut uskonnonvapauslaki toi kirkon asemaan pelolla odotetun muutoksen. Yli 22 000 kansalaista erosi

15 *Juva* 1976, 120.

16 *G. O. Rosenqvist* 1922, 113–115; 1923, 143; 1952, 233; *Klemets* 1979, 140–142; *Steinby* 1982, 402.

17 *Kena* 1979, 218–220, 232–235; *Lauha* 1990, 205.

ensimmäisen vuoden aikana luterilaisen kirkon jäsenyydestä. Valtaosa eronneista siirtyi siviilirekisteriin, ja vain pieni osa liittyi johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kun jo aiemmin toimineet kirkkokunnat ja uskonyhteisöt otetaan huomioon, lopputulokseksi jäi, ettei uskonnonvapauslaki ratkaisevasti muuttanut suomalaisen yhteiskunnan luterilaista yleisilmettä. Varsinaista erovyöryä ei esiintynyt. Vuoden lopulla kirkon piirissä tunnettiin yleisesti helpotusta, mikä ilmeni esimerkiksi rukouspäivänjulistuksessa ja kirkollisten lehtien katsauksissa.¹⁸

Koska muihin uskontokuntiin liittyneiden määrä jäi vähäiseksi, ei todellista kilpailua uskonnon alalle syntynyt. Laki antoi joka tapauksessa mahdollisuudet aiempaa monimuotoisempaan uskonnonharjoitukseen. Uskonnollisista vähemmistöyhteisöistä merkittävin oli vapaakirkollisuus. Suomen vapaakirkko rekisteröityikin välittömästi uskonnonvapauslain voimaantultua, mutta sen jäsenmäärä jäi alle tuhannen, sillä kaikki vapaakirkollisuuden kannattajat eivät valintatilanteessa halunneet virallisesti irtautua luterilaisesta kirkosta. Suomen vapaakirkollisesta liikkeestä ei siten tullut esimerkiksi Ruotsin vapaakirkollisuuden veroista vaikuttajaa.¹⁹

Papisto ja kirkon johto korostivat mielellään sitä, että uskonnonvapauden mukanaan tuoma vapaaehtoisjäsenyys korosti Suomen kirkon luonnetta kansankirkkona. Asenne kirkostaeroamisiin oli käytännössä kuitenkin paheksuva tai ainakin pahoitteleva. Huoleen kirkon ulkonaisen aseman heikkenemisestä yhdistyi tällöin nationalistinen korostus, ajatus kansan parhaasta: Suomen luterilaisen kirkon uskottiin parhaiten tukevan suomalaista arvomaailmaa ja edistävän isänmaan onnea. Tästä näkökulmasta katsottuna eroliikkeen pienuus oli luonnollisesti ilahduttavaa. Kirkossa oli tosin myös niitä, jotka piispa O. I. Collianderin tavoin katsoivat kirkosta eroamisten puhdistavan kirkkoa huonoista aineksista. Ajattelutavan takana oli pietistinen

18 *Fbl* 1/3.1.1924 *Det gängna året*; *Koskimies* 1923, 10; *Heinonen* 1969, 50; *Seppo* 1983, 188–193, 213–214; 1992, 16–18; *Autio* 1986, 107–109.

19 *Murtorinne* 1968, 273–277; *Välimäki* 1974, 265; *Seppo* 1983, 49–57, 93, 227–235, 330–344; *Autio* 1986, 153–154.

kirkkokäsitys, jonka mukaan kirkon todellisia jäseniä olivat vain uudestisyntyneet.²⁰

Asenteet kirkossa saattoivat vuoden 1923 aikana tilapäisesti myös kuumentua eroliikkeen vuoksi. Kirkollisista lehdistä Herättäjä toi esiin epäluuloisuutensa paitsi itse eroliikettä myös muita uskonnollisia yhteisöjä kohtaan. Kriittinen kirjoittelu muista uskontokunnista oli ominaista lehdelle jo vanhastaan, ja eroliike tarjosi lehden paki-noitsija Vaeltajalle eli K. R. Karekselle tilaisuuden näiden näkemysten uudelleenlämmittämiseen.²¹

Uskonnonvapauden rauhallinen toteutus paransi joka tapauksessa Suomen luterilaisen kirkon edellytyksiä kohdata maahan rantautuneita muita protestanttisia uskontokuntia. Kotikentälle ei syntynyt todellista tarvetta omien asemien kärjekkääseen puolustamiseen.

Täysin tyyni ei suomalainen uskontopoliittinen kenttä ollut, sillä Suomi joutui 1920-luvun alussa vähäisellä viiveellä mukaan euroopalaiseen antikatolisuuden aaltoon. Maan omien katolisten seurakuntien väkiluku oli sinänsä vaatimaton: Suomessa asuvan ulkomaalaisen katolisen väestön ohella roomalaiskatolista uskoa tunnusti vuoden 1923 alussa noin 500 suomalaista.²² Organisatorisesti seurakunnat olivat aiemmin olleet valkovenäläiseen Mohilevin hiippakunnan alaisia, kunnes Pyhä istuin vuonna 1920 perusti Suomeen oman kirkollisen hallintoalueen, piispan johtaman Suomen apostolisen vikaarikunnan. Sen johdotoon nimitettiin hollantilaissyntyinen isä Johannes Michael Buckx.²³

Nämä hallinnolliset järjestelyt yhdessä Euroopasta saapuneen antikatolisen propagandan kanssa nostattivat luterilaisessa kirkossa keskustelua katolisuuden vaarasta. Ensimmäisenä tätä teemaa oli esitellyt dogmatiikan professori Antti J. Pietilä 1920-luvun alun jyrkissä julkisissa kannanotoissaan.²⁴ Kirkollisesti laajapohjaisemmaksi keskus-

20 *Seppo* 1976, 122–128.

21 *Hjä* 7/16.2.1923 Mitä meistä puhutaan ulkomailla; *Hjä* 15/13.4.1923 Uskonnonvapauslaki ja kurittomuus; *Hjä* 30/27.7.1923 Tien ohesta tempomia.

22 *Kmaa* 60/10.8.1923 Paavillinen kirkko luterilaisessa Suomessa; *Fbl* 50/11.12.1924; *Vuorela* 1989, 69, 172, 191.

23 *Vuorela* 1989, 24–26, 52–53, 110.

24 *Tiililä* 1972, 176, 252–253; *Reijonen* 1980, 245; *Lauha* 1990, 341.

lu muuttui sen jälkeen, kun useita suomalaisia, heidän joukossaan Jaakko Gummerus, oli vuonna 1922 osallistunut Kööpenhaminassa Zentralstellen perustavaan kokoukseen.²⁵ Kirkolliset lehdet ryhtyivät valistamaan lukijoitaan Keski-Euroopan protestanttien ja katolisten valtataistelusta, josta saatiin tietoa paitsi henkilökontaktien ja ulkomaisten lehtien myös esimerkiksi saksalais-protestanttisia etuja ajavan, antikatalisissa asenteissa tosin sinänsä maltillisen Gustav-Adolf-Vereinin kautta.²⁶

Luterilaista valtakirkkoa jäytävä katolisuuden pelko vaikutti suomalaiseen uskontolainsäädäntöön: uskonnonvapauslakiin sisällytettiin kielto perustaa Suomeen uusia luostareita.²⁷

Nimenomaan uskonnonvapauslain voimaantumisen jälkeen aineksia katolisuuden vastaisiin epäluuloihin alkoikin enenevässä määrin löytyä omasta maasta. Tähän vaikutti ennen muuta se, ettei Suomen apostolinen vikariaatti järjestäytynyt uskonnolliseksi yhteisöksi lain edellyttämällä tavalla. Suomen katolisten seurakuntien aseman hallinnollinen epämääräisyys ja aiempaa suuremmat yhteydet Vatikaaniin huolestuttivat paitsi luterilaista kirkkoa myös Suomen valtiovaltaa, olihan kyse samalla suhteesta vieraaseen valtioon.²⁸

d. Kansankirkkojen välillä reaalipoliittinen uskontorauha

Suomen ortodoksisessa kirkossa esiintyi 1920-luvun alussa valtiovalan tukemaa kansallistamiskehitystä. Vuoden 1923 alussa astui voimaan asetus, joka teki suomen kielestä virkakielen. Asetus johti välit-

25 Lauha 1990, 356.

26 Rendtorff Gummerukselle 5.6.1923. JG HYK; *Fbl* 3/18.1.1923 Katolicismens framtryckning i Tyskland; *Kmaa* 23/22.3.1923 Taistelu kahdella rintamalla; *Wadensjö* 1971, 97–98; 1972, 127–138, 144–149; *Scholder* 1983, 22–23; *Haranen* 1989, 84–85; *Lauha* 1990, 186–187; 341–342.

27 Kena 1979, 262–263, 334–337.

28 *Reijonen* 1980, 60, 205–207, 231–235, 268, 289–290; *Autio* 1986, 155–157; *Haranen* 1989, 74–75; *Vuorela* 1989, 110–114.

tömästi henkilövaihdoksiin: suomen kieltä taitamaton, venäläismielisenä pidetty piispa Serafim sai väistyä, ja uudeksi Karjalan piispaksi tuli apulaispiispa Herman.²⁹ Suurimmiksi käytännön ongelmiksi osoittautuivat suhteiden määrittäminen Venäjän vanhaan äiti-kirkkoon ja gregoriaaniseen ajanlaskuun siirtyminen. Kansallismielisten ja Venäjään päin suuntautuneiden välinen tasapainottelu päättyi vuonna 1923 Suomen ortodoksisen kirkon irtautumiseen Venäjän kirkon holhouksesta ja liittymiseen Konstantinopolin ekumeenisen patriarkan alaisuuteen. Tavoittelemaansa autokefaliaa Suomen ortodoksinen arkkihiippakunta ei saanut.³⁰

Ortodoksisen kirkon ratkaisuilla arvioitiin julkisuudessa olevan Suomelle ulkopoliittista merkitystä. Helsingin Sanomien mukaan Moskovasta irtautuminen korosti entisestään Suomen riippumattomuutta Venäjästä, sillä ortodoksisen kirkon asioita ei jatkossa voitaisi käyttää tekosyynä sekaantua Suomen asioihin.³¹

Luterilaisen kirkon taholla ortodoksisen kirkon linjavalintoja tervehdittiin yleensä tyydytyksellä. Poliittisesti vaikutusvaltaisten kirkonmiesten äänitorvi Kotimaa tähdensi ortodoksisen kirkkokunnan kansallista luonnetta todeten muun muassa, ettei vanhoihin epäilyihin ”ryssänkirkosta” enää ollut aihetta. Lehden mukaan oli isänmaallisuutta syistä tärkeää tukea rajaseutujen ortodoksiväestön omaa uskonnollista identiteettiä ja luopua käännötsyryityksistä.³²

Kansalliset etunäkökohdat edistivät näin huomattavasti kansankirkkojen välistä rinnakkaiseloä. Kyse ei lähtökohdissaan ollut varsi-

29 HS 61/6.3.1923 Suomen kreikkalais-katolisen kirkkokunnan virkakieli. Sitä koskeva asetus vahvistettu; HS 152/7.6.1923 Arkkipiispa Serafim. Ei ole määrääjän kuluessa jättänyt todistusta suomenkielen taidostaan; *Setälä* 1966, 117–120; 1970, 85; *Autio* 1986, 146–151.

30 HS 198/24.7.1923 Suomalaisen lähetystön käynti Konstantinopolin patriarkan luona; *Setälä* 1967, 163–166.

31 ”Kun kirkkokunta oli täysin kanonisessa järjestyksessä päässyt irti Moskovan kirkosta ja vaikutuksesta, ei Venäjällä, mikä valta sinne lopulta muodostuneekaan, ole enää mahdollisuutta kirkollisten asiain vuoksi sekaantua itsenäisen Suomen asioihin.” HS 203/29.7.1923 Kreikkalais-katolisen kirkkomme itsenäistyminen.

32 *Kmaa* 61/14.8.1923 Kreikkalais-katolisen kirkkomme asema ja tehtävä.

naisesta ekumeenisesta lähentymisestä asiaankuuluvine oppikeskusteluineen. Asialliset suhteet maan kahden suurimman kirkkokunnan välillä tarjosivat joka tapauksessa hyvän pohjan kirkkokuntien suhteiden kaikinpuoliselle kehittämiselle.

Suomen ortodoksista kirkkoa kosketti 1920-luvun alkupuolella kotimaisia kuvioita laajempi kirkkopoliittinen suurhanke: Vatikaanin yritys yhdistää Neuvostoliiton ja sen reuna-alueiden katoliset ja ortodoksiset seurakunnat alueelliseksi kirkkounioksi. Karjalan suomalaisista ortodokseista olisi näin tehty katolisia. Paavi Pius XI, joka oli toiminut Puolassa nuntiuksena ja joka siten tunsikin myös Suomen oloja, vauhditti kirkkounionia Itä-Karjalan pakolaisille antamallaan rahalahjoituksella. Suomesta ei unionihankkeen taakse kuitenkaan löytynyt laajoja tukijoukkoja. Ortodoksisen kirkon sisällä sitä kannatti vain pienehkö, Viipurin katolisen seurakunnan kirkkoherran Adolf Carlingin johtama ryhmittymä; kirkon venäläismielinen siipi taas ei halunnut harkitakaan Venäjän patriarkan vaihtamista paaviin.³³

Unionisuunnitelma raukeni, mutta se ehti sävyttää osaltaan 1920-luvun alkuvuosien suomalaista kirkko- ja uskontopolitiikkaa. Venäjän vastainen, kansallistamisideologian värittämä kirkkounionisuunnitelma kiinnosti näet jonkin verran maan poliittista johtoa, erityisesti kirkollisasioiden hoidosta vastaavaa opetusministeri E. N. Setälää. Tätä kautta suunnitelma joutui myös luterilaisen kirkon keskustelujen – yleensä jyrkkien tuomioiden – kohteeksi. Suunnitelma vauhditti ennen muuta orastavia antikatolisia asenteita. Ortodoksisen kirkon määrätietoisen torjuva kanta unioniin nähden edisti puolestaan kotikentän luterilais-ortodoksista uskontorauhaa.³⁴

33 Setälä 1967, 168–176; 1968, 60, 239; 1970, 98–108; Jarlot 1973, 22–26, 36–43; Vuorela 1989, 110–111, 220–221; Haranen 1989, 77–78, 86–87.

34 Setälä 1967, 175–177; 1970, 99–108; Autio 1986, 98–99, 151–152, 155–157; Vuorela 1989, 220–221.

e. Suomalaisten paikka kirkkojenvälisen työn kentässä

Suomen kirkon ulkosuhteissa pisimmät perinteet oli vuorovaikutuksella toisten pohjoismaisten veljeskirkkojen, erityisesti Ruotsin kirkon kanssa sekä usein tutkimuksellisesti suuntautuneilla teologisilla yhteyksillä Saksaan. Kirkollisia ja teologisia vaikutteita oli vuosisadan vaihteesta alkaen saatu enenevässä määrin myös Englannin ja Yhdysvaltojen kirkoista, ja erityisesti itsenäistymisen jälkeen oli virinnyt kiinnostus heimokansojen Viron ja Unkarin kirkkojen elämään.³⁵

Ulkomaanyhteydet olivat aluksi yksityishenkilöiden harrastusta, jonka vaikutus kirkkoon oli välillinen. Maan itsenäistuminen ja ekumeenisen liikkeen voimistuminen lisäsivät kuitenkin tarvetta saattaa tämä toiminta ainakin kirkon puoliviralliseksi työmuodoksi. Kirkon kansainvälisiä ja ekumeenisia suhteita ryhtyi hoitamaan professori Arthur Hjeltin johtama ”yleiskirkollinen” komitea, johon kuului useita vaikutusvaltaisia pappeja ja yliopistoteologeja. Kirkkojenvälisen työn asemaa vahvisti 1920-luvun alussa Jaakko Gummeruksen valinta Porvoon hiippakunnan piispaksi. Hänestä tuli välittömästi sekä eri maiden kirkkojen että useiden ekumeenisten järjestöjen tärkein suomalainen yhdyshenkilö.³⁶

Suomen kirkon ulkosuhteisiin liittyi alusta pitäen vahva kansallinen juonne. Kirkon edustajat yrittivät ulkomailla esiintyessään toimia mahdollisuuksiensa mukaan Suomen aseman hyväksi ja välttää ulkopoliittisia virheitä. Kansalliset etunäkökohdat vaikuttivat ajoittain teologiinkin kannanottoihin. Kirkon ulkosuhteiden hoitajat pitivät yllä suoria yhteyksiä poliittisiin päättäjiin, erityisesti Rafael Erichiin ja Lauri Ingmaniin, joista tuli kirkon ulkopoliittiset pääauktorit.

Suurista kirkkojenvälisistä järjestöistä saivat Suomessa ensimmäisinä jalansijaa World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches sekä lähetysekumeeninen liike. WA:n suomalaisena alaosastona toimi Hjeltin komitea, lähetysekumeenisesta yhteydenpidosta vastasi Suomen lähetyseuran (SLS) ohella Suomen

35 *Gummerus* 1928, 173–176; *Kena* 1979, 327–328, 349; *Lauha* 1990, 35, 179–184.

36 *Lauha* 1990, 320–322, 327–328, 345, 356–374.

yleinen lähetystoimikunta, johon kuului luterilaisten lisäksi vapaa-kirkkojen edustajia. Nouseva Life and Work -työ jäi Suomessa aluksi vaatimattomalle huomiolle. Piispa Gummerus kuului kuitenkin alusta pitäen liikkeen toimielimiin. Faith and Order -työ oli suomalaisille tässä vaiheessa lähes täysin vierasta; esimerkiksi piispainkokous päätti jo vuonna 1919 ottaa kielteisen kannan suunniteltuun Faith and Order -kokoukseen.

Kiinnostus uudelleen järjestäytymässä olevaa luterilaista yhteysliikettä kohtaan oli Suomessa ilmeinen. Työlle oli perinteitä jo autonomian ajalta. Lisäpontta oman tunnustuskunnan sisäiseen yhteydenpitoon antoi Keski-Euroopasta levinnyt käsitys katolisuuden ekspansioista. Myös luterilainen diasporatyö siihen usein kytkeytyvine heimontresseineen saavutti kirkossa laajahkoa kannatusta, ja tehtävää varten perustettiin Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliiton yhteyteen diasporatoimikunta.³⁷

Suomalaiset kirkkojenvälisen työn uranuurtajat noudattivat monissa ratkaisuissaan Ruotsin kirkosta saatuja esikuvia ja Söderblomin suoria ehdotuksia. Söderblomin kautta saatiin 1920-luvun alussa ensivirikkeet myös ehtoollisyhteyteen tähtäävien bilateraalisten neuvottelujen käynnistämiseksi Englannin kirkon kanssa. Kiinnostus asiaa kohtaan oli kuitenkin aluksi vähäistä.³⁸

Laajeneva kirkkojenvälinen työ tarjosi Suomen kirkolle aiempaa vilkkaampia yhteyksiä anglosaksisten maiden kirkkoihin. Söderblomin keskeisen aseman vuoksi ekumeeninen kehitys ei kuitenkaan vähentänyt myöskään Pohjoismaisen lähipiirin keskeistä merkitystä. Saksan yhteyksiä ylläpiti toisaalta kokemus yhteisestä luterilaisesta traditiosta, toisaalta kirkossa vahvana koettu poliittinen kiitollisuudenvelka.³⁹

37 Lauha 1990, 235–237, 249–251, 378–381.

38 P. Virkkunen 1955, 176–177.

39 Lauha 1990, 185–193, 376–379.

II Kirkkojenvälinen työ jatkaa verkkaista etenemistään

1. Rahoituksen järjestyminen ei lopeta valtataistelua

Suhde kirkkojenväliseen työhön oli yksi niistä kiistakysymyksistä, jotka jakoivat kirkon ylätasoon ”turkulaisiin” ja ”helsinkiläisiin”. Kirkkojenvälisten yhteyspyrkimysten arvovaltaisin vastustaja oli arkkipiispa Johansson. Hänen pietistisväritteisen teologisen kokonaisnäkemyksensä mukaan ulkonaiset yhteyspyrkimykset häiritsivät kirkon todellisen tehtävän hoitamista, koska kysymys ihmisen sisäisestä parannuksesta jäi niissä taka-alalle. Johanssonin kielteiseen asenteeseen vaikuttivat myös henkilökohtaiset mieltymykset ja arvovaltatekijät: arkkipiispanasemastaan huolimatta hänet oli usein jätetty sivustakatojaksi nuoremman papiston ja yliopistoteologien hoitaessa Suomen kirkon ulkosuhteita. Erityisen vastenmielinen Johanssonille oli Nathan Söderblom, jonka vaikutuspiirissä suomalaiset kirkkojenvälisen työn veteraanit alkuaikoina toimivat. Johanssonin asenne vaikeutti kirkkojenvälisen työn aseman virallistamista kirkossa. Ongelmia tuotti myös se, ettei kirkkolakiin sisältynyt mainintaa kirkon ulkomaisesta yhteydenpidosta.¹

1 *Turun ppkpk* 1922, 60–65; *P. Virkkunen* 1955, 177–178; *Kena* 1979, 217–220; *Lauha* 1990, 205, 368, 377.

Piispainkokous oli helmikuussa 1922 tekemällään päätöksellä – ahtaasti ottaen ilman kirkkolain tuottamaa valtuutusta – yrittänyt tämentää kysymystä Suomen kirkon ulkomaisesta edustamisesta. Sen mukaan edustamisesta päättäminen kuului piispainkokoukselle ja kokousten väliaikoina arkkipiispalle. Ulkosuhteiden harrastajille päätöksen jälkimmäinen osa oli pettymys, koska se antoi Johanssonille valtuudet toiminnan jarruttamiseen. Piispainkokouksen samalla tekemä periaatepäätös pysyvän määrärahan tarpeesta merkitsi heidän kannaltaan kuitenkin askelta eteenpäin.²

Rahoituskysymys eteni vuonna 1923 kirkolliskokoukseen. Gummerus ja Koskimies laativat ulkomaisen edustamisen rahoittamista koskevan anomusehdotuksen, jonka yhteydessä he esittelivät lyhyesti toiminnan luonnetta. Anomuksen mukaan Suomen kirkko sai jatkuvasti ulkomaisia yhteydenottoja ja kutsuja, jotka edellyttivät kirkon esiintymistä kansainvälisissä yhteyksissä nimenomaan kirkkona. Tästä syystä ei enää ollut syytä tyytyä käytäntöön, jossa yksityishenkilöt toimivat epävirallisesti Suomen kirkon edustajina. Toiminta oli saatettava kirkon virallisen rahoituksen piiriin. Vaikka anomus pitäytyi rahoituskysymykseen, se sisälsi samalla luonnehdinnan toiminnan tarpeellisuudesta. Kirkolliskokous joutui näin ollen ottamaan kantaa kumpaankin asiaan.³

Määrärahakysymyksen alistaminen kirkolliskokoukselle viritti keskustelua kirkon ulkosuhteista myös piispakunnan sisällä. Johanssonin penseän asenteen vuoksi kirkon ulkomaanyhteydet olivat keskittyneet pitkälti Gummeruksen käsiin. Yksityiskirjeiden ohessa Gummerus sai usein Suomen kirkolle osoitettuja ulkomaisia kirjeitä, ja häntä lienee ulkomailla yleisesti pidetty Suomen kirkon johtajana – luterilaisen arkkipiispan virka oli vain Suomen ja Ruotsin kirkoissa. Gummeruksen vilkas ulkomaankirjeenvaihto ja hänen nauttimansa kansainvälinen huomio sekä hyvät suhteet ekumeenisen työn keulakuvaksi nousseeseen Söderblomiin häiritsivät Johanssonin ja Gummeruksen suhdetta. Johansson oli ylpeä asemastaan Suomen kirkon johtajana, eikä hän arvostanut Gummeruksen monitoimisuutta. Jo-

2 Lauha 1990, 311–317, 377–379.

3 *Kirk.kok. L II* 1923, 68–70.

hanssonin ivallisen päiväkirjamerkinnän mukaan Gummerus oli vain ”yhdistysten piispa”.⁴

Kirkolliskokouksen alla Johansson ja Gummerus kävivät aiheesta kirjeenvaihtoa. Sen kuluessa Gummerus myönsi Johanssonille saavansa ulkomaisia kirjeitä, joissa häntä pyydettiin toimimaan Suomen kirkon nimissä. Tärkeiksi katsomansa kirjeet hän kertoi toimittavansa arkkipiispalle.⁵ Käytäntö, jossa Gummerus valikoi yhteydenotoista tärkeät ja vähemmän tärkeät, oli kolaus Johanssonin arvovallalle, ja hän arvosteli vastauskirjeessään Gummeruksen ajaman kirkkojenvälisen vuorovaikutuksen ja siihen liittyvän raha-aloitteen hyödyllisyyttä. Johanssonin mukaan ulkomainen yhteydenpito häiritsi Suomen kirkon työtä. Vaikka seurustelu kenties oli joidenkin mielestä hauskaa, se oli myös kallista ja aikaa vievää:

Vaikeuksia tulee meille Suomen kirkon edustamisesta, kun on niin paljon kokouksia, ja matkat ovat täältä pitkät. Ja minulla on perusteellisia epäilyksiä, kun ne häiritsevät kirkon sisällistä rakennustyötä. Monen likin tehtävä saa kärsiä, kun vieras tulee ulkomailta. Hauska on usean juhlia, mutta seurakunta saa kärsiä siitä.⁶

Henkistä tukea omalle asenteelleen Johansson etsi ja löysi Collianderilta, jonka kanssa hän jakoi muun muassa vastenmielisyyden Söderblomia kohtaan. Colliander oli valmis tulkitsemaan mitä erilaisimmat ulkomaiset yhteydenotot osoitukseksi ”söderblomilaisesta yhteysajattelusta”. Tällä perusteella hän suositteli muun muassa kieltäytymistä yhteisluterilaisesta rukouskirjahankkeesta.⁷ Iäkkäät beckilläiset piispat pystyivät näin vahvistamaan toistensa kielteisiä ennakoasenteita.

Kirkolliskokouksessa Gummeruksen ja Koskimiehen laatima määräraha-aloite eteni kuitenkin suotuisasti. Talousvaliokunta, joka sai kysymyksen valmisteltavakseen, ehdotti määrärahan myöntämistä. Asiaa koskeva lisäys sopi valiokunnan mielestä kirkkolain 455 §:n

4 Johanssonin pvk 12.1.1923. YA HYK.

5 Gummerus Johanssonille 30.3.1923. GJ HYK.

6 Johansson Gummerukselle 1.4.1923. JG HYK.

7 Colliander Johanssonille 8.2.1923. GJ HYK.

yhteyteen. Määrärahan käytön tarkemman määrittelyn talousvaliokunta ehdotti jätettäväksi piispainkokoukselle. Kirkolliskokous hyväksyi valiokunnan ehdotuksen muutoksitta.⁸ Määräraha Suomen kirkon sinänsä yhä epävirallista ulkomaista yhteydenpitoa varten oli saatu virallistetuksi.

Johanssonin asenteen vuoksi tilanne jatkui ongelmallisena myös tämän jälkeen. Gummeruksen arkkipiispalle kääntämä ulkomaankirje johti vain ani harvoin kontaktin jatkumiseen. Edellytyksenä oli tällöin, ettei sen lähettäjä tai hänen taustayhteisöään voinut luokitella liberaalien teologisten näkemysten, ”rationalismin”, edustajaksi. Johansson halusi myös varmistua siitä, ettei ulkomaisen yhteydenpidon taustavaikuttajaksi paljastuisi Söderblom.⁹

Ulkomaanyhteyksiä koskevan kirjeen saapuminen suoraan arkkipiispalle oli entistä harvinaisempaa. Kysymys saattoi olla suorastaan erehdyksestä. Esimerkiksi kesällä 1923 Johansson sai Saksasta ”Arvoisalle arkkipiispalle” osoitetun kirjeen, jossa vedottiin yhteisiin konferenssimuistoihin. Pahastunut Johansson toimitti kirjeen oikealle vastaanottajalle, Gummerukselle, ilmoittaen samalla, ettei hän itse kannattanut mitään ”protestanttiyhteyttä”.¹⁰

Useat niistä Suomen kirkolle osoitetuista ulkomaankirjeistä, jotka lähes säännöllisesti osoitettiin suoraan Johanssonille, olivat peräisin Yhdysvalloista, joko Faith and Order -järjestöltä tai Yhdysvaltojen luterilaisilta kirkoilta. Näihin kirjeisiin ei englannin kieltä taitamaton Johansson oman ilmoituksensa mukaan tosin kyennyt tutustumaan. Gummeruksen ehdotuksen siitä, että kyseiset kirjeet jatkossa annettaisiin jollekin englantia osaavalle arkkihiippakunnan tuomiokapitulin jäsenelle tutustumista varten, Johansson kuitenkin torjui.¹¹ Aktiivinen reagointi ulkomaiseen yhteydenottoon oli jonkin verran paremmin odotettavissa, jos se tapahtui ilman Gummerus-välikättä. Päivä-

8 *Kirk.kok. ptk 1923*, 862, 915; *Kaija* 1970, 87–88.

9 Johansson Gummerukselle 28.7.1923. JG HYK.

10 Johansson Gummerukselle 8.7.1923. JG HYK. Kirjeen, johon Johansson viittaa, oli lähettänyt oikeustieteen tohtori vapaaherra von der Heyden-Ryusek 15.6.1923. JG HYK.

11 Johansson Gummerukselle 8.7. ja 29.7.1923. JG HYK; Gummerus Johanssonille 20.7.1923. GJ HYK.

kirjamerkinnot kertovat eräistä vastaamisista ulkomaisten kirkonjohtajien taholta tulleeisiin suoriin yhteydenottoihin.¹² Käytännössä vanha arkkipiispa oli kuitenkin jo pudonnut kansainvälistymisen vauhdista. Häntä ei ulkomailla tunnettu, ja tämä kävi hänen kunnialleen.

Julkista keskustelua kirkon ulkosuhteista ei kirkolliskokouksen päätös nostattanut. Ainoa laajempi kannanotto tuli vuosikaudet kirkokojenvälisen työn harrastajien sisäpiiriin kuuluneelta professori Antti J. Pietilältä. Hän vaati Vartijassa kirkon ulkomaisten edustustehtävien tehokkaampaa hajauttamista. Pietilän mukaan kansainvälisen osallistumisen ehdoksi ei myöskään tullut asettaa englannin kielen taitoa. Tärkeintä oli, että kirkolliskokouksen päätöksen perusteella eli ”julkisilla varoilla” tapahtuvasta matkustelusta pääsisi osalliseksi mahdollisimman moni. Kirkon edustamista ei saisi jättää samojen henkilöiden yksityisiksi opinto- tai huvimatkoiksi, Pietilä vaati.¹³

Pietilän kannanoton ymmärtämiseksi on syytä todeta, että hän oli vuoden 1923 alussa yliopistotyössä esiintyneiden riitojen jälkeen¹⁴ alkanut selvittää julkisesti välejään entisten yhteistyökumppaneidensa, erityisesti vanhojen lauantaiseuralaisten kanssa. Pietilän raivokain kirkollinen kritiikki kohdistui Ingmaniin, Karekseen ja Virkuseen¹⁵, mutta osansa saivat muutkin. Hjelt, Kaila, Lehtonen, Loimaranta ja Paunu eli suomalaisen ekumeenisen työn aktiivijoukko saivat lähteä Vartijan toimituskunnasta, ja ekumenian harrastajista jäi jäljelle vain Sigfrid Sirenus. Vartija menetti näin vuodesta 1923 alkaen ratkaisevasti merkitystään suomalaisen kirkkojenvälisen työn edistäjänä. Kiista johti kilpailevan kirkollisen lehden *Kirkon ja Kan-*san perustamiseen, jota muun muassa Kaila ja Paunu toimittivat.¹⁶

Pietilän kannanotto ei näin ollen vastannut kirkon ekumeniamyönteisten ”helsinkiläispiirien” mielialoja. Mikään ei myöskään viittaa siihen, että kirjoitus olisi oire laajapohjaisemmasta kirkollisesta tyy-

12 Johanssonin pvk 10.4.1922 (piispa Irbe), 3.8.1923 (piispa Ihmels). YA HYK.

13 *Pietilä* 1923, 166–167, 208.

14 Pietilän riidat koskivat muun muassa opetusvelvollisuuden tulkintoja. *Pietilä* 1923, 82–87, 164–165; *Tiilikä* 1972, 176–186; *Mäkisalo* 1988, 87–92.

15 *Pietilä* 1924, 130–142.

16 *Pietilä* 1923, 79–87; *Mäkisalo* 1988, 87–92.

tymättömyydestä ulkosuhteiden hoitamistapaa kohtaan. Pietilän, kuten myös Johanssonin harjoittama kritiikki oli ennen muuta merkki kirkon ylätasolla tapahtuvasta valtataistelusta, jossa eräänä keskeisenä kiistakysymyksenä jo vanhastaan oli kirkon ulkomainen edustaminen.

2. World Alliance -työ ekumeenisen osallistumisen pääväylä

a. Hjeltin johtama suomalaisosasto pohjaa Scandia major -ajatteluun

Tunnustustenvälisen ekumeenisen liikkeen haaroista tiukimman jalsansijan Suomessa oli saanut World Alliance. Vuoden 1923 alkaessa komitean puheenjohtajana toimi edelleen Arthur Hjelt. Nuorempaan teologikuntaan kuuluva Aleksi Lehtonen hoiti varapuheenjohtajan, sihteerin ja rahastonhoitajan tehtäviä.¹ Vuonna 1920 tapahtuneesta laajennuksesta alkaen komiteaan kuului kaikkiaan kuusitoista jäsentä. Heidän joukossaan oli useita kirkon kärkinimiä kuten Jaakko Gummerus, Erkki Kaila, Yrjö Loimaranta, Antti J. Pietilä ja Sigfrid Sirenus. Jäsenkunnan koostumus takasi yhteyden sekä teologiseen tiedekuntaan että tärkeisiin kirkollisiin järjestöihin, erityisesti molempiin seurakuntatyön keskusliittoihin, joiden puheenjohtajina toimivat Gummerus ja S. W. Roos². Loimarannassa, joka esittelijäneuvoksen työnsä lisäksi toimi vuonna 1924 opetusministerinäkin, komitealla taas oli tärkeä kytkentä opetusministeriöön³. Ruotsinkielisiä jäseniä oli yhteensä neljä.⁴ Heidän määränsä nousi vuoden 1924 alus-

1 WA ktmk ptk 14.4.1920 § 2 ja 31.3.1923. SYKTA Ca HY.

2 G. O. Rosenqvist 1922, 113; Veikkola 1969b, 10; Klemets 1979, 87.

3 M. Jääskeläinen 1977, 360; Autio 1986, 28–29.

4 Täydellinen kokoonpano ilmenee Hjeltin muistiosta WA ktmk ptk:n 27.3.1920 välissä. AH HYK; Lauha 1990, 246–248. Jäseniä olivat Arthur Hjelt (pj), Aleksi Lehtonen (siht.), I. A. Björklund, Jaakko Gummerus, Erkki Kaila, Siiri Loimaranta, Yrjö Loimaranta, J. A. Man-

sa viiteen Porvoon hiippakunnan uuden piispan Max von Bonsdorffin kutsumisen myötä.⁵ Komitean pyrkimys tasapuoliseen kielipolitiikkaan ja sitä tietä hyvään pohjoismaiseen yhteistyöhön oli ilmeinen.

Komitean työvaliokuntana toimivat Hjelt, Gummerus, Lehtonen ja Edvin Wirén.⁶ Nämä neljä muodostivat myös World Alliancen kansainvälisen komitean suomalaisen delegaation.⁷ Hjelt edusti Suomea WA:n toimeenpanevassa komiteassa.⁸

Suomalainen WA-osasto kokoontui harvaksen. Normaaliksi muotoutui kahden varsinaisen kokouksen ja yhden tai kahden työvaliokunnan kokouksen vuositahti.⁹ Laajaa ulkomaista kirjeenvaihtoa hoitivat puheenjohtaja ja sihteeri, joten suomalainen WA-työ henkilöityi pitkälti Hjeltiin ja Lehtoseen. WA:n johdossa Suomen-yhteyksistä vastasivat lähinnä englantilainen pääsihteeri Sir Willoughby H. Dickinson ja Euroopan työn sihteeri tohtori Alexander Ramsay. Heidän lisäksi suomalaiset olivat yhteydessä WA:n saksalaiseen ja ruotsalaiseen sihteeriiin, Friedrich Siegmund-Schultzeen ja Knut B. Westmaniin. Yhteydet Yhdysvaltoihin jäivät vähäisiksi.¹⁰

Suomalainen WA-osasto sai maailmanliitolta toimintaansa varten vuosittain noin 50 Englannin punnan suuruisen avustuksen. Osa varoista käytettiin tiedotustyöhön Kristillisen Sanomalehtitoimiston välityksellä.¹¹ Suomalaiseen päivälehdistöön levisi vuosittain lukui-

nermaa, Uno Paunu, Antti J. Pietilä, S. W. Roos, G. O. Rosenqvist, Sigfrid Sirenus, G. Storgårds, Edvin Wirén, Paavo Virkkunen. Pöytäkirjojen mukaan jokainen osallistui vuosina 1920–1924 ainakin kerran toimikunnan kokoukseen.

5 WA ktmk ptk 2.2.1924. SYKTA Ca HY.

6 WA ktmk työvaliokunnan ptk 19.11.1923. SYKTA Cb HY.

7 Vuoden 1923 painetussa kirjelomakkeessa oli Lehtosen tilalla Yrjö Loimarannan nimi. WA 1923a, 5; vrt. Dickinson Hjeltille 13.1. ja 5.3.1923. AH HYK.

8 Ramsay Hjeltille 19.12.1922. AH HYK; WA 1923a, 8 ja sisäkansi.

9 WA ktmk ptk 13.5. ja 28.11.1922 sekä 31.3. ja 3.11.1923, työvaliokunnan ptk 28.11.1922 ja 19.11.1923. SYKTA Ca ja Cb HY. Vuodelta 1924 ei ole säilynyt työvaliokunnan papereita.

10 Toimihenkilöistä WA 1923a, 4; White 1956, 66–69.

11 Sanomalehtitoimisto sai vuosittain tuhat Suomen markkaa. Hjelt Choysylle 9.9.1921. EZA E II h; Lehtonen Dickinsonille 9.1.1922. AL VA; WA ktmk ptk 13.5.1922 § 2, 5.11.1923 § 2, 2.2.1924 § 5. SYKTA Ca HY; Aurola 1938, 189; Vihko 1985, 43.

sia ekumeniaa koskevia, usein Lehtosen laatimia kirjoituksia.¹² Lisävastuksia kokousmatkoja varten antoi Carnegie-säätiö. Vuotuisiin velvollisuuksiin kuului raportin laatiminen osaston toiminnasta World Alliancen käsikirjaa varten. Raportit välittivät WA:n johdolle kuvaa suomalaisosaston itseymmärryksestä ja asenteesta WA-työtä kohtaan. Samalla ne tarjosivat yleistä Suomi-tietoutta.

Vakiintuneen tavan mukaan lähti myös kevättälvella 1923 laadittu vuosikatsaus liikkeelle yleisesti Suomen sijainnista Skandinavian ja Baltian kupeessa, osana ”Scandia majoria”, johon pohjoismaiden ohella kuuluivat Viro ja Latvia. Näistä lähtökohdista käsin suomalaiset pyrkivät raportin mukaan tuomaan kaikissa ulkosuhteissaan esiin ”niitä erityislahjoja, joita Jumala oli antanut Suomen kansalle”.¹³ Sanamuoto toisti vanhan fennomaanisen nationalismin perusfraaseja. Mukana oli kuitenkin myös uutta: kokonaisnäkemys Suomesta osana Scandia majoria eli ajatus Skandinavian, Viron ja Latvian kanssa tehtävän yhteistyön ensiarvoisuudesta Suomelle.¹⁴ WA-osasto liittyi näin sujuvasti suomalaisen ulkopoliittikan uusimpaan virtaukseen, Scandia major -ajatteluun. WA-osaston piiriin näkemys lienee välittynyt osaston ulkopoliittisena neuvonantajana toimivan Suomen Kansainliitto-edustajan Rafael Erichin kautta; Erich painotti Itämeren piirin yhteistyötä, josta Liettua ja Latvia rajattaisiin pois.¹⁵

Suomen asemaa koskevien määritysten jälkeen WA-osasto kuvasi raportissaan Suomen kirkon ulkosuhteiden suuntautumista todeten, että myös niissä etusijalla olivat yhteydet pohjoismaiseen lähipiiriin ja Viroon eli luterilaisiin naapurimaihin. Yhteyksiä katoliseen Liettuaan ja Puolaan ei raportin mukaan juuri ollut. Scandia major -ajattelu toimi näin luontevasti kirkon ulkosuhteissa. Tällä rajauksella kirkon ulkosuhteet olivat raportin mukaan kehittyneet varsin suo-

12 WA 1923a, 70; WA 1925a, 81–82; *Heikinheimo* 1967, 101.

13 WA 1923a, 69; Dickinson Hjeltille 13.1.1923. AH HYK.

14 *Paasivirta* 1984, 270.

15 *Kalela* 1971, 84, 135–136, 145–146, 148–149; *Jutikkala* 1977, 160; *Lauha* 1990, 297, 353, 360, 378.

tuisasti. Laajempaa kansainvälistä vuorovaikutusta ei sen sijaan tois-
taiseksi esiintynyt.

Kirkon ulkosuhteiden toisaalta ymmärrettävä, toisaalta valitettava kapea-alaisuus vaikeutti raportin mukaan suomalaisen World Alliance -työn etenemistä. Suomen kaukaisen sijainnin vuoksi suomalaiset eivät välttämättä tunteneet suuria kansainvälisiä kysymyksiä omikseen, eikä vastikään itsenäistynyt Suomi ollut vielä kypsä kantamaan kansainvälistä vastuuta. Näiltä osin näköalat olivat vasta avautumassa.¹⁶ Pyöreähkö sanonta sisälsi informaation, jonka mukaan WA-työn pääesteenä oli suomalaisten yleinen nurkkakuntainen kiinnostus omaan lähipiiriin ja omien poliittisten etujen turvaamiseen.

Toinen kansainvälisyyttä rajoittava tekijä oli raportin mukaan suomalaisen luterilaisuuden sisäänpäinkääntynyt luonne. Käytännön aktiivisuus maailmanlaajoissa puitteissa oli vielä uutta. Useat Suomen kirkon johtajat suhtautuivat sitä paitsi pessimistisesti kansainvälisten konferenssien kautta saatavaan hyötyyn. Kokonaisuudessaan suomalaisen osaston työ oli raportin mukaan kuitenkin etenemässä. Myös rauhansunnuntain vietosta neljäntenä adventtina oli jo tullut traditio. Erityisen tärkeänä tulevaisuuden toimintamuotona raportti mainitsi Venäjälle suunnatun raamattulähetysten.¹⁷

Vuoden 1923 raportti osoittaa, että suomalaisen ekumenian päähaaran WA-osaston piirissä vallitsi realistinen kuva työn poliittisista ja kirkollisista edellyksistä ja asemasta Suomen kirkossa. Ekumeenisen liikkeen voittokulkua ei Suomessa ollut havaittavissa eikä odotettavissakaan. Suomalainen osasto oli kuitenkin halukas ponnistelemaan ekumenian kipinän ylläpitämiseksi.

b. Pääsihteeri Ramsayn vierailu virkistää toimintaa

Kevätallvella 1923 suomalainen WA-osasto sai vieraakseen järjestön pääsihteerin Alexander Ramsayn, joka oli kiertueella Pohjoismaissa

¹⁶ WA 1923a, 69–70.

¹⁷ WA 1923a, 69–71. Rauhansunnuntain vietosta vuosina 1918–1922 Lauha 1990, 173–174, 311–312.

ja Baltiassa.¹⁸ Matkareitti alkoi Turusta, jossa Lehtonen oli vierasta vastassa. Ohjelmaan oli saatu liitetyksi keskusteluhetki arkkipiispan luona, mikä nosti vierailun kirkollista tasoa. Tapaamisen motivoimiseksi Ramsaylla oli esittää Johanssonille Canterburyn arkkipiispan tervehdys.¹⁹

Helsingissä isäntinä olivat Hjelt ja Gummerus yhdessä muun suomalaisen WA-osaston kanssa. Ramsay oli Gummeruksen vieraana myös Porvoossa. Pääkaupungissa vierailuun sisältyi useita julkisia esiintymisiä, joista suurin oli Nikolainkirkossa järjestetty noin 4000 henkeä koonnut kirkkotilaisuus. Helsingin osuuteen kuuluivat myös käynnit NMKY:ssä, Ylioppilaitten kristillisessä yhdistyksessä ja Sireniuksen johtamassa Setlementitalossa sekä tutustuminen ruotsinkieliseen seurakuntatyöhön. Kirkolliset lehdet noteerasivat vierailun näyttävästi. Suomalaisten tyydytykseksi Ramsay lupasi kirjoittaa Englannin lehtiin Suomea käsitteleviä kirjoituksia.²⁰

Ramsay halusi matkallaan tutustua Suomen uskonnollisiin oloihin myös luterilaisuutta laajemmin, ja hän vieraili tästä syystä Viipurissa ja Sortavalassa. Tutustuminen ortodoksisen kirkon toimintaan sekä luterilais-ortodoksisiin suhteisiin tapahtui tohtori Elis Gulinin johdolla. Käynti Sortavalan Raamattutalossa antoi vieraalle kuvan rovasti Otto Aarnisaloon johdolla tehdystä Venäjän-työstä, jolle jo parin vuoden ajan oli uutusterasti etsitty kansainvälisiä tukijoita ja yhteistyökumppaneita.²¹

18 Ramsay Hjeltille 12.1.1923. AH HYK; Hjelt Ramsaylle (kutsukirjekonsepti) s.d. [tammikuu 1923]. AH HYK; *Kmaa* 9/2.2.1923 Huomattavia ulkomaisia vieraita Suomeen.

19 *WA* 1923b, 3–4; *Mv* 13/29.3.1923.

20 *WA* 1923b, 3–4; *Kmaa* 24/28.3.1923 Kirkot taisteluun maailmanrauhan puolesta; *Kmaa* 25/6.4.1923; *Fbl* 13/28.3.1923 Finlands kyrka och kyrkornas arbete för mellanfolkligt samförstånd; *Fbl* 14/5.4.1923 Kyrkans fredsarbete; *Mv* 13/29.3.1923 Det kyrkliga arbetet för mellanfolkligt samförstånd; *Hjä* 15/13.4.1923 Kirkko ja kansainvälinen yhteys; *HS* 82/26.3.1923 Tri Alexander Ramsayn esitelmät; *HS* 86/30.3.1923 Tohtori Alexander Ramsayn puheilla; *Hbl* 88/3.4.1923 Kyrkan och fredssaken; *Hbl* 90/5.4.1923 Dr. Alexander Ramsays besök; *Sirenius* 1955, 333–334.

21 Aarnisaloon ohjelmasta ja toiminnasta *Aarnisalo* 1922, 281–285; *Kansanaho* 1964, 185–190.

Ramsayn mielenkiinto kohdistui luonnollisesti kirkollisiin kysymyksiin, mikä oli suomalaisten isäntienkin tähtäyspiste. Erityisesti Karjalan matkaan kytkeytyi kuitenkin myös ajankohtainen poliittinen sivujuonne. Kallion hallitus ponnisteli parhaillaan saadakseen Itä-Karjalan kysymyksen kansainvälisen tuomioistuimen ratkaistavaksi. Asiaa koskeva pyyntö jätettiin 18.4.1923 Kansainliiton neuvostolle. Neuvostoliitto oli jo tätä ennen tuominnut nootissa suomalaisten yrityksen. Asia ratkesi kesällä Kansainvälisen tuomioistuimen ilmoituksen, ettei se voinut ryhtyä ratkaisemaan Suomen ja Neuvostoliiton välistä riitaa. Pettymys tuloksesta ilmeni myös Kotimaan palstoilta.²² Karjalan tilanteen huolellinen esittely Kansainliiton työtä aktiivisesti seuraavan World Alliancen edustajalle kevättalvella 1923 on nähtävä tätä taustaa vasten.

Ramsayn matkaraportti osoittaa, etteivät suomalaisten ponnistelut Suomen ja sen kirkollisten olojen esittelemiseksi menneet hukkaan. Vieras perehtyi sekä suomalaiseen uskontopolitiikkaan että Suomen asemaan laajemminkin. Ramsayn raportin mukaan Suomen kansankirkkojen keskinäiset suhteet olivat hyvät²³, ja Suomella itsellään oli tärkeä rooli Itä- ja Länsi-Euroopan välissä. Ramsay osoitti raportissaan erityiskiinnostusta suunniteltua Venäjän-työtä kohtaan. Hän kertoi muun muassa tajunneensa, että suljetun itärajan takana asui suomalaisten heimoveljiä. Kaiken kaikkiaan matkaraportti henki eksootista viehtymystä ja ymmärtämystä Suomen oloja kohtaan.²⁴

Ramsay välitti tyytyväisiä vaikutelmiaan myös kirjeessä WA-johdaja Dickinsonille,²⁵ minkä lisäksi hän antoi huhtikuussa 1923 järjestetyssä WA:n kokouksessa laajan ja suomalaisten kannalta edullisen matkakuvauksen.²⁶ Suomalaisille nämä ajatukset välittyivät Ramsayn

22 *Kmaa* 55/24.7.1923 Murheviesti Karjalalle; *M. Jääskeläinen* 1977, 349–351.

23 "... there also the relations with the Orthodox Church are of the happiest kind, so far at least as the great majority of that Church are concerned. Baltic conference by Rev. Alexander Ramsay, D. D. *Supplement to International Bulletin* No. 5/1924, 165. EZA 51 E II f 4; *WA* 1923b, 2–3.

24 *WA* 1923b, 3–4.

25 Ramsay Dickinsonille 30.3.1923. EZA 51 E II d 2.

26 *Kmaa* 30/24.4.1923.

Vartijalle laatiman WA-työtä käsittelevän kirjoituksen kautta.²⁷ Ramsayn lausunnot, joiden mukaan esimerkiksi Suomen luterilaisen ja ortodoksisen kirkon suhteet olivat erinomaisella tolalla, herättivät Suomessa tyytyväisyyttä vielä kuukausia myöhemmin.²⁸

Ramsayn vierailun aikana suomalainen osasto sai tilaisuuden arvioida sekä omaa sisäistä toimintaansa että maailmanlaajoja kysymyksiä. Sisäisistä asioista nousi pinnalle ajatus toimikunnan aseman virallistamisesta Suomen luterilaisessa kirkossa sekä laajentumisesta edustamaan myös muita Suomessa toimivia uskontokuntia. Pelkästään luterilaisia jäseniä sisältävää elintä ei Ramsayn näkemyksen mukaan voinut mieltää todella ekumeeniseksi. Suomalainen WA-osasto hyväksyi periaatteessa sekä virallistamis- että laajennusajatuksen. Etenemisessä haluttiin kuitenkin olla varovaisia. Pöytäkirjaan merkittiin, että ainakin virallistamisasia vaati pohdintaa kokonaiskirkon, mahdollisesti kirkkolain tasolla.

Vapaamuotoinen laajentuminen muihin uskontokuntiin päin todettiin sen sijaan ongelmattomaksi. Toimikunta päätti kutsua työhön mukaan Suomen ortodoksisesta kirkosta rovasti Nikolai Okulovin ja hänen varajäsenensä rovasti Sergei Solntsewin. Edelleen päätettiin kutsua yksi suomenkielinen ja yksi ruotsinkielinen edustaja maan vapaakirkollisista piireistä. Perusteellista ehdotusta koko toimikunnan uudelleenjärjestäytymiseksi päätettiin pyytää Sireniukselta.²⁹

Uudistustyö ei lähtenyt heti käyntiin. Marraskuussa 1923 komitea päätti lykätä hanketta ja odottaa vuoden 1924 suomalaisilta ja ruotsalaisilta kirkkopäiviltä saatavaa palautetta.³⁰ Uudelleenjärjestäytymisen kesti lopulta lähes pari vuotta, eivätkä ortodoksi- ja vapaakirkolliset edustajat olleet tänä aikana periaatepäätöksestä huolimatta mukana osaston toiminnassa.³¹ Ekumeenisen mielialan siirtäminen käytännön toimintamuotoihin ei siis tapahtunut kitkatta. WA-toimikunta katsoi tarvitsevansa ratkaisuilleen kirkkopäiväven kaltaista laajem-

27 Ramsay 1924, 24.

28 *Kmaa* 8/29.1.1924 Suomen kirkko ulkomaalaisen silmillä nähtynä.

29 WA ktmk ptk 31.3.1923 § 2. SYKTA Ca HY.

30 WA ktmk ptk 5.11.1923 § 4. SYKTA Ca HY.

31 WA ktmk ptk 4.4. ja 2.5.1925. SYKTA Ca HY.

paa kirkollista tukijajoukkoa. Uudelleenjärjestäytymistä hidastavaksi tekijäksi voi olettaa myös tuoreen uskonnonvapauslain, jonka vaikutusta suomalaiseen uskonnolliseen kenttään ei vuonna 1923 vielä kyllin tunnettu.

Kansainvälisen yhteistyön alalla Ramsay patisteli suomalaisia toisaalta lisäämään kansainvälistä kokousosallistumista, toisaalta tehostamaan kotimaista tiedotustyötä. Komitean tuli erityisesti pyrkiä hankkimaan julkisuutta ja vaikutusvaltaisia tukijoita WA:n maailmanrauhaa koskeville julkilausumille. Ramsay toivoi suomalaisten myös lisäävän yhteistyötä Viron, Latvian ja Puolan osastojen kanssa. Tähän suositukseen suomalainen osasto ilmaisi kuitenkin välitönnästä vastalauseensa. Ramsaylle ilmoitettiin, että suomalaisen osaston tarkoituksena oli orientoitua WA-työssä Skandinaviaan päin.³²

Suomalaiselle WA-työlle Ramsayn vierailu oli tärkeä piristysruiske, mikä ilmeni myös kirkollisten lehtien kirjoituksista. Vierailun huolellisten selonteiden ohella³³ niissä julkaistiin kaksi selkeää ekumeenista ohjelmakirjoitusta. Kotimaan pääkirjoitus 28.3.1923 ”Risti ja kansojen veljeys” yhdisti ekumenian pääsiäisen sanomaan ja korosti WA-työn uskonnollista motivaatiota ja sisältöä. Kirjoituksen mukaan Kristuksen kirkon tehtävä oli todistaa Pyhän Hengen voimasta myös kansojen elämässä, koska Jumalan lupaama pelastus tarkoitti maailmaa kokonaisuudessaan. Kirkot olivat siksi kutsuttuja kansojen välisten rauhansuhteiden luomiseen. Kansoille oli opetettava, että eettiset lait sitoivat paitsi yksityisiä ihmisiä myös kansoja. Kansat oli saatava taipumaan kansainvälisen oikeuden alle vaikkapa kansallisten etujen uhrauksen uhalla. Tässä oli Kotimaan mukaan World Alliancen toiminnan ydin. Järjestön tehtävänä oli toimia vuorovaikutuksessa Kansainliiton kanssa maailman omanatuntona.³⁴

Myös *Församlingsbladet* esitteli maaliskuussa 1923 laajasti World Alliance -työtä. Laajahkon kirjoituksen *Finlands kyrka och kyrkornas arbete för mellanfolkligt samförstånd* oli laatinut Jaakko Gummerus,

32 WA ktmk ptk 31.3.1923 § 3. SYKTA Ca HY.

33 Esim. *Kmaa* 24/28.3.1923 Kirkot taisteluun maailmanrauhan puolesta.

34 *Kmaa* 24/28.3.1923 Risti ja kansojen veljeys.

ja se perustui hänen Ramsayn vierailun aikana pitämäänsä esitelmään. Kirjoitus oli Kotimaan artikkelia erittelevämpi, sillä Gummerus lähti liikkeelle ekumeenisen työn kokonaiskentästä ja asetti World Alliancen omalle paikalleen Faith and Order ja Life and Work -liikkeiden rinnalla. WA:n toimiala oli Gummeruksen mukaan näistä kolmesta järjestöstä kapea-alaisin, mutta hän piti sitä pelkästään etuna.

Gummerus pyrki tämän jälkeen perustelemaan World Alliance -työn tärkeyttä käyttäen apuna suomalaisille läheistä nationalistista näkökulmaa. Kirkolle kuului hänen mukaansa kansallisia tehtäviä. Sen tuli olla kansan omanatuntona: vaalia kansan sielua, tähdentää sille velvollisuudentuntoa ja rohkaista sitä kestävyyyteen vaaran hetkellä. Tällainen nationalismi sopi kirkon luonteeseen. Kristinuskon periaatteisiin ei sen sijaan sopinut sellainen nationalismi, joka kiihotti kansoja toisiaan vastaan, sillä kristinuskon tuli olla kansoja yhdistävä, ei erottava voima. Tässä oli World Alliancen paikka. Se pyrki hoitamaan kansainvälisesti samaa tehtävää, jota eri kirkot hoitivat omissa maissaan eli toimimaan maailman omanatuntona.³⁵

Suomen kirkolla oli Gummeruksen mukaan opittavaa WA-työn keskeisistä aatteista. Kotimaassa, seurakuntaelämän tasolla, oli esimerkiksi pyrittävä edistämään tasapainoista kielipolitiikkaa sekä lieventämään sosiaalisia vastakohtia. Gummerus näki näin World Alliance -aatteen velvoittavan yhteiskuntasopuun ja vastakohtaisuuksien tasoittamiseen, kansalliseen integraatioon. Suomen kirkon tuli hänen mukaansa kuitenkin kantaa vastuuta myös ulospäin. Näiltä osin suomalaisten näköpiiri kaipasi avartumista. Käytännössä Gummerus halusi suositella Suomen kirkolle tutustumista muiden maiden kirkoihin sekä tietojen jakamista omasta kirkosta. Molemmipuolisen tutustumisen jälkeen olisi Suomen kirkon edustajien kannanotoilla enemmän painoarvoa, hän uskoi.

Gummeruksen mielestä Suomen kirkon kansaivälistymiselle oli olemassa myös muita kuin maantieteellisestä asemasta johtuvia esteitä. Yksi ongelma oli luterilaisuuteen usein kytkeytyvä varautuneisuus

35 *Fbl* 13/28.3.1923.

käytännön sosiaalieettistä toimintaa eli muuta kuin puhtaasti hengellistä työtä kohtaan. Vaikeudet olivat kuitenkin voitettavissa. Syytä pessimismiin ei ollut myöskään maailmanlaajojen ongelmien edessä. Työtä maailman hyväksi oli tehtävä niin kauan, kuin siihen oli pieninkin mahdollisuus, hän korosti.³⁶

Gummerus oli jo toimimalla Ramsayn isäntänä ilmaissut tukensa World Alliancella. Församlingsbladetin kirjoitus, joka ilmestyi sittemmin laajennettuna myös WA:n uudessa tiedotuslehdessä *International Bulletinissa*³⁷, osoittaa, että WA-toiminta todella vastasi sekä hänen teologisia näkemyksiään että kansallisia korostuksiaan. Käytännöllisesti painottunut World Alliance -työ Kansainliitto-kytkentöineen oli melko vaivatta istutettavissa suomalaiseen kirkolliseen kenttään. Faith and Order tai Life and Work -liikkeiden kohdalla tilanne ei toistaiseksi ollut yhtä valoisa.

c. Itämeren piiri vai Skandinavia suomalaisen WA-työn lähiryhmäksi?

WA:n johdon yleislinjana vuosina 1923–1924 oli maailmanlaajojen kokousten asemesta suosia pienimuotoisia alueellisia neuvottelukokouksia. Alexander Ramsayn Suomen vierailullaan ilmentämä pyrkimys kytkeä Suomi Baltian piiriin oli osa tätä pyrkimystä. Ramsay oli juuri ennen Suomeen tuloaan vieraillut Puolassa ja perustanut sinne WA-osaston, joka otti keskeiseksi tehtäväkseen sovittella maan protestanttisten kirkkokuntien kireitä suhteita. WA:n brittiläinen johto yritti kaikin tavoin tukea puolalaisia näissä pyrkimyksissä, ja tämän edistämiseksi Baltiaan ryhdyttiin vuodeksi 1924 suunnittelemaan Riiassa järjestettävää alueellista kokousta, johon myös WA-työssä ansioituneiden suomalaisten toivottiin osallistu-

³⁶ *Fbl* 13/28.3.1923.

³⁷ Arthur Forritt Gummerukselle 12.5., 21.6., 27.6. ja 13.7.1923. JG HYK; Gummeruksen artikkeli oli lehden heinäkuussa 1923 ilmestyneessä ensimmäisessä numerossa. *Kmaa* 67/4.9.1923 Suomen kirkon tunnetuksi tekeminen ulkomailla; *Fbl* 37/13.9.1923 Finlands kyrka och det internationella kyrkliga livet.

van.³⁸ Halu vetää suomalaisia Baltian piiriin näkyi myös Puolan WA-osaston johtajan kenraalisuperintendentti Paul Blaun kesäkuussa 1923 Gummerukselle lähettämästä kirjeestä, jossa hän kutsui tätä juhlapuhujaksi Puolassa järjestettävään WA-päivään. Gummerukselle matka ei kuitenkaan sopinut.³⁹

World Alliancen piirissä vuonna 1923 esiintynyt pyrkimys luokitella suomalaiset Baltian piirin jäseneksi jäi suomalaisille vieraaksi. Syksyllä 1923 WA-osasto komitea ilmoitti Ramsaylle uudeleen virallisen kantansa yhteistyöhankkeisiin. Ajatus Riiassa järjestettävästä Itämeren maiden osastojen kokouksesta oli suomalaisten mielestä sinänsä paikallaan, mikäli siihen ei kutsuttaisi Saksaa. Suomalaisten oman osallistumisen luonnollisin kanava olisi kuitenkin pohjoismaainen WA-työ. Mikäli siis vuonna 1924 järjestettäisiin myös skandinaavinen WA-kokous, suomalaiset osallistuisivat siihen.⁴⁰

Suomalaisen WA-osaston linjaus oli selkeä ja vastasi maan ulkopoliitikassa vuonna 1923 voittanutta kantaa. Tasapainoilu Baltian ja Skandinavian välissä oli näet yksi ajankohdan suurista ulkopoliittisista kysymyksistä. Kallion hallitus, erityisesti ulkoministeri J. H. Vennola, edusti Puola-suuntausta, josta se joutui syksyllä 1923 tekemään tiliä eduskunnalle. Tämä johti entistä suurempaan varovaisuuteen suhteessa jo kerran hylättyyn reunavaltioyhteistyöhön. Samaan aikaan noudattelivat Suomen kansainliittoedustajat Carl Enckell ja Rafael Erich hallituksen Puola-suuntauksesta riippumatonta skandinaavista orientaatiota.⁴¹ Suomalaisen WA-osaston voi tätä taustaa vasten

38 Ramsay Söderblomille 24.12.1923. Ek. saml. UUB; WA 1923a, 98–99. Ramsayn Puolan-matkasta myös *Kmaa* 9/2.2.1923.

39 Blau Gummerukselle kesäkuussa (s.d.) 1923. JG HYK.

40 WA ktmk työvaliokunnan ptk 19.11.1923 § 1. SYKTA Cb HY; *Ripatti* 1990, 18.

41 Valittaessa syksyllä 1923 edustajia Kansainliiton neuvostoon suomalaiset joutuivat valitsemaan Ruotsin ja Puolan ehdokkaiden kesken. Suomen valtuuskunta, johon kuuluivat muun muassa Enckell ja Erich, päättivät äänestää Ruotsin ehdokkaan puolesta, kun taas hallitus kannatti Puolan ehdokasta. Hallituksen, erityisesti Vennolan, liian reunavaltioystävälliseksi ja puolalaismieliseksi katsottu ulkopoliittinen linja johti kiivaaseen lehtikirjoitteluun ja eduskuntakyselyyn. Hallitus vält-

katsoa johdonmukaisesti noudattaneen lähinnä Suomen Kansainliitto-edustajien Skandinaviaan suuntautunutta linjaa ja pysyneen etäällä Kallion hallituksen puolalaismielisistä tendensseistä.⁴² Valinta kertonee jälleen WA-komitean läheisestä yhteydestä Erichiin.

WA:n johto kunnioitti suomalaisten toiveita ja aloitti toimet skandinaavisen kokouksen järjestämiseksi. Ajankohdaksi Ramsay kaavaili alustavasti huhtikuuta 1924 ja paikaksi Ruotsia. Järjestelyvastuu annettiin Ruotsin WA-osaston puheenjohtajalle Söderblomille.⁴³

3. Suomalaiset kiinnittyvät väljästi Luterilaiseen maailmankonventtiin

a. Epävirallinen, mutta kirkollisesti edustava suomalaisdelegaatio

Luterilaisten kirkkojen väliselle yhteistyölle vuosi 1923 merkitsi Eisenachin kokouksen vuoksi merkkipaalua. Aluksi oli vaikuttanut siltä, että kokous toteutuisi täysin NLC:n ja konservatiivisten eurooppalaisten pienryhmien ehdoilla. Käytännön syistä NLC ajautui kuitenkin yhteistyöhön vanhan luterilaisen yhteistyöjärjestön AELK:n kanssa, ja myös pohjoismaisten teologiien panos suunnittelutyössä kasvoi.¹ Suomessa järjestelytoimikunnan yhteyshenkilönä oli Jaakko Gummerus, joka oli vuonna 1922 osallistunut Suomen kirkon edustajana Wittenbergin Luther-juhlaan ja tutustunut tässä yhteydessä maailmankonventin järjestäjiin.²

tyi kuitenkin epäluottamuslauseelta. *Schauman* 1962, 140–141; *Kalela* 1971, 148–154; *M. Jääskeläinen* 1973, 121–122; 1977, 352.

42 *Kalela* 1971, 148–149.

43 Ramsay Söderblomille 24.12.1923. Ek. saml. UUB.

1 *Fleisch* 1956, 93; *Wadensjö* 1971, 139–142, 147–152, 162–163; *Kerner* 1983, 73–76, 99–102.

2 *Kmaa* 55/24.7.1923 Kirkkojenvälinen yhteysliike ja Eisenachin luterilainen maailmankonferenssi; *Lauha* 1990, 305–308, 320–322.

Maaillmankonventin kokousedustajien kutsumismenettely muodostui mutkikkaaksi. NLC:n johdon pyrkimyksenä oli varmistaa etukäteen osanottajakunnan homogeenisuus. Amerikkalaisten delegaattien valinnasta saivat kirkot itse vastata, mutta Euroopassa sopivien osanottajien valikointi annettiin AELK:n tehtäväksi. Valinnan pääkriteereinä olivat tunnustususkollisuus sekä tiettyjen perinteisten kirkollisten erityisalojen kuten lähetystyön tuntemus. Mukaan ei tullut ottaa liberaalien teologisten näkemysten kannattajia. Ainoatakaan naista ei mahtunut viralliselle kutsuvieraslistalle.³ AELK:n johdossa kutsumenettely annettiin Leipzigin Lähetysseuran johtajan Carl Paulin tehtäväksi.⁴

Euroopan luterilaisten kirkkojen piirissä kutsumenettely herätti tyytymättömyyttä. Söderblom arveli jo ennakkoon, ettei hän löytäisi Eisenachista samaa ”välittömyyttä ja sisäistä hengen yhteyttä”, joka vallitsi varsinaisen ekumeenisen työn harrastajien keskuudessa.⁵ Söderblomin nimenomaisena pelkona oli, että maailmankonventti ottaisi kielteisen kannan Life and Work -työhön. Estääkseen tämän hän pyrki maailmankonventin alla kiinteyttämään luterilaisen maailman kolmatta suurta ryhmittymää, Pohjola-Baltian kirkkoblokkia, johon hän oli valmis ottamaan mukaan myös Keski-Euroopan pienten luterilaisten vähemmistökirkkojen edustajia. Söderblom yritti eri teitä vaikuttaa myös kutsuttavien listaan.⁶ Kutsuista vastaavan Carl Paulin asenne Pohjolan kirkkoblokin aktivointia kohtaan oli kuitenkin torjuva.⁷ Söderblomin ruotsalaista ja tanskalaista osanottajakuntaa koskeneet ehdotukset jäivät vailla vaikutusta jopa silloin, kun kyse oli luterilaisesta piispasta. Valdemar Ammundsenin ja

3 Cordes 1923, 104–105; *Fleisch* 1956, 93–94; *Grundmann* 1957, 336; *Wadensjö* 1971, 121, 134–153, 162; *Schmidt-Clausen* 1976, 32–41; *Kerner* 1983, 104–106.

4 *Wadensjö* 1971, 110, 154, 156; *Kerner* 1983, 105.

5 Söderblom Siegmund-Schultzele 17.7.1923. EZA 51/O I a.

6 *Wadensjö* 1971, 152–156; *Kerner* 1983, 72–82, 99–106, 111; *Lauha* 1990, 305–311.

7 Syynä olivat toisaalta teologiset näkemyserot, toisaalta eräät piispan virkaa koskeneet erimielisyydet, joita saksalaisilla ja ruotsalaisilla lähetysseuroilla oli ollut Intian lähetysalalla. *Sundkler* 1968, 196, 310–313; *Wadensjö* 1971, 110, 154, 156; *Kerner* 1983, 105.

Einar Billingin ohella kutsulistan ulkopuolelle jäivät tästä syystä useat Söderblomin läheisistä pohjoismaisista yhteistyökumppaneista.⁸

Valikointia tehtiin myös Saksassa. Evankelista diasporatyötä harjoittava Gustav-Adolf-Verein, jonka esimiehistöön Söderblom niin ikään kuului, jäi vaille kutsua.⁹ Ystävänsä Saksan maapiispan Ludwig Ihmelsin ansiosta Söderblom sai konventissa puheenvuoron, mutta viralliseksi kokousedustajaksi häntä ei luokiteltu.¹⁰ Aivan kokouksen alla hänen vaikutusmahdollisuutensa kasvoivat huomattavasti myös poliittisista syistä. Saksan kirkkoissa voittamansa kannatuksen vuoksi Söderblom nousi järjestäjien kaavailemasta alistetusta roolista maailmankonventin aktiiviseksi vaikuttajaksi.¹¹

Suomen kirkossa kutsuttavien nimeäminen annettiin Jaakko Gummeruksen tehtäväksi, mistä päätellen häntä ei itseään luettu Söderblomin lähipiiriin kuuluvaksi. Carl Paulin ohjeen mukaan konventin noin 200:n osanottajan joukkoon sai valita korkeintaan seitsemän suomalaista, jotka edustaisivat kirkon johtoa, lähetys- ja diasporatyötä sekä mahdollisesti myös merimieslähetystyötä. Arkkipiispa Johansson ja Gummerus olivat itseoikeutetut osanottajat.

Vaikka Paulin määräykset osanottajakunnasta jonkin verran rajoittivat Gummeruksen valtuuksia, suomalaisen delegaation kokoaminen sujui ongelmitta. Kirjeenvaihdon jälkeen päädyttiin listaan, jolle kuuluivat Johansson, Gummerus, Erkki Kaila, Matti Tarkkanen, A. W. Kuusisto ja S. W. Roos. Tarkkanen edusti Suomen lähetysseuran johtajana tietenkin lähetyspiirejä, Kuusisto SKSK:n sihteerinä

8 *Wadensjö* 1971, 140–144, 156–157; *Kerner* 1983, 104–105, 116.

9 Rendtorff Gummerukselle 5.6.1923. JG HYK; *Beyer* 1932, 111–112, 231; *Wadensjö* 1971, 169.

10 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 14–17; *Sundkler* 1968, 294; *Wadensjö* 1971, 143; *Haendler* 1975, 37; *Kerner* 1983, 99.

11 Ruotsin kirkon talvella 1922–1923 saksalaisille seurakunnille antama apu sekä Söderblomin organisoima Ruhr-vetoisuus saattoivat Saksan luterilaiset kirkot kiitollisuuden velkaan. Söderblomin täydellinen ignorointi Saksassa pidettävässä kokouksessa kävi mahdolltomaksi. Yhdysvaltalaiset taivuttelivat Söderblomin kuitenkin lupaamaan, ettei hän käsitelisi maailmankonventissa Ruhrin kysymystä. *Wadensjö* 1971, 157–159. Asiasta tarkemmin s. 137–143.

diasporatyötä¹². Ruotsinkielisen seurakuntatyön keskusliiton FSFF:n puheenjohtajan Roosin Gummerus lisäsi listalle maan kaksikielisyyden vaatimuksesta. Koska Gummerus itse oli SKSK:n puheenjohtaja, tulivat näin molemmat keskusliitot vahvasti edustetuiksi.¹³ Sitten kutsuttavien joukkoon lisättiin Gummeruksen pyynnöstä esittelijäneuvos Yrjö Loimaranta sekä rovastit Otto Aarnisalo ja Theodor von Pfaler. Ylimääräisenä kutsuttiin järjestäjien aloitteesta Viipurin saksalaisen seurakunnan pastori Armin Wegener. Suomen kirkko velvoitettiin ottamaan osaa järjestelykustannuksiin 5000 Saksan markalla.¹⁴ Valitut edustajat saivat Lauritz Larsenin ja Ludwig Ihmelsin allekirjoittamat kokouskutsut.¹⁵

Delegationin arvovaltaisimman jäsenen arkkipiispa Johanssonin osallistuminen oli alusta pitäen kysymysmerkki. Vielä huhtikuussa 1923 Gummerus ilmoitti Eisenachin osanottajakunnan muotoutumista innokkaasti seuranneelle Söderblomille, että Johansson todella aikoi matkustaa.¹⁶ Kesäkuussa Johanssonin mieli oli kuitenkin muuttunut. Hän vastasi asiaa kirjeitse tiedustelleelle Söderblomille jäävänsä pois Eisenachista puolisonsa Emmi Johanssonin sairauden vuoksi. Lyhyessä kirjeessään Johansson paljasti olevansa kokouksen tuloksiin nähden skeptinen.¹⁷ Gummerukselle Johansson ilmoitti vielä erityisesti paheksuvansa Eisenachin kokoukseen suunniteltua Pohjolan piispojen yhteistä kokoontumista. Johanssonin poisjääntiin saattoi siten vaikuttaa myös se, että hän pelkäsi kokouksen toimivan ”rationalisti” Söderblomin ehdoilla:

Natan kokoa Pohjolan piispoja yhteistoimintaan. En tiedä, mitä hän nyt voi asian hyväksi tehdä. Eivät hänen perusteensa voi yhdistää. Pelkään että Eisenachissa otetaan ratsionalistitkin kristikunnan helmaan.¹⁸

12 Veikkola 1969b, 10.

13 Paul Gummerukselle 16.11. ja 5.12.1922 sekä 20.1.1923. JG HYK.

14 Paul Gummerukselle 12.6. 18.6. ja 4.8.1923. JG HYK.

15 LWK/Larsen ja Ihmels Johanssonille 15.11.1922. GJ HYK; *Wadensjö* 1971, 145–146, 153–156; *Kerner* 1983, 100.

16 Gummerus Söderblomille 3.4.1923. NSS UUB.

17 Johansson Söderblomille 15.6. ja 18.8.1923. NSS UUB.

18 Johansson Gummerukselle 28.7.1923. JG HYK.

Suomalaisista kutsutuista myös Kuusisto jäi pois, joten virallisen suomalaisdelegaation jäsenet olivat lopulta Aarnisalo, Gummerus, Kaila, Loimaranta, von Pfaler, Roos ja Tarkkanen. Heidän lisäksi Eisenachiin matkusti useita epävirallisia tarkkailijoita kuten merimieslähetysohjaaja Toivo Waltari, Helsingin diakonissalaitoksen johtaja Edwin Wirén sekä kolme Saksassa pidettyyn merimieslähetysohjaajien konferenssiin osallistunutta merimiespappia: Johannes Kunila, Richard Hjelt ja Lennart Helenius. Yhteensä suomalaisten määrä kohosi lopulta viiteentoista.¹⁹

Lehdistön antamat ennakkotiedot maailmankonventista olivat Suomessa melko niukat.²⁰ Kotimaa julkaisi kuitenkin aivan kokouksen alla toivomuksen, että kaikissa maan kirkoissa rukoiltaisiin kolmantena rukouspäivänä Eisenachin kokouksen ja maailmanrauhan puolesta. Esirukouspyynnön taustalla oli kansainvälisiä esikuvia: Församlingsbladetissa maailmankonventin tavoitteista vastikään kirjoittaneen, Söderblomin lähipiiriin luettavan teologian lisensiaatti Erich Stangen²¹ kertoman mukaan vastaava esirukous oli tarkoitus lukea Saksan kirkoissa. Rukouskehoitus oli sisältynyt myös yhdysvaltalaiselta Augustana-synodilta Gummerukselle tulleeeseen kiertokirjeeseen.²² Sitä, kenen toimeksiannosta esirukouspyyntö kohdennettiin Suomen seurakuntiin, Kotimaa ei maininnut. Tämä kuvastaa hyvin koko Eisenachin kokousjärjestelyjen epävirallisuutta. Amerikkalaisen käyttämän kutsumenettelyn vuoksi ei edes seitsenhenkistä ”virallista” suomalaistedustajistoa voi pitää Suomen kirkon delegaationa. Muodollisesti ottaen kyse oli jälleen kirkkojenvälisestä toiminnasta asianharrastajapohjalta. Kirkon eri työalojen kannalta delegaatio oli kuitenkin varsin edustava.

19 Waltari Gummerukselle 31.7.1923. JG HYK; *Kirkko ja Kansa* 1924, 60–61; *Kmaa* 65/28.8.1928; *US* 197/29.8.1923 Ensimmäinen evankelisluterilainen yleismaailmallinen kokous Eisenachissa; *Bergström* 1972, 164–165.

20 *HS* 187/13.7.1823.

21 *Sundkler* 1968, 341–344; *Kerner* 1983, 68.

22 *Kmaa* 60/10.8.1923 Eisenachin konferenssi ja maailmanrauha. Kolmantena rukouspäivänä rukoillaan kaikissa maan kirkoissa maailmanrauhan puolesta; Augustana-Synoden/Brandelle Gummerukselle s.d. & a. [kesä 1923]. JG Ga:1 OMA; *Fbl* 32/9.8.1923.

b. Gummerus puolustaa luterilaisuuden ekumeenista luonnetta

Elokuun 19.–24. päivänä 1923 pidetty luterilainen suurkokous poikesei useista muista ekumeenisista kokouksista tietynlaisen homogeenisuuden vuoksi. Pariin sataan noussut osallistujakunta edusti yhteensä noin neljääkymmentä eri maata, ja pääosa heistä oli luterilaisia pappeja. Virallisten kokousedustajien määrän on arvioitu olleen hie-
man alle 150, heistä noin kolmannes Yhdysvalloista ja runsaat sata Euroopasta. Muihin pohjoismaihin verrattuna osoittui viisitoistapäi-
nen suomalaisjoukko varsin näyttäväksi ryhmäksi; esimerkiksi nime-
tyistä kymmenestä ruotsalaisedustajasta vain viiden tiedetään var-
muudella olleen Eisenachissa.²³

Kokouksen avasi ja sen puheenjohtajana toimi Saksin maapiispa Ludwig Ihmels.²⁴ Kokousohjelmassa vuorottelivat teologis-hartau-
dellinen aines ja käytännön työmuotojen ja yhteistoiminnan pohdinta.
Kokouksessa oli kuusi esitelmää sekä muutamia muita puheita, joi-
den jälkeen oli tilaisuus sekä valmistettuihin puheenvuoroihin että
spontaaniin keskusteluun. Kokouksen suurena tavoitteena oli oman
luterilaisen perinteen arvon tunnustaminen ja yhteenkuuluvuuden
tunteen lisääminen. Yhteyden tunne kokouksessa syntyi erityisesti
juhlahetkissä, joista tärkein järjestettiin historiallisessa Wartburgin
linnassa.²⁵

Osa kokouksen ohjelmasta koostui eri maiden kirkkojen tilanteen
ja maailmansodan jälkeen tehdyn avustustoiminnan esittelystä. Suur-
ta huomiota kerätti etenkin Venäjän luterilaisuutta edustaneen Mos-
kovan kenraalisuperintendentin Theophil Meyerin esitys, jonka yh-
teydessä hän myös kiitti luterilaisten kirkkojen lähettämistä avustuk-
sista. Meyer toi esiin myös kirkkonsa hätätilan, ja sen poistamiseksi
laadittiin yhteinen toimintasuunnitelma.²⁶

23 Grundmann 1957, 337; Wadensjö 1971, 143–144.

24 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 11–12; Wadensjö 1971, 175.

25 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 41–47, 246–247 ja ohjel-
maliite; Wadensjö 1971, 165–166.

26 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 29–38, 115–127; Wa-
densjö 1971, 187; J. Jääskeläinen 1980, 210–212; Isberg 1982, 63–66.

Luterilaisuuden sisäisiä näkemyseroja ei kuitenkaan voitu kiistää. Ne kulminoituivat pitkälti kysymykseen luterilaisten osallistumisesta laajempaan ekumeeniseen yhteistyöhön.²⁷ Ekumeenisuus-teeman käsittely muodostui verhotuksi rajankäynniksi nimenomaan söderblomilaiseen ekumeniaan eli Life and Work -työhön.

Yhden ensimmäisistä puheenvuoroista käyttänyt Söderblom avasi keskustelun johdattelemalla osanottajakuntaa ekumeeniseen vastuuseen, ”kantamaan vastuuta yhteisestä evankelisesta asiasta”. Puheenvuoro heijasteli Söderblomin ekumeenista kokonaisohjelmaa, evankelisen katolisuuden konseptiä, ja siinä hän viittasi epäsuorasti myös tulevaan Life and Work -kokoukseen. Söderblom käytti puheenvuorossaan runsaasti luterilaista uskonperintöä arvostavia ilmauksia, tulkiten kuitenkin myös ne ekumeenisen kokonaistavoitteensa hyväksi. Luterilaisten kirkkojen tuli hänen mukaansa muun muassa pitää kiinni pohjautumisesta Raamattuun. Tämä ei saanut jäädä yksin suun tunnustukseksi, vaan Sanan tuli tulla lihaksi ja näkyä, ja kristittyjen tuli olla Kristuksen kirje maailmalle. Puheen tähtäyspiste oli osoittaa, että ekumeenisen työn, erityisesti Life and Work -liikkeen, edistäminen oli myös luterilaisten kirkkojen omasta perinteestä nouseva velvollisuus.²⁸

Myös kaksi varsinaista pääesitelmää sisälsi ekumeenisen yhteistyön pohdintaa. Söderblomin vanhan yhteistyökumppanin Ihmelsin teemana oli Luterilaisen kirkon ekumeenisuus. Tanskalainen professori Alfred Th. Jörgensen käsitteli puolestaan tunnustuksen ja tunnustuskirjojen perustavaa merkitystä luterilaiselle kirkolle. Tanskan kirkon pietistis-tunnustuksellisia sisälähetyspiirejä lähellä oleva Jörgensen nousi esitelmällään yhdeksi kokouksen voimahahmoista. Hän oli tehnyt väitöskirjansa Lutherin suhteesta semipelagiolaisuuteen, minkä johdosta hän nautti Eisenachin kokouksen pääjärjestelijöiden, NLC:n tunnustustietoisten johtajien, luottamusta. Jörgensenillä oli ansioita myös luterilaisuuden kokoamistyössä. Hän oli AELK:n kansainvälisen komitean jäsen, ja hänen aloitteen-

27 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach 1923*, V–VI (ohjelma), 11–12; Kerner 1983, 106–115.

28 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach 1923*, 14–17; Sundkler 1968, 294–295; Wadensjö 1971, 168, 171; Kerner 1983, 105, 107–109.

sa oli maailmansodan loppuvuosina johtanut pohjoismaiden kirkkojen lähenemiseen ja Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean syntyyn. Jörgensenin aktiviteetti ei rajoittunut luterilaisuuden sisäiseen yhteistyöhön, sillä hän oli mukana Zentralstellen kaltaisissa panprotestanttisissa avustushankkeissa ja tuki laajempaakin ekumeenista yhteistyötä ainakin silloin, kun pääpaino oli käytännön kysymyksissä. Näistä lähtökohdista Jörgensen piti kiinni myös Eisenachin esitelmässään.²⁹

Kriittisen, suorastaan yhteistyöhön nähden kielteisen näkemyksen esilletuomisesta vastasi amerikkalaisen ULCA:n johtaja Frederik H. Knubel, joka varoitti esitelmässään kirkon ulkonaisen ykseyden etsimisestä. Luterilaisten kirkkojen oli hänen mukaansa mahdollista edistää kirkon ykseyttä vain oman tunnustuksen pohjalta ja luterilaisuuden sisällä. Vastakohta Ihmelsin, Jörgensenin ja Söderblomin teesiin oli suuri.³⁰

Kokous joutui käytännössä pohtimaan suhdetta ekumeniaan myös puhuttaessa luterilaisen avustustyön tulevaisuudesta. Useiden amerikkalaisedustajien mielestä apua tuli antaa vain luterilaisten avustujärjestöjen kautta ja lähinnä vain luterilaisille kirkkoille. Pohjoismaiden kirkossa jalansijaa saaneen Gustav-Adolf-Vereinin syrjäyttäminen kutsuttujen listalta vastasi tätä näkemystä. Eisenachin eurooppalaisosanottajat edustivat käytännön avustustyöstä puhuttaessa ekumeenisesti avarampaa näkemystä. Useat heistä olivat valmiit yhteistyöhön paitsi Gustav-Adolf-Vereinin myös esimerkiksi Zürichissä sijaitsevan protestanttisen kirkollisen avun keskuksen Zentralstellen kanssa.³¹

Yhden tärkeimmistä ekumenialle myönteisistä puheenvuoroista käytti Eisenachissa Jaakko Gummerus heti Ihmelsin esitelmän jälkeen. Gummeruksen puheenvuoro, joka sittemmin julkaistiin suomenkielisenä myös Kotimaassa, oli laadittu hillitsemään luterilaisuuden sisällä vallitsevaa ekumenian pelkoa. Jo alussa Gum-

29 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 52–60, 83–96; *Karlström* 1947, 399–404; *Fleisch* 1956, 94–97; *Wadensjö* 1971, 111–114, 166–168.

30 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 136–154; *Wadensjö* 1971, 168–169; *Kerner* 1983, 109–114.

31 *Wadensjö* 1971, 169–171.

merus kertoi haluavansa toisaalta todistaa sen, että luterilaisella kirkolla oli luonnostaan ekumeeninen luonne, toisaalta pohtia niitä tekijöitä, jotka toistaiseksi olivat estäneet tämän piirteen selkeää ilmitulemistä. Valitsemansa kirkkohistoriallisen perspektiivin mukaisesti, usein Karl Holliin viitaten, Gummerus pyrki tämän jälkeen osoittamaan, miten luterilaisuudella oli vuosisatojen aikana ollut merkittävää vaikutusta muidenkin tunnustuskuntien, jopa katolisen kirkon elämään. Jo historiassa oli luterilaisuus siten todistanut ekumeenisuuteensa. Luterilaisuus ei myöskään ollut kansallisessa mielessä rajautunut esimerkiksi ”saksalaiseksi” uskonnoksi. Historian kuluessa olivat eri kansallisuudet, esimerkiksi pohjoismaat ja Suomi, luoneet oman kansallisen kirkkonsa. Tätäkin piirrettä Gummerus halusi pitää todistuksena luterilaisuuteen kuuluvasta yleiskirkollisuudesta.

Ongelmat, jotka toistaiseksi olivat olleet luterilaisen yleiskirkollisuuden ja ekumeenisuuden esteenä, johtuivat Gummeruksen mukaan kirkkojen läheisistä kytkennöistä valtiovaltaan, etenkin valtiokirkkojärjestelmään. Tämän ilmiön vähittäin purkautuminen oli nyt kuitenkin käsillä, ja tämä avasi yhteistyölle uusia näkymiä.

Lopuksi Gummerus antoi muutamia esimerkkejä ekumeenisuuden uusimmista ilmenemismuodoista luterilaisuuden sisällä. Erityisesti luterilaisen lähetystyön piiristä hän löysi todisteita hedelmällisestä ekumeenisesta vuorovaikutuksesta. Gummerus kuvaili myös Yhdysvaltojen luterilaisuudessa tapahtunutta kehitystä, joka oli johtanut National Lutheran Councilin syntyyn. Yhdysvaltojen luterilaiset kirkot olivat hänen mukaansa myös tärkeä yhdistävä portti muuhun anglosaksiseen protestanttiseen maailmaan.

Luterilainen yleiskirkollisuus, ekumenia, ei näin ollen ollut mitään uutta, Gummerus päätteli. Se oli jo kauan ollut olemassa, ja siihen kuului kolme päähaaraa: saksalainen, pohjoismaainen ja amerikkalainen, joilla kullakin oli omat lahjansa. Vasta yhdessä nämä kolme olivat kokonaisuus, luterilaisuus.³²

32 Herr Vorsitzender ... Gummeruksen puheen käsikirjoitus JG Da:1 OMA; *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 61–65; *Kmaa* 83/30.10.1923 Luterilaisuuden yleismaailmallisuus ja yleiskirkollisuus; *Wadensjö* 1971, 173.

Puheenvuoro oli rakennettu siten, ettei siinä esitetty mitään konkreettista ohjelmaa tulevalle yhteistyölle. Esitys pureutui kuitenkin ajankohtaisiin yhteistyöongelmiin. Gummerus pyrki lieventämään tunnustususkollisuuden nimissä esiintyvää ekumenianvastaisuutta ja korostamaan Pohjolan luterilaisuuden merkitystä kolmantena suurena luterilaisena ryhmittymänä. Näin tehdessään hän tuki selkeästi Söderblomin ohjelmaa.³³ Pitäytyminen kirkkohistoriallisen tarkastelun piirissä ja toistuvat viittaukset Karl Holliin, 1920-luvun Luther-renessanssin edustajaan³⁴, todistavat puolestaan Gummeruksen kiinnostuksesta luterilaisuuden juuria kohtaan.

Vaikka Gummerus tunnustautui avoimesti Söderblomin leirin ja Life and Work -liikkeen tukijaksi, hänen puheenvuorossaan oli samalla kiistatta selkeän luterilainen profiili. Tätä tähdensi keskustelussa Gummerukseen liittynyt, Suomessa vastikään vierailut professori Karl Girgensohn.³⁵ Gummerus oli jälleen, kuten vuoden 1922 Luther-juhlassa³⁶, onnistunut tasapainoisesti yhdistämään luterilaisuuden vanhan perinteen uusiin ekumeenisiin näköaloihin.

Muu suomalaispanos Eisenachissa oli vähäinen. Avustustoimintaa käsiteltäessä lähetysjohtaja Tarkkanen pyysi puheenvuoron, jossa hän kiitti Suomen lähetysseuran luterilaisilta veljeskirkoilta saamista avustuksista. Kotimaassa julkaisemassaan matkakertomuksessa hän mainitsi jälkeensä tulleen Eisenachissa myös vakuuttuneeksi siitä, että suomalaisten oli lähetystyön alalla jo aika tulla toimeen omillaan. Amerikkalaisten avustuksia tarvittiin kipeämmin esimerkiksi talouskriisin koettelemassa Saksassa.³⁷ Tarkkanen oli valmistanut lähetystyötä koskevaa keskustelua varten myös laajemman puheenvuoron, mutta se jäi pitämättä. Tämä lähinnä Suomen lähetysseuran työ-

33 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 61–65; Kerner 1983, 109–110.

34 Luther-renessanssista Kupisch 1975, 120–123.

35 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 67–68; Wadensjö 1971, 167.

36 Lauha 1990, 320.

37 *Kmaa* 65/28.8. ja 66/31.8.1923; *Fbl* 35/30.8.1823; *Hjä* 34/24.8.1924. Avustuksista Kähkönen 1985, 31–32; Lauha 1990, 218.

aloja ja käytännön vaikeuksia valottanut puhe painettiin kuitenkin viralliseen kokousraporttiin.³⁸

Kolmas puheenvuoron käyttänyt suomalainen oli Erkki Kaila, joka esitteli vuoden alusta voimaan astuneen uskonnonvapauslain vaikutuksia Suomessa. Kyseistä eri maiden puheenvuorojen joukossa viimeisenä ollutta esitystä ei painettu viralliseen kokousraporttiin.³⁹

Suomalaisten omien esitysten lisäksi Suomen kirkon tilannetta sivuttiin parissa muussa puheenvuorossa. Skandinavian maiden diasporatyötä koskeneen puheenvuoron käyttänyt Ruotsin kirkon pappisliiton puheenjohtaja Per Pehrsson esitteli asiantuntevasti suomalaisten Inkerissä tekemää diasporatyötä. Tässä yhteydessä hän viittasi lyhyesti myös paitsi suomalaisten Yhdysvalloissa tekemään siirtolais-työhön myös suomenkieliseen työhön Länsipohjan ja Norjan suomalaisten parissa.⁴⁰ Lähetysjohtaja Carl Paulin esitelmä luterilaisen lähetystyön kehityksestä ja erityisluonteesta sisälsi puolestaan lyhyen kiittävän arvion Suomen lähetysseuran työstä.⁴¹

c. Pohjolan kirkkoblokki saa edustuksensa jatkokomiteaan

Eisenachin kokous teki lopuksi joukon virallisia päätöksiä, joissa linjattiin tulevaa yhteistyötä. Ensimmäisessä, tunnustus pohjaa koskevassa julkilausumassa maailmankonventti ilmoitti perustakseen Raamatun pyhät kirjoitukset, Vanhan ja Uuden testamentin sekä muuttamattoman Augsburgin tunnustuksen ja Lutherin Vähän katekismuksen. Seuraavissa kolmessa julkilausumassa kehoitettiin luterilaisia kristittyjä edistämään nuorison kristillistä kasvatusta sekä osoittamaan veljesrakkautta hädänalaisille luterilaisille kirkkoille. Käytän-

38 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 197–199.

39 *US* 197/29.8.1923; *Fbl* 35/30.8.1923; *Mv* 36/6.9.1923. Kokousraporttiin painettiin ainoastaan Ruotsin, Norjan, Itävallan ja Intian kirkkojen nykytilan esittelyt. *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 70–79.

40 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 212–213; *Wadensjö* 1971, 173.

41 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 172.

nössä suositeltiin informatiivisen yhteyden pitämistä Zentralstellen kanssa. Viimeksi mainittu päätös oli kompromissi, jossa pelkkien luterilaisten avustuskanavien käyttöä kannattaneet, jyrkän tunnustukselliset kokousedustajat lopulta päätyivät antamaan periksi.⁴²

Ajankohtainen kiistakysymys, suhde ekumeniaan, jäi kokouksessa ratkaisematta. Ekumeniasta kiinnostuneitten osallistujien määrä oli kuitenkin ollut niin suuri, että amerikkalaiset jättivät Tukholman Life and Work -kokousta vastustavan julkilausumaehdotuksensa tekemättä. Tästä huolimatta eräät osanottajat halusivat tulkita Eisenachin päätöksiä ja keskusteluja siten, että syntynyt maailmankonventti olisi luterilainen vaihtoehto ja vastapaino aiemmille organisaatioille, erityisesti Faith and Order -työlle. Söderblomin ja koko Life and Work -liikkeen näkökulmasta maailmankonventin neutraali lopputulos oli joka tapauksessa odotettua edullisempi.⁴³

Eisenachin kokouksen tärkein tulos oli kahden komitean asettaminen edistämään luterilaista yhteistyötä. Organisaatiomalli kopioitiin vanhemmalta yhteistyöjärjestöltä AELK:lta. Suurempaan komiteaan päätettiin valita edustajia kaikkien eri maiden luterilaisista kirkkokunnista. Varsinaiseksi työelimeksi tuli kuusihenkinen toimeenpaneva komitea, jonka kokoonpano vastasi Nathan Söderblomin käsitystä maailman luterilaisuuden kolmijaosta: jäsenistä kaksi edusti Saksan, kaksi Yhdysvaltojen ja kaksi Pohjolan luterilaisia kirkkoja. Komitean saksalaiset jäsenet olivat Ludwig Ihmels ja vapaaherra Wilhelm von Pechman, molemmat AELK:n työssä pitkään mukana olleita. Kumpikin oli taipuvainen joustavuuteen esimerkiksi puhuttaessa protestanttikunnan sisäisestä yhteistyöstä, Ihmels suorastaan ekumeenisesti orientoitunut. Yhdysvalloista komitean jäseniksi valittiin professori John A. Morehead ja tohtori Lars Boe, jotka molemmat olivat NLC:n virallisen tunnustustietoisin linjan edustajia. Pohjoismaiden kirkoista komiteaan valittiin Eisenachissa esitelmän pitänyt yhteistyökykyinen Jörgensen, jolla oli kannatusta paitsi ekumeenisissa piireissä myös

42 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 244; *Cordes* 1923, 105; *Kmaa* 68/7.9.1923; *Grundmann* 1957, 338–339; *Wadensjö* 1971, 167–171, 180–181; *Isberg* 1982, 65.

43 *Wadensjö* 1971, 137, 175, 180; *Kerner* 1983, 111, 115–116.

esimerkiksi Norjan seurakuntatiedekunnan liepeillä. Toiseksi pohjoismaiseksi edustajaksi nimettiin Visbyn piispa Viktor Rundgren, joka kuitenkin välittömästi kieltäytyi. Hänen paikkansa annettiin sittemmin toiselle ruotsalaiselle, Ruotsin kirkon pappisliiton puheenjohtaja Per Pehrssonille. Toimeenpanevan komitean puheenjohtajaksi valittiin Morehead, jonka kirkolta LMK:n käyttövarat pääasiassa tulivat.

Toimeenpanevan komitean tehtäväksi annettiin valmistella seuraavaa, noin viiden vuoden kuluttua järjestettävää maailmankonventtia. Maailmankonventtien välisenä aikana sen tuli pyrkiä toimimaan luterilaisten kirkkojen yhteiseksi hyväksi muun muassa lähetys- ja diasporatyön alueilla.⁴⁴

d. Viileän myönteinen suomalaispalaute

Suomalaisosanottajat huolehtivat tunnollisesti Eisenachin kokouksen tiedottamisesta. Päivälehdistä sekä Helsingin Sanomat että Uusi Suomi julkaisivat Yrjö Loimarannan selontekoja ja kokousedustajien haastatteluja, minkä lisäksi Uusi Suomi käsitteli teemaa myös pääkirjoituksessa.⁴⁵ Näiden kirjoitusten samoin kuin kirkollisten lehtien laajojen artikkelien linja oli varsin yhtenäinen. Loimaranta nimesi Uudessa Suomessa kokouksen huippukohdiksi empimättä Ihmelsin esitelmän ja sitä seuranneen Gummeruksen puheenvuoron. Tällä kannanotolla voi Loimarannan katsoa antaneen omankin tukensa Eisenachin kokouksen ekumeniamyönteiselle ryhmittymälle. Myös kirkolliset lehdet korostivat yksituumaisesti Gummeruksen puheen merkitystä.⁴⁶

44 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 244–245; *Fleisch* 1956, 93–96; *Grundmann* 1957, 339–343; *Wadensjö* 1971, 79–80, 114–115, 174–175, 193; *Kerner* 1983, 31, 116.

45 *US* 197/29.8., 198/30.8., 200/1.9. ja 203/5.9.1923; *HS* 237/1.9.1923; *Hbl* 224/19.8. ja 227/22.8.1923.

46 *US* 197/29.8.1923 Ensimmäinen evankelisluterilaisten kirkkojen yleinen kokous Eisenachissa; *Fbl* 35/30.8.1923; *Kmaa* 67/4.9.1923; *Mv* 36/5.9.1923.

Luterilaisten kirkkojen suhde laaja-alaisempaan ekumeeniseen työhön oli ollut yksi Eisenachin kokouksen akuutteja kiistakysymyksiä, kuten ekumeniamyönteinen Kotimaa oli jo kokouksen alla osannutkin ennakoita.⁴⁷ Suomalaisosanottajien jälkiarvioita ei ekumeniakysymys kuitenkaan hallinnut. Enemmän huomiota suomalaiset osanottajat kiinnittivät kenraalisuperintendentti Meyerin esitykseen Venäjän luterilaisen kirkon tilasta; olihan kysymys samalla maan yli 100 000 inkeriläisen asemasta.⁴⁸

Muutoin suomalaisten kokousarviot heijastivat toisaalta tyytyväisistä juhlamieltä, toisaalta ongelmien ja epäkohtien varovaista kartoittamista. Matti Tarkkasen Kotimaalle laatiman selonteon mukaan kokousilmapiiri oli ollut lämmin ja yhteenkuuluvuuden tunne oli voittanut näkemyserot:

Eisenachin luterilainen maailmankongressi oli tavallaan luterilaisen kirkon joukkojen tarkastus. Siinä tahdottiin elähdyttää tämän kirkon jäsenissä yhteyden tunnetta: ei olla yksin, vaikka ollaankin hajallaan. Niinkuin erottavat seikat ovatkin suuret, niin ovat yhdistävät voimat sittenkin suuremmat.⁴⁹

Luterilaisittain yleviä hetkiä oli Tarkkasen mukaan koettu erityisesti ylhäällä Wartburgin linnassa, jonne konferenssi oli kiivennyt laulamaan Lutherin taisteluvirttä.⁵⁰ Beckiläistä raamatullista suuntaa myötäilevä Tarkkanen ilmaisi myös tyytyväisyytensä siitä, että kokous oli selkeästi sitoutunut Raamattuun ja tunnustukseen.⁵¹ Samaa hän vakuutti arkkipiispa Johanssonille lähettämässään yksityiskirjeessä. Tarkkasen välittämä tulkinta, jonka mukaan Eisenachin kokous oli jyrkin sanoin torjunut raamattukritiikin ja koko uudenaikaisen epäuskoisen teologian⁵² tuotti arkkipiispalle tyydytystä, ja vastauskirjeen

47 *Kmaa* 55/24.7.1923 Kirkkojenvälinen yhteysliike ja Eisenachin luterilainen maailmankonferenssi; *Kerner* 1983, 107–109.

48 *US* 197/29.8.1923; *HS* 237/1.9.1923; *Kmaa* 65/28.8.1923; *Fbl* 35/30.8.1923; *Mv* 36/6.9.1923.

49 *Kmaa* 65/28.8.1923 Luterilainen maailmankonfressi.

50 *Kmaa* 65/28.8.1923.

51 *Kmaa* 66/31.8.1923.

52 Tarkkanen Johanssonille 1.9.1923. *SLSA* Daa 27 VA.

sanamuoto viittaa siihen, että hän jo suorastaan katui omaa poissäämistään.⁵³

Suomalaisarvioitsijat löysivät kokouksesta myös kritiikin sijaa. Tarkkanen arvosteli Kotimaassa sitä, että lähetyskysymys oli jäänyt liian vähäiselle huomiolle – väitteen oikeutuksesta todistaa lähinnä Tarkkasen oman puheen sivuuttaminen. Keskusteluja olivat lisäksi liikaa hallinneet saksalaisten oman puutteen esittely ja avunpyynnöt. Järjestelyissä oli ollut myös muita puutteita. Ohjelma oli ollut epätasmallista ja istunnot liian pitkiä.⁵⁴ Tarkkanen löysi arvosteltavaa myös kutsumenettelystä. Seuraavissa luterilaisissa kokouksissa tuli osanottajien valinta hänen mukaansa jättää kirkkojen itsensä tehtäväksi.⁵⁵

Kokouksen yleisjärjestelyjä arvosteli jälkeinpäin myös Erkki Kaila. Häntä oli häirinnyt kokouksen pappisvaltaisuus ja tiedottamisen tahmeus.⁵⁶ Myös Loimaranta piti puutteena yksipuolista osanottajakuntaa: Saksan luterilaisuuden vasemmisto ja keskusta eli modernit ryhmittymät olivat olleet liian heikosti edustettuna.⁵⁷

Suomalaiset kokousedustajat, jotka Eisenachin ohella vierailivat muun muassa Erfurtissa, saivat matkallaan läpileikkauksen myös Saksan poliittisesta ja taloudellisesta tilanteesta. Kouriintuntuvan todisteen laukkaavasta inflaatiosta antoi muun muassa rautatieliippujen hintojen kymmenkertaistuminen kesken kokouksen. Niukkuus heijastui myös juhlan järjestelyihin: lippuja tai köynnöksiä ei ollut, kuoro oli pieni, urut rikki ja tunnelma muistutti ainakin Loimarannan mielestä aika-ajoin surujuhlaa.⁵⁸ Saksalaisten jatkuviin valituksiin sinänsä työlääntynyt Tarkkanenkin ilmaisi matkaraportissaan myötätuntonsa Saksan kansan hätää kohtaan.⁵⁹ Samat ajatukset toistuivat Waltarin ja Roosin arvioissa. Suomalaiset kokousedustajat olivatkin

53 Johansson Tarkkaselle 12.9.1923. SLSA Eaa 34 VA.

54 *Kmaa* 66/31.8.1923.

55 *Kmaa* 66/31.8.1923.

56 *Kaila* 1927, 30–31; *Kaija* 1970, 98. Tiedottamisen ongelmiin viittasi myös Roos, *Mv* 36/6.9.1923.

57 *HS* 237/1.9.1923 Yleismaailmallinen luterilaisten kirkkojen edustajakokous.

58 *US* 197/29.8.1923 Ensimmäinen evankelis-luterilainen yleismaailmallinen kokous Eisenachissa.

59 *Kmaa* 66/31.8.1923.

Eisenachissa ryhtyneet sanoista tekoihin. Yhdessä muiden pohjoismaalaisten kanssa he olivat keränneet keskuudestaan kolehdin, joka oli luovutettu Eisenachin pormestarille käytettäväksi kaupungin köyhien hyväksi.⁶⁰

Eisenachin kokouksen lopputuloksesta ja pysyvästä merkityksestä suomalaiset esittivät vaihtelevia arvioita. Myönteisimmästä kannanotosta vastasi Paavo Virkkunen Uuden Suomen pääkirjoituksessa syyskuun alussa. Virkkunen, joka tosin ei itse ollut osallistunut Eisenachin kokoukseen, piti maailmankonventin perustamista kirkkohistoriallisesti merkittävänä tapahtumana. Yhteistyö oli hänen mukaansa tarpeen esimerkiksi ajatellen katolisen kirkon ekspansii-visuutta.

Luterilaisen perinteen arvoa korostavalla yhteenliittymisellä oli Virkkusen mukaan kuitenkin myös vaaransa, nimittäin eriseuraisuus ja ahdas yksilökristillisuus:

Näiden [luterilaisten] erityislahjojen antamisessa kristi- ja ihmiskunnan syvimpien rientojen hyväksi on samalla tullut näkyviin luterilaisen kristikunnan heikkoudet. Niitä on sen hajallisuus, joka helposti saattaa kärjistyä eriseuraisuudeksi; niitä on sen taipumus vetäytyä omaan kuoreensa sen sisäpuolella nauttiakseen omista saamisistaan; niitä on edelleen sen keskuudessa moniahtaalla yksipuolisuuteen kehittynyt yksilökristillisyyden tungetteleminen etualalle yhteisökristillisyyden kustannuksella.⁶¹

Församlingsbladetissa maailmankonventtia arvioinut FSFF:n puheenjohtaja S. W. Roos yhtyi käsitykseen, jonka mukaan kyseessä oli yksi protestantismin historian merkkipaaluista. Hänen mielestään Eisenachin päätökset eivät kuitenkaan merkinneet täysin uuden järjestyksen perustamista vaan pikemminkin entisen toiminnan tehostamista. Eisenachin jälkeen oli tarkoitus keskittyä luterilaisen yhteishengen ja tunnustustietoisuuden yleiseen vahvistamiseen, käytännön yhteistyö-

60 US 196/28.8.1923 Eisenachin konferenssi; HS 237/1.9.1923 Yleismaailmallinen luterilaisten kirkkojen edustajakokous; Mv 36/6.9.1923 Det lutherska världskonventet i Eisenach.

61 US 203/5.8.1923 Yhteyspyrkimys luterilaisten kirkkojen kesken.

hön lähetys-, diaspora- ja muussa avustustoiminnassa sekä henkilökohtaiseen vuorovaikutukseen.⁶²

Uuteen Suomeen päätösarvion kirjoittanut Loimaranta oli tuloksia arvioidessaan vielä varovaisempi. Kokouksen päätarkoitus oli hänen mukaansa ollut puhtaasti uskonnollinen eikä esimerkiksi kirkkopolitiittinen. Sisäinen yhteys eri luterilaisten kirkkojen välillä olikin Eisenachissa vahvistunut; luterilaiset kirkot olivat löytäneet toisistaan henkistä tukea tulevaisuutta varten. Syntyneiden toimikuntien ja samalla koko Luterilaisen maailmankonventin mahdollisuudet riippuivat sen sijaan pitkälti valittujen johtajien kyvyistä, Loimaranta totesi. Hän viittasi tässä yhteydessä niihin epäilyihin, joita kuusihenkistä johtoryhmää kohtaan jo Eisenachissa oli ilmennyt:

... Ulkonaisesti pysyviä tuloksia näyttää saavutetun. On näet asetettu erinäisiä kansainvälisiä jaostoja ja toimikuntia, joiden tarkoituksena on jatkuvasti pitää yllä yhteyttä maailman eri luterilaisten kirkkojen välillä. Sanoimme tarkoituksellisesti: näyttää saavutetun. Sillä voihan helposti tapahtua, etteivät ne henkilöt, joille suunnitellut tehtävät lopullisesti uskotaan, olekaan tehtäviensä tasalla.⁶³

Vastaava näkemys Eisenachin kokouksesta jatkona aiemmalle luterilaiselle yhteistoiminnalle kuvastui suomalaisdelegaation puheenjohtajan Jaakko Gummeruksen lyhyestä kannanotosta. Eisenachin kokoustulokset näyttivät vähäisiltä, mutta yhteyden vaaliminen oli tärkeää, Gummerus totesi.⁶⁴

Suomen kirkon ulkomaisia suhteita aktiivisesti hoitaneet henkilöt eivät palautteesta päätellen nähneet Luterilaisen maailmankonventin perustamista ekumeenisen ja kirkkojenvälisen toiminnan kannalta käänteentekeväksi tapahtumaksi. Varautuneisuuden syy piili ekumeenisessa kokonaisasetelmassa. Gummerus oli johdattanut suomalaiset osaksi Söderblomin johtamaa Pohjola-Baltian kirkkoblokkia,

62 *Fbl* 36/6.9.1923 Lutherska världskonventet i Eisenach.

63 *US* 200/1.9.1923 Ensimmäinen evankelisluterilaisten kirkkojen yleinen kokous Eisenachissa. Eisenachin henkilövalintojen aiheuttamista reaktioista *Wadensjö* 1971, 175–177.

64 *Gummerus* 1924, 158–160.

joka suhtautui myönteisesti paitsi Gustav-Adolf-Vereinin ja Zentralstellen kaltaisten yleisprotestanttisten järjestöjen kanssa tehtävään yhteistyöhön myös Life and Work -ekumeniaan. Luterilainen maailmankonventti näytti kuitenkin perustamisestaan lähtien kulkevan eri suuntaan, ja esimerkiksi puheenjohtajaksi valitun Moreheadin asenne söderblomilaiseen ekumeniaan oli suorastaan vihamielinen.⁶⁵ Linjacerot olivat niin suuret, ettei Moreheadin johtama maailmankonventti saanut osakseen suomalaisten kirkkojenvälisen työn harrastajien saumatonta luottamusta.

Runsaasta suomalaisosanotosta ja julkisuudesta huolimatta ei Eisenachin kokous siten merkinnyt Suomen kirkolle tietoista askelta osaksi tunnustuksellista luterilaista yhteisrintamaa. Suomalaisten itsensä panos maailman luterilaisuuden piirissä ei kasvanut – esimerkiksi toimeenpanevaan komiteaan ei valittu suomalaisjäsentä. Kokouksella oli kuitenkin mukana olleille suomalaisille sikäli käytännön merkitystä, että se tarjosi uusia, lähinnä saksalaisia ja amerikkalaisia kontakteja ja yhteistyökanavia.

e. Jatkotyöskentely alkaa Venäjän-avun merkeissä

Luterilaisen maailmankonventin ns. laajemman jatkokomitean koaminen jätettiin Eisenachissa Ihmelsin ja Moreheadin tehtäväksi.⁶⁶ Morehead päätyi samankaltaiseen tunnustuksellisiin kriteerein tapahtuvaan valikointimenettelyyn, jolla Eisenachin eurooppalaiset osantajat oli valittu. Lokakuussa eri maiden yhteyshenkilöille lähettämässään kirjeessä hän ilmoitti, että tunnustuksellisesti luotettavien, LMK:n päämäärät hyväksyvien edustajien nimeäminen oli toimitettava ennen toimeenpanevan komitean ensimmäistä, joulukuussa 1923 Kööpenhaminassa pidettävää kokousta.⁶⁷ Suomen kirkossa Morehead kääntyi Gummeruksen puoleen pyytäen tätä nimeämään yhden suoma-

65 Wadensjö 1971, 152–153, 163, 175, 180–181.

66 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 245; *Kmaa* 68/7.9.1923
Eisenachin luterilainen maailmankongressi.

67 Wadensjö 1971, 176.

laisedustajan. Saman kirjeen sai pian myös lähetysjohtaja Tarkkanen, ja tällä kertaa Suomen paikkaluvuksi ilmoitettiin kaksi, mikä myös vastasi Eisenachin kokouksen virallista päätöstä.⁶⁸ Kahden suomalaisdustajan lopullinen nimeäminen lykkääntyi, sillä Kööpenhaminan kokouksessa laajemman jatkokomitean asettaminen jätettiin vielä pöydälle.⁶⁹

Maailmankonventin organisatoriseksi pääongelmaksi osoittautui pian se, ettei järjestö saanut hallinnollista keskuspaikkaa. Eisenachin kokouksessa oli tätä koskevia suunnitelmia tosin tehty⁷⁰. Ajatus sihteeristön perustamisesta kaatui kuitenkin kysymykseen sijainnista. Luontevin sijoituspaikka olisi ollut Saksa, mutta tähän ei amerikkalainen Morehead voinut poliittisista syistä suostua. Koska sihteeristön perustaminen olisi ollut mahdollista vain amerikkalaisilla varoilla, hanke sai jäädä. Toiminnan kannalta ratkaisu oli epäedullinen. Myös laajemman kansainvälisen komitean toiminta jäi jatkossa vähämerkitykselliseksi. LMK:n ainoaksi toimivaksi elimeksi muodostui runsaasti matkusteleva kuusihenkinen toimeenpaneva komitea, jossa siis ei ollut suomalaisjäsentä.⁷¹

Suomalaisten kannalta yksi Luterilaisen maailmankonventin toimintastrategian keskeisiä piirteitä oli kiinnostus Venäjällä tehtävää työtä kohtaan.⁷² Työala oli erityisen läheinen Otto Aarnisalolle, joten hänet kutsuttiin mukaan jo syksyllä 1923 Kööpenhaminassa toimeenpanevan komitean kokouksen yhteydessä käytyihin Venäjän työtä koskeneisiin neuvotteluihin. Aarnisalo oli vuonna 1922 tutus-

68 Morehead Gummerukselle 27.10.1923. JG HYK; Morehead Tarkkaselle 30.10.1923 SLSA Eaa 34 VA; Lutherischer Welt-Konvent 1923 zu Eisenach. Beschlüsse vom 24.8.1923/Fortsetzung des Weltkonvents. Moreheadin Tarkkaselle lähettämän kirjeen liitteenä; *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 245; *Wadensjö* 1971, 176.

69 Report of the Minutes of the Meeting of the Executive Committee of the Lutheran World Convention Copenhagen, December 8th–10th, 1923, 1. SLSA Eaa 34 VA; *Fleisch* 1956, 96; *Wadensjö* 1971, 176–177.

70 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 69; *Wadensjö* 1971, 175, 184.

71 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 244–245; *Wadensjö* 1971, 175, 182–186, 205.

72 LMK pyrki tukemaan erityisesti luterilaisten pappien koulutusta ja toimeentuloa. *Amburger* 1961, 116–117; *Kahle* 1962, 113–115; 1974, 144–152; *Wadensjö* 1971, 186–189.

tuttuaan National Lutheran Councilin presidenttiin tohtori Lauritz Larseniin ryhtynyt puuhaamaan yhteisluterilaista taustajärjestöä, joka tukisi Venäjällä tehtävää raamattulähetystystä. Näin muotoiltuna suunnitelma vastasi hyvin NLC:n tiukan tunnustuksellista linjaa.

Larsen oli kuitenkin kuollut vuoden 1923 alussa, ja Aarnisaloon oli ollut ryhdyttävä etsimään uusia tukijoita.⁷³ Vuoden 1923 alussa hän oli hankkinut suomalaiselle raamattulähetykselle ainakin muutamia ulkomaisia ystäviä. Eisenachissa vastakaiku oli kuitenkin jäänyt laimeaksi, joten Aarnisalo oli nähnyt aiheelliseksi palata alkuperäiseen ajatukseensa tunnustuksellisesti laajapohjaisesta toiminnasta.⁷⁴ Tässä muodossa hän oli esitellyt suunnitelmiaan Wittenbergissä syyskuussa 1923 pidetyssä mannermaisessa diakonia- ja sisälähetyskonferenssissa, johon hän oli osallistunut Gummeruksen sijaisena. Raamattulähetystyön eri modifikaatioissa oli tunnustus pohjan vaihteluista huolimatta yhteisenä piirteenä Sortavalan nostaminen toiminnan keskuksiksi.⁷⁵

Aarnisaloon onnistui vuoden 1923 lopulla herättää Larsenin seuraajan, NLC:n uuden toiminnanjohtajan John A. Moreheadin⁷⁶ kiinnostus työtään kohtaan. Kirjeessään Gummerukselle Morehead kertoi muun muassa pitävänsä Aarnisaloa erinomaisena bolševismin tuntijana.⁷⁷ Aarnisalossa virisi toivo siitä, että ylivelkaantunut Raamattutalo saisi Moreheadin kautta taustayhteisöksen kansainvälisen yhtymän ja voisi näin jatkaa toimintaansa. Gummeruksen ja osittain myös Koskimiehen myötävaikutuksella⁷⁸ Aarnisalo matkusti

73 *Kansanaho* 1964, 188–191; *Yrjölä* 1969, 39–40; *J. Jääskeläinen* 1980, 214–217; *Lauha* 1990, 356–357.

74 *Aarnisalo* 1922, 282.

75 Central-Ausschuß für die Innere Mission der Deutschen evangelischen Kirche/F. Seeberg Gummerukselle 5.7.1923 ja Gerhard Füllkrug Gummerukselle 25.7.1923; Gummerus Lehtoselle 5.9.1923. JG HYK; *Sipilä* 1954, 194; *Kansanaho* 1964, 191–193.

76 Moreheadia ei Larsenin tavoin valittu kirkkoliiton presidentiksi ja pääsihteeriksi, vaan hänestä tuli toiminnanjohtaja. *Hauge* 1945, 126.

77 Morehead Gummerukselle 1.11.1923; Gummerus Moreheadille 27.11.1923. JG HYK.

78 Koskimies, joka tuns Moreheadin Amerikan-matkaltaan, lähetti tälle oman tervehdyksensä. JRK:n pvk 22.11.1923. JRK HYK; *Lauha* 1990, 307–308.

joulukuussa 1923 Kööpenhaminaan tapaamaan Moreheadia. Gummerukselle tapaamisen jälkeen antamassaan selonteossa Aarnisalo kertoi saaneensa lupauksia taloudellisesta tuesta.⁷⁹ Moreheadin sympatiasta ei kuitenkaan ollut käytännön seurauksia.⁸⁰ Suomalaisen, erityisesti Aarnisaloon, tekemä Venäjän-työ ei saanut LMK:sta kaivattua voimallisuutta. Suomalaisia Luterilaiseen maailmankonventtiin intensiivisimmin kytkenyt yritys sai katketa alkuunsa.

Suhde LMK:n johtoon ei jatkossakaan tiivistynyt. Käyty kirjeenvaihto koski raamattulähetystyön ohella lähinnä suomalaista lähetystyötä. LMK:n johto saattoi esimerkiksi kummeksua Suomen lähetysseuran jatkuvaa rahantarvetta, olihan sota-ajan kriisi Suomen osalta jo kaukana takanapäin.⁸¹

LMK etsi organisaationa kauan omaa identiteettiään. Muun muassa hallinnon järjestäminen sekä suhde muuhun ekumeeniseen työhön aiheuttivat ristiriitoja, ja toiminta oli vähäistä.⁸² Laajempi komitea saatiin kuitenkin vuoden 1924 lopulla kootuksi. Suomen kirkolle varatut paikat annettiin Gummerukselle ja von Bonsdorffille. Von Bonsdorffin valinta vastasi LMK:n päätöstä, jonka mukaan eri kansallisuutta tai kieliryhmää edustavat tuli paikkoja jaettaessa ottaa huomioon.⁸³

Järjestäytynyttä suomalaista aktiviteettia ei LMK:n puitteissa vielä vuosiin syntynyt.⁸⁴ Selitys lienee siinä, että kirkkojenvälisen työn aktiiviharrastajia kiinnostivat enemmän luterilaisuuden sisäistä yhteydenpitoa laajemmat ekumeeniset konseptiot. Kirkkojenvälisen työn vastustajia puolestaan epäilytti luterilainen maailmankonventtiinkin, koska sen piirissä toimi liberaalien teologisten näkemysten kan-

79 Aarnisalo Gummerukselle 24.11. ja 10.12.1923, Gummerus Aarnisalolle 27.11.1923. JG HYK; *Kansanaho* 1964, 193; *Kahle* 1974, 174–175.

80 Morehead Gummerukselle 28.4.1924. JG HYK; *Sipilä* 1954, 194, 199–202; *Kansanaho* 1964, 193.

81 Morehead Gummerukselle 28.4.1924. JG HYK.

82 *Wadensjö* 1971, 175; *Kerner* 1983, 139–149.

83 Lutheran World Convention Eisenach/Per Pehrsson Gummerukselle 20.11.1924. JG HYK; *Fbl* 30/24.7. ja 48/27.11.1924; *Fleisch* 1956, 96; *Mäkeläinen* 1969, 205; *Wadensjö* 1971, 177, 326–327.

84 *Gummerus* 1928, 180; *Mäkeläinen* 1969, 205–208.

nattajia. Ongelmana oli myös LMK:n organisaation alkuhaparointi. Luterilaisen maailmankonventin merkitys luterilaisen maailman koajana antoi odottaa itseään.

4. Asema muun ekumenian kentässä

a. Life and Work -työ etenee ilman suomalaispanosta

Life and Work -työssä keskityttiin vuonna 1923 Tukholman kokouksen ohjelman suunnitteluun ja eri kirkkojen osallistumisen varmistamiseen. Esimerkiksi monet luterilaiset kirkot olivat yhä empivällä kannalla. Tämä huoletti suuresti Söderblomia, jolle taivuttelutyön päävastuu luonnostaan lankesi. Pohjolan kirkkoblokille hän esitteli Tukholman kokousta keväällä järjestetyssä Ruotsin kirkon yleisessä kokouksessa, johon kutsuttiin ilmeisesti juuri tätä silmällä pitäen sankka joukko naapurimaiden kirkkojen edustajia. Eisenachin kokous taas mahdollisti neuvottelut muiden luterilaisten kirkkojen edustajien kanssa. Kartoitus osoitti, että mielialat Pohjoismaiden, Baltian ja Saksan luterilaisissa kirkoissa olivat Tukholman kokoukselle jo varsin myönteisiä.¹

Amsterdamissa järjestettiin 4.–5.9.1923 suunnittelukokous, jossa hiottiin Tukholman kokouksen ohjelmaa.² Söderblom itse matkusti samaan aikaan Yhdysvaltoihin eräänä keskeisenä tavoitteenaan taivuttaa maan luterilaiset kirkot Life and Work -kokouksen kannattajiksi. Tehtävä onnistui ruotsalaisperäisen Augustana-synodin ja United Lutheran Churchin, ULCA:n taholla. Liberaaleja teologisia näkemyksiä kammoksuvaa Missouri-Synodia Söderblomin esiintyminen ei sen sijaan vakuuttanut.³

1 Wadensjö 1971, 157–161, 177; Besier 1982, 175–180; Kerner 1983, 99–116; Weiße 1991, 202–205.

2 Kerner 1983, 117–119; Weiße 1991, 205–210.

3 Sundkler 1968, 298–307; Kerner 1983, 121–127.

Suomen edustajaksi oli Life and Work -liikkeen mannermaiseen komiteaan valittu vuonna 1921 epävirallinen delegaatio, johon kuuluivat Gummerus, Hjelt, Loimaranta ja Sirenus.⁴ Kukaan heistä ei muilta kiireiltään ja kokousmatkoiltaan päässyt Amsterdamiin. Hjeltin osalta poisjäämiseen saattoi vaikuttaa myös terveydentilan horjuminen.⁵ Osaltaan suomalaisten puuttuminen kertoi kuitenkin myös puuttuvasta mielenkiinnosta. Tähän viittaa myös se, ettei Suomeen syntynyt kansallista Life and Work -työtä tekevää toimikuntaa tai jaostoa.

Kokoukselle myötsämieliset, yleensä jo muutoinkin ekumeenisesta työstä viehättyneet henkilöt pyrkivät kuitenkin järjestämään Life and Work -työlle julkisuutta. Tästä parhaana näyttönä on pidettävä Eino Sormusen Kotimaassa heinäkuussa 1923 julkaisemaa laajahkoa artikkelia "Kirkkojen välinen yhteysliike ja Eisenachin luterilainen maailmankonferenssi". Sormunen pohdiskeli kirjoituksensa aluksi ekumeenisen työn yleisiä tavoitteita. Hänen mukaansa oli puute, ettei protestanttisia kirkkoja ollut yhdistämässä ylikansallista laitosta. Juuri tätä puutetta protestanttiset kirkot yrittivät korjata kirkkojen yhteysliikkeen avulla, osittain yhdessä ortodoksien kanssa. Tulokset olivat kuitenkin toistaiseksi olleet suppeita. World Alliance -liike, jonka työssä suomalaisetkin olivat mukana, oli eräänlaista Kansainliitto-ajatuksen kristillistä ilmenemistä. Ekumeenisen liikkeen toisen haaran, Faith and Orderin, Sormunen totesi puolestaan ajavan "haaveellista aatetta" kirkkojen virallisesta yhtymisestä.

Sormusen mukaan nerokkain ja mielenkiintoisin ekumeenisen liikkeen haaroista oli epäilemättä Nathan Söderblomin kehittämä nuori Life and Work -työ. Erityisen suuren arvon hän antoi suunnitelmalle pysyvästä ekumeenisesta kirkkoneuvostosta, joka voisi edustaa koko kristikunnan yleistä mielipidettä kirkon elämää ja toimintaa koskevissa tärkeissä kysymyksissä. Kirjoituksensa lopuksi Sormunen viittasi vielä lyhyesti luterilaisten osallistumisongelmiin. Hänen mu-

4 Lauha 1990, 322.

5 Minutes Amsterdam. Ek.saml. UUB; Aino Hjeltin muistokirja, 68; Kerner 1983, 117–119.

kaansa oli toivottavaa, ettei luterilaisessa yhteysliikkeessä voitaisi Life and Work -työtä vastustava linja.⁶

Sormusen kirjoitus toimi Suomessa Life and Work -työn asiantuntevana mainoksena. Nuori, vasta 30-vuotias Eino Sormunen, joka tosin ei kuulunut ekumeenisen työn harrastajien sisärenkaaseen, mutta joka jo Söderblomin vuonna 1919 tekemän Suomen-vierailun aikana oli saanut tältä vaikutteita,⁷ osoitti kirjoituksellaan avaraa ekumeenista harrastusta. Life and Work -konferenssin ohella Sormunen rohkeni ilmoittautua julkisesti myös alkioasteella olevan kirkkojen maailmanneuvoston tukijaksi.

Life and Work -aatteen leviämistä Suomessa edisti myös syksyllä Suomeen saapunut liikkeen mannermaisen komitean sihteeri Erich Stange, joka kuului vuodesta 1923 alkaen Life and Work -työn tärkeimpiin eurooppalaisiin organisaattoreihin. Suomen ohella Stange vieraili Baltian maissa. Aloite kiertomatkaan oli peräisin Söderblomilta, joka kantoi jatkuvasti huolta Pohjola-Baltian kirkkoblokin ekumeenisestä asemasta. Matkan tuli erityisesti jouduttaa Tukholmaan lähetettävien virallisten kirkollisten delegaatioiden muodostamista kyseisissä maissa.⁸

Suomessa Stange otti yhteyden Arthur Hjeltiin, jonka hän tunsi NMKY-liikkeen kautta, sekä Gummerukseen, jonka hän oli tavannut Eisenachissa. Söderblomin ohjeiden mukaisesti hän pyysi näitä järjestämään Tukholman kokousta koskevan neuvottelun lupautuen itse esitelmänpitäjäksi. Hjelt otti hoitaakseen vierailun käytännön järjestelyt.⁹ Vierailu toteutui marraskuun alussa, ja sen aikana Stange oli yhteydessä myös Suomen Kristillisen ylioppilasliiton (SKY) ja NMKY:n edustajiin.¹⁰ Suomalaiset saivat näin osansa Life and Work -tietoutta. Teema ei kuitenkaan herättänyt tässä vaiheessa suurta julkista huomiota, eikä järjestetystä neuvottelusta ollut välittömiä käytännön tuloksia.

6 *Kmaa* 55/24.7.1923.

7 *Murtorinne* 1990, 60–61.

8 *Sundkler* 1968, 341–344; *Kerner* 1983, 127; *Weiß* 1991, 224, 230.

9 Stange Hjeltille 10.4. ja 29.8.1923. AH HYK; Stange Gummerukselle 18.9.1923. JG HYK; *Strong* 1955, 478–482.

10 Stange Hjeltille 18.9., 27.10. ja 11.11.1923. AH HYK; Hjelt Gummerukselle 26.7.1923. JG HYK.

b. Suhde Faith and Order -työhön yhä lukossa

Faith and Order -liike jatkoi samaan aikaan oman konferenssinsa suunnittelua. Toiminnan yhdysvaltalaiset johtohahmot Robert Gardiner ja Ralph W. Brown yrittivät pitää yhteyttä myös Suomeen, vaikka piispainkokouksen kielteinen kanta osallistumiseen nähden oli heidän tiedossaan¹¹. Ekumeenisen toimikunnan johtaja Arthur Hjelt kuului jatkuvasti liikkeen kiertokirjeen piiriin.¹² Gardiner piti sitkeästi yhteyttä myös arkkipiispa Johanssoniin. Kesällä 1923 hän kirjoitti tälle jälleen pitkän kirjeen, jossa hän vetosi Suomen kirkon osallistumisen ja kansallisen alakomitean perustamisen puolesta sekä pyysi liikkeelleen taloudellista tukea.¹³ Päiväkirjamerkinnot osoittavat, että Gardinerin uupumattomat yhteydenotot olivat Johanssonille taakka. Hän vastasi kuitenkin saamaansa kirjeeseen torjuen kohteliaasti siinä tehdyt ehdotukset. Johansson perusteli kielteistä kantansa Faith and Order -liikkeen liian heterogeenisellä kokoonpanolla.¹⁴

Suomen kirkon linja huolestutti Faith and Order -johtoa. Ralph W. Brown valitti arkkipiispan suhtautumista kirjeessään Hjeltille. Samalla hän totesi apeana, että Johansson oli – Hjeltin ohella – kuitenkin ainoa, joka Suomesta edes vastasi yhteydenottoihin. Suomalaisien mukaantulo tuntui Brownista toivottomalta. Kuitenkin oli esimerkiksi naapurimaan Viron kirkkoon jo syntynyt piispa Jakob Kukkin johtama alaosasto.¹⁵ Hjelt ei kyennyt edistämään suomalaisten mukaantuloa. Hän lähetti syksyllä 1923 kuitenkin Faith and Order -työn tukemiseen tarkoitettua rahalahjan. Avokätisyydestään tunnetun Hjeltin lahjoitusta voinee pitää osoituksena myötämielisyydestä Faith and Order -liikkeen tavoitteita kohtaan.¹⁶

11 Lauha 1990, 235–237, 249–251.

12 Faith and Order/Gardiner Hjeltille 14.5. ja 28.9.1923. AH HYK.

13 Gardiner Johanssonille 5.7.1923. GJ HYK.

14 Johanssonin pvk 2.8.1923. YA HYK; Johansson Gummerukselle 29.7.1923. JG HYK; Brown Hjeltille 21.8.1923. AH HYK.

15 Brown Hjeltille 21.8.1923. AH HYK.

16 Asia ilmenee Brownin kiitoksista. Brown Hjeltille 21.8.1923. AH HYK.

Suomalaisten passiivisuus Faith and Order -työtä kohtaan jatkui vuosikaudet muuttumattomana. Yhteydenpitoa uutterimmin yrittäneen Robert Gardinerin kuolema vuonna 1924 heikensi entisestään liikkeen siteitä Suomen kirkkoon.¹⁷

c. Suora kontakti lähetysliikkeeseen

Suomen lähetysseuran ja nuoren tunnustustenvälisen Suomen lähetysneuvoston ulkomaanyhteyksille vuosi 1923 merkitsi pohjoismaisten yhteyksien lujittumista. Helmikuussa perustettiin Tukholmassa kahdeksanjäseninen Pohjoismaiden lähetysneuvosto, johon nimitettiin kaksi jäsentä kustakin maasta. Edustajien nimeäminen jätettiin kunkin maan omille lähetysneuvostoille. Ensimmäiset suomalaisedustajat olivat Matti Tarkkanen SLS:stä ja opettaja Aina G. Johanson Vapaasta Lähetyksestä, ja varajäseneksi valittiin K. A. Paasio SLS:stä. Neuvoston puheenjohtajaksi valittiin ensimmäiseksi kolmi-vuotiskaudeksi ruotsalainen lähetysjohtaja Gunnar Brundin ja varapuheenjohtajaksi Tarkkanen. Pysyväksi sihteeriksi valittiin ruotsalainen Jakob E. Lundahl. Neuvoston tehtäväksi tuli toisaalta edistää pohjoismaisten lähetysseurojen keskinäisiä yhteyksiä järjestämällä muun muassa yhteisiä kokoontumisia ja lähetyskursseja, toisaalta ajaa pohjoismaisten lähetysjärjestöjen yhteisiä tavoitteita Kansainvälisessä lähetysneuvostossa. Uusi järjestö ei hakenut KLN:n jäsenyyttä, vaan toimi edustamiensa seurojen keskinäisenä yhdyssiteenä.¹⁸

Kansainvälisen lähetysliikkeen yhteiselin Kansainvälinen lähetysneuvosto järjesti heinäkuun 9.–16. päivänä 1923 Oxfordissa kokouk-

17 Bate 1927, XI; Karlström 1947, 715; Ruthenberg 1961, 199–200; Tatlow 1967, 420; Sundkler 1968, 405; Till 1972, 203.

18 Svenska Missionsförbundet/Westling Tarkkaselle 18.11.1922 ja 3.1.1923 sekä Sv. Missionsförbundet/Lundahl Tarkkaselle 10.2.1923. SLSA Eaa 34 VA; Suomen Lähetysneuvoston ptk 19.1.1923 §§ 4 ja 6, 13.9.1923 § 2. ja 6. SLSA VA; Fbl 8/22.2.1923; Hjä 8/23.2.1923; Mv 8/22.2.1923; LS 1923/45–46; Hogg 1952, 211; Sundkler 1974, 26–27; Kähkönen 1985, 47–48.

sen, johon saapui yli 80 edustajaa eri puolilta maailmaa. Kokouksen puheenjohtajana toimi John R. Mott.¹⁹ Lähetysjohtaja Matti Tarkkanen oli valittu kokoukseen Suomen lähetysneuvoston edustajaksi, ja hän ilmoitti etukäteen KLN:n sihteereille A. L. Warnshuisille ja J. H. Oldhamille²⁰, mitä toivomuksia suomalaisilla oli kokouksen asialistan suhteen. Suomalaisia kiinnostavia teemoja olivat Tarkkasen mukaan saksalaisen lähetystyön asema sekä teologisten näkemyserojen vaikutus käytännön yhteistyöhön. Tarkkasen oma kokousmatka kariutui sairauden vuoksi.²¹

Kansainvälinen lähetysneuvosto pystyi Oxfordin kokouksessa irtautumaan maailmansodan jälkiselvittelyistä ja keskittymään lähetystyön käytännön kysymyksiin ja teologisiin erityisongelmiin. Kokous sivusi vain lyhyesti saksalaisen lähetystyön ongelmia ja silloinkin lähinnä Saksan talouskriisin näkökulmasta. Päähuomion saivat eri kirkkoille yhteiset teemat kuten nuorten kirkkojen asema, naislähetyksymys, koululähetysten kehittäminen, huumausainekysymykset sekä Lähi-idän lähetystyön erityisluonne.²²

Kokous keskusteli laajasti myös opillisten eroavuuksien lähetystyölle asettamista haasteista. Teemaan sisältyi sekä raamattu-teologista että esimerkiksi kastekysymykseen liittyvää problematiikkaa. Viimeksi mainitut kysymykset olivat tuttuja suomalaisille SLS:n Kiinan kentältä.²³ Asiasta hyväksyttiin julkilausuma. Siinä todettiin ongelmien olemassaolo, mutta korostettiin samalla yhteistyös-

19 *International Missionary Council*, Minutes of the IMC July 9–16, 1923, 5–8.

20 Nämä kaksi jakoivat vuodesta 1921 alkaen KLN:n sihteerin tehtävät. Hogg 1952, 200; Latourette 1967, 367.

21 SLS:n johtok. pkt 2.5.1923. SLSA Cbb VA; Suomen Lähetysneuvoston pkt 13.9.1923 § 3. SLSA VA; *International Missionary Council*, Minutes of the IMC July 9–16, 1923, 8; Tarkkanen Warnshuisille 26.4.1923 ja IMC/Oldhamille 29.6.1923. SLSA VA; Kähkönen 1985, 51.

22 *International Missionary Council*, Minutes of the IMC July 9–16, 1923 §§ 21, 24, 28, 30–31, 34, 37–39, 44, 49, 52–53; Kmaa 62/17.8.1923; Hogg 1952, 215–216, 230–235, 238; Latourette 1967, 368–369; Hudson 1970, 70–72, 74–76.

23 Hogg 1952, 216; Latourette 1967, 366–367; Saarilahti 1960, 160–172 ja 1989, 281–284.

tä saatavaa käytännön hyötyä esimerkiksi raamatunkäännöstyössä, sosiaalisen työn alalla ja poliittisissa yhteyksissä. Tästä huolimatta KLN ei halunnut pakottaa jäseniään sellaiseen yhteistyöhön, jonka nämä kokisivat opillisten periaatteittensa tai vakaumuksensa vastaiseksi.

KLN:n julkilausuma vahvisti sen jo perustavassa kokouksessa Lake Mohonkissa muotoutuneen linjaperiaatteen, ettei järjestö sinänsä tavoitellut varsinaista teologista konsensusta. Julkilausuman sanamuotoon sisältyi kuitenkin välttämätön määrittely toiminnan teologisesta pohjasta. Sen mukaan yhteistyö KLN:ssä rakentui yhteiselle velvoitukselle julistaa evankeliumia ja sitoutumiselle Jeesukseen.²⁴ Kokous keskusteli lopuksi myös tulevan suurkokouksen järjestämisestä. Hanke päätettiin kuitenkin toistaiseksi lykätä. KLN päätti lähimpien kolmen tai neljän vuoden aikana keskittyä toiminnassaan alueellisiin konferensseihin.²⁵

Tarkkasen poissaolon vuoksi suomalaiset joutuivat tutustumaan Oxfordin konferenssin kulkuun ja päätöksiin kirjeenvaihdon ja lehden välityksellä.²⁶ Puutetta tiedonkulussa paikkasi myös KLN:n sihteeri A. L. Warnshuisin syyskuussa 1923 tekemä Suomen-vierailu. Warnshuis, jota seurasivat hänen vaimonsa ja *The International Review of Missions* -lehden toimittaja Georgina A. Gollock, kävi matkallaan myös muissa pohjoismaissa, Saksassa ja Hollannissa. Vierailu oli yhteydessä KLN:n sihteeristön vuosille 1922–1923 asettamaan yleistavoitteeseen parantaa yhteyksiä kansallisiin lähetysorganisaatioihin sekä tarjota niille apua ja neuvoja.²⁷ Tämän yleistavoitteen mukaisesti Warnshuis selvitti Suomen lähetysneuvostolle Oxfordin kokouksen päätöksiä ja keskusteluja sekä pyrki tutustumaan suomalaisen lähetystyön erityisongelmiin. Samalla sovittiin KLN:n suomalaisilta edellyttämästä kannatusmaksusta. Lähetystalolla käytyjen virallisten

24 *International Missionary Council*, Minutes of the IMC July 9–16, 1923 §§ 32, 64; Hogg 1952, 216–218.

25 *International Missionary Council*, Minutes of the IMC July 9–16, 1923, §§ 13, 27, 40.

26 *Kmaa* 62/17.8.1923 Kansainvälisen lähetysneuvoston kokous; *Paasio* 1923, 154–158.

27 *Fbl* 38/20.9.1923; Hogg 1952, 218–219, 224–225.

neuvottelujen ohella vierailuohjelmaan kuului yleisötilaisuuksia.²⁸

Suomalaisten lähetyskumeenista osallistumista vuonna 1923 täydensi Matti Tarkkasen panos Eisenachin luterilaisessa maailmankonventissa. Suomalainen lähetystyö sai tässä yhteydessä osakseen kiitosta itse lähetyskentillä ilmenneestä yhteistyökyyvystä.²⁹ Kiinaan oli viiden luterilaisen lähetysjärjestön yhteistyön tuloksena perustettu Kiinan luterilainen kirkkoliitto, ”Uskonvanhurskauden kirkko”, johon kuului myös SLS:n työn tuloksena syntynyt Luoteis-Hunanin evankelis-luterilainen kirkko. Kirkkoliiton yhteinen pappisseminaari aloitti syksyllä 1923 toimintansa ruotsalaisen Knut B. Westmanin johdolla.³⁰ Lähetystyön piirissä kirkkojenvälisen työn tarjoama käytännön hyöty ymmärrettiin usein muita työaloja aikaisemmin, ja tämän kokemuksen jakoi myös Suomen lähetysseura.

d. NMKY:n maailmankonferenssin odotus alkaa

Suomalaisen kirkkojenvälisen työn uranuurtajajärjestö NMKY oli vuosien saatossa kadottamassa merkitystään kirkollisten ulkosuhteiden kanavana. Suomen NMKY:n liitto puheenjohtajanaan Arthur Hjelt vaali kuitenkin aktiivisesti liikkeen omia ulkosuhteita, yhteyttä NMKY:n maailmanliittoon. Vuonna 1923 uhkasivat Saksan ja Ranskan väliset poliittiset ristiriidat tosin halvaannuttaa liikkeen koko kansainvälisen vuorovaikutuksen. Pohjoismaiset NMKY-miehet, erityisesti ruotsalaiset prinssi Oscar Bernadotte ja Karl Fries sekä heidän ohellaan myös Hjelt pyrkivät toimimaan kiistoissa puolueettomina sovittelijoina.³¹

28 Suomen Lähetysneuvoston ptk 13.9.1923 § 4 ja 18.9.1923 §§ 1–4. SLISA VA; *Kmaa* 61/14.8 ja 67/9.9.1923; *Hj* 45/9.11.1923; *Fbl* 38/20.9.1923; *Paasio* 1923, 159–161.

29 *Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach* 1923, 169–188; 197–199; *Kmaa* 66/31.8.1923; *Wadensjö* 1971, 173.

30 Kirkkoliiton muut perustajajäsenet olivat Augustana-Synodi, ULCA, Ruotsin kirkon lähetysseura ja Norjan lähetysseura. *Saarilahti* 1960, 153, 115, 190–192, 212.

31 O. Bernadotte Hjeltille 21.4.1923, Stange Hjeltille 10.4.1923, Paul Humberg Hjeltille 3.4.1923. AH HYK; *Strong* 1955, 478–482.

NMKY:n maailmanliitto järjesti kesällä 1923 joukon kansainvälisiä kokouksia, joihin useimpiin Hjelt osallistui. Näistä ensimmäinen oli 30.5.–10.6. Pörtschahissa Itävallassa pidetty poikatyötä koskenut neuvottelukokous, jota saksalaiset tosin boikotoivat. Varsinainen maailmankomitean kokous järjestettiin Veldenissä Itävallassa 11.–14. kesäkuuta, ja sitä boikotoivat puolestaan ranskalaiset. Poliittiset ristiriidat NMKY-liikkeen kansainvälisessä työssä alkoivat vuoden 1923 lopulla jonkin verran lieentyä.³²

Maailmansodan ja sitä seuranneen poliittisen jännityksen vuoksi ei NMKY:n maailmankonferenssia ollut voitu järjestää kymmeneen vuoteen. Periaatepäätös seuraavan kokouksen pitämisestä Helsingissä oli tosin tehty vuonna 1922, mutta päätöstä ajankohdasta oli jouduttu lykkäämään useita kertoja. Tämä näytti olevan kohtalona myös Veldenin kokouksessa. Suomalaisille tämä oli pettymys, olihan Helsingin maailmankonferenssi jo kerran, vuonna 1912, jouduttu peruuttamaan poliittisten syiden vuoksi. Hjeltin ponnistelut tuottivat kuitenkin tuloksen, ja kesäkuussa 1923 maailmankonferenssin ajankohdaksi varmistui vuosi 1926. Suomi oli ensi kertaa saamassa kansainvälisen kristillisen suurkonferenssin järjestelytehtävät vastuulleen. Pienessä maassa tämä koskettaisi väistämättä myös kokonaiskirkon ulkomaista profiilia. Suunnittelutyötä varten asetettiin toimikunta, jonka puheenjohtajaksi tuli Arthur Hjelt ja sihteeriksi Verner Louhivuori.³³ Tehtävää varten ryhdyttiin pian luomaan myös laajempaa ja kirkollisesti edustavaa järjestelykoneistoa.³⁴

32 Aino Pandy Hjeltille 12.6.1923. AH HYK; *Kmaa* 45/19.6. ja 47/26.6. ja 55/24.7.1923; *Strong* 1955, 475, 478–480, 540; *Johannot* 1955, 617–618; *Hopkins* 1979, 636.

33 *SNKL vk* 1922, 19; *Kmaa* 55/24.7.1923 NMKY:n maailmankomitean kokouksesta; *Hjelt* 1925, 118–119; *Tuovinen* 1969, 49–51; *Kuujo* 1979, 39; *Lauha* 1990, 42, 329.

34 *Kmaa* 24/28.3.1924; *Fbl* 14/3.4.1924; *Mv* 38/18.9.1924 Förberedelser för KFUM:s världskongress; *Hjä* 39/26.9.1924 NMKY:n maailmankonferenssi.

III Pohjoismaisen yhteyden kriisistä uuteen nousuun

1. Nationalismi Ruotsin-suhteiden tielle

a. Ruotsalainen hiippakunta – kirkollinen silta Ruotsiin?

Itsenäisyyden alussa Ahvenanmaan kriisin vuoksi koettu pakkaskausi oli koetellut Suomen kirkon perinteisesti hyviä Ruotsin-suhteita ja samalla koko pohjoismaista yhteistyötä. Kiistan lauettua olivat suomalaiset tulleet Gummeruksen johdolla aktiivisesti mukaan Nathan Söderblomin johtamaan pohjoismaiseen ekumeniaan ja jäsentyneet osaksi luterilaisen Pohjolan kirkkoblokkia.¹

Pohjoismaisen yhteydenpidon edellytyksiin toi oman lisänsä ruotsalaisen hiippakunnan perustaminen. Eduskunnan myönnettyä tarkoitusta varten määrärahan Kallion hallitus asetti vuoden 1923 alussa ministerivaliokunnan laatimaan hiippakunnalle asetusehdotusta. Ruotsalainen hiippakunta oli vuodesta 1918 alkaen kuulunut ruotsinkielisten keskeisiin kielipoliittisiin vaatimuksiin, ja tilanteen ratkaiseminen vähemmistöä tyydyttävällä tavalla enteili ainakin kirkkoon kielirauhaa.² Ruotsinkielisen hiippakunnan piispanistuin sijoitettiin monien kiistojen jälkeen Porvooseen, ja vanhan Porvoon hiippakun-

1 Lauha 1990, 300–302, 305–308.

2 Wirén 1952, 13–18; Kena 1979, 325–326; Autio 1986, 128–131.

nan piispanistuin siirrettiin Tampereelle. Jaakko Gummeruksesta tuli suomenkielisen Tampereen hiippakunnan piispa. Uuden Porvoon hiippakunnan toiminta alkoi joulukuussa 1923.³

Ruotsinkielisellä taholla yleistyi näkemys, jonka mukaan kirkon ruotsinkielisen siiven ja siten myös uuden Porvoon hiippakunnan tuli jatkossa kantaa päävastuu kirkollisista Ruotsin-suhteista. Ajatusta markkinoi etenkin nuori, vireästi toimitettu *Församlingsbladet*, joka lisäksi antoi runsaasti palstatilaa muillekin kansainvälisille ja nimenomaan ekumeenisille teemoille. Kirjoituksista välittyi ihaileva asenne Ruotsin ekumeenikkoarkkipiispaa Nathan Söderblomia kohtaan.⁴

Suomenruotsalaisen seurakuntaväen pyrkimykset oman identiteetin lujittamiseen olivat myötätuulessa. Kesällä 1923 Maarianhaminassa järjestetyssä pappeinkokouksessa pyrittiin hahmottamaan tulevan hiippakunnan toimintaohjelmaa. Suomenruotsalaisen kirkollisen yhteysliikkeen johtajiin kuuluvan Gustaf Storgårdsin mukaan hiippakunnan tuli vahvistaa ruotsinkielisen väestön yhteenkuuluvuutta uskonnollisella, isänmaallisella ja ”ruotsalaiskansallisen identiteetin” alueella. Uskonnollisella alueella tuli Raamatun ja kirkon opin pohjalta etsiä tietä vastakohtaisuuksien yli ja välttää hajaannusta – ilmeisesti jakoa konservatiiveihin ja liberaaleihin. Isänmaallisella alueella tuli muistaa yhteenkuuluvuus Suomen kristikansan suomalaiseen enemmistöön, josta ei tullut eristäytyä. Ruotsalaiskansallisesta identiteetistä puhuessaan Storgårds muistutti siitä, että vaikka yhteydet Ruotsiin olivatkin tärkeitä, Suomen ruotsinkielinen väestö erosi riikinruotsalaisista yhtä selvästi kuin suomenkielisistäkin.⁵

Ruotsinkielisen seurakuntaväen pyrkimyksenä oli näin oman, sekä suomalaisista että riikinruotsalaisista erottuvan kulttuuri-identiteetin

3 *AsK* 194/13.7.1923; *G. O. Rosenqvist* 1952, 233–234; *Välimäki* 1974, 226; *Autio* 1986, 130–131.

4 *Fbl* 10/8.3.1923 Sverige och svenskt kyrkoliv i Finland; *Fbl* 13/28.3.1923 Tidens tecken; *G. O. Rosenqvist* 1922, 114–115; 1952, 240–241. *Församlingsbladetin* maailmantapahtumista kertovaa Kring politiken -palstaa toimitti jyrkän oikeistolainen sanomalehtimies Artur Eklund. *Pihkala* 1927, 554–555.

5 *Hbl* 198/24.7.1923 Den kyrkliga samlingsrörelsens uppgifter; *Wallman* 1923, 228; *Wirén* 1952, 16–17.

tukeminen, kuitenkin siten, että kansallinen solidaarisuus Suomelle olisi ehdoton. Tämä ei estänyt korostamasta Ruotsista saatavien kirkollisten vaikutteiden tärkeyttä. Juuri sieltä toivottiin Porvoon hiipakunnan saavan apua omiin erityisongelmiinsa kuten esimerkiksi sivistyneen yläluokan uskonnolliseen vieraantumiseen. Yhteisen kielien tiedettiin helpottavan tulevaa vuorovaikutusta.⁶

Kiinnostusta Ruotsin-suhteiden ja laajempien pohjoismaisen yhteyksien hoitamiseen tunnettiin kirkossa myös ruotsinkielisen piirin ulkopuolella, eivätkä suomenkieliset kaihtaneet myöskään osallistumasta organisoituun yhteydenpitoon. Helmikuussa 1923 syntyi esimerkiksi Pohjoismaainen lähetysneuvosto edistämään keskinäistä yhteyttä ja vuorovaikutusta pohjoismaisten lähetysneuvostojen ja -seurojen välillä. Lähetysjohtaja Matti Tarkkanen Suomen lähetysseurasta valittiin neuvoston varapuheenjohtajaksi ensimmäiseksi kolmivuotiskaudeksi.⁷

Tukholmassa järjestettyyn Ruotsin kirkon kahdenteentoista yleiseen kokoukseen maaliskuussa 1923 osallistuivat sekä suomalaisen että ruotsalaisen seurakuntajärjestön johtajat, FSFF:n puheenjohtaja rovasti S. W. Roos ja SKSK:n puheenjohtaja Jaakko Gummerus. Viimeksimainittu oli yksi päivien pääesiintyjistä. Tilaisuus keräsi muutoinkin edustajia kautta koko Söderblomin hahmottaman Pohjolan kirkkoblokin aina Viroa ja Latviaa myöten.⁸ Suomalaiset kirkolliset lehdet antoivat kokoukselle ja sen edistämälle yhteysajattelulle runsaasti huomiota.⁹ Vastaavasti kirjoitti esimerkiksi Svenska Dagbladet tässä yhteydessä Suomen kirkosta arvostavan myönteiseen sävyyn.¹⁰

6 *Fbl* 10/8.3.1923 Sverige och svenskt kyrkoliv i Finland; *Hbl* 198/24.7.1923 Den kyrkliga samlingsrörelsens uppgifter.

7 *Fbl* 8/22.8.1923; *Mv* 8/22.2.1923; *Hjä* 8/23.2.1923; *LS* 1923/45–46; *Kähkönen* 1985, 47–48.

8 Bengt Jonzon Gummerukselle 12.12.1922 ja 8.1.1923. JG HYK; *Mv* 10/8.3.1923; *Holm* 1923, 55–56; *Jergmar* 1972, 115–116; *Kerner* 1983, 103.

9 *Kmaa* 18/6.3. ja 20/13.3.1923 Ruotsin kirkkopäivät; *Mv* 10/8.3.1923 Kyrkliga mötet i Stockholm öppnat; *Mv* 11/15.3.1923 Det tolfte kyrkliga mötet i Sverige; *Fbl* 11/15.3.1923 Det stora kyrkliga mötet i Stockholm.

10 *Svenska Dagbladet* 61/4.3.1923 Aktuella kyrkliga problem i de nordiska länderna.

Kielirauha ja sen mukana asiallinen yhteistyö toisten pohjoismaiden, erityisesti naapurimaan Ruotsin kirkon kanssa näytti vakiintuneen.

b. Kielitaistelu, Länsipohjan kysymys ja puolustusliittoteema rikkovat naapurisovun

Suomen ja Ruotsin suhteiden yleiset edellytykset heikkenivät vuoden 1923 mittaan tuntuvasti. Ahvenanmaan kriisin katkeraa jälkimakua oli aika ajoin vaikea välttää, ja ratkaisematta olivat yhä myös Länsipohjan suomalaisten kieliolot. Varsinaiseksi kompastuskiveksi muodostui kuitenkin kysymys Suomessa asuvan ruotsinkielisen väestön oikeuksista¹¹. Suomalainen kielitaistelu oli hallitusmuodon ja kielilakien säätämisen jälkeen siirtynyt koulu- ja sivistyskysymysten alalle. Molemmat kieliryhmät pyrkivät takaamaan omilleen parhaan mahdollisen aseman eri oppilaitoksissa ja kulttuurijärjestöissä. Käytännössä tämä johti sivistyselämän kielelliseen jakoon: kumpikin kieliryhmä sai omat tieteelliset järjestönsä ja yliopistonsa. Suomalaisten taholta kyseistä ilmiötä nimitettiin kärkevästi ruotsinkielisten pyrkimykseksi ”kulttuuriautonomiaan”.¹²

Keskeisimmäksi riidanaiheeksi muodostui Helsingin yliopiston kielikysymys, joka ratkaistiin säädettäessä lakia Helsingin yliopiston järjestysmuodon perusteista. Eduskunta sai vuonna 1923 perustuslakivaliokunnalta käsiteltäväkseen suomenkielisten yliopistonopettajien muotoileman ehdotuksen yliopistolaisiksi. Se turvasi toisaalta ruotsinkielisten professuurien kiintiön, mutta suhteutti ruotsinkielisen opetuksen volyymin opiskelijamääriin.

Ehdotus ei tyydyttänyt suomenruotsalaista älymystöä, ja se etsi ja löysi myötätuntoa Pohjanlahden takaa. Ruotsalaiset oikeistolehdet alkoivat syyttää Suomea maan ruotsinkielisen kulttuurin tuhoamisyrityksestä. Ruotsalaisen kansalaismielipiteen vetäminen mukaan

11 Aiemmasta keskustelusta *Eskola* 1965, 114–122, 155, 181; *Kalela* 1971, 199.

12 *HS* 44/15.2.1923; *HS* 191/17.7.1923 Yliopistolait vahvistetut; *Hämäläinen* 1968, 86–90; *Kalela* 1971, 184–185.

Suomen sisäisiin asioihin kuumensi puolestaan maan suomenkielisten päättäjien mielet. ”Vääristelevää suomenruotsalaista propagandaa” arvostelivat eduskunnassa kiivaasti muun muassa kokoomuslaiset Rafael Erich ja Lauri Ingman.

Suomenruotsalaisten yritykset saada Ruotsista selustatukea eivät auttaneet, ja yliopistolaki hyväksyttiin 1923 perustuslakivaliokunnan esityksen mukaisena. Väitteet suomalaisten nationalistien harjoittamasta kulttuurisorrosta tuottivat siten pelkästään vahinkoa ja kärjistivät kielitaistelua. Samalla vaarantuivat Suomen ja Ruotsin väliset suhteet: kielitaistelusta oli tullut ulkopoliittinen ongelma.¹³

Akateemisen Karjala-Seuran toiminnassa kiihtyvä kielitaistelu sai huomattavan sijan. Seuran aktiivisesti tukemat ponnistelut Itä-Karjalan liittämiseksi Suomeen näyttivät vuonna 1923 lopullisesti raukeavan. Kansainvälinen tuomioistuin ei ottanut asiaa käsiteltäväkseen, eikä apua löytynyt myöskään Kansainliitosta.¹⁴ AKS:n piirissä tappion syyksi nimettiin suomalaisen ”kansallishengen” heikkous. Samalla vakiintui käsitys siitä, että vahva kansallishenki – jollainen oli tarpeen Venäjän uhan torjumiseksi – voitiin saavuttaa vain kansallisen ja kielellisen eheyden, aitosuomalaisuuden kautta. Aitosuomalaisen nationalismin ja Suomen ruotsinkielisten ajaman vähemmistöpolitiikan välistä konfliktia oli mahdoton väistää. Tämä lisäsi entisestään kieliryhmien sivistyksellistä karsinoitumista. Aitosuomalaisuus-aatteella oli vaikutusta myös ulkopoliittisiin asenteisiin: ryssänvihan rinnalla alkoi akateemisen nuorison piirissä esiintyä kiivasta Ruotsin arvostelua.¹⁵

Yliopiston kielikysymys nosti pinnalle vanhan kiistan Länsipohjan suomalaisten asemasta, aluksi lehtikirjoitteluna. Asia siirtyi poliittiselle tasolle huhtikuussa 1923 ulkoministeri J. H. Vennolan vähemmistökysymystä koskeneen kannanoton vuoksi. Sen mukaan Suomen

13 *Hämäläinen* 1968, 90–98; *Kalela* 1971, 142, 185–190, 199–200; *M. Jääskeläinen* 1973, 134–135, 186–187.

14 *M. Jääskeläinen* 1977, 350–351.

15 *Hämäläinen* 1968, 98–112; *Alapuro* 1973, 99–110; *Jutikkala* 1977, 133–136. Aitosuomalaisuuden vallattua AKS:n siitä erosi kielirauhaa korostava heimopoliittinen yleisjärjestö Itsenäisyyden liitto. *Hämäläinen* 1968, 117; *Nygård* 1978, 147–149.

hallituksen intresseissä oli valvoa myös maan luoteisrajan takana eli Länsipohjassa asuvien suomalaisten kielioloja. Vennolan mielenkiinnon Länsipohjaa kohtaan oli virittänyt Haaparannassa toimiva konsuli Lauri Merikallio, joka oli Ahvenanmaan kiistan aikana toiminut hallituksen Länsipohja-asiantuntijana.¹⁶

Ruotsissa Vennolan lausunto herätti ärtyneitä reaktioita, mikä heijastui lehtien palstoille.¹⁷ Suomessa se puolestaan kiihdytti entisestään keskustelua Länsipohjan kielioloista. Esiin nousivat tällöin välittömästi myös kirkolliset asiat. Länsipohjateemaa pääkirjoituksessaan 18.5.1923 käsitellyt Uusi Suomi tähdensi sitä, että huomio olisi kiinnitettävä ensisijaisesti omalla äidinkielellä tapahtuvan uskonnonharjoituksen turvaamiseen. Lehti toivoi Kansainliitolta takeita sille, että vähemmistökysymyksissä saataisiin aikaan minimiturva, johon kuulusivat vähemmistön oikeus äidinkieliseen uskonnonharjoitukseen ja tämän mahdollistava julkinen rahoitus. Länsipohjan kohdalla tämä merkitsisi muun muassa suomenkielisen rippikouluopetuksen järjestämistä. Tällaisen menettelyn lehti ei uskonut vaarantavan minkään valtakunnan eheyttä.¹⁸

Konfliktin selvittely jatkui ulkoministeri- ja lähettilästasolla. Kysymys suomenkielisen uskonnonharjoittamisen järjestämisestä sai sijaa myös esimerkiksi Suomen Ruotsin-lähettilään Werner Söderhjelmmin Suomen ulkoministeriölle lähettämässä raporteissa.¹⁹ Vennolan lausunto ja sitä seurannut lehtikirjoittelu vaikutti epäedullisesti Suomen ja Ruotsin suhteisiin sekä virallisen politiikan että erityisesti kansalaismielipiteen tasolla.²⁰

16 HS 107/22.4. ja 109/24.4.1923; *Kalela* 1971, 177–179. Merikalliosta Lauha 1990, 208, 262–263, 301.

17 *Svenska Dagbladet* 133/19.5.1923 Finnfinska pressen fortsätter kampanjen för Sveriges finnar; *Stockholms-Tidningen* 136/23.5.1923 Norrbottensfinnarna än en gång; *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 117/24.5.1923 Språkfrågan i Norrbotten. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat. UMA; *Kalela* 1971, 181–183.

18 US 111/18.5.1923 Kansainvälisistä vähemmistötakeista; HS 120/5.5. ja 124/9.5.1923.

19 Söderhjelmmin raportti UM:lle 19.5.1923. UM 5 C 2:3 UMA; *Kalela* 1971, 179–183.

20 *Kalela* 1971, 183–184; M. Jääskeläinen 1977, 351.

Tilannetta pahensi se, että Suomen ja Ruotsin välille oli samaan aikaan kehkeytymässä varsinainen ulkopoliittinen ongelma. Kyse oli maiden välisen maanpuolustuksellisen yhteistyön kehittamisestä. Suomen hallitus oli koko itsenäisyyden ajan pyrkinyt varmistamaan maan ulkoista turvallisuutta etsimällä liittokumppaneita, ja tärkeänä vaihtoehtona näissä kaavailuissa oli aina ollut Ruotsi.²¹

Ruotsissa hanke ei ollut herättänyt vastakaikua. Maan ulkopoliittista keskustelua oli maailmansodasta lähtien hallinnut ajatus ulkopoliittisen neutraliteetin välttämättömyydestä, ja tästä oli haluttu pitää kiinni myös Suomen suhteen. Erityisesti vasemmisto oli korostanut sitä, että puolustussopimukset Suomen kanssa herättäisivät vain Venäjän huomion ja horjuttaisivat Itämeren alueen status quota. Maanpuolustuskysymyksissä aktiivisen oikeiston taholla oli ilmennyt alttiutta tukea Suomea, Ruotsin puskurivaltiota Venäjää vastaan, mahdollisissa kriisitilanteissa. Varsinaisen puolustusliiton kannalle oli Ruotsissa kuitenkin vain harva uskaltanut asettua.²²

Ruotsin hallitusvaihdos keväällä 1923 näytti muuttavan tilanteen suomalaisille edulliseksi, sillä Ernst Tryggerin johtaman oikeistohallituksen ja erityisesti ulkoministeri Carl Hederstiernan kanta puolustusliittoon oli vähintäänkin kiinnostunut. Suomen sotilaspiireissä toiveet olivat jo korkealla. Ne alkoivat kuitenkin pian rapista, sillä Ruotsissa käynnistyi Länsipohjan kysymyksen nostattaman suuttumuksen vauhdittamana vilkas lehtikirjoittelu, jossa vaadittiin Ruotsia pysymään erossa puolustussopimuksista tai -liitoista Suomen kanssa. Tieto ruotsalaisten kannasta herätti Suomessa katkeruutta ja lisäsi osaltaan Ruotsin-vastaista mielialaa.²³

Helsingin yliopiston kieliriita, johon ruotsalaiset ulkopuolisina ottivat kantaa, Länsipohjan kielikysymys, johon taas suomalaiset ul-

21 Jutikkala 1977, 159–160; Turtola 1984, 39–40; *Kallenaudio* 1985, 95.

22 Kalela 1971, 137–139; Jutikkala 1977, 130–131, 159–160; Turtola 1984, 37–39; *Kallenaudio* 1985, 95.

23 HS 133/18.5.1923 Ruotsi ja Suomen turvallisuus; HS 168/23.6. ja 171/27.6.1923 Lisiä puolueettomuuskeskusteluun I–II; *Svenska Dagbladet* 133/19.5.1923 Finnfinska pressen fortsätter kampanjen för Sveriges finnar. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat. UMA; HS 136/22.5.1923 Puolustusliittoajatus ja Ruotsin lehdet; Lönnroth 1959, 64–65; Kalela 1971, 139–146, 183–184; M. Jääskeläinen 1977, 351.

koapäin sekaantuivat sekä viimein suomalaisten elintärkeäksi koke-
ma puolustusliittokysymys kiristivät tuntuvasti maiden välisiä suhteita.
Käytännössä tämä näkyi muun muassa siinä, että eduskunnan
puhemiehen, teologipoliitikko Paavo Virkkusen kauan innokkaasti
ajamaa ruotsalaisen parlamenttivaltuuskunnan Suomen-vierailua jäl-
leen jouduttiin siirtämään.²⁴

c. Jännitys leviää kirkkoon

Suomenkielinen kirkollinen päälehti Kotimaa kommentoi toukokuus-
sa 1923 ensi kerran syntynyttä ulkopoliittista jännitystä valtiollisessa
katsauksessaan. Ahvenanmaan kriisin aikana omaksumansa linjan
mukaisesti lehti ilmaisi aluksi olevansa vakuuttunut Länsipohjan suo-
malaisten huonosta asemasta. Lehti otti kantaa myös ajankohtaiseen
puolustusliittoasiaan. Dagens Nyheterissä ollut puolustusliittoa vas-
tustava kirjoitus antoi Kotimaalle aiheen purkaa vanhoja, kansalais-
sodan aikaisia Ruotsin-kaunoja katkeransävyiseen toteamukseen:
”Niinpä niin. Eipähän Suomi ole enenkään Ruotsista virallista apua
saanut, ei edes saanut sotatarpeitaan kuljettaa maan kautta, niin pal-
jon peljättiin siellä silloin Venäjää.” Lehti päätti Länsipohjan kieliky-
symyksellä alkaneen pohdiskelun siteeraamalla Snellmania, jonka
mukaan kansan tuli luottaa vain itseensä.²⁵

Kirkon kannalta keskeisin kysymys oli Länsipohjan suomalais-
väestön sielunhoidon järjestäminen, jota sekä Opetusministeriö että
Suomen Tukholman-lähetystö tukivat. Kevät kasasi ongelmia myös
tämän hankkeen tielle.²⁶ Varsinainen kylmä suihku saatiin touko-
kuussa Luulajan piispan Olof Bergqvistin kautta. Hän leimasi suunni-

24 P. Virkkunen 1954, 133–136; Kalela 1971, 184, 190–195; Jutikkala
1977, 133–134, 136.

25 Kmaa 37/18.5.1923 Valtiollinen katsaus.

26 Suomen Tukholman lähetystön sähke 107/16.4.1923 OPM:lle, Loima-
ranta Numelinille 1039/17.4.1923, UM:n sähke 152/18.4.1923 Suomen
Tukholman-lähetystölle, Merikallio Vennolalle 8.5.1923. UM Fb 12 L
UMA; HS 100/15.4.1923 Suomalainen pappi Ruotsin suomalaisseu-
duille; Hbl 102/17.4.1923 Frågan om finsk präst till Västerbotten i
Sverige; Lauha 1990, 298.

telmat julkisuudessa tarpeettomiksi kertoen samalla epäilevänsä, että sielunhoidon ohessa olisi tarkoitus tehdä kansallista propagandaa.²⁷ Gummerus vetosi asiassa Söderblomiin, joka lupasi yrittää toimia välittäjänä Bergqvistiin päin.²⁸

Länsipohjan kysymys heitti varjonsa kevään 1923 tärkeimpään suomalais-ruotsalaiseen kirkolliseen vierailuun. Suomen kristillisen ylioppilasliiton (SKY) 25-henkinen delegaatio vieraili toukokuussa Ruotsissa. Kutsun yhtenä taustahahmona oli kirkkojenvälisen työn harrastajana Suomessa tutuksi tullut dosentti Johannes Lindblom²⁹. Ruotsalaisten osittain rahoittaman vierailun isäntinä toimivat Tukholman ja Upsalan kristilliset ylioppilasyhdistykset sekä Upsalan suomalais-ruotsalainen yhdistys, ja ohjelmaan kuului myös arkkipiispa Söderblomin tapaaminen. Kielirauhan vuoksi puolet vieraista oli suomenkielisiä, puolet ruotsinkielisiä.³⁰

SKY:n sinänsä onnistuneen Ruotsin matkan jälkiseuraukset olivat ikävät. AKS:n vaikutuspiiriin joutunut Ylioppilaslehti ilmoitti, ettei ainoallakaan suomenkielisellä ylioppilasjärjestöllä olisi pitänyt olla asiaa Ruotsiin ennen Länsipohjan kielikysymyksen tyydyttävää ratkaisua. SKY:n olisi tullut vierailun asemasta painostaa Ruotsin kirkkoa ja lähettää delegaationsa Länsipohjaan.³¹ Kritiikki pakotti SKY:n väistämättä tarkistamaan ulkosuhteitaan. Suunnanmuutosta vauhditti myös se, että suomalaisen ylioppilasmaailman valtavirtaus, aitosuomalainen nationalismi oli jo muutoinkin valtaamassa SKY:n. Pääosa SKY:n suomenkielisistä miesjäsenistä – erityisesti teologian opiskelijoista – kuului AKS:aan. Kristillisen ylioppilasnuorison ja etenkin teologian ylioppilaiden Ruotsin-suhteille kehitys ei ennakoanut hyvää.³²

27 HS 135/20.5.1923 Norrlannin suomalaiset; *Kalela* 1971, 182.

28 Söderblom Gummerukselle 16.5.1923. JG HYK.

29 Lindblomin Suomen kontakteista *Lauha* 1990, 302.

30 *Hbl* 139/25.5.1923 Finländska studenter på besök i Sverige; *Kmaa* 41/5.6.1923 Ylioppilaitten Kristillisen Yhdistyksen mukana Ruotsissa; *Hbl* 152/7.6.1923 Finländskt studentbesök i Sverige; *Sevelius* 1923, 69–70; *Tiililä* 1974, 143; *Franzén* 1987, 71.

31 *YL* 1923, 395 Kristillisten juhla vierailuista Ruotsiin ja Länsipohjasta. *Klinge* 1968, 110; *Franzén* 1987, 71.

32 *Ventä* 1970, 56; *Alapuro* 1973, 84–87; *Jutikkala* 1977, 136; *Franzén* 1987, 70–72.

Ruotsissa Länsipohjan kielioloja puitiin jo hallitustasolla. Heinäkuussa 1923 hallitus lähetti pääministeri Tryggerin, kirkollisasiainministeri Sam Clasonin, sosiaaliministeri Gösta Malmin ja Luulajan piispan O. Bergqvistin tutustumaan Länsipohjan tilanteeseen. Virallisesti matka liittyi alueelle suunniteltuun koulureformiin³³, mutta samalla se oli reaktio Vennolan puheeseen. Ministeri Clasonin jälkikäteen antaman lausunnon mukaan lähetystö kartoitti muun muassa ”suomalaisen separatismin levinneisyyttä”. Tulos oli kokonaisuudessaan tyydyttävä. Clasonin mukaan suomenkielinen väestö inhosi suomalaisagitaatiota ja opiskeli mielellään ruotsia. Paikalle kootut suomenkieliset kansakoululapset olivat osanneet vastata ruotsiksi piispa Bergqvistin uskonopin kuulusteluun.³⁴

Suomessa delegaation lausunnot herättivät paheksuntaa. Lehdet rinnastivat Länsipohjassa käyneet vieraat autonomian ajan Bobrikoviin tai pappismunkki Kyprianoon (Kiprianiin), jotka olivat pakolla yrittäneet tuoda [suomalaisten pariin] kansalle vierasta kulttuuria. Suomalaisten lehtien mukaan Länsipohjan suomalaisväestön ”tyytyväisyys” oli Potemkinin kulissia.³⁵ Ruotsalaisten ja venäläisten sortajien rinnastaminen kuvatulla tavalla heijasteli ajankohdan AKS-laista suursuomalaista uhoa, johon jyrkimmillään kuului niin ryssänvihaa kuin ruotsalaisvastaisuuttakin. Kesän 1923 tapahtumien johdosta myös kansalaisjärjestö Suomalaisuuden liitto otti Länsipohjan työn omaan ohjelmaansa.³⁶

Päivälehtien ohella myös Kotimaa kommentoi kriittisesti ruotsalaisjohtajien vierailua. Lehden mukaan vierailun tarkoituksena oli ollut saada suomalaisväestö myöntämään, että he olivat tyytyväisiä

33 Vuonna 1919 asetetun koulukomitean työstä tarkemmin *Tenertz* 1963, 279–285. Komitean selvitystyö johti muun muassa siihen, että Ruotsin hallitus myönsi vuonna 1924 varoja Länsipohjan ruotsinkielisen kansanopetuksen tehostamiseksi ja lisäämiseksi. *Nygård* 1978, 152–153.

34 *Stockholms Dagblad* 188/15.7.1923 *Finnarna i norr avgöra själva sin språkfråga*. UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat. UMA; *Kalela* 1971, 183–184.

35 *HS* 199/25.7.1923 Pohjois-Ruotsin suomalaisten ruotsalaistuttaminen; *HS* 200/26.7.1923 Norrbottenin suomalaisten asia; *HS* 209/4.8.1923 Länsipohjan suomalaisten kielikysymys; *Kalela* 1971, 183–184; *Nygård* 1978, 152–153.

36 *Nygård* 1978, 155–156; *Klinge* 1983, 121–126.

alueen ruotsalaistuttamiseen. Saatu positiivinen tulos oli kuitenkin harhaa, sillä mieliala pinnan alla oli toinen. Tuloksia arvioitaessa oli lehden mukaan myös syytä muistaa se, että retkikuntaan kuuluneen Luulajan piispan O. Bergqvistin, Länsipohjan koulukomitean puheenjohtajan, asenne suomalaisten kielioloja kohtaan oli vanhastaan nuiva³⁷. Kotimaa toisti lopuksi suomalaisten päivälehtien värikkäitä rinnastuksia ”ryssien takavuosina harjoittamaan kieli- ja kansallisuussortoon”. Ruotsin kansan tulisi paremmin ymmärtää asemansa sivistyskansana ja jättää pieni vähemmistö rauhaan, lehti vaati.³⁸ Kirkollisista lehdistä myös Herättäjä liittyi Bergqvistin ja Länsipohjan olojen arvostelijoiden joukkoon.³⁹

Länsipohjan kysymyksen aktuaalistumisesta seurasi näin jälleen kireyttä ja epäluuloisuutta kirkolliseen Ruotsi-kuvaan. Luulajan piispan kiinnostusta Länsipohjan kielioloihin eli suomalaisten näkökulmasta ”ruotsalaistuttamiseen” ei Suomen kirkossa katsottu suopeasti.

d. Wallman-riita kuumentaa mieliä

Syksyllä 1923 suomalais-ruotsalaiset suhteet nousivat jälleen kirkollisten lehtien palstoille. Maiden välisestä kolmitahoisesta problematiikasta – ruotsinkielisten asema Suomessa, Länsipohja, puolustusliitto – sai päähuomion nyt ensinmainittu. Keskustelun avasi Helsingin ruotsalaisessa Olaus-Petri -seurakunnassa työskennellyt ruotsalainen kandidaatti Bengt Wallman, jonka artikkeli ”Det svenska stiftet i Finland och studenterna” ilmestyi syyskuussa Ruotsin nuorkirkollisten lehdessä *Vår Lösen*issä. Artikkelin käsitteli uuden Porvoon hiippakunnan tehtäviä ylioppilasnuorison ja sivistyneistön näkökulmasta. Wallmanin mukaan hiippakunnan tulevaisuuden haasteisiin kuului uskonnollisesti välinpitämättömän sivistyneen luokan huomioonottaminen. Tämä kävi päinsä vain papiston sivistystasoa nostamalla ja

37 Bergqvistin asenteesta *Nygård* 1978, 153 ja *Lauha* 1990, 46, 150–151, 280.

38 *Kmaa* 54/20.7.1923.

39 *Hjä* 30/27.7.1923 Ruotsin Länsi-Pohjan suomalaisten uskonnollinen kasvat.

ulkomaista vuorovaikutusta lisäämällä. Ongelmaksi saattoi kuitenkin muodostua suomalaisten heikko kielitaito, sillä vain harva teologian ylioppilas osasi edes kolmen vuoden opintojen jälkeen lukea kunnolla ruotsia, saksasta puhumattakaan.⁴⁰

Wallman pohdiskeli ongelman syitä ja yritti ehdottaa lääkkeitä. Syyksi hän katsoi suomalaisten eristäytymisen, joka johtui toisaalta mukavuudenhalusta, toisaalta kansalliskiihkosta ja kieliriidoista. Teologisen tiedekunnan professoritkin suosivat Wallmanin mukaan suomen kielen käyttäjiä. Suomalaisten eristäytyminen ja kapea-alaisuus ulottui myös uskonnonharjoituksen tasolle. Esimerkiksi kristillisen ylioppilasliikkeen piirissä oli vallalla ahdas, nurkkakuntainen ratkaisukristillisyyys, jossa ei ollut sijaa elämäkatsomukselliselle pohdinnalle. Tästä ahtaudesta pääsemiseksi tarvittiin Wallmanin mukaan suhteita Ruotsiin ja Ruotsin kirkkoon. Suomenkielisten haluttomuuden vuoksi yhteydenpidon päävastuu lankeaisi suomenruotsalaiselle väestölle, ennen muuta suomenruotsalaiselle ylioppilasnuorisolle. Kosketus monia edistysaskeleita ottaneeseen Ruotsin kirkkoon hyödyttäisi tulevan Porvoon hiippakunnan kautta koko suomenruotsalaista väestöä. Samalla ruotsinkieliset voisivat toimia välittäjänä, siltana, myös Ruotsin kirkon ja Suomen suomenkielisen kirkkokansan välillä.⁴¹

Silta-ajattelu ei sinänsä ollut Wallmanin oman ideoinnin tuotetta; käsitys suomenruotsalaisesta väestöstä ja kulttuurista siltana Suomen ja Ruotsin kansojen välillä oli noussut pinnalle jo 1800-luvun jälkipuoliskolla, suomalaisen kielitaistelun alkuvaiheissa⁴² ja se oli erittäin tyypillinen nimenomaan 1920-luvun alun ruotsalaiskirjoittelulle. Artikkelissa oli myös muita yhtymäkohtia ajankohtaiseen poliittiseen lehtikirjoitteluun.⁴³

40 Wallman perusti tietonsa professori G. G. Rosenqvistin Suomen ruotsinkielisten seurakuntien vuosikirjassa julkaisemaan pappiskoulusta koskeneeseen artikkeliin. Rosenqvistin väite teologian opiskelijoiden kielitaidosta perustui puolestaan Rafael Gyllenbergin Vartijassa julkaisemaan kirjoitukseen. *Gyllenberg* 1921, 181–183; *G. G. Rosenqvist* 1922, 68–77; *Wallman* 1923, 228.

41 *Wallman* 1923, 228–229.

42 *Paasivirta* 1969, 15; 1978, 254–255.

43 *Kalela* 1971, 199–200.

Wallmanin käsitys suomenkielisestä seurakuntaelämästä ja teologianharjoituksesta ei ollut imarteleva, ja rakentaviksi tarkoitettujen ehdotusten takaa paistoi holhoamishalua, jota Suomessa huonosti kestiin. Vår Lösenin kirjoittelua säännöllisesti seuraava Kotimaa tarttui asiaan. Lehden mukaan Wallmanin väite suomalaisten teologien eristäytymisestä Ruotsista piti sinänsä paikkansa. Se ei kuitenkaan johtunut nationalismista, mukavuudenhalusta tai kielitaidon puutteesta vaan siitä, ettei Ruotsin kirkolla ollut kylliksi annettavaa suomalaisille. Suomen papisto oli joutunut kerran toisensa jälkeen kääntämään katseensa Ruotsin ohi Tanskan ja Saksan suuntaan. Tanskan kirkosta se löysi esimerkiksi hyvää hartauskirjallisuutta, Saksassa taas syvennettiin tieteellisiä opintoja. Ruotsin kirkolla ei Kotimaan mukaan ollut Suomelle nykyisessä tilanteessa erityistä annettavaa. Myös Wallmanin markkinoima käsitys Ruotsista vanhana emämaana sai kalveta historian hämärään.⁴⁴

Kotimaan kirjoitus heijasti loukkaantumista kirkon suomenkielisen jäsenkunnan puolesta. Ruotsinkielisellä taholla reaktio oli toinen. Kristillisen ylioppilasliikkeen lehti julkaisi Ad Lucemissa kahden ruotsinkielisen jäsenen kirjoitukset, jotka tukivat eräitä Wallmanin teesejä. Kirjoittajien mukaan ahdashenkinen suomalainen kristillinen ylioppilastyö voisi todella hyötyä läheisestä vuorovaikutuksesta Ruotsin kirkon kanssa.⁴⁵

Myös Församlingsbladet reagoi Wallman-keskusteluun. Toimittaja Valdemar Holmqvist ilmoitti toisaalta ymmärtävänsä sen, että puhe Ruotsista ”vanhana emämaana” saattoi tuntua loukkaavalta. Kirkollisella alalla ei Kotimaan närkästynyt reaktio kuitenkaan ollut oikeutettu. Suomalaisten oli päinvastoin syytä tunnustaa, että he olivat saaneet sekä kirkollisen elämän että teologisen tutkimuksen alalla vaiutteita juuri Ruotsista.⁴⁶

Wallman-kiista kääntyi Kotimaan ja Församlingsbladetin väliseksi kielipoliittiseksi riitelyksi. Sen aikana Kotimaa syytti maan ruotsinkielistä lehdistöä Suomen ja Ruotsin suhteiden vaarantamisesta. Juuri

44 *Kmaa* 73/25.9.1923 Eräs ruotsinmaalainen arvostelu suomalaisista.

45 *Nordman* 1923, 63–66; *Sevelius* 1923, 69–70; *Tiilikä* 1974, 136–137.

46 *Fbl* 39/27.9.1923 *Ur bladen*.

lehtien kautta oli Pohjoismaihin levinnyt käsitys ”kiihkosuomalaisista nationalisteista”. Oli valitettavaa, että tämä ajattelu oli siirtymässä poliittisen elämän tasolta kirkolliseenkin elämään, lehti piikitteli. Suomenkieliset saivat jo tuntea itsensä ulkopuolisiksi skandinaavisessa kanssakäymisessä. Wallmanin toivomaa ”siltaa” tarvittaisiin, mutta oliko sen rakentamiseen halua, lehti pohti.⁴⁷ Kaikkiaan Kotimaan linjaus sisälsi lukuisia yhtymäkohtia lehden taustavoimiin lukeutuvan Ingmanin samanaikaisiin eduskuntapuheisiin, joissa tämä arvosteli suomenruotsalaisen älymystön Ruotsissa harjoittamaa propagandatoimintaa.⁴⁸

Församlingsbladet syytti Kotimaata hysteerisestä nationalismista, eikä kielirajat ylittävää yhteisymmärrystä syntynyt. Holmqvist taipui kuitenkin myöntämään Wallmanin kirjoituksen yksipuoliseksi. Suomalais-ruotsalaisen kirkollisen yhteydenpidon välttämättömyydestä hän ei sen sijaan ollut valmis peräytymään.⁴⁹

Marraskuussa Kotimaa katsoi aiheelliseksi puuttua teemaan vielä kerran. Lehden pääkirjoitus 16.11.1923 käsitteli sinänsä rakentavaan sävyyn Suomen kirkollisten olojen tunnetuksi tekemistä ulkomailla eli kirkkojenvälistä tiedotusta. Lehti ei kuitenkaan malttanut olla muistuttamasta pohjoismaisen kirkollisen tiedotuksen ajankohtaisista häiriöistä, tapaus Wallmanista:

Tarkoitamme tuota surullisesti tunnettua Bengt Wallmanin ”Vår Lösen” -nimiseen Ruotsin nuorkirkollisen liikkeen johtavaan lehteen painattamaa kirjoitusta, missä hän mitä julkeimmalla tavalla katsoo – arvatenkin hurskaassa yksinkertaisuudessa – voivansa esittää mitä loukkaavimmin syytöksiin höystetyn perin kieron kuvauksen jumaluusopillisesta tiedekunnastamme ja sen toiminnasta.⁵⁰

Kotimaan mielestä oli valitettavaa, ettei Vår Lösenin toimitus tai Wallmanin esimiehenä Suomessa toiminut ruotsalainen lähetystöpas-

47 *Kmaa* 75/2.10.1923.

48 *Hämäläinen* 1968, 96–97; *Kalela* 1971, 186.

49 *Fbl* 41/11.10.1923 Kandidat Wallman, Kotimaa och Finlands svenskar.

50 *Kmaa* 88/16.11.1923 Kirkollisten olojemme tunnetuksitekeminen ulkomailla.

tori Håkan Ljunge ollut toimittanut kirjoitukseen oikaisua. Asiantuntemattomuus ja ymmärtämyksen puute Suomen kirkollisia oloja kohtaan näytti olevan Ruotsin kirkossa luultua yleisempää, lehti totesi päätteeksi.⁵¹

Myös Vartija antoi panoksensa Wallman-riitaan. Lehden päätoimittaja Antti J. Pietilä oli Pappisliiton puheenjohtajana toimiessaan pahastunut liittonsa kielelliseen kahtiajakautumiseen, ja hänen asenteensa ruotsinkielisten kielipoliittisia "eristäytymispyrkimyksiä" kohtaan oli torjuva.⁵² Pietilä kiiruhti tältä pohjalta torjumaan Wallmanin väitteen, jonka mukaan suomenkieliset syyllistyisivät kirkollisella ja teologisella alalla eristäytymiseen. Hän kiisti myös tiedot teologisen tiedekunnan professorien kielipoliittisista asenteista. Väite, jonka mukaan suomenkielinen tutkielma sai ilman muuta ruotsinkielistä paremman arvosanan⁵³, oli perätön, ja myös muut Wallmanin teesit olivat harhaanjohtavia ja herjaavia. Pietilä ei hyväksynyt myöskään Wallmanin käsitystä Ruotsin kirkon tarjoamista rikkaista virikkeistä. Ruotsista löytyvä "tieteellis-valistuksellis-kulttuurinen suunta" ei suomalaisia houkuttanut. Wallmanin ahtaaksi väittämä suomalainen kristillinen ylioppilastyö olisi päin vastoin sopinut opiksi Ruotsin kirkolle. AKS:n tulevan kunniajäsenen⁵⁴ kirjoitus huipentui aitosuomalaiseen päätökseen. Suomesta tai Suomen kirkosta oli turha etsiä vähemmistösortoa, Pietilä kirjoitti, ongelmat löytyivät muualta, Länsipohjasta.⁵⁵

Nuoren ruotsalaisteologin lehtikirjoituksesta noussut kohu oli kaiken kaikkiaan suhteeton. Ymmärrettäväksi sen tekee vain se tilanne, jossa keskustelua käytiin. Suomen omat kielipoliittiset riidat, Länsipohjan ongelmat sekä Ruotsin ja Suomen väliset ulkopoliittiset jän-

51 *Kmaa* 88/16.11.1923 Kirkollisten olojemme tunnetuksi tekeminen ulkomailla.

52 *Kmaa* 40/1.6.1920; *Pietilä* 1921, 151–154; *Heinonen* 1969, 40–42; *Tiililä* 1972, 304.

53 "En avhandling eller ett specimen värderas mer om språket är finska." *Wallman* 1923, 228.

54 *Klinge* 1968, 124; *Tiililä* 1972, 304–305; 1974, 136–137; *Alapuro* 1973, 102.

55 *Pietilä* 1923, 200–205.

nitteet heijastuivat väistämättä myös kirkon ulkomaiseen asenteenmuodostukseen. Tilanne oli poikkeuksellisen altis häiriöille ja väärinkäsityksille.

e. Hederstierna-skandaali lisää katkeruutta

Suomalais-ruotsalaista köydenvetoa esiintyi päivälehdissä pitkin syksyä 1923. Uusi Suomi julkaisi aiheesta kirjoituksen, jossa jälleen kerran arvosteltiin Ruotsissa harjoitettua huhukampanjaa ja etsittiin syyllisiä omien ruotsinkielisten joukosta. Kirjoituksen uutena korostuksena oli syyte siitä, että suomalaisvastaiset mielipiteet olivat jo saaneet sijaa ruotsalaisissa oppikirjoissa. Pohjoismaisen yhteistyön suotuisa kehitys edellytti sitä, että tällaisesta katkeruuden kylvöstä tulisi pikainen loppu, lehti vetosi.⁵⁶

Syksy 1923 toi lopulta mukanaan myös kaksi poliittista välikohdasta. Kummassakin oli kyse Suomea tai suomenkielisiä kohtaan myönteisesti esiintyneen ruotsalaisvirkamiehen syrjäyttämisestä. Lokakuussa Ruotsin hallitus erotti nuoren suomenkielentaitoisen lehdistöattasean Sven W. Karlénin, koska tämä oli useiden lehtien julkaiseman tiedon mukaan ilmaissut, ettei Suomen ruotsinkielisiä hänen käsityksensä mukaan sorrettu. Karlénin erottaminen herätti närää suomenkielisessä valtaväestössä.⁵⁷

Varsinainen Suomen ja Ruotsin välinen ulkopoliittinen skandaali oli tapaus Hederstierna, jonka huippuhetket ajoittuivat loka-marraskuuhun 1923. Ulkoministeri Hederstierna edusti Ernst Tryggerin keväällä 1923 syntyneessä oikeistohallituksessa poikkeuksellisen Suomelle myönteistä linjaa. Hän oli muun muassa aikanaan arvostellut ankarasti Ruotsin harjoittamaa Ahvenanmaa-politiikkaa, ja kielikysymyksessä hän osoitti ymmärtämystä myös Suomen suomenkielisten edustamia näkökantoja kohtaan. Tukholman Suomen-lähettiläs Werner Söderhjelm oli Hederstiernasta löytänyt sekä henkilökohtaisen

⁵⁶ US 228/4.10.1923 Ruotsissa levitetyt käsitykset Suomesta.

⁵⁷ US 233/10.10.1923 Ruotsin sanomalehtiattashean ero; US 236/13.10.1923 Attashea Karlénin ero; *Kalela* 1971, 196–199.

että Suomen-ystävän, jota Suomen turvallisuuspolitiikka, jopa sotilaspiireissä elätelty ajatus puolustusliitosta kiinnosti.⁵⁸

Hederstierna piti 29.10.1923 Ruotsin Kansainliitto-politiikkaa koskeneen puheen, jossa hän otti kantaa puolustusliittokysymykseen. Hänen mukaansa Kansainliiton jäsenyys velvoitti Ruotsia tarvittaessa toimimaan Suomen apuna mahdollisen uhan edessä. Tästä syystä oli toivottavaa, että Suomen ja Ruotsin välille solmittaisiin puolustusliitto turvaksi bolševismia vastaan. Mikäli Suomi ilman omaa syytään joutuisi hyökkäyksen kohteeksi, puolustusliitto velvoittaisi Ruotsin toimimaan Suomen apuna. Hederstiernan puhe herätti Suomessa ihastusta, ja hän sai vastaanottaa poliitikkojen kiitossähkeitä. Ruotsissa sen sijaan nousi kohu, jota seurasi ulkoministerin nopea erottaminen 11.11.1923.⁵⁹

Suomen ulkopoliittisen johdon tasolla ratkaisu ymmärrettiin realistisesti siten, ettei Suomi voinut turvallisuuspolitiikassaan nojautua Ruotsiin. Virallisessa ulkopoliitiikassa tilanne pyrittiin ohittamaan maltillisesti. Presidentti Ståhlberg, jolle Ruotsin taholta marraskuun puolivälissä esitettiin kutsu saapua jo kauan pohjustetulle valtiovierailulle, kieltäytyi kuitenkin Ruotsin matkasta, vaikka useat poliittiset tahot sitä yrittivät suositella. Ståhlberg ei presidenttikaudellaan kienyt ylittämään kompleksista asennoitumistaan Ruotsia kohtaan.⁶⁰

Kansalaismielipiteen tasolla ministerinvaihto tulkittiin Ruotsin itsekkääksi pyrkimykseksi pysyä erossa Suomen puolustusongelmista ja haluttomuudeksi tukea naapurimaata edes hädän hetkellä. Hederstiernan erottaminen valoi öljyä myös esimerkiksi AKS:ssa kytevän Ruotsin-vastaisuuden liekkeihin.⁶¹ Marraskuussa 1923 käytiin molemmissa maissa kiivasta, suomalaisten puolelta suoras-

58 *Kalela* 1971, 139–142; *Lönnroth* 1959, 64–65; *Turtola* 1984, 41–43, 45, 51–52.

59 *Lönnroth* 1959, 65–68; *Kalela* 1971, 204–213; *M. Jääskeläinen* 1977, 351; *Turtola* 1984, 48; *Kallenaudio* 1985, 95–96.

60 *Blomstedt* 1969, 439; *Kalela* 1971, 181, 219–226; *Jutikkala* 1977, 130–131; *Paasivirta* 1984, 270–271; *Turtola* 1984, 47, 64–65; *Kallenaudio* 1985, 94–96.

61 *Lönnroth* 1959, 68–69; *Hämäläinen* 1968, 100–102; *Klinge* 1968, 109–111; *Kalela* 1971, 222.

taan katkeraa polemiikkaa Suomen ja Ruotsin suhteista.⁶²

Tähän kirjoitteluun osallistui marraskuun alussa myös Kotimaa, joka kommentoi tilannetta seuraavasti ”valtiollisessa katsauksessaan”:

Ruotsin ulkoministerin Hederstiernan puhe, jossa hän suositteli puolustusliittoa Suomen ja Ruotsin välille, on vienyt siihen, että hänen on täytynyt asettaa paikkansa käytettäväksi ja uutta ulkoministeri-ehdokasta etsitään. Se tavattoman kiihkeä vastustus, minkä puhe herätti ruotsinmaalaisissa sanomalehdissä osoittaa, miten toivotonta Suomen on odottaakaan apua Ruotsista, milloin Suomea vaara uhkaa ... Suomen on itse pidettävä huolta puolustuskykyisyydestään.⁶³

Koko vuoden jatkunut riitely kulminoitui näin suomalaisten katkeavuuteen, jolla oli kiistatta historiallista pohjaa. Kansalaismielipiteen tasolla ajateltiin, että Ruotsi oli jättänyt ja jättäisi tulevaisuudessakin Suomen poliittisesti ja sotilaallisesti yksin. Tämä seikka ei ollut omiaan lisäämään yhteyshaluja myöskään kirkollisella alalla, sillä halu kansallisen olemassaolon ja Suomen poliittisen aseman turvaamiseen oli ollut alusta pitäen Suomen kirkon ulkosuhteiden tärkeä sivujuonne.

f. Porvoon piispa vihitään ilman Ruotsin kirkon edustajaa

Syyskuussa toimitettiin Porvoon hiippakunnan piispanvaali, jossa enimmät äänet sai Helsingin eteläisen ruotsalaisen seurakunnan kirkkoherra, teologian tohtori Max von Bonsdorff.⁶⁴ Vasta 41-vuotias, kesän 1923 promootiossa tohtoriksi promovoitu ja tohtorinvastauksessaan tutkimuksen vapautta puolustanut von Bonsdorff⁶⁵ lukeutui

62 *Kalela* 1971, 213–227.

63 *Kmaa* 85/6.11.1923 Valtiollinen katsaus.

64 *HS* 256/20.9.1923; *Widén* 1973, 15–17.

65 *HS* 146/1.6.1923 Teologinen promotsioni; *Fbl* 23/7.6.1923.

Gummeruksen tavoin uudistusmielisiin, joten piisapakunnan voima-suhteisiin tuli uutta ilmettä. Johanssonin ja Collianderin vahva beckiläinen yhteisvaikutus oli toistaiseksi painottanut piispojen julkista yhteisprofiilia konservatiiviseen suuntaan.

Hiippakuntamuutosten vuoksi piispa Jaakko Gummerus kutsui lokakuun alussa koolle Porvoon hiippakunnan ylimääräisen synodaalokokouksen, jonka yhteydessä vietettiin myös alkuperäisen Porvoon hiippakunnan 200-vuotisjuhlaa. Tilaisuuteen kutsuttiin virallisesti myös Ruotsin kirkon edustaja. Porvoon tuomiokapituli pyysi arkkipiispa Söderblomia nimeämään kyseisen edustajan esittäen samalla toivomuksen siitä, että valinta kohdistuisi Skaran piispaan Hjalmar Danelliin. Julkisuudessa toivomusta perusteltiin Porvoon ja Skaran hiippakuntien historiallisilla yhteyksillä. Danellin sopivuutta arvioitaessa on tosin syytä huomata myös se, että hän kuului Ruotsin kirkon konservatiiviseen, ritschliläisyyttä vastustavaan siipeen⁶⁶. Tällaisen vieraan tuloa vastaan ei liene ollut arkkipiispa Johanssonillakaan huomauttamista.

Danell osallistui lokakuun alun juhlallisuuksiin Ruotsin kirkon edustajana.⁶⁷ Vierailun onnistumisesta kertoo Uuden Suomen lausuma, jonka mukaan Danell oli osoittanut myönteistä kiinnostusta Suomen oloihin ja kommentoinut Suomen kaksikielisyyttäkin pelkästään ”rikkaudeksi”.⁶⁸

Syksyn varsinainen kirkollinen päätapahtuma, uuden Porvoon piispan juhlallinen virkaanasettaminen, tapahtui 25. päivänä marraskuuta 1923 Porvoossa. Vihkimisen toimitti arkkipiispa Johansson suomalaisen papiston avustamana. Tähän lokakuun synodaalokokousta huomattavasti suurempaan juhlaan ei ruotsalaista piispaa saapunut.⁶⁹

66 Danellista *Hammar* 1972a, 72–77, 83, 95; 1972b, 17, 33, 55, 128, 303.

67 *US* 228/4.10.1923 Porvoon hiippakunnan muisto- ja erojuhla; *US* 229/5.10.1923 Hiippakuntakokous muodostui suureksi muisto- ja erojuhlaksi; *Mv* 39/27.9.1923 Svensk biskop som gäst vid Borgå-festerna. Biskop Hjalmar Danell i Skara inträffar här.

68 *US* 231/7.10.1923 Skaran piispa saanut edullisen käsityksen kirkollisista oloistamme.

69 *Kmaa* 91/27.11.1923; *Fbl* 48/29.11.1923; *Widén* 1973, 17–18.

Jo vuosia oli ruotsalaisen piispan kutsumista uuden ruotsinkielisen hiippakunnan ensimmäiseen piispanvihkimykseen pidetty itsestäänselvyytenä.⁷⁰ Näin oli myös päätetty menetellä. Arkkipiispa Söderblomin osanotto ei tullut kysymykseen, koska hän oli parhaillaan Amerikassa⁷¹. Hänen kutsumisensa olisi arkkipiispa Johanssonin sitkeän antipatian vuoksi ollut kenties muutoinkin ongelmallista. Ruotsalaispiispoista kutsujien valinta kohdistuikin Karlstadin piispaan J. A. Eklundiin, joka oli vuonna 1918 vierailut Suomessa ja antanut useita Suomelle myötämielisiä lausuntoja.⁷²

Eklund kutsuttiin virkaanasettamistilaisuuteen Ruotsin kirkon edustajana. Hän ei kuitenkaan saapunut, lehtitietojen mukaan terveydentilansa vuoksi. Tilaisuuteen saatiin ainoastaan Eklundin laatima Ruotsin kirkon tervehdys, jonka luki Suomessa toimiva ruotsalainen lähetystöpastori Håkan Ljunge. Tervehdyksessä korostettiin ruotsinkielisen hiippakunnan tulevaa roolia Suomen ja Ruotsin kirkkojen välisenä siltana. Von Bonsdorff lähetti oman vastavuoroisen tervehdyksensä Ruotsin kirkolle Ljungen kautta. Von Bonsdorff sai Ruotsin kirkosta myös pari muuta onnittelusähköä.⁷³ Söderblom lähetti Amerikasta jälkikäteen omat onnittelunsa.⁷⁴ Tästä huolimatta Ruotsin kirkon panos uuden ruotsinkielisen hiippakunnan tärkeässä juhlassa oli huomiotaherättävän vaisu.

On mahdollista, että Eklundin jääminen pois vihkimisaktista johtui terveydentilasta. On kuitenkin syytä kysyä, heikensivätkö samanlaiset poliittiset kiistat osaltaan ruotsalaisen piispan matkustushalua

70 *Lauha* 1990, 299. Viimeksi elokuussa ruotsalaisen piispan mukanaoloa oli vaadittu lehtien palstoilla. *Fbl* 32/9.8.1923 *Vem skall inviga den svenska biskopen*; *Hbl* 216/11.8.1923.

71 *Fbl* 47/22.11.1923 Nathan Söderblom i Amerika; *Sundkler* 1968, 299–304; *Kerner* 1983, 121–127.

72 *Fbl* 46/15.11.1923. Eklundin myötämielisyydestä Suomea kohtaan *Fbl* 10/8.3.1923 *Sverige och svenkt kyrkoliv i Finland*; *Wirén* 1952, 12–13; *Lauha* 1990, 147–149.

73 *Dagens Nyheter* 323/27.11.1923 *Biskop von Bonsdorff invigd*; *Kmaa* 91/27.11.1923; *Fbl* 46/15.11. ja 48/29.11.1923; *Mv* 47/22.11. ja 48/29.11.1923.

74 *Fbl* 49/6.12.1923, *Sveriges ärkebiskop hälsar vår svenska biskop*.

Suomeen.⁷⁵ Ruotsin kirkon edustuksen vähäisyys yhdistyneenä ajankohdan lehtikirjoitteluun todistaa ainakin sen, että ajatus Porvoon hiippakunnasta siltana Suomen ja Ruotsin kirkkojen välillä ontui alkuvaiheessa pahan kerran.

2. Pohjoismaisen yhteyden teologiset häiriöt

a. Norjan ja Ruotsin kirkkoriidoissa antiekumeenisia aspekteja

Poliittisen jännityksen ohella pohjoismaisen kirkollisen vuorovaikutuksen tielle ilmaantui vuonna 1923 myös kirkollisia ja teologisia kiistanaiheita. Pohjoismaiseen ekumeeniseen keskusteluun oli alusta pitäen liittynyt liberaalien ja konservatiivisten teologisten näkemysten välistä jännitettä. Vuosi 1923 aktualisoi tämän problematiikan erityisesti Norjassa ja Ruotsissa, ja mainingit ulottuivat Suomeen saakka.

Norjan kirkossa tilanteen kärjisti ensiksikin Trondheimin piispanvaali. Tehtävään nimitettiin toiselta sijalta teologisesti liberaaleihin luokiteltava, kirkkojenvälistä työtä harrastava Jens Gleditsch.¹ Joukko konservatiivisia kirkollisia vaikuttajia, heidän joukossaan Ole Hallesby, arvosteli valtion nimityspolitiikkaa, jonka tuloksena voittajaksi oli vastoin kirkon tahtoa selvinnyt liberaali mies, ja yritti estää Gleditschin ordinoimisen. Kirkkojenvälisillä foorumeilla hyvin tunnetun Gleditschin vihkiäiseksi ryhdyttiin tällöin kaavailemaan joko ruotsalaista Söderblomia tai englantilaista piispaa. Tilanne ratkesi, kun Kristiansandin piispa Bernt Stöylen, joka niin ikään oli World

⁷⁵ Lauha 1990, 258–261.

¹ Gleditsch oli World Alliance -osaston jäsen ja kuului ainoana norjalaisena Life and Work -liikkeen 25-henkiseen valmistelujaostoon. Vuonna 1925 hänet valittiin yhdeksi WA:n varapuheenjohtajista. WA 1925d, 25, 27; *Deißmann* 1926, 29; *Brun* 1936, 186–187; *Karlström* 1947, 363; *Kerner* 1983, 52, 60, 180; *Østnor* 1990, 27, 31, 251–252, 267–271, 277.

Alliance -liikkeen norjalaisia veteraaneja ja Söderblomin pitkäaikainen yhteistyökumppani², suostui lopulta vihkijäksi.³ Gleditschin ympärillä käyty keskustelu kansainvälisine kytkentöineen vauhditti Norjassa ekumeenisen työn ja liberaaliteologian mieltämistä saman asian kääntöpuoliksi.

Syksyllä 1923 samaa kehitystä täydensi Norjan kristillisen ylioppilasliikkeen repeäminen. Sitä edelsi Hallesbyn tappioon ja radikaaleista teologisista mielipiteistään tunnetun dosentti Christian Schjelderupin voittoon päättynyt puheenjohtajan vaali. Hävinnyt puoli perusti Hallesbyn johdolla uuden kilpailevan kristillisen ylioppilasliiton Norges kristelige student- og gymnasiastlagin (Laget). Uusi liitto jättäytyi harkitusti liberaalina pitämänsä Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton (YKML) ulkopuolelle.⁴ Liberaaliteologiaa ja erityisesti modernia raamatuntutkimusta vastustava Laget levittäytyi pian yli Norjan rajojen löytäen liittolaisia toisten pohjoismaiden konservatiivisista kirkollisista ryhmittymistä, Ruotsissa esimerkiksi Evangeliska Fosterlands-Stiftelsenin piiristä.⁵ Pohjoismaihin oli näin juurtumassa kristillisen ylioppilastyön verso, joka kaihtoi yhteistyötä liberaalien kanssa ja oli käytännössä antiekumeeninen.

Modernin teologian vastaisia kirkollisia riitoja esiintyi vuonna 1923, lyhyen tauon jälkeen, myös Ruotsissa.⁶ Kyse oli Upsalan yliopiston Uuden testamentin eksegetiikan professuurista, johon oli ehdolla uskonnonhistoriallisen koulukunnan edustaja eli ”liberaali” Gillis Wetter. Useat kirkolliset piirit yrittivät tuloksetta vaikuttaa Branningin hallitukseen estääkseen Wetterin nimittämisen. Tappio synnytti-

2 WA 1923a, 7, 11; Karlström 1947, 501, 504; Østnor 1990, 27, 30, 361.

3 Södergren 1924, 83–84; Wislöff 1971, 129, 131, 247–252; Oftestad 1991, 250.

4 Södergren 1924, 85; Johnsen 1963, 23–33; Wislöff 1971, 254–255, 326–328; Franzén 1987, 49–53; Oftestad 1991, 250–251.

5 Hammar 1972b, 327–329; Wislöff 1971, 327–328; Franzén 1987, 51–53.

6 Vuonna 1919 Ruotsissa oli kiistelty Upsalan yliopiston kirkkohistorian professoriksi valitun, Harnackilta vaikutteita saaneen Emanuel Linderholmin virkanimityksestä. Hammar 1972b, 327–329; Wadensjö 1971, 92, 99.

ti Svenska kyrkans Rudbeckiusstiftelse -säätiön, jonka tukijoita yhdisti pelko siitä, että Wetterin edustama raamattukäsitys tuottaisi kirkolle vahinkoa. Säätiö vastusti myös yleisemmin valtion tapaa harjoittaa nimityspolitiikkaa, joten kyse ei ollut pelkästään kirkon konservatiivisten ääriyhmien aktiviteetista. Säätiö aloitti varojenkeruun perustaakseen Upsalaan Wetterin professuurille rinnakkaisen yliopistoviran, johon kutsuttaisiin Wetterin kilpahakija dosentti Johannes Lindblom.⁷

Ruotsiin syntyi vuonna 1923 toinenkin konservatiivinen kirkollinen järjestö ”Kyrkliga förbundet för evangelisk-luthersk tro”. Kyrka och folk -lehti lehdessään järjestö ilmoitti haluavansa edistää Raamattuun pohjautuvaa vanhaluterilaista kristillisyyttä sekä vastustavansa toisaalta korkeakirkollisia, katolisväritteisiä vaikutteita, toisaalta liberaaliteologisia virtauksia.⁸

b. Alttius liberaaliteologian vastaiseen rajankäyntiin kasvaa Suomessakin

Pohjoismainen liberaaliteologian vastainen liikehdintä tuli tunnetuksi myös Suomessa. Kirkkojenvälisen työn harrastajat olivat saaneet esimakua Norjan kirkon sisäisistä riidoista jo aiemmin pohjoismaisten kokousten välityksellä⁹, ja esimerkiksi Gummerus oli professorivuosiinsa kirjoittanut Hallesbyn teologiasta kriittisen arvion.¹⁰ Norjan uusimmasta kirkkoriidasta välittyi Suomeen maltillinen kuva. Koti-

7 Säätiön kantaviin voimiin kuuluivat mm. Västeråsin piispa Einar Billing sekä hänen isänsä, Lundin jo yli 80-vuotias piispa Gottfrid Billing. Puheenjohtajan paikka oli sääntöjen mukaan varattu Ruotsin arkkipiispalle. Söderblomin panoksesta Rudbeckius-säätiön toimintaan ei kuitenkaan ole näyttöä. *Svenska kyrkans årsbok* 1924, 136–137; *Hammar* 1972b, 158, 327.

8 *Wadensjö* 1971, 99; *Tegborg* 1982, 39.

9 Teema oli hallinnut esimerkiksi vuoden 1919 Norjan pappeinkokousta. *Lauha* 1990, 223. Hallesby oli käynyt Suomessa vain vuonna 1906 Pohjoismaisen kristillisen ylioppilaskokouksen yhteydessä. *Tiililä* 1974, 96–97.

10 *Gummerus* 1919, 65.

maan mukaan Gleditschin piispannimityksen aiheuttama kirkollinen reaktio oli laajapohjainen, vaikka keskushahmona oli jyrkkä Hallesby. Lehden mukaan Norjan kirkko saattoi riitojen vuoksi ajautua vapaakirkoksi.¹¹ Kotimaa julkaisi myös Seurakuntatiedekunnan professorin Karl Voldin¹² haastattelun, jossa tämä niin ikään arvioi Norjan kirkon natisevan liitoksissaan.¹³ Omaa kantaa suomalaiset eivät näytäneet kiistassa muodostaneen. Vuonna 1923 Norjan kirkon pappisyhdistyksen kokoukseen osallistunut Uno Paunu tyytyi Teologisessa Aikakauskirjassa esittämään ilonilmauksensa siitä, että sekä Hallesby että Gleditsch olivat puuttuneet paikalta.¹⁴

Norjan ja Ruotsin kirkollisia riitoja valppaasti seuraavat Kotimaa ja *Församlingsbladet* varoivat selvästi lietsomasta teologisia oppiriitoja. Lehdet halusivat nähdä esimerkiksi Wetter-kiistan vastakohtasetelman kirkon ja valtiovallan, ei kirkon ja yliopistoteologian välisenä. Nämä lehdet – jotka molemmat kuuluivat johtavien helsinkiläisten yliopistoteologien vaikutuspiiriin – painottivat sitä, ettei esimerkiksi Rudbeckius-säätiö sinänsä vastustanut tieteellistä pappiskoulutusta. Tieto siitä, että Ruotsissa oli kiistan aikana jo puhuttu Norjan mallin mukaisen seurakuntatiedekunnan perustamisesta, jäi kyseisissä lehdissä taka-alalle.¹⁵

Herättäjä otti asiaan huomattavasti terävemmän kannan. Lehden päätoimittajan K. R. Kareksen mielestä kirkon ja yliopistoteologian välinen taistelu oli Suomessakin tarpeen.¹⁶ Kares arvosteli pitkin vuotta 1923 suomalaisen teologisen tutkimuksen tilaa vaatiensa teologiselta tieteenharjoitukselta suurempaa uskollisuutta ilmoitususkolle. Kielteisinä esimerkkeinä suomalaisen teologian nykytilasta Kares

11 *Kmaa* 49/3.7.1923 Norjan kirkollinen taistelu.

12 *Wislöff* 1971, 264.

13 *Kmaa* 70/14.9.1923 Taistelu piispannimityksestä Norjassa. Gleditschiriidasta myös *Kmaa* 62/17.8.1923

14 *U. Paunu* 1924, 33–34.

15 *Fbl* 6/8.2.1923 Den hotande teologiska konflikten i Sverige; *Fbl* 11/13.3.1924 Rudbeckiusstiftelsens mening; *Fbl* 9/1.3.1923; *Kmaa* 20/13.3., 25/6.4. ja 28/17.4.1923; *Hbl* 223/18.8.1923 Åter strid kring professor Wetter.

16 *Hjä* 8/23.2.1923.

mainitsi raamatuntutkimuksen vapautta käsitelleen esitelmän, jonka Max von Bonsdorff piti Helsingin yliopiston Teologisen tiedekunnan tohtorinpromootion yhteydessä, sekä nuoren raamatuntutkijan dosentti Rafael Gyllenbergin esiintymisen.¹⁷ Arthur Hjelt, joka laati Suomen kirkkoa koskevat katsaukset Ruotsin kirkon vuosikirjaan, totesi vuoden 1923 kohdalla, että Suomen kirkossa lähinnä juuri Herättäjä osoitti halua modernin teologian vastaisen kirkkoriidan virittämiseen.¹⁸

Pohjoismaisessa kirkkojenvälisessä vuorovaikutuksessa teologiset oppiriidat hallitsivat lähinnä kristillistä ylioppilastyötä, mikä näkyi Hallesbyn johtaman Laget-liikkeen alkavana ekspansiona. Suomen kristillinen ylioppilasliitto ei vielä vuonna 1923 asettunut lähikosketukseen Lagetin kanssa – suorat Norjan-yhteydet olivat SKY:n piirissä perinteisesti olleet melko niukat.¹⁹ Vuosi 1923 merkitsi kuitenkin SKY:lle omaa sisäistä kriisiä, josta seurasi liberaalin teologian vastainen reaktio. Kyse oli aluksi rajankäynnistä Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton suuntaan. Maailmanliiton toiminnassa oli välittömästi ennen maailmansotaa ja varsinkin sodan jälkeen tapahtunut siirtymä alkuaikojen evankelioivasta linjasta kohti intellektuaalisia, sosiaalisia ja ekumeenisia painotuksia, ja samalla liitto oli muuntunut teologisesti liberaalimmaksi. Pohjoismaisista alajärjestöistä tätä kehitystä myötäili erityisesti YKML:n perustajamaan Ruotsin alaosaasto, jota nuorkirkolliset professori Gustaf Aulén ja rehtori Manfred Björkquist johtivat.²⁰

Suomen kristillisen ylioppilasliiton työssä oli alusta pitäen ollut vahva herätyskristillinen juonne, joka sotavuosina oli saanut antaa tilaa sosiaalieettisille ja yleishumaaneille painotuksille. YKML:n yleislinjan mukaisesti²¹ oli SKY:n säännöistä vuonna 1920 esimerkiksi poistettu ”persoonallinen basis” eli kohta, jossa edellytettiin

17 *Hjä* 18/4.5., 24/15.6. ja 39/28.9.1923. Promootiosta myös *Fbl* 23/7.6.1923.

18 *Hjelt* 1924a, 90.

19 *Franzén* 1987, 89.

20 *Rouse* 1948, 139–141, 158–161, 224–232, 246–251, 289–296; 1967, 600–604; *Franzén* 1987, 33–35, 58–64; *Lindgren* 1990, 82–83.

21 *Rouse* 1948, 227–231; 1967, 600.

jäseniksi aikovalta persoonallista uskontunnustusta – ratkaisua oli helpottanut se, ettei uskonvarmuus vastannut SKY:n valtaryhmittymän heränneiden uskontulkintaa.

SKY:n sisälle oli kuitenkin kehkeytynyt tyytymättömyyttä maailmanliiton omaksumaa ekumeenis-sosiaalista, teologisesti liberaalia linjaa kohtaan. Tämä mieliala puhkesi vuonna 1923 ensi kertaa pinnalle synnyttäen painetta koko toiminnan teologiseen uudelleenarviointiin. Herätyskristillinen juonne vahvistui ja eksklusiivisuus erilaisia teologisia näkemyksiä edustavia kohtaan lisääntyi. Suhde varsinaiseen ekumeeniseen työhön muuttui aiempaa kriittisemmäksi.²² Uuteen linjaan kuului olennaisena piirteenä irtautuminen suomalaisen ekumeenisessa orientoitumisessa pitkään jatkuneesta Ruotsi-keskeisyydestä ja suomen kielen aseman radikaali vahvistaminen. Pohjoismaisia osanottajia keränneiden kaksikielisten kesäkokousten sarja sai katketa kesään 1923.

SKY:ssä kytevä tyytymättömyys ulkomailta – usein Ruotsin kautta – tulleita liberaaleja teologisia vaikutteita kohtaan yhdistyi ylioppilasmaailmassa esiintyvään poliittiseen Ruotsin-vastaisuuteen. Nämä aatteet loivat yhdessä maaperää sille konservatiiviselle teologiselle reaktiolle, jota pohjoismaiden kristillisessä ylioppilastyössä vastasi antiekumeeninen Laget-liike.²³

3. Suunta liennytykseen

a. Yhteyden uskollisimmat ylläpitäjät

Poliittisten ja teologisten jännitteiden keskellä oli sekä Suomen että Ruotsin kirkoissa yhä myös niitä, jotka aktiivisesti pyrkivät pitämään

22 *Kirkko ja Kansa* 1924, 53; *Kaija* 1970, 91; *Tiililä* 1974, 146–147, 150, 155–156; *Franzén* 1987, 58–65, 70–71.

23 *Rekola* 1924, 5–7; *Rouse* 1948, 288, 311; *Tiililä* 1974, 136–143, 146–149, 156; *Mattila* 1965, 117, 122–123; *Franzén* 1987, 43, 46–47, 64, 89, 379, 436.

yllä ja kehittämään vuorovaikutusta. Pohjoismainen yhteistyö jatkui useilla käytännöllis-kirkollisilla alueilla. Eräänä osoituksena tästä oli ollut edellä mainittu Pohjoismaisen lähetysneuvoston perustaminen.¹ Kesällä 1923 järjestettiin Helsingissä yli 50 osanottajaa kerännyt pohjoismainen diakoniakokous.²

Syksyn 1923 tärkein pohjoismainen kirkollinen tapahtuma oli syyskuun 17.–18. päivänä vietetty Lundin tuomiokirkon 800-vuotisjuhla. Sen yhteydessä järjestetyssä Lundin yliopiston teologisen tiedekunnan tohtorinpromootiossa sai kunniatohtorin arvon myös suomalainen piispa, hyvistä Ruotsin-suhteistaan tunnettu Jaakko Gummerus.³ Näin oli jo kaksi tärkeää suomalaista kirkkojenvälisen työn ja pohjoismaisen kirkollisen vuorovaikutuksen edistäjää vihitty Lundin kunniatohtoreiksi – Arthur Hjelt oli saanut kunniatohtorin arvon vuonna 1918.⁴

Kirkkojenvälisen työn veteraani, Kirkollisen pohjoismaisen yhteistyökomitean syksyllä 1917 perustanut Arthur Hjelt olikin yhä yksi uskollisimmista pohjoismaisten ja Ruotsin-suhteiden vaalijoista. Myös hän osallistui Lundin tuomiokirkon juhlaan. Hjeltin matkan pääkohde oli Lundissa syyskuun 19.–21. päivänä järjestetty pohjoismainen uskontotieteellinen kongressi, jonka kantaviin voimiin hän oli alusta pitäen kuulunut. Kokousaloite oli lähtöisin Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean kokouksesta Vesterbygaardista vuonna 1919⁵. Lundin uskontotieteellisen kokouksen suomalaiset esitelmöitsijät olivat Hjeltin lisäksi Jaakko Gummerus, professori Martti Ruuth

1 *LS* 1923/45–46; *Hogg* 1952, 211; *Karlström* 1962, 41; *Sundkler* 1974, 26–27; *Kähkönen* 1985, 47–48.

2 *Kmaa* 48/29.6. ja 49/3.7.1923 Pohjoismainen diakoniakokous; *Mv* 27/5.7.1923 Nordiska diakonikonferensen i Helsingfors; *Kansanaho* 1967, 194–195.

3 Lundin yliopiston teologinen tiedekunta Gummerukselle 7.5.1923. *JG* *Aaa* OMA; *US* 221/26.9. ja 222/27.9.1923 Lundin tuomiokirkon 800-vuotisjuhla I–II; *Mv* 39/27.9.1923 Domkyrkobjubileet i Lund; *Holm* 1923, 59; *Gummerus* 1928, 183.

4 *Lauha* 1990, 155.

5 *KfKS* i Norden ptk 27.–30.8.1919 § 16b. Ek. saml. UUB; Pfannenstill Hjeltille 28.5.1920; Efraim Briem Hjeltille 3.1.1923. *AH* HYK; *Holm* 1923, 59.

ja nuori tutkija Rafael Gyllenberg. Heistä Gummerus ja Ruuth luennoivat Suomen kirkkohistoriasta.⁶

Kongressissa pitämässään puheessa Arthur Hjelt korosti pohjoismaisen uskontotieteellisen eli käytännössä teologisen tutkimuksen korkeaa tasoa nimeten Pohjolan kärkimaaksi epäilyksittä Ruotsin. Ruotsin johtoasemalle oli Hjeltin mukaan ominaista tiivis vuorovaikutus tutkimuksen ja elinvoimaisen nuorkirkollisen suuntauksen välillä. Teologia ja kirkko olivat juuri Ruotsissa löytäneet toisensa ja vuorovaikutus oli ollut hedelmällistä, hän arvioi.⁷ Hjeltin yhteyshakuinen lausunto kirvoitti välittömästi tyytyväisen reaktion *Församlingsbladet*iltä, Suomen ruotsinkielisen seurakuntaväen pää-äänenkannattajalta.⁸

Kongressiin osallistui myös Aleksi Lehtonen, joka kirjoitti kaikista Lundin syyskuisista juhlallisuuksista Uuteen Suomeen laajoja artikkeleita.⁹ Lehtosen käsitys uskontotieteellisen kongressin yleislinjasta oli kiittävä. Erityisesti hän halusi painottaa tilaisuuksien kirkollista, ”positiivista” luonnetta huolimatta siitä, että paikalla olivat olleet kiistellyt liberaalit Gleditsch, Wetter, Linderholm ja Gyllenberg. Lehtosen omaa teologista profiilia kuvastaa tyytyväinen maininta, jonka mukaan Gyllenbergin ilmeisen radikaali alustus oli ”jäänyt vaille vastakaikua”. Kokonaisuutena ei Lundin kokous ollut vahvistanut niitä epäilyjä, joita eri tahoilla tunnetaan modernia pohjoismaista yliopistoteologiaa kohtaan, Lehtonen painotti.¹⁰

Kaikki eivät Suomessa jakaneet Lehtosen optimistista näkemystä Lundin kongressista. Esimerkiksi Kares korosti Herättäjässä pääasiassa sitä, miten huonoa mainosta Gyllenbergin esiintyminen oli

6 *HS* 264/28.9.1923 Pohjoismainen uskontotieteellinen kongressi Lundissa; *US* 225/30.9.1923 Ensimmäinen pohjoismainen uskontotieteellinen kongressi; *Hbl* 262/26.9.1923 Den Nordiska religionsvetenskapliga kongressen i Lund.

7 *Hbl* 262/26.9.1923 Den Nordiska religionsvetenskapliga kongressen i Lund; *Fbl* 39/27.9.1923 Ur bladen.

8 *Fbl* 39/27.9.1923 Ur bladen.

9 *US* 221/26.9., 222/27.9. ja 225/30.9.1923.

10 *US* 225/30.9.1923 Ensimmäinen pohjoismainen uskontotieteellinen kongressi.

ollut Suomelle.¹¹ Epäilemättä Lundin uskontotieteellinen kongressi edusti kirkollisesti arvovaltaisesta suomalaisesta osanottajakunnasta huolimatta juuri sitä liberaalia yliopistoteologiaa, jota Herättäjän ohella myös esimerkiksi arkkipiispa Johansson vierasti. Pohjoismaisen kirkollisen vuorovaikutuksen sato ei tästä näkökulmasta katsottuna ollut ilahduttavaa.

Monista Lundin tilaisuuksiin osallistuneista suomalaisteologeista kirkollinen vuorovaikutus Ruotsin kanssa sen sijaan oli edistämisen arvoista. Näiden suhteiden tärkeyttä painotti myös Aleksi Lehtonen, joka kuului nuoresta iästään huolimatta suomalaisen kirkkojenvälisen työn keskushahmoihin. Hän ei kuitenkaan malttanut olla viittaamatta yhteistyötä rasittaviin ajankohtaisiin ongelmiin. Uuden Suomen artikkelissaan hän pahoitteli sitä, miten usein suomalaisia kohdeltiin pohjoismaisissa yhteyksissä epäluulolla ja ylenkatseella. Tärkeimmäksi syyksi hän arveli sen huhukampanjan, jonka mukaan Suomessa sorrettiin ruotsalaisia. Nämä virheelliset tiedot saattoi Lehtosen mukaan korjata vain oikealla informaatiolla.¹²

Lehtosen kommentit kielitaistelun vaikutuksesta paljastivat, että Suomen kielitaistelu lieveilmiöineen rasitti jo konkreettisesti pohjoismaista kirkollista kanssakäymistä. Suomalaiset teologit tunsivat olevansa ennakkoluulojen ja torjunnan kohteena. Tätä vastaan haluttiin taistella, ja parhaaksi keinoksi löydettiin oikean tiedon levittäminen Suomesta ja sen kirkosta. Yhtenä käytännön askeleena tähän suuntaan on pidettävä sitä artikkelia, jonka Arthur Hjelt syksyllä 1923 laati toimittajien pyynnöstä uuteen Ruotsin kirkon vuosikirjaan¹³. Kirjoituksessaan Suomen kirkko vuonna 1923 Hjelt keskittyi kuvaamaan kahta Suomen kirkon kannalta merkittävää tapahtumasarjaa, uskonnonvapauslain toteuttamista ja ruotsalaisen hiippakunnan perustamista. Hjeltin käsitys maan yleisestä uskonnollisesta ilmapiiristä oli optimistinen. Rivien välistä kuului myös annos nationalistista paatosta; Suomen kirkon ja kansan yhteenkuuluvuus, vuosisadan alun

11 *Kmaa* 55/24.7. ja 68/7.9.1923 Pohjoismainen uskontotieteellinen kokous; *Hjä* 39/28.9.1923 Vaeltaja: Tien ohesta tempomia.

12 *US* 225/30.9.1923 Ensimmäinen pohjoismainen uskontotieteellinen kongressi.

13 Lennart Bäckström Hjeltille 18.5., 24.5. ja 10.8.1923. AH HYK.

nuorkirkollissävytteinen vakiokorostus, sai jälleen kerran toimia Hjeltin kirjoituksen punaisena lankana.¹⁴

Gummeruksen, Hjeltin ja Lehtosen Ruotsin yhteydet vuonna 1923 olivat johdonmukaista jatkoa nyt jo toimintansa päättäneen Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyökomitean pyrkimyksille. Vahva nationalistinen, jopa kielinationalistinen korostus ei heillä johtanut esimerkiksi Pietilän kaltaisiin ylilyönteihin. Vaikeuksista huolimatta he näkivät yhteistyön arvon ja halusivat edistää sitä. Näin asennoituessaan he pystyivät myös välittämään Ruotsiin rakentavaa informaatiota Suomesta ja Suomen kirkosta.

b. Ponnistelut ennakkoluulojen voittamiseksi laajenevat

Aivan Porvoon piispanvihkimyksen tienoilla ilmeni Ruotsin lehdistössä yritystä löytää lääkkeitä naapurisuhteiden korjaamiseen sekä yleisesti että kirkollisella alalla. Dagens Nyheter kertoi marraskuussa Luulajan hiippakunnan pappispulasta viitaten asiallisesti suomenkielisten pappien tarpeeseen.¹⁵ Sama päivälehti laati kiertokyselyn, jonka teemana oli Suomen ja Ruotsin välisen kulttuurisen vuorovaikutuksen lisääminen. Vastaajiksi pyydettiin molempien maiden yhteiskunnallisia tai kulttuurielämän vaikuttajia, joiden toivottiin keskittyvän oman alansa vuorovaikutuksen ongelmiin. Myönteisistä, vaikkakin välillä pidättyvistä vastauksista ilmeni muun muassa ruotsalaisten halu saada suomalaiset mukaan Norden-yhdistyksen toimintaan. Varsinaiseen poliittiseen yhteistyöhön nähden vastaukset olivat pidättyviä.¹⁶

Vastaajien joukossa oli Luulajan piispa Olof Bergqvist, jonka erityisalana olivat kirkollisen elämän ja opetuslaitoksen kysymykset. Suomen ja Ruotsin kirkkojen välinen yhteistyö pohjautui Bergqvistin mukaan siihen, että nämä kirkot olivat historiallisesti saman puun haaroja, vaikka niihin jo olikin kehittynyt omat erityispiirteensä. On-

14 *Hjelt* 1923, 104–112.

15 *Dagens Nyheter* 310/14.11.1923 Svår prästbrist i Luleå stift.

16 *Dagens Nyheter* 314/18.11.1923 Finsk och svensk opinion för kulturell samverkan.

nistunut vuorovaikutus edellytti näihin erityispiirteisiin perehtymistä, jolloin naapureilta saaduista vaikutteista hyötyisi kummankin maan kirkollinen elämä. Suomalais-ruotsalaisen vuorovaikutuksen hyöty oli kiistaton myös koululaitoksen alalla.

Bergqvist katsoi yhteistyön parantamisen vaativan ensiksikin henkilökohtaisen vuorovaikutuksen lisäämistä. Naapurimaasta tuli kut-sua osanottajia erilaisiin kirkollisiin kokouksiin ja kongresseihin sekä kuulijoiksi että aktiivisiksi esittäjiksi. Edelleen tuli lisätä teologisten tiedekuntien välistä kanssakäymistä ja tutkintojen täydentämismahdollisuutta naapurimaassa. Tämä edellytti sopimusta teologisten tutkintojen mahdollisimman suuresta molemminpuolisesta pätevyydestä. Bergqvist toivoi myös Suomen ja Ruotsin piispojen yhteisiä ko-koonntumisia sekä koulutointa koskevia yhteisiä neuvotteluja, jotka kustannettaisiin valtion varoin.

Sivistyksellisen yhteistyön ongelmana oli kuitenkin kieli, Bergqvist totesi. Suomen kieltä ei Ruotsissa juuri ymmärretty, joten esimerkiksi kirjallisuuden kääntämiseen suomesta ruotsiksi tuli kiinnittää lisähuomiota. Tämänkin tuli tapahtua yleisin varoin. Rajaseuduilla eli Norrbottenissa oli mahdollista vaihtaa saarnavuoroja ja neuvo-tella opetuskesymyksistä, mutta nimenomaan siellä yhteistyötä vai-keutti suomalaisten kielinationalistien kielteinen asenne väestön pa-rissa tehtävää ruotsalaista kulttuurityötä kohtaan.

Bergqvist pääsi näin vastauksensa lopussa suomalais-ruotsalaisten kirkollisten suhteiden ongelmakentän ytimeen. Vaikka vastaus oli muutoin yhteistyöilmapiiriä tukeva ja positiivinen, Norrbottenin osalta se toisti vanhat asetelmat. Bergqvistin puheenvuoro päättyi hänen keväällä 1923 esittämäänsä teesiin Norrbottenin suomalaisten omista asenteista. Piispan mukaan yhteistyö suomalaisten kanssa kiinnosti heitä vain lestadiolaisen herätysliikkeen osalta.¹⁷

Suomalaisten lehtien arviot Dagens Nyheterin artikkelista olivat enimmäkseen kriittiset.¹⁸ Myös Kotimaa julkaisi Bergqvistin lausun-

17 *Dagens Nyheter* 314/18.11.1923 Finsk och svensk opinion för kulturell samverkan.

18 Suomalaislehtien reaktioista Dagens Nyheterin artikkeliin *Dagens Nyheter* 319/23.11.1923 Finländarna djupt sårade men tacksamma.

non¹⁹ ja kommentoi sitä pääkirjoituksessaan. Lehti sivuutti tällä kertaa Länsipohjan kysymyksen ja keskittyi arvioimaan Bergqvistin ehdotuksia varsin rakentavaan sävyyn. Lehti ei tosin malttanut, kuulluisaa herra Wallmania esikuvana käyttäen, olla vielä kerran viittaamatta ruotsalaisten suureen tietämättömyyteen Suomen kirkon asioista. Lisäämällä tietoa nimenomaan Suomen oloista tällaiset ilmiöt saatettiin tulevaisuudessa välttää. Erityisen tervetulleita olivat piispa Bergqvistin ehdotukset vierailuista ja kokouksista, koska nimenomaan ne kasvattivat Kotimaankin mielestä parhaiten olemassaolevia ”myötämielisyyden ja sydämellisen ymmärtämyksen ituja”.²⁰

Suomen ja Ruotsin välinen poliittinen jännitys oli vaurioittanut tuntuvasti kirkollisia suhteita ja tyrehtyttänyt itsenäistymisen jälkeen vilkkaana alkaneen kokous- ja konferenssikäytännön. Sekä Bergqvistin lausunto että Kotimaan pääkirjoitus todistavat kuitenkin halusta vaurioiden korjaamiseen, sillä kirkkojen ymmärrettiin pohjimmitaan hyötyvän naapurisovusta. Kirjoitukset kertovat myös luottamuksesta organisoidun kirkkojenvälisen työn merkitykseen yhteisymmärryksen lisäämisessä ja kaunoja vähentämisessä.

Ilmapiirin lämpeneminen näkyi konkreettisimmin Länsipohjan suomenkielisen sielunhoitotyön käynnistymisenä. Opetusministeriön johtamat neuvottelut, joita arkkipiispa Söderblom lehtitietojen mukaan osaltaan oli tukenut, päättyivät suomalaisten kannalta onnistuneesti. Ruotsin hallitus antoi luvan lähettää Ruotsin puoleeseen Tornionjokilaaksoon suomenkielisen papin. Suomesta käsin toimivan papin toimiala rajoittui alueella asuviin Suomen kansalaisiin ja hänen tuli pitää yhteyttä paikalliseen ruotsalaiseen papistoon sekä välttää puuttumista valtiollisiin tai yhteiskunnallisiin asioihin.²¹

19 *Kmaa* 90/23.11.1923 Suomen ja Ruotsin kirkot lähemmä toisiaan. Piispa O. Bergqvistin lausunto.

20 *Kmaa* 90/23.11.1923 Lähentymispyrkimyksestä Suomen ja Ruotsin kirkkojen välillä.

21 OPM Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulille 27.11.1923. Oulun tkl:n ptk 7.12.1923 § 7. OTA KD 1293/1293 OMA. *Mustakallio* 1991, 16–17.

Käytännön järjestelyistä vastaava Kuopion hiippakunnan tuomio-
kapituli valitsi työn käynnistäjäksi Kuivaniemen kirkkoherran, van-
hana Länsipohjan-kävijänä tunnetun O. H. Jussilan. Piispa Koski-
miehen johdolla käytyihin Länsipohjan työtä koskeviin neuvottelui-
hin osallistui lisäksi muun muassa Suomen Haaparannan-konsuli
Lauri Merikallio. Asialla olivat siten samat miehet, jotka olivat jo
vuosia, erityisesti Ahvenanmaan kriisin aikana, kiivailleet Länsi-
pohjan suomalaisten seurakuntaelämän tilasta²². Jussila teki ensim-
mäisen matkansa Länsipohjaan vuoden 1924 alussa. Piispa Berg-
qvistin vielä tämänkin jälkeen aika ajoitin osoittamasta epäluuloisuu-
desta huolimatta työ eteni suomalaisten näkökulmasta katsottuna
suotuisasti.²³

Luottamuksen palautuminen suomalais-ruotsalaisiin kirkollisiin
suhteisiin otti kuitenkin aikansa. Tämä näkyi suomalaisen World
Alliance -osaston vuodelle 1924 esittämän skandinaavisen WA-alue-
kokouksen peruuntumisena. WA:n johdon hyväksymä suunnitelma
kaatui vuoden vaihteessa Söderblomin johtaman ruotsalaisen WA-
osaston ilmoitukseen, jonka mukaan kokoukseen ei ollut tarvetta.
Ruotsalaisten haluttomuuden takana oli ilmeisesti se oivallus, että
suomalaiset, jotka olivat tarjonneet kokouksen esityslistalle ”paikalli-
sia erityisongelmia”, ryhtyisivät vuoden 1920 WA-kokouksen tavoin
jälleen puimaan Länsipohjan problematiikkaa²⁴. Suomalaisosaston
lupaus, jonka mukaan maan ruotsinkielisille tulisi tasapuolinen edustus
suomalaisdelegaatioon, ei riittänyt hälventämään ennakkoluuloja.²⁵

22 Lauha 1990, 208, 262–263, 295–297, 298–301.

23 Koskimiehen pvk 1923 6.12.1923. JRK HYK; *Kmaa* 1/4.1.1924 Länsi-
Pohjan suomalaisten sielunhoito; *Fbl* 4/24.1.1924 Finsk själavård
i Vesterbotten; *Hjä* 4/25.1.1924 ja 7/15.2.1924. Bergqvistiä häiritsi
se, että saarna- ja rippikoulunpitomatkat Länsipohjaan kustansi
Suomen valtio, ja hän piti Jussilalle puhuttelun, jossa hän tarkasti
tämän tehtäväksiäntä. Työn etenemistä tämä ei vaikeuttanut. Jussilan
20.1.1926 päivätty kertomus. OTA KD 89/1926, OMA. *Mustakallio*
1991, 17–19.

24 Lauha 1990, 274–279, 295–297.

25 WA ktmk työvaliokunnan ptk 19.11.1923 § 1. SYKTA Cb HY KHL.
Lehtonen kirjoitti Ramsaylle e.m. pöytäkirjaan saneltujen ohjeiden mu-
kaan. Kirje ei ole säilynyt, mutta Ramsay siteeraa sitä Söderblomille

Ruotsalainen alaosasto ilmoitti kielteisen kantansa sekä World Alliancen johdolle että suomalaiselle WA-osastolle. Kädenojennuksena Suomen suuntaan ruotsalaiset lupasivat harkita asiaa uudelleen, mikäli ”jotkin erityiskysymykset” suomalaisten mielestä tekivät kokouksen välttämättömäksi. Suomalaiset antoivat asian olla, ja lopputuloksena oli, ettei Suomen toivomaa pohjoismaista kokousta järjestetty.²⁶ Suomalaisten oli siten pakko kanavoida alueellinen WA-osallistumisensa Baltiaan. Pohjoismaisen kokouksen toteutumiseen vie rähti lopulta yli kolme vuotta.²⁷

4. Yhteistyön nousu

a. Poliittiset edellytykset paranevat

Vuosi 1924 merkitsi Suomelle sekä sisä- että ulkopoliittisesti edellivuotta rauhallisemman kauden alkua. Maa sai hallituskriisin ja vaalien jälkeen, useiden kirkollisten piirien tyydytykseksi¹, Lauri Ingmanin johtaman porvarihallituksen, joka istui toukokuusta 1924 maalisis-

kirjeessään, jossa hän samalla esittelee WA:n johdon toivomuksia. Ramsay Söderblomille 24.12.1923. Ek. saml. UUB; Söderblom Ramsaylle 7.1.1924. EZA 51 E II d 1.

26 Söderblom Ramsaylle 7.1.1924. EZA 51 E II d 1; Svenska komitén av Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfundet/A. Sjöstedt suomalaiselle WA-komitealle 23.1.1924. SYKTA Ea 1 HY.

27 Lehtonen Gummerukselle 25.1.1924. JG HYK; WA ktmk ptk 2.2.1924 § 2 ja § 3. SYKTA Ca HY. Seuraava pohjoismainen WA-kokous järjestettiin vuonna 1927 Bergenissä; ei vuonna 1925, kuten Ripatti mainitsee. Minutes of the Scandinavian Congress by the World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Held in Bergen, Norway, June 10–12, 1927. EZA 51 E II f 4; *Gummerus* 1928, 177–178; vrt. *Ripatti* 1990, 18.

1 Ingmanin vaikutuspiiriin kuuluva Kotimaa toi julki kirkollisten tahojen tyytyväisyyden. *Kmaa* 41/3.6.1924 Uusi hallitus muodostettu.

kuun loppuun 1925 saakka.² Ingmanin hallituksen ulkoministerin Hjalmar Procopén nimenomaisena tavoitteena oli hoitaa suhteita Ruotsiin ja sitä tietä koko Skandinaviaan. Suomen tuli tässä yhteydessä luoda itsestään skandinaavisen sivistysvaltion kuva. Suotuisalla kehityksellä Procopé toivoi olevan jatkossa myös turvallisuuspoliittisia seurauksia.³ Ruotsi jatkoi tiukkaa puolueettomuuspolitiikkaansa, mutta oli samalla valmis tukemaan Suomen suuntautumista Skandinaviaan.⁴

Suomalais-ruotsalaisten suhteiden parantumisesta kertoi muun muassa Ruotsin rannikkolaivaston Helsinkiin tekemä laivastovierailu. Vuonna 1924 Suomi liittyi myös vihdoin, pohjoismaista viimeisenä, Pohjola-Nordenin jäseneksi; viime vaiheessa liittymistä jarruttivatkin enää kotikentän kielipoliittiset erimielisyydet.⁵

Suomen kielitaistelu tosin jatkui. Puolueista maalaisliitto oli kielikysymyksessä aggressiivisimmin suomalaistamisen kannalla. Kokouksessa taas esimerkiksi juuri Ingman oli ryhtynyt vastustamaan julkisesti aitosuomalaisuutta ja korostamaan kielirauhaa.⁶ Myös ruotsinkielisellä taholla yritettiin parannella kielitaistelun haavoja. Amos Anderson arvosteli vuoden 1924 tammikuussa julkisesti ruotsinkielisen puolen osoittamaa kansalliskiihkoa ja isolationismia korostaen samalla sitä, että maan etu vaati yhteistyötä ja -ymmärrystä yli kielirajojen.⁷

Sekä Ingmanin että kirkollisena mesenaattina⁸ ja Nathan Söderblo-

2 Blomstedt 1969, 436, 444–447, 454–456; M. Jääskeläinen 1977, 345–346, 352–355, 359–361, 379–383; Jutikkala 1977, 146–148; Autio 1986, 27–29.

3 Turtola 1984, 63–65; Kallenaudio 1985, 96–97.

4 Lönnroth 1959, 69–70, 75–76; Kallenaudio 1985, 115.

5 M. Jääskeläinen 1977, 387–391; Wendt 1979, 9; 1981, 22; Paasivirta 1984, 271; Ginman 1984, 47–48.

6 Hämäläinen 1968, 127–128, 134–137, 149.

7 Hämäläinen 1968, 153; Steinby 1982, 215–217, 428.

8 Anderson tuki taloudellisesti Församlingsbladetia. Hän oli myös kiinnostunut vanhojen kirkkojen kunnossapidosta, ja vuonna 1923 hän oli lahjoittanut varat muun muassa Turun tuomiokirkon lasimaalauksia varten. Anderson Johanssonille 13.2.1923. GJ HYK; G. O. Rosenqvist 1922, 115; Steinby 1982, 434–435, 438–439.

min ihailijana ja ystävänä⁹ tunnetun Andersonin puheella oli kaiku-pohjaa kirkon piirissä. Anderson sai lausumansa johdosta kiitoskir-jeen myös Söderblomilta, joka jaksoi iloita kaikista yhteisymmärryk-sen merkeistä naapurimaiden kesken.¹⁰ Molemmista kieliryhmistä löytyi näin ainakin yksi sekä poliittisessa elämässä että kirkossa ar-vostettu vaikuttaja, jonka ohjelmaan kuului kieliriitojen hälventämi-nen. Söderblomin reaktiosta päätellen kehitys enteili välittömästi hy-vää kirkolliselle pohjoismaiselle yhteistyölle.

Uusia mahdollisuuksia suomalais-ruotsalaiselle kirkolliselle vuo-rovaikutukselle tarjosi Åbo Akademien teologisen tiedekunnan perus-taminen, jonka teki mahdolliseksi von Rettigin suvun suurlahjoitus. Ruotsinkielisen seurakuntaväen tyytyväisyys ruotsinkielisen pappis-koulutuksen turvaamisesta heijastui *Församlingsbladetin* palstoilta.¹¹ Lahjoituskirjan mukaan voitiin uuden tiedekunnan ensimmäiset professorit kutsua Ruotsista, ja näin myös meneteltiin. Käytäntö oli omiaan vahvistamaan Suomen ruotsalaisen seurakuntaväen yhteyksiä Ruotsin kirkkoon ja teologiseen ilmapiiriin ja edistämään tätä tietä myös Suomen ja Ruotsin kirkkojen välistä virallista yhteyttä. Åbo Aka-demien teologinen tiedekunta aloitti toimintansa lokakuussa 1924.¹²

b. Konferenssien sarja alkaa

Vuoden 1923 eväät pohjoismaiselle yhteistyölle olivat olleet heikot. Seuraavasta vuodesta kehkeytyi kuitenkin Suomen kirkossa poh-joismaisen vuorovaikutuksen huipentuma. Suuntaus, jota Ingmanin hallitus edusti ja joka näkyi muun muassa Suomen liittymisellä

9 Anderson oli mm. vuoden 1923 joulukuussa osallistunut Söderblomin kutsusta Ruotsissa pappisvihkimyksen yhteydessä järjestettyyn kirkol-liseen juhlaan tutustuen samalla vanhoihin kirkkorakennuksiin. *Fbl* 51–52/20.12.1923. Ystävyydestä Söderblomiin tarkemmin *Steinby* 1982, 432–433, 428.

10 *Steinby* 1982, 217–218.

11 *Fbl* 12/20.3.1924; *G. O. Rosenqvist* 1924, 110–112.

12 *G. O. Rosenqvist* 1924, 111 ja 1925, 125–126; *G. G. Rosenqvist* 1925, 77–82; *Gyllenberg* 1949, 7–9; *Lindblom* 1974, 266–276.

Pohjola-Nordeniin, oli ominaista myös kirkolliselle elämälle.

Lähentyminen ja yhteistyöhalu koski nimenomaan räjähdysherkkiä suomalais-ruotsalaisia suhteita. Ruotsalaisosanottajia oli mukana sekä suomalaisilla että ruotsalaisilla kirkkopäivillä. Turun ruotsalaisilla kirkkopäivillä kiinnitettiin huomiota esimerkiksi pohjoismaiseen kirkkojenväliseen tiedottamiseen. Kutsuvieraana mukana ollut ruotsalainen professori Edgar Reuterskiöld kiitteli tässä yhteydessä ruotsinkielisen seurakuntaväen lehden *Församlingsbladetin* panosta Ruotsin kirkon oloista tiedottamisessa.¹³ Tiedonkulku Ruotsin suunnasta olikin *Församlingsbladetin* aktiivisen toimituspolitiikan vuoksi selvästi parantunut. Myös Kotimaa toisti *Församlingsbladetin* kautta saatua Ruotsin-tietoutta omalle lukijakunnalleen.

Suomen kirkon edustajia vieraili myös Ruotsissa. Suomalaisia kirkkopäiviä vastaavaan Ruotsin kolmanteentoista yleiseen kirkolliseen kokoukseen osallistuivat syyskuussa Tukholmassa Porvoon piispa Max von Bonsdorff ja lehtori G. O. Rosenqvist.¹⁴ Von Bonsdorff piti tilaisuudessa juhlasaarnan, ja arkkipiispa Söderblom ilmaisi puheessaan erityisen ilonsa siitä, että Suomeen oli saatu ruotsinkielinen hiippakunta.¹⁵ Porvoon piispan näkyvää osallistumista voi pitää merkinä siitä, että Suomen kirkossa oli nyt Gummeruksen ohella toinenkin piispa, joka halusi kantaa vastuuta kirkkojenvälisen yhteyksien hoitamisesta.

Varsinaisten yhteispohjoismaisten kirkollisten konferenssien sarjan aloitti toukokuussa Helsingissä järjestetty pohjoismaisten pääkautpunkkilaispappien kokous. Sen ohjelmaan kuului muun muassa Erkki Kailan esitelmä Suomen kirkollisesta elämästä.¹⁶ Suomalaiset olivat näin ottaneet vakavasti edellisvuotisen Wallman-keskustelun, jonka yhteydessä oli vaadittu Suomen kirkon oman erityisluonteen parempaa esilläpitämistä. Konferensseista seuraava oli Trondheimissa jär-

13 *Fbl* 2/10.1.1924; *Fbl* 18/30.4. ja 24/12.6. ja 28/10.7.1924; *von Bonsdorff* 1924, 64–65; *Klemets* 1979, 96.

14 *Hjä* 38/19.9.1924; *Fbl* 39/25.9.1924; *Kmaa* 73/30.9.1924; *von Bonsdorff* 1924, 64–66.

15 *Mv* 39/25.9.1924.

16 *Fbl* 22/28.5.1924; *Kmaa* 40/30.5.1924.

jestetty pohjoismainen kristillinen ylioppilaskokous, joka edusti Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton johtamaa yhteistyölinjaa. Suomalaisryhmään kuului peräti 80 osanottajaa.¹⁷ Yli seitsemänkymmentä ulkomaalaista osanottajaa aina Islannista ja Färsearilta asti koonnut pohjoismainen kokous järjestettiin myös NNKY-työn merkeissä elokuussa Tampereella.¹⁸ Syyskuussa Helsinkiin kokoontui vielä Pohjoismainen lähetysneuvosto suunnittelemaan tulevan yhteispohjoismaisen lähetyskonferenssin järjestämistä. Suomen edustajina neuvostossa jatkoivat lähetysjohtaja Matti Tarkkanen ja opettaja Aina Johansson.¹⁹

Ylioppilaiden pohjoismaista vuorovaikutusta täydensi neljäntoista ruotsalaisen ylioppilaan syyskuussa 1924 tekemä Suomen-vierailu. Opiskelijat edustivat Tukholman ja Upsalan kristillisiä ylioppilasyhdistyksiä, ja heidän isäntänään oli 25-vuotisjuhluvuottaan viettävä SKY²⁰ Vierailun tarkoituksella mainittiin suomalaisen ja ruotsalaisen kristillisen ylioppilastyön lähentäminen. Kyse oli samalla yrityksestä paikata edellisvuotisia häiriöitä, jotka olivat kiristäneet suomalais-ruotsalaista ilmapiiriä pahimmin nimenomaan ylioppilaspiireissä. Vierailun tietyllä tavalla yleisempään liennyttävään pyrkimykseen viittaa se, että Ruotsin suurlähettiläs Henning Elmquist kutsui opiskelijaryhmän vastaanotolleen. Ryhmä vieraili lisäksi Porvoon piispan Max von Bonsdorffin luona.²¹

Suomen kirkon erityisluonteen esilläpitämisestä vastasi vierailun yhteydessä SKY:n puheenjohtaja Aleksi Lehtonen. Hänen esitelmänsä suomalaisen hurskauselämän erityispiirteistä – Särdrag i det finska

17 US 175/6.8.1924 Pohjoismaiset kristilliset ylioppilaat koolla; *Ventä* 1970, 85–86; *Franzén* 1987, 88.

18 Fbl 33/14.8.1924 Nordiska K.F.U.K.-mötet i Tammerfors 1–6 augusti; *von Bonsdorff* 1924, 64–66.

19 Kmaa 70/19.9.1924 Pohjoismainen lähetysjohtajien kokous Helsingissä; Mv 42/16.10.1924 Det Nordiska Missionsrådet; Mv 48/27.11.1924 Gemensamt missionsråd.

20 Tiililä ilmoittaa erheellisesti vierailun ajankohdaksi vuoden 1927. Vrt. *Tiililä* 1974, 143.

21 Fbl 39/25.9.1924 Rikssvenska studenter på besök i Finland; *Ad Lucem* 5/1924, 59; *Vår Lösen* 10/1924, 225–226.

fromhetslivet – painettiin sittemmin myös kirjaseksi.²² Vierailun ilmapiiristä kertoo ruotsalaisryhmän johtajan, Suomen vapaussotaan ruotsalaisissa vapaaehtoisjoukoissa osallistuneen teologian kandidaatti Hilding Bakken vakuutus, jonka mukaan ruotsalaisvieraat todella pyrkivät kuuntelemaan ”Suomen kansan pulssia”. Myönteisiä jälkikaikuja vierailusta välitti myös Wallmanin kirjoituksen julkaisemisella suomalaiset suututtanut Vår Lösen: lehti julkaisi Bakken laatiman matkakirjeen, jossa tämä ylisti Suomen luontoa ja suomalaista vieraanvaraisuutta sekä korosti lopulta myös sitä, miten paljon ruotsalaisilla oli oppimista Suomen kirkosta.²³ SKY:n piirissä vallitsevaa Ruotsin-vastaisuutta vierailu ei onnistumisestaan huolimatta kyennyt murtamaan.²⁴

Yksi kirkollisesti merkittävimmistä konferensseista oli 2.–4. syyskuuta 1924 Lundissa järjestetty yhteispohjoismainen pappeinkokous, jonka yli 700 osanottajan joukossa oli 33 suomalaispappia. Pappisliittojen yhteisen toimikunnan valitsemiin kokousedustajiin kuuluivat muun muassa Erkki Kaila ja Yrjö Loimaranta sekä ruotsinkieliseltä puolelta Max von Bonsdorff ja G. O. Rosenqvist. Osa kokousedustajista sai valtiolta matkastipendin.²⁵ Lundin kokouksen ohjelma painottui pikemminkin hartaudellisiin kuin teologisiin tai kirkkopoliittisiin kysymyksiin. Kokouksen motto ”Yksi lauma, yksi paimen” osoittaa kuitenkin, että pappeinkokous palveli myös kristittyjen yhteyden aatetta.²⁶

Pohjoismainen yhteys oli kuitenkin hallitsevin teema tässä kokouksessa, jonka ulkoista juhlavuutta lisäsi Ruotsin kuninkaan läsnäolo avajaistilaisuudessa. Jokainen pohjoismaa sai vuorollaan

22 Kirjan julkaisemisen motiiviksi tekijä ilmoitti halun lähentää Suomen ja Skandinavian kirkkoja sekä paikata Suomen kirkosta naapurimaissa olevaa puutteellista kuvaa. *Kmaa* 43/12.6.1925 Vuorovaikutus ulkomaitten kirkkojen kanssa; *Lehtonen* 1925, 5–7.

23 *Fbl* 39/25.9.1924; *Vår Lösen* 10/1924, 225–226.

24 *Tiililä* 1974, 143.

25 *US* 203/3.9.1924 Pohjoismainen pappeinkokous; *US* 204/4.9. ja 205/5.9.1924 Lundin pappeinkokous; *Kmaa* 29/15.4. ja 66/5.9.1924 Pohjoismainen pappeinkokous Lundissa; *Mv* 38/18.9.1924; G. O. *Rosenqvist* 1924, 123; *Heinonen* 1969, 65–66.

26 *Fbl* 37/11.9.1924 Nordiska prästmötet i Lund.

oman puheenvuoronsa, ja Suomen kirkon nykytilan esittelystä vastasi pappisliiton puheenjohtaja Erkki Kaila. Esittelijäsihteeri Loimaranta kertoi omassa puheessaan toivovansa, että Suomi aina saisi kuulua veljenä ja ystävänä muiden pohjoismaiden joukkoon. Voimakas yhteenkuuluvaisuuden tunne kiteytyi lopulta yksimieliseksi päätökseksi jatkaa kokoontumisia vastedes kolmen vuoden välein. Pohjoismaisten pappeinkokousten tiivis sarja oli saanut alkunsa.²⁷

Suomen ruotsinkielisten kirkollisten lehtien palaute pohjoismaisesta pappeinkokouksesta oli erittäin kiittävää, ja myönteisiä tunnelmia välittivät myös Uusi Suomi ja Kotimaa, joiden mielestä kokouksessa oli osoitettu myötätuntoa Suomelle.²⁸ Poikkeuksen muodostivat jälleen Herättäjän kirjoitukset, joiden mukaan kokous ei täysin vastannut tarkoitustaan eikä antanut osanottajille mitään uutta.²⁹

c. Kirkko Gummeruksen ja von Bonsdorffin johdolla pohjoismaiseen piispalliseen yhteistyöhön

Syksyllä 1924 kirkollisten konferenssien sarja huipentui järjestyksessä toiseen pohjoismaiseen piispainkokoukseen. Alkuperäisen suunnitelman mukaan kokous oli määrä järjestää Norjassa. Kokousisännöys siirtyi kuitenkin Tanskan kirkolle ja kokoonkutsujaksi nimettiin Själannin piispa Harald Ostenfeld. Kaikki Pohjolan piispat aina Islannin piispaa Jón Helgasonia myöten saivat hyvissä ajoin kokouskutsun.³⁰ Ostenfeldin ohella kokousvalmisteluja johti Söderblom. Hänen erityiskorostuksenaan oli, että Pohjolan episkopaattien yhdistyneet voimavarat tuli valjastaa vähitellen varsinaisen ekumeenisen liikkeen palvelukseen. Söderblom olisi toivonut kutsuttujen joukon laajenta-

27 *Mv* 38/18.9.1924 Finland broder och vän med de nordiska landen; *Heinonen* 1969, 65.

28 *Fbl* 37/11.8.1924; *Mv* 38/18.9.1924; *US* 208/9.9.1924 Pappeinkokouksen osanottajat eilen kotiutuneet; *Kmaa* 67/9.9. ja 68/12.9.1924.

29 *Hjä* 36/5.9. ja 37/12.9.1924.

30 Ostenfeld Johanssonille 9.2.1924. *GJ HYK; Jergmar* 1972, 117.

mista käsittämään myös Viron ja Latvian piispat, mutta tästä luovuttiin ilmeisesti kieliongelmien vuoksi.³¹

Suomen kirkon osallistumista ajatellen Ostenfeldin isännöys oli myönteinen asia, sillä häntä pidettiin Suomen-ystävänä. Hänen aloitteestaan oli kaikissa pohjoismaiden kirkoissa aikanaan järjestetty kii-tosjumalanpalvelus Suomen itsenäistymisen johdosta. Ostenfeldin laatima rukousteksti oli tällöin piispainkokouksen päätöksellä luettu Suomenkin kirkoissa.³² Arkkipiispa Johanssonin osallistumishaluja tämä seikka ei kuitenkaan lisännyt, ja hän lähetti jo maaliskuun alus-sa Ostenfeldille kieltävän vastauksensa.³³ Muiden piispojen osallistu-misesta keskusteltiin keväällä Turussa pidetyn piispainkokouksen yhteydessä. Tällöin ilmeni, etteivät myöskään Colliander ja Koski-mies aikoneet matkustaa; Tanskaan lähtisivät vain von Bonsdorff ja Gummerus.³⁴

Kokousmatkan kustannuksiin ei liennyt kirkon yleisiä varoja, joi-den hallinnasta arkkipiispa käytännössä vastasi. Piispat sopivat siitä, että Gummerus maksaisi matkansa itse ja von Bonsdorff anois i avus-tusta opetusministeriöltä.³⁵ Kahden suomalaisen piispan osallistumi-nen merkitsi kaikesta nihkeydestä huolimatta joka tapauksessa sitä, että Suomen kirkko tulisi virallisesti mukaan Söderblomin johtamaan piispallisen tason pohjoismaiseen yhteistyöhön. Kirkolliset päälehdet antoivat kokoukselle jo ennakoon runsaasti huomiota.³⁶

Tanskan Vedbygaardissa 4.–8.9.1924 järjestettyyn konferenssiin osallistui yhteensä 27 pohjoismaista piispaa. Puheenjohtajana toimi Ostenfeld, mutta varapuheenjohtajaksi ja yhdeksi pääesitelmäsi-jäk-si valitun Söderblomin vaikutus kokousilmapiiiriin oli tuntuva. Esitel-mässään Pohjolan luterilaisuuden rooli maailman luterilaisuudessa

31 Söderblom Ostenfeldille 5.2.1924 (kopio). NSS UUB. *Jergmar* 1972, 117–118.

32 *Lauha* 1990, 225–226. Ostenfeldistä myös *Sirenus* 1955, 231–232.

33 Johanssonin pvk 3.3.1924. YA HYK.

34 Gummerus Söderblomille 11.7.1924. NSS UUB; *Gummerus* 1928, 182–183.

35 Gummerus Johanssonille 24.4.1924. GJ HYK.

36 *Kmaa* 16/26.2.1924; *Fbl* 8/21.2. ja 31/31.7.1924; *Mv* 9/28.2.1924; *Hjä* 35/29.8.1924.

hän hahmotti Pohjolan kirkkoblokin ekumeenisia tehtäviä. Kokouksen muita teemoja olivat kysymys piispan virasta, ajankohtainen katolisuusproblematiikka, pohjoismaisen ehtoolliskäytännön eroavuudet sekä kysymys pappien työmahdollisuuksista toisen pohjoismaan alueella. Kokous ei tehnyt varsinaisia päätöksiä. Koska kokouksen päätarkoituksena oli Pohjolan kirkkojen lähentäminen, ohjelmassa oli tilaa jokaisen pohjoismaisen kirkon esittelylle; Suomen osuuden hoiti Gummerus. Aikaa varattiin myös vapaata kanssakäymistä ja keskinäistä tutustumista varten.³⁷

Piispainkokouksen suomalainen jälkiarvio oli tyytyväistä. Gummerus kiinnitti Uudelle Suomelle ja Kotimaalle antamissaan lausunnoissa huomiota erityisesti Suomen ja Suomen kirkon saamaan kohteluun sekä suomalaisten omien erityistavoitteiden etenemiseen. Hänen mukaansa olivat etenkin tanskalaiset osoittaneet myötämielisyyttä Suomea kohtaan. Tärkeintä kokouksessa oli ollut tilaisuus henkilökohtaiseen tutustumiseen. Gummerus itse kertoi neuvotelleensa muun muassa Tromsön piispan J. N. Störenin kanssa Norjassa asuvien lappalaisten ja suomalaisten sielunhoitokysymyksestä.³⁸ Von Bonsdorff korosti omassa palautteessaan esitelmien ja keskustelujen merkitystä. Ensi kertaa mukana olleet suomalaispiispat olivat myös hänen mukaansa saaneet kokouksessa ystävällisen vastaanoton.³⁹

d. Onnistuiko silta?

Porvoon hiippakunnasta oli perustamisvaiheissa toivottu siltaa Suomen ja Ruotsin kirkkojen välille, mutta alkuvaihe, vuosi 1923, ei ollut tuntunut lupaavalta. Vuoden 1924 tiivis pohjoismainen vuorovaikutus todistaa kuitenkin siitä, että sillan rakentaminen oli vihdoin saatu alulle. Suomen kirkko oli alkanut jäsentyä aiempaa selvemmin

37 *Mv* 37/11.9.1924 Nordiska biskopsmötet i Danmark; *Fbl* 38/18.9.1924 Det nordiska biskopsmötet i Danmark; *Jergmar* 1972, 117–119.

38 *US* 211/12.9.1924 Pohjoismainen piispain kokous; *Kmaa* 68/12.9.1924 Pohjoismainen piispain kokous Tanskassa; *Fbl* 38/18.9.1924.

39 *Fbl* 39/25.9.1924; *Mv* 40/2.10.1924.

osaksi pohjoismaista kirkkoperhettä – ja samalla myös Söderblomin johtamaa ”kirkkoblokkia”.

Yhteyden pohjalla oli luonnollisesti se uurastus kirkollisen pohjoismaisen vuorovaikutuksen hyväksi, jota itsenäisen Suomen kirkossa Hjeltin ja Gummeruksen johdolla oli tehty jopa poliittisten kriisien aikoina. Olennaista oli tietenkin myös se, että pohjoismaisen yhteistyön poliittiset edellytykset olivat kohentuneet; oli jälleen naapurisovun aika. Myönteisen kehityksen yhtenä tärkeänä edistäjänä oli kuitenkin nimenomaan Porvoon hiippakunnan uusi piispa, joka oli ryhtynyt Gummeruksen rinnalla määrätietoisesti edistämään pohjoismaista yhteyttä.

Tytyväisyys yhteispohjoismaiseen vuorovaikutukseen heijastui von Bonsdorffin Suomen ruotsinkielisten seurakuntien seuraavaan vuosikirjaan laatimasta katsauksesta *Det nordiska kyrkliga samarbetet*. Von Bonsdorffin mukaan vuonna 1924 tapahtunut lähentyminen konferensseineen oli voitto kaikille suomalaisille, mutta erityisesti Suomen ruotsinkielisille. Suomen kirkon läheinen yhteenkuuluvuus erityisesti Ruotsin kirkon kanssa ei rajoittunut kirkkohistoriaan, vaan se oli myös tämän päivän todellisuutta. Esimerkiksi Åbo Akademin teologisen tiedekunnan kautta avautuva vuorovaikutus koituisi hedelmälliseksi koko Suomen kirkolle.⁴⁰

Pohjoismaisen työn vuosi 1924 toteutti eräitä suomalaisten omia erityistoivomuksia. Suomen kirkon edustajat olivat pyrkineet pitkin vuotta esittelemään kirkkoaan ja maataan pohjoismaisille yhteistyökumppaneille. Suomen kirkon elämästä oli haluttu tuoda esiin sellaista rikkautta, mitä muilla pohjoismailla ei ollut. Myös tällä kirkollisen tiedotuksen alalla kuitattiin onnistunut lopputulos. Ruotsalainen päävälehti *Nya Dagligt Allehanda* julkaisi vuodenvaihteessa kirjoituksen, jonka laatija, nimimerkki M. E. haastoi Ruotsin kirkkoa seuraamaan aiempaa paremmin kehitystä Suomen kirkossa, sillä ”*det sjuder av liv inom Finlands kyrka*”. Suomen kirkon vahvasti sykkivästä, pulppuavasta elämästä todisti kirjoittajan mukaan esimerkiksi sen papiston voima ja määrätietoisuus. Myös käytännön kirkollisen työn

40 *Von Bonsdorff* 1924, 64–66.

alueella oli paljon uutta vireillä, kuten esimerkiksi setlementtityö. Suomen kirkon mukanaolo rikastutti pohjoismaista kirkollista yhteistyötä, ja sen merkitys oli vastaisuudessa oleva aiempaa suurempi, kirjoittaja uskoi. Kuvakielen sanoin oli mahdollista, että ”uudet vesilähteet olivat nyt pulppuava tuhansien järvien maasta” virkistämään toisia Pohjolan veljeskirkkoja.⁴¹

41 *N. Dagl. Alleh.* 7/9.1.1925 *Svenskt kyrkoliv i Finland*; *Mv* 3/15.1.1925; *Fbl* 3/15.1.1925.

IV Ruhrin kysymys nostaa Saksan-buumin

1. Ruhrin miehityksen ensireaktiot kirkoissa

a. Saksan kirkot vetoavat ulkomaisiin veljeskirkkoihin

Pohjoismaisen lähipiirin ohella Suomen kirkon ulkosuhteissa sai vuodesta 1923 huomattavimman sijan luterilaisuuden emämaa Saksaa. Tähän vaikutti ennen muuta maailmanpoliittinen tilanne. Maailmansodan loppuasetelma ja korvauskysymykset aiheuttivat Keski-Euroopassa jatkuvaa jännitystä, ja vuoden 1922 lopulta lähtien tilanne kärjistyi Saksan teollisuudelle tärkeällä Ruhrin alueella kriisiksi. Ranska vaati kovaotteista Saksan-politiikkaa kannattavan pääministerinsä Raymond Poincarén johdolla rauhansopimuksessa määriteltystä sotakorvauksia, ja Saksa pyysi puolestaan lykkäystä niiden suorittamisessa. Korvausten saannin varmistamiseksi ja tehostamiseksi ranskalaiset ja belgialaiset joukot miehittivät 11. tammikuuta 1923 Saksan teollisuudelle tärkeän Ruhrin alueen. Alueella alkoi lakkoliike sekä Saksan hallituksen ja valtakunnankansleri Wilhelm Cuno'n tukema passiivinen vastarinta, johon liittyi väkivaltaisia yhteenottoja miehittäjien kanssa. Myös papiston toimintaa vaikeutettiin jossain määrin. Koko Saksan taloudellinen tilanne paheni kriisin vuoksi vuonna 1923 katastrofaalisesti, inflaatio lisääntyi, maassa vallitsi miltei nälänhätä ja sisäiset levottomuudet lisääntyivät. Adolf Hitlerin johtama kansallissosialistinen liike teki Münchenissä marraskuussa nopeasti kukistetun kapinayrityksen.

Saksan hallitus kiinnitti runsaasti huomiota Ruhrin tilanteen ja

siihen liittyvien taloudellisten ja humanitaaristen vaikeuksien julkistamiseen ulkomailla. Maailman myötätunto pyrittiin kääntämään Ranskan miehitysvallan raakuuksia kuvailemalla Saksan puolelle. Syksyllä 1923 tilanne alkoi laueta. Cunon hallituksen sijaan nimitetty Gustav Stresemannin hallitus taipui lopettamaan Ruhrin vastarinnan, mikä merkitsi samalla taipumista korvausvaatimuksiin. Ulkovaltojen taloudellinen tuki helpotti maan inflaatiota, ja akuutti kriisi alkoi olla ohi.¹ Ruhrin kiistan lopullinen ratkaisu siirtyi seuraavan vuoden keväeseen. Tärkeänä tekijänä jälkiselvittelyissä oli amerikkalaisen kenraali Charles Dawesin vuonna 1924 kehittämä sovitteluratkaisu sota-korvausten järjestelyksi.²

Vuoden 1923 Ruhrin selkkaus herätti myös kirkkojen mielenkiinnon. Useat saksalaiset katoliset piispat ja lopulta myös Pius XI vetosivat liennytyksen ja siviiliväestön auttamisen puolesta, ja katolinen kirkko toimitti alueelle taloudellista tukea.³ Liikehdintää syntyi myös Saksan evankelisissa kirkkoissa. Niiden piirissä kannatettiin yleisesti Cunon hallituksen valitsemaa passiivisen vastarinnan linjaa. Kirkoissa Ruhrin kriisi voimisti myös nationalistisia, suorastaan yltiöisänmaallisia tunteita ja lietsoi kostomielialaa Ranskaa kohtaan.⁴

Cunon hallitus pyrki tässä tilanteessa käyttämään hyväkseen Saksan evankelisten kirkkojen yleismielialaa ja sen perinteisiä ulkomaisia kontakteja ulkomaisen myötätunnon herättämiseksi Saksaa kohtaan. Hallituksen toiveiden suuntaisesti Saksan evankelisen kirkkolii-ton päättävä elin Deutscher Evangelischer Kirchenausschuß (DEKA) julkisti tammikuun alussa 1923 ensimmäisen Saksan hätätilaa käsittelevän kannanottonsa, "Kundgebung an den Weltprotestantismus". Ju-

1 *Gathorne-Hardy* 1952, 37–57; *Schulz* 1963, 405–443; *Saarin* 1973, 142; *Heiber* 1979, 115–117; *Nowak* 1981, 108–109, 117–125, 172; *Schulze* 1982, 248–271; *Paasivirta* 1984, 205; *Tuomainen* 1988, 111–120.

2 *Schulz* 1963, 453–457; *Nowak* 1981, 159; *Schulze* 1982, 274–277; *Paasivirta* 1984, 207–208.

3 *HS* 64/7.3.1923 Saksalaiset piispat pyytävät apua paavilta; *HS* 73/16.3. ja 78/21.3.1923; *Jarlot* 1973, 60–64.

4 *Wadensjö* 1971, 157; *Nowak* 1981, 108–109, 119–121, 124–125; *Besier* 1982, 161–164.

listus painettiin myös eräisiin ulkomaille leviäviin lehtiin.⁵

Helmikuun lopussa DEKA julkisti uuden, vielä selkeämmin Ruhrin kysymykseen keskittyvän vetoomuksen. DEKA:n presidentin Reinhard Moellerin allekirjoittama kirjelmä oli osoitettu ulkomaiden evankelisille kirkkoille, ”An die evangelischen Kirchen des Auslands”. Sen mukaan tapahtumat Saksalle kautta aikojen kuuluneilla Reinin ja Ruhrin rannoilla olivat Jumalan käskyjen ja alkeellisimman inhimillisyyden tajun vastaisia. Saksalaisten odotettiin siihen kuitenkin tyynesti alistuvan, koska heidät oli Versaillesin onnettomassa rauhansopimuksessa katsottu yksin syylisiksi sotaan. Kirkkoliitto kiisti tämän syyllisyyden sekä vetosi koko Saksan evankelisen kristikansan nimissä ulkomaisiin veljeskirkkoihin, jotta nämä kuuntelisivat omaatuntoaan ja ottaisivat kantaa Ruhrin tilanteeseen. Maailman omatunto oli Ruhrin kysymyksessä vaiti; tähän vaikenemiseen älkööt ulkomaiset veljeskirkot syöllistykö, kirjelmä painotti.⁶

Ruhrin tilanne tarjosi saksalaisille tilaisuuden hankkia kansainvälistä myötätuntoa koko sodanjälkeiselle tilanteelleen sekä puhdistautua sotasyöllisyysväitteistä. Asiaa koskevaa kansainvälistä tiedotusta varten muodostettiin keskuselin, Arbeitsausschuß deutscher Verbände, johon muun muassa saksalainen World Alliance -osasto liittyi.⁷

b. Ruotsin kirkko Saksan puolesta

Evankelisista kirkkoista Ruhrin kriisi havahdutti ensimmäisenä Ruotsin kirkon. Arkkipiispa Söderblom laati miehityksen tapahduttua Ruotsin kirkon nimissä Ruhrin miehitystä käsittelevän vetoomuksen,

5 *Die Eiche* 1923, 97; *Zoeller* 1931, 10–12; *Nowak* 1981, 109; *Besier* 1982, 164–166, 179.

6 DEKA An die Evangelischen Kirchen des Auslands 27.3.1923. EZA C I 1/I; *Die Eiche* 1923, 182–183; *Zoeller* 1931, 12–13; *Siegmund-Schultze* 1966, 154–156; *Nowak* 1981, 119–120, 124–125; *Besier* 1982, 179–181; *Kerner* 1983, 91–93.

7 Kuratorium des Arbeitsausschusses deutscher Verbände. Mitgliedverzeichnis; Arbeitsausschuß an den Weltbund für Freundschaftsarbeit der Kirchen 29.3.1924. EZA 51 F III b 5.

jonka kaikki Ruotsin piispat allekirjoittivat. Kirjelmä osoitettiin Ranskan pääministerille Poincaréille, Yhdysvaltain presidentille Warren G. Hardingille sekä Pariisiin ja Canterburyn arkkipiispoille, ja se julkistettiin useana erikielisenä versiona. Kirjelmä tuomitsi jyrkästi väkivallan käytön Ruhrin alueella. Sen mukaan kansojen tuli pyrkiä keskinäiseen luottamukseen, hyvään tahtoon ja anteeksiantamiseen. Jännityksen lieventämiseksi tarvittiin kirjelmän mukaan poliittisten päättäjien, erityisesti Yhdysvaltojen presidentin, konkreettisia toimia sekä neuvotteluyhteyksien luomista.⁸

Ruotsin kirkon vetoamus otettiin Saksan evankelisessa kirkkolii-tossa tyydytyksellä vastaan. DEKA ehätti kiittämään Ruotsin kirkon esikuvallista toimintaa jo omassa helmikuuisessa julkilausumassaan. Saksan valtakunnankansleri Wilhelm Cuno ja Preussin pääministeri Otto Braun esittivät Ruotsin kirkolle julkisen kiitoksen.⁹ Myönteistä palautetta tuli myös puolueettomista maista. Ranskasta saapunut palaute taas oli kielteistä. Poincaré ilmoitti vastauksessaan, että Ranska piti kiinni sekä sotakorvauksia että sotasyyllisyyden tunnustamista koskevista vaatimuksista eikä ollut syyllistynyt väitettyihin raakuuksiin. Myös Ranskan kirkoissa ruotsalaispiispojen vetoamus herätti pahennusta. Tilanne kääntyi Söderblomin kannalta kiusalliseksi ja hän joutui perustelemaan toimintaansa julkisuudessa. Hän myönsi tällöin esimerkiksi sen, että saksalaiset itse olivat aikanaan syyllistyneet Belgian neutraliteetin loukkaamiseen.¹⁰

Ruhrin kysymys oli Ruotsin kirkossa keskeinen teema koko kevät-talven. Sitä käsiteltiin esimerkiksi Tukholmassa maaliskuussa 1923 järjestetyssä Ruotsin kirkon yleisessä kokouksessa, johon oli kutsuttu runsaasti ulkomaalaisia osanottajia.¹¹ Söderblom kuvasi erikielisinä

8 *Die Eiche* 1923, 181–182; *Holm* 1923, 54–55; *Siegmund-Schultze* 1966, 153–154; *Sundkler* 1968, 331–334; *Wadensjö* 1971, 157–158; *Nowak* 1981, 119–120, 124–125; *Besier* 1983, 175; *Kerner* 1983, 91–93; *Weiß* 1991, 177.

9 *Zoeller* 1931, 12–13; *Sundkler* 1968, 383; *Besier* 1982, 179–180; *Kerner* 1983, 91–93; *Weiß* 1991, 181–182.

10 *Die Eiche* 1923, 181–201; *Siegmund-Schultze* 1966, 156–157; *Wadensjö* 1971, 158; *Nowak* 1981, 120; *Besier* 1982, 176–181; *Kerner* 1983, 92–93; *Weiß* 1991, 177–178.

11 *Jergmar* 1972, 115–116.

versioina maailmalle levinneessä avajaispuheessaan ”Tidens tecken” yksityiskohtaisesti Ruhrissa tapahtuneita väkivallantekoja ja ihmisoikeuksien loukkauksia. Ranskan käyttämien mustien miehitysjoukkojen vuoksi oli Euroopan keskelle syntynyt ”musta kummituskamari”. Saksalaiset, jotka olivat Afrikan evankelisen lähetystyön uranuurtajia, joutuivat Ruhrilla ottamaan vastaan mustan miehen katke-ruuden valkoista kohtaan. Tilanne Ruhrilla oli Söderblomin mielestä jo pahempi kuin esimerkiksi Bobrikovin aika Suomessa.¹²

Söderblomin tietolähteenä oli Ruhrin kysymyksessä vanha eku-meenikkoystävä, World Alliance -liikkeen saksalainen sihteeri Friedrich Siegmund-Schultze. Hänen toimittamassaan *Die Eiche* -lehdessä omistettiin keväällä 1923 kokonainen kaksoisnumero Ruhrin kysymykselle. Söderblomin aktiviteetti sai lehdessä runsaasti huomiota.¹³

Ruhrin tilannetta seuratakseen ruotsalainen WA-osasto lähetti Söderblomin toimesta syyskesällä delegaation konfliktialueelle.¹⁴ Lisäksi Ruotsin kirkko tuki Saksan kirkkoja rahallisesti. Svenska Kyrkans Diakonistytrelsen vuosina 1922–1923 keräämä Samaritergåvan oli merkittävä taloudellinen tuki vaikeuksissa kamppaileville saksalaisille seurakunnille.¹⁵

Ruotsin kirkon ohella lähetti myös yhdysvaltalainen Federal Council -kirkkoliitto presidentti Hardingille 27.2.1923 kirjelmän,

12 *Die Eiche* 1923, 201–204; Köbenhavn 18.4.1923. Siegmund-Schultzen leikekokoelmat, EZA 51/F III c 4; *Svenska Dagbladet* 62/5.3.1923 Årkebiskop Söderblom om de kristnas plikt inför vad som nu sker; *Mv* 10/8.3.1923 Årkebiskopen brännmärker Ruhraktionen i sitt föredrag; *Fbl* 13/28.3.1923 ”Tidens tecken”; *HS* 62/6.3.1923 Tukholman kirkolliskokous alkoi eilen; *HS* 64/7.3.1923 Keski-Euroopan kysymys Tukholman kirkolliskokouksessa; *Siegmund-Schultze* 1966, 157–160; *Besier* 1982, 181.

13 Siegmund-Schultze Söderblomille 17.5.1923; Söderblom Siegmund-Schultzele 16.6.1923. EZA 51/F III c 4; Söderblom Siegmund-Schultzele 20.8.1923 ja 23.1.1924. EZA O I f; *Die Eiche* 1923/3–4; *Siegmund-Schultze* 1966, 72–76.

14 *Fbl* 36/6.9.1923; *Mv* 36/6.9.1923 Svenska präster i Ruhrfängelser; *Sundkler* 1968, 171–172. Ryhmään kuuluivat Sam Stadener, John Oman ja Alfred Wihlborg; sen mukana kulki pari englantilaisen WA-osaston edustajaa. Ruotsalaispappien 12.–14.8.1923 laatima muistio ”H. Högv. Herr Årkebiskopen, Upsala” EZA 51 E II d 1.

15 *Evangelischer Pressedienst* 1/1923 Samaritergabe der Schwedischen

jossa se vaati Yhdysvaltoja tukemaan aktiivisemmin Euroopan poliittista ja taloudellista kehitystä. Kirjelmän kopiota levitettiin eri maiden kirkkoihin. Ruotsalaiset katsoivat oman vetoomuksensa toimineen esikuvana Federal Councilin kirjelmälle.¹⁶

Söderblomin toimintaa Ruhrin kriisin aikana sääteli epäilemättä vahva ekumeeninen motivaatio sekä halu palvella yleistä maailmanpoliittista liennytystä. Kannanotot olivat näiltä osin linjakasta jatkoa hänen aiemmalle rauhanaktiiviteetilleen, jossa hän oli alusta pitäen pyrkinyt tasapuolisuuden vuoksi ottamaan huomioon saksalaisten edun. Vuoden 1923 tilanteessa Söderblom tiesi Saksan oikeuksia puolustaessaan erityisesti voittavansa Saksasta lisäkannattajia Life and Work -työlle. Saksan evankelinen kirkkoliitto, joka alunpitäen oli empinyt osallistumistaan, alkoikin Ruotsin kirkon aktioiden vaikutuksesta kääntyä osallistumisen kannalle.¹⁷

Ekumeenisten ja liennytyspoliittisten tekijöiden ohella Söderblomin toiminnalle on löydettävissä poliittinen viitekehys. On näet ilmeistä, että Söderblomin toiminta Ruhrin kriisin aikana vastasi täysin Ruotsin ulkopoliittisen johdon näkemystä, joka oli Ranskaa kohtaan jyrkän kriittinen. Näkemys nousi Ruotsin sodanjälkeisestä turvallisuuspoliittisesta kokonaisuasetelmasta. Sitä hallitsi perimmäisenä halu korostaa omaa puolueettomuutta ja edistää liennytystä. Itämeren neutralisointipyrkimykset – lähinnä kysymys Tanskan salmien valvonnasta – olivat kuitenkin lisänneet Ruotsin riippuvuutta suurvaltanaapureista. Koska Tanskan salmet olivat avoimina brittiläisille sota-aluksille, Ruotsin tuli ottaa ulkopoliittisissa kannanotoissaan huomioon erityisesti Englanti. Itämeren piirin vahvoja valtioita olivat kuitenkin myös Neuvostoliitto ja Saksa, joiden yh-

Kirche; 4/1923 "Freunde in der Not. Die Brüderhilfe des schwedischen Volkes; 15/11.4.1923 1200 schwedische Kirchengemeinden für Deutschland; *Wadensjö* 1971, 96, 108, 158.

16 *Holm* 1923, 54; *Besier* 1982, 184–185.

17 *Besier* 1982, 163, 208. Söderblomin Saksassa nauttimaa suosiota todistaa se, että hänet nimitettiin vuonna 1923 Halle-Wittenbergin yliopiston Ehrenbürgeriksi. *Evangelischer Pressedienst* 29/18.7.1923 Das Rettungswerk der schwedischen evangelischen Kirche. Erzbischof Söderblom Ehrenbürger der Universität Halle-Wittenberg.

teistä painoarvoa lisäsi Rapallo-sopimus. Ruotsi ei voinut oman turvallisuuspolitiikkansa vuoksi hyväksyä Venäjää tai Saksaa vastaan tähdättyjä poliittisia ja sotilaallisia yhteistyöhankkeita kuten ns. reunavaltiopoliitiikkaa, jota kohtaan taas esimerkiksi Suomi oli tuntenut vetoa.

Ruotsin oli näin syytä ottaa vakavasti huomioon Saksan edut. Suhhteissa Ranskaan tilanne oli toinen. Ranska oli suurvaltapoliittisessa asetelmassa tukenut Puolan johtamaa reunavaltiopoliitiikkaa ja solminut liiton Puolan kanssa. Erityisesti Itämeren piirissä Ruotsin ja Ranskan edut olivat siten suorastaan vastakkaiset. Tästä oli johdonmukaisena seurauksena, että Ruotsin kansalaismielipide ja poliittisen johdon asenteet suuntautuivat Ruhrin kysymyksessä Ranskaa vastaan, kun taas Saksan oikeuksista haluttiin pitää korostetusti huolta. Ruotsalaisten päivälehtien ohella tämä ajattelu näkyi selvimmin Ruotsin Kansainliitto-politiikassa: pääministeri Hjalmar Branting esitti Kansainliiton kokouksessa julkisen paheksuntansa Ruhrin miehityksen johdosta. Ruotsista lähetettiin Ruhrille myös Ruotsin omia taloudellisia etuja valvova valtuuskunta.¹⁸

Söderblomin ja koko Ruotsin kirkon toiminta piispallisine kannanottoineen ja Ruhr-delegaatioineen¹⁹ sopi täydellisesti tähän konstellatioon. Söderblomilla oli hyvät poliittiset kontaktit, joiden kautta hän saattoi seurata ulkopoliittista mielipiteenmuodostusta. Nimenomaan sosiaalidemokraattinen pääministeri Hjalmar Branting, jonka hallitus istui huhtikuulle 1923 saakka, oli Söderblomin ystävä.²⁰ Ruhr-kiistan kuumimmassa vaiheessa Söderblomin johtama Ruotsin kirkko myötiäin näin ollen maan hallituksen näkemyksiä. Ekumeeniset ja ulkopoliittiset edut sovitettiin yhteen.

Syksy 1923 toi muutoksen Söderblomin ja samalla koko Ruotsin kirkon asenteisiin. Söderblom oli väsynyt saamaansa kritiikkiin. Ruhrin kriisin laukeneminen poisti lisäksi akuutin kansainvälispoliit-

18 *Lönnroth* 1959, 40–41, 58–64; *Kalela* 1971, 120–122, 124–126, 267–268, 273; *Saarinén* 1973, 150–151; *Paasivirta* 1984, 206; *Paasivirta* 1988, 167, 194, 332.

19 *Sundkler* 1968, 171–172.

20 *Sundkler* 1968, 124–126; *Kalela* 1971, 134, 139; *Haendler* 1975, 39.

tisen jännityksen. Brantingin hallitus oli kaatunut. Söderblomin kansainvälinen huomio kääntyi nyt Saksasta Yhdysvaltoihin päin. Kyse oli jälleen kerran Life and Work -työn tulevaisuudesta. Saksan kirkot Söderblom oli pehmittänyt Ruhr-aktiollaan, joten oli tullut aika ryhtyä taivuttamaan Amerikan luterilaisia kirkkoja suopeaksi Life and Work -kokousta kohtaan. Söderblom aloitti syyskuussa 1923 Augustana Synodin kutsusta kolmen kuukauden mittaisen Amerikan kiertueen, jonka aikana hän osallistui lukuisiin kirkollisiin kokouksiin, piti puheita ja esitelmiä ja tapasi siirtolaisia. Sen aikana hän ei enää tiettävästi korostanut Ruhrin tapahtumia. Sosiaalieettisissä kannanotoissaan Söderblom keskittyi yleisesti rauhankysymykseen ja Kansainliitto-problematiikkaan. Söderblomin diplomaattisista kyvyistä kertoo se, että hän kiitti matkan jälkeen julkaisemassaan kirjassa *Från Upsala till Rock Island* hienovaraisesti juuri Yhdysvaltoja niiden toiminnasta Ruhrin tapahtumien jälkiselvittelyissä. Näin sanoessaan hän asettui ikäänkuin Yhdysvaltojen kanssa samalla puolelle: tilanteen puolueettomaksi tarkastelijaksi ja sovittelijaksi. Pelkoa siitä, että Ruotsin piispojen Ruhr-vetoomusta pidettäisiin Yhdysvaltojen vastaisena, Söderblomin matka ei kuitenkaan kokonaan hälventänyt, ja Ruhr-kannanottojen takia hänet leimattiin, osittain kohtuuttomasti, usein myös jatkossa saksalaismieliseksi.²¹

c. Ruhrin kysymys ekumeenisen liikkeen keskusteluissa

Ruhrin kysymys heijastui vuonna 1923 usean kirkkojenvälisen järjestön toimintaan. Söderblom pyrki kevättälvella saattamaan asian ensiksikin Life and Work -liikkeen toimeenpanevan komitean käsiteltäväksi. Tieto hankkeesta kantautui jo Saksan ulkoministeriöön saakka.²² Asia ei kuitenkaan edennyt Söderblomin ja saksalaisten toivo-

21 *Söderblom* 1924, 7–10, 266–273, 380–387; *Sundkler* 1968, 298–306; *Wadensjö* 1971, 158–159; *Besier* 1982, 177–178, *Kerner* 1983, 121–127.

22 *Moeller* Konsul Sapperille/Auswärtiges Amt 19.4.1923. EZA C I, I/1. *Kerner* 1983, 93–95.

malla tavalla. Toimeenpaneva komitea pelästyi Ruotsin piispojen Ruhr-vetoomuksesta noussutta kohua ja ranskalaisten sekä osittain myös yhdysvaltalaisen kirkkojen kielteisiä reaktioita. Alun pitäen Wittenbergiin suunniteltu kokous siirrettiin neutraalille maaperälle Zürichiin, eikä Ruhrin kysymystä otettu esityslistalle: Life and Work -liikkeen tulevaisuutta ei haluttu vaarantaa. Ratkaisu oli pettymys sekä Söderblomille että Saksan kirkkoliiton johtajille Reinhard Moellerille ja Hermann Kaplerille, eikä kukaan heistä osallistunut Zürichin kokoukseen – Söderblomin poissaolon syyksi ilmoitettiin sairaus.²³

Ruhrin kysymys oli esillä myös Eisenachin luterilaisen maailmankonventin suunnitteluelimissä. Suunnittelua hallinneet yhdysvaltalaiset estivät kuitenkin kaikki kannanotot, jotka olisi voinut tulkita demonstraatioksi Yhdysvaltojen sodanaikaista liittokumppania Ranskaa vastaan. Lopulta koko teema jäi pois myös Eisenachin kokousohjelmasta.²⁴

Suurimman huomion Ruhrin kysymykselle antoi World Alliance. Teema oli esillä huhtikuun puolivälissä 1923 Zürichissä järjestetyssä toimeenpanevan komitean kokouksessa, johon osallistui 34 edustajaa 22:n eri maan World Alliance -osastoista.²⁵ Sekä saksalaiset että ranskalaiset pyrkivät kokouksen alla tuomaan esiin näkemyksensä Ruhrin kysymyksestä propagandakirjoituksin. Poliittinen riitely jatkui myös itse kokouksessa. Ranskalaiset syyttivät saksalaisia huo-

23 *Sundkler* 1968, 341; *Besier* 1982, 179–180, 202–203; *Kerner* 1983, 93–96; *Weiß* 1991, 202–205.

24 *Wadensjö* 1971, 158–159; *Wright* 1974, 68–69; *Kerner* 1983, 103.

25 Puheenjohtajana toimi Worchesterin tuomiorovasti. Englannista oli paikalla myös sir Willoughby H. Dickinson, Yhdysvalloista Henry A. Atkinson ja William Adams Brown, Saksasta lähetysjohtajat Julius Richter ja Friedrich Spiecker, Ranskasta rauhanaktivistina tunnettu Jules Jézéquel. Söderblom jäi pois sairauden vuoksi, ja Ruotsia edusti professori Otto Nordenskiöld. Norjan ja Viron edustajat olivat yliopistomiehiä, Latviaa edusti piispa Irben veljenpoika rovasti K. Irbe. Suomea edusti Alekski Lehtonen, joka toimi Arthur Hjeltin varamiehenä. Dickinson Hjeltille 5.3. ja 8.5.1923. AH HYK; Hjelt Dickinsonille 16.3.1923 ja Dickinson Lehtoselle (kopio) 19.3.1923. EZA 51 E II h 14; *WA 1923a*, 45–46; *WA 1923b*, 2–3; *WA 1925d*, 30–32.

noiksi maksajiksi ja puolustivat Ranskan kovia menettelytapoja, saksalaisten mukaan taas juuri miehitys ehkäisi korvausten maksamista. Keskustelu liikkui puhtaasti poliittisissa näkökohdissa. Kokous valitsi käsittelynsä pohjaksi kokouksen englantilaisen voimahahmon Willoughby H. Dickinsonin laatiman valmisteluasiakirjan, joka noudatteli pitkälti Englannin hallituksen Ruhrin kysymyksessä omaksumaa kantaa²⁶. Asiakirjan mukaan saksalaisten maksukyvyn turvaaminen oli kaikkien etu, joten asiassa tuli pyrkiä, mahdollisesti toisten maitten avustuksella, sovitteluratkaisuun.²⁷

Kokous pystyi tältä pohjalta työstämään Euroopan tilannetta koskevan julkilausuman, jonka sekä Saksan että Ranskan ja Belgian edustajat hyväksyivät. Julkilausuma *The World Alliance and the European Situation* kääntyi aluksi kirkkojen puoleen korostaen niiden ja koko kristillisen sanoman merkitystä poliittisessa liennytyksessä. Kristittyjen oli kaikissa maissa toimittava kansallisen itsekkyyden ja katkeruuden poistamiseksi. Tämän jälkeen tuotiin esiin WA:n työhön jo pitkään olennaisena kuulunut Kansainliitto-optimismi. Juuri Kansainliitto saattoi julkilausuman mukaan tehokkaimmin toimia sodan uhkan poistamiseksi, ja tästä syystä tuli kirkon innostaa ihmisiä Kansainliitto-aatteen taakse.

Julkilausuman suoraan Ruhrin kysymystä käsittelevä osa oli lyhyt mutta painokas. Sen mukaan Saksan ja Ranskan välien parantaminen ja koko Euroopan liennytys edellyttivät jälleenrakennuskysymyksen ratkaisua. Tämä näytti vaativan ulkopuolista sovittelijaa. Tarkoitusta varten tuli Kansainliiton yhteyteen luoda pysyvä sovitteluelin. Toivottavaa oli myös, että Saksa ja Yhdysvallat saataisiin Kansainliiton toiminnan piiriin. Mikäli taas Kansainliitto ei voinut ottaa Ruhrin kysymystä ratkaistavakseen, *World Alliance* piti mahdollisena myös muunlaisen tilapäisen sovitteluelimen luomista.²⁸

26 *Gathorne-Hardy* 1952, 37–57.

27 Julius Richter an Hochverehrte Herren und christliche Brüder 1.4.1923. EZA 51/D XII d; Die Tagung des geschäftsführenden Ausschusses des Weltbundes für Internationale Freundschaftsarbeit der Kirchen in Zürich vom 15.–16. April 1923 1–4. EZA 51/D XII d.

28 Kundgebung des geschäftsführenden Ausschusses an die Nationalen Vereinigungen betreffend die gegenwärtige europäische Lage. EZA 51

Sanamuoto ja koko kokousilmapiiri tyydyttivät saksalaisosanottajia. Paikalla olleen lähetyksenjohtaja Julius Richterin mielestä tulos edellytti suorastaan sitä, että Saksan evankelinen kirkkoliitto vihdoinkin voisi ryhtyä virallisesti tukemaan WA-työtä, koska sen piirissä käsiteltiin saksalaisten kansallisen edun kannalta tärkeitä kysymyksiä.²⁹ Julkilausuman yksimielinen hyväksyntä osoittaa, ettei sen sisältö härttänyt voimakkaita kielteisiä reaktioita myöskään Belgian tai Ranskan edustajissa. Kokouksen jälkeen WA:n englantilainen johto kehotti kaikkia jäsenmaita tiedottamaan julkilausumasta sekä lehdistössä että suoraan poliittisille ja talouselämän päättäjille.³⁰

Saksalaisen World Alliance -osaston onnistui saada Ruhrin kysymys vielä tämänkin jälkeen WA:n käsittelyyn. Vuonna 1924 WA asetti komitean tutkimaan Ruhrin alueelta karkoitettujen saksalaisten perheiden ja saksalaisten vankien asemaa. Komitean raportin valmistuessa oli pahin kriisi kuitenkin jo ohi.³¹

Maailman huomion kohdistuessa Ruhrin kysymykseen ja Saksan taloudelliseen hätätilaan ryhtyivät monet tahot auttamaan Saksaa myös taloudellisesti. Maahan syntyi avustustyötä kanavoimaan keskusorganisaatio. Suuri osa avusta tuli nimenomaan kirkkojen välityksellä.³² Aluksi avun painopiste oli puolueettomissa maissa, mutta vuoden 1923 jälkipuoliskolla ryhtyivät myös Englannin kirkot mittaamaan avustustyöhön.³³

D VII a; Minutes of the Management Committee held at Zurich April 13 to 16, 1923, § 5 ja 40. Monisteena kirjeessä Dickinson Hjeltille 8.5.1923. AH HYK; WA 1923a, 45–46; WA 1925a, 46–48; WA 1925d, 31–32.

29 Die Tagung des geschäftsführenden Ausschusses des Weltbundes für Internationale Freundschaftsarbeit der Kirchen in Zürich vom 15.–16. april 1923 (Richterin raportti), 6, 8. EZA 51/D XII d. – Saksan evankelisen kirkkoliiton taholla pidettiin WA-työtä perinteisesti muun muassa liian pasifistisena. *Besier* 1982, 161–162.

30 Dickinson Hjeltille 8.5.1923. AH HYK; WA 1925d, 31–32.

31 Report of the Special Committee on the Situation in the Ruhr. Sept. 1924. EZA 51 D XII e; WA 1925a, 48–50; WA 1925d, 37–38; *Besier* 1982, 194–198.

32 Avustustyöstä kertovat aktit EZA 51 H I C 10; *The Social Distress* 1924, 1–2.

33 Dickinson Siegmund-Schultze 30.5. ja 10.8.1923; Siegmund-Schultze Dickinsonille 16.10.1923. EZA 51/D VII a.

2. Saksalle uskollinen, varovainen Suomen kirkko

a. Tieto Ruhrista leviää

Ruhrin kriisin puhjetessa oli Suomen hallituksen virallinen ulkopoliittinen asenne Saksaan passiivinen ja lähes varautunut. Hallituksen ulkopoliittisena ohjenuorana oli oma turvallisuuspolitiikka, eikä Saksa näyttänyt Venäjän kanssa solmimansa Rapallo-sopimuksen vuoksi teoriassa mahdolliselta liittokumppanilta ja tukijalta. Enemmän toiveita kohdistui Englantiin ja Ranskaan. Nimenomaan Ranska tunsu kiinnostusta Venäjän ns. reunavaltiota ja niiden keskinäistä yhteistyötä kohtaan. Suomi kävi myös Ranskan kanssa asekauppaa ja suunnitteli sotilaspoliittista yhteistyötä. Lisäksi Suomea kiinnosti Ranskan harjoittama Kansainliittopolitiikka, jonka mukaan Kansainliittoa tuli kehittää Euroopan aktiiviseksi turvallisuuspoliittiseksi vaikuttajaksi. Ruhrin kriisin puhjetessa Suomen hallitus, jonka piirissä Ranska-orientaatio oli vahva, katsoi viisaammaksi pidättäytyä Ranskan toiminnan arvostelamisesta.¹

Suomen ja naapurimaan Ruotsin ulkopoliittiset edut olivat näiltä osin lähes ristikkäiset: Suomen ei oman etunsa vuoksi tullut protestoida Ranskaa vastaan. Suomalaisen kansalaismielipiteen tasolla tilanne oli kuitenkin varsin toinen. Saksan yritykset nousta maailmansodan jälkeisestä tappioasemasta kiinnostivat useita päivälehtiä, ja Ruhrin kriisi kirvoitti niistä esiin avointa myötämielisyyttä Saksaan kohtaan. Monet kansalaispiirit ottivat julkisesti kantaa Saksan puolesta. Ensimmäinen liikkeellelähtijä oli Suomalais-saksalainen seura.² Suomalaiset juristit laativat vetoimuksen, joka tuomitsi jyrkästi ranskalaisen sota-oikeuden voimaansaattamisen Saksaan kuuluvilla

1 *Iivessalo* 1962, 165–166; *Selén* 1970, 167; *Saarinen* 1973, 55–66, 150–153; *Kalela* 1974, 122–128, 269, 273; *Paasivirta* 1984, 206, 329–330; *Turtola* 1984, 41; *Kallenautio*, 1985, 88–90.

2 *Saarinen* 1973, 152.

alueilla.³ Yliopiston opettajat keräsivät keskuudestaan oman myötätuntoadressinsa, jonka allekirjoitti muun muassa poliittisesti vaikutusvaltainen Ingman. Yliopistoväen halu vaalia hyviä Saksan-yhteyksiä nostatti kevättälvella 1923 myös esiin suunnitelman suomalaisen laitoksen, Suomi-instituutin, perustamisesta Berliinin yliopistoon. Urheiluväkikin laati oman protestinsa.⁴ Julkilausumien ohella suomalaiset aloittivat mittavan avustuskampanjan, joka kohteena olivat erityisesti saksalaiset lapset ja terveydenhuolto. Apu toimitettiin perille yleensä Saksassa toimivien avustusjärjestöjen kautta.⁵

Kansalaispiirien osoittama myötätunto Saksaa kohtaan pohjautui suuressa määrin vapaussodan tapahtumille, kiitollisuudelle Saksan antamasta sotilaallisesta avusta. Vetoomusten esikuvaksi taas nimettiin Bobrikovin aikana laadittu suuri eurooppalainen Kulttuuriadressi, jonka allekirjoittajien joukossa oli niin ikään ollut lukuisia saksalaisia kulttuurivaikuttajia.⁶

Suomalaisten poliittista kiitollisuudenvelkaa vauhdittivat useat saksalaisvieraat. Suurimman huomion sai kevättälvella Suomeen saapunut kenraali Rüdiger von der Goltz, vapaussodan aikaisten saksalaisjoukkojen komentaja⁷. Goltz, jonka matkaa seurasi kansalaisten avoin juhlinta rautatieasemilla järjestettyine kukituksineen ja torvisoittoineen, ei kaihtanut puheissaan esittelemästä Saksan hätätilaa.⁸

3 HS 48/19.2.1923 Suomen lakimiesten vastalause; HS 67/10.3.1923 Suomalaisten lakimiesten vastalause Ruhrin kysymyksessä; Hbl 102/17.4. ja 104/19.4.1923 De finländska juristernas Ruhrprotest.

4 HS 63/6.3.1923 Saksan valtakunnan yliopistoille ja korkeakouluille; HS 83/27.3.1923 Suomalainen instituutti Berlinin yliopistoon; Saari-nen 1973, 152.

5 Lääkäriseura Duodecimin avustuksista Saksan lääkäreille Korrespondenzblatt des Deutschen Zentrallausschusses für die Auslandshilfe 3.2..1923. EZA 51/H I c 10; Finnländisches Komité für Deutsche Kinderhilfe An unsere deutschen Freunde (Siegmond-Schultze) joulukuussa 1923. EZA 51/H I c 10; Jenny af Forselles Siegmund-Schultzelle 24.12.1923. EZA 51/ L VI d.

6 Saarinen 1973, 152.

7 Von der Goltzin toiminnasta Suomessa 1918 *Jutikkala* 1977, 88, 101.

8 HS 89/4.4.1923 Saksalaisten apujoukkojen maihinnousun 5-vuotisjuhla Hangossa; HS 90/5.4.1923 Saksalaiset vieraat; HS 98/13.4.1923 Eilinen muistojuhla pääkaupungissa; US 81/11.4.1923 Kreivi von der

Matkan jälkeen ilmestyi suomalais-saksalaisena yhteistyönä kirjanen *Finnland*, jossa kenraali von der Goltz useiden muiden kirjoittajien kera esitteli niin vapaussodan aikaisia tapahtumia kuin suomalaisten Ruhrin aikana osoittamaa uskollisuutta – *Treue um Treue!* Suomen ja Saksan kansojen hyviä suhteita edistämään tarkoitettu kirjanen löysi tiensä esimerkiksi evankelistan diasporatyötä tekevän Gustav-Adolf-Werkin toimistoon.⁹

Kansalaisten, erityisesti Ingmanin kaltaisten huippupoliitikkojen eri tavoin osoittama ranskalaisvihamielisyys oli hallitukselle ulkopolitiittinen ongelma. Suomalais-ranskalaiset kauppa- ja sotilaspoliittiset suhteet koettiin uhatuksi, ja myös suhde Belgiaan vaarantui. Hallitus sai tietoonsa, että suomalaisten Ruhr-kannanotot herättivät paheksuntaa Englannissakin. Ulkoministeri J. H. Vennola yritti alkukeväästä lähtien korostaa sitä, miten paljon edullisempaa maalle olisi ehdottoman puolueettomuuden noudattaminen Ruhrin kysymyksessä.¹⁰

Kirkollisessa lehdistössä Ruhrin kriisi sai alusta pitäen osakseen runsaasti huomiota. Kotimaa, jonka linjassa normaali uutisaines muutoin oli vuosi vuodelta vähentynyt, antoi ”Valtiollisissa katsauksissaan” tapahtumista seikkaperäisiä kuvauksia, joissa myötätunto, suoranainen sääli, oli selvästi Saksan puolella. Asenne Ranskaa kohtaan oli kielteinen. Kotimaa kertoi ranskalaisten tekemistä raakuuksista ja paheksui muun muassa siirtomaista tuotujen mustien sotilaiden käyt-
töä miehitysjoukoissa.¹¹ Vastaavia Ranskan väkivaltatoimia arvoste-

Goltz kertoo vaikutelmistaan täällä olonsa aikana; *Hbl*/90/5.4.1923 *De tyska gästerna mottogos med entusiasm i Helsingfors*; *Hbl* 91/6.4.1923 *Hos general von der Goltz*; *Paasivirta* 1984, 333.

9 ”... möge für alle Zukunft der gute Geist aufrichtiger Freundschaft die beiden Völker vereint halten.” *Höcker* 1924, 22–30; *Aufstellung des Archivs von Gustav-Adolf-Werk in Leipzig VI A 10*. GAWA.

10 *HS* 59/2.3.1923 Ruhrin valtaus Parisista päin katsottuna: *HS* 84/28.3.1923 Maamme kauppamahdollisuudet Ranskan kanssa & Ulkoministeri tekee selkoa hallituksen politiikasta; *HS* 92/7.4.1923 Belgia ja Suomi; *HS* 109/24.4.1923 Ulkoministeri Vennolan esitelmä ulkopolitiikastamme; *HS* 120/5.5.1923 Saksalaisadressi ja englantilaiset lehdet; *Kalela* 1971, 122–124; *Saarinen* 1973, 152–153; *Turtola* 1984, 41.

11 *Kmaa* 100/29.12.1922, 1/4.1., 3/12.1., 4/16.1., 6/23.1., 7/26.1.1923. Ranskan vastainen kirjoittelu oli käynnistynyt Kotimaan pakinapalstalla jo vuotta aiemmin. *Kmaa* 93/9.12.1921 Alasimelta.

levia kirjoituksia näkyi myös Människovännen-lehdessä.¹² Kumpikin lehti käytti kirjoituksissaan Ruotsin kirkon kannanotoissa esiintyneitä sanakäänteitä.

Vielä voimakkaammin Saksan puolelle asettui *Församlingsbladet*. Artur Eklundin laatimat poliittiset katsaukset, ”Kring politiken”, olivat perusteellisia ja värikkäitä, ja niissä eriteltiin Kotimaan vastaavia katsauksia tarkemmin Saksan sisä- ja ulkopoliittista kokonaistilannetta. Kirjoitukset heijastelivat Eklundin vahvaa germaanisuuden ihannointia, joka oli ollut hänelle ominaista jo aiemmin, ylioppilaspoliittikovuosina¹³. Asiatiedot Eklund lienee ottanut ruotsinkielisistä päivälehdistä ja ruotsalaisista oikeistopäivälehdistä; molemmille lehdistä oli yhteistä Ruhrin kysymyksen kohdalla esiintynyt Saksa-sympatia. Sama sympatia toistui Eklundinkin katsauksissa.¹⁴ Eklund uskoi myös vakaasti Saksan pikaiseen nousuun. Kansallissosialisteille hän ennusti tulevaisuudessa huomattavaa asemaa Saksan politiikassa, sillä ylenpalttisesta antisemitismistään huolimatta liike saattoi hänestä olla ”terve, isänmaallinen reaktio uhkaavan sosialismin myrkylle”. Eklund ihaili erityisesti parhaillaan poliittiseen julkisuuteen nousevan Hitlerin kykyä saada kansanjoukot mukaansa.¹⁵

Ruhrin tilanteen yleiskehityksen ohella myös Ruotsin piispojen vetoamus ja siihen saadut vastaukset¹⁶ samoin kuin Söderblomin julkiset Ruhr-puheet tulivat Suomessa tunnetuiksi, ja niitä kommentoitiin sekä kirkollisissa lehdissä että päivälehdistössä.¹⁷ Tietoa Ruhrin

12 *Mv* 5/1.2.1923 *Det franska våldet. Fransk annexion av västra Tyskland*; *Mv* 9/1.3.1923 *Läget i Ruhr*.

13 Eklundin rotuajattelusta *Hämäläinen* 1968, 25–27.

14 *Fbl* 2/11.1., 3/18.1., 6/8.2. ja 8/22.2., 15/12.4.1923; *Kalela* 1971, 120–121, 123.

15 *Fbl* 13/28.3.1923. Hitlerin varhaisesta propagandatoiminnasta *Tuomai-nen* 1988, 101–109, 126–128.

16 *HS* 65/8.1923; *Kmaa* 10/6.2.1923 Ruotsin piispat vetoavat maan mah-taviin; *Kmaa* 18/6.3.1923 Ruotsin kirkkopäivät; *Fbl* 6/8.2.1923 *En vädjan av Sveriges samtliga biskopar*; *Mv* 6/8.2.1923 *Sveriges biskopar vädja till president Harding*; *Hjä* 6/9.2. ja 8/23.2.1923 Ruotsin piispo-jen Ruhr-vetoamus; *Mv* 9/1.3.1923 *De svenska biskoparnas vädjan*.

17 *Mv* 10/8.3.1923 *Ärkebiskopen brännmärker Ruhraktionen i sitt före-drag*; *Fbl* 13/28.3.1923 *”Tidens tecken”*; *HS* 62/6.3.1923 Tukholman kirkolliskokous alkoi eilen; *HS* 64/7.3.1923 Keski-Euroopan kysymys

tilanteesta suomalaisteologit saivat myös saksalaisten lehtien aihetta käsittelevistä erikoisnumeroista, joita lähetettiin Saksasta suoraan papistolle. Osoitteet saksalaiskustantamot hankkivat kansainvälisesti tunnettujen suomalaisteologiensa kautta.¹⁸ Suomen kirkko oli Ruhrin kysymyksessä tiukasti tilanteen tasalla, ja mielipide, joka sen piirissä alkoi muodostua, vastasi oikeistolehtien edustamaa Saksa-myönteisyyttä ja Ranska-kriittisyyttä.¹⁹

b. Kirkko tyytyy pappien adressiin ja rahalahjoihin

Suomen kirkko oli pian tilanteessa, jossa sen oli ratkaistava oma toimintastrategiansa. Saksan evankelisen kirkkoliiton helmikuinen vetoomus saapui Jaakko Gummerukselle osoitettuna maaliskuussa myös Suomeen.²⁰ Gummerus ryhtyi toimeen. Hän lähetti vetoomuksen välittömästi Johanssonille liittäen mukaan oman lähetekirjelmänsä. Siinä Gummerus ehdotti, että myös Suomen piispat laatisivat vetoomuksen Ruhrin asiassa tai liittyisivät ainakin papiston taholla jo tekeillä olevaan adressiin. Piispaollegoista Gummerus kertoi ainakin Collianderin olevan halukas papiston adressin allekirjoittamiseen. Papiston vetoomusta painavampi, todellinen Suomen kirkon mielipiteenilmaus, olisi kuitenkin piispaallinen vetoomus, Gummerus taivutteli.²¹

Taivuttelu oli turhaa. Päiväkirjamerkintöjen mukaan Johansson oli jo tietoinen kansainvälisistä vetoomushankkeista. Hän oli saanut sekä Federal Councilin vetoomuskirjeen että Allgemeine Evangelische Kirchenzeitungin numeron, jossa oli kerrottu Ruhrin ti-

Tukholman kirkolliskokouksessa; *Fbl* 18/3.5.1923 Ruhrkonflikten och de svenska biskoparns skrivelse; *Kmaa* 33/4.5.1923 Ranskan protestantit ja Ruotsin piispojen vetoomus.

18 Licht und Leben Verlag/Elberfeld Gummerukselle 24.4.1923; JG HYK; Rheinischer Beobachter Hjeltille 17.4.1923. Liitteenä lehden propagandanumero. AH HYK.

19 Oikeistolehtien linjauksesta *Saarinen* 1973, 152.

20 Kirje on säilynyt Gummeruksen kokoelmassa. Moeller/Deutscher Evangelischer Kirchenausschuß "An die evangelischen Kirchen des Auslands" 27.2.1923. JG Aaa:1 OMA; *Nowak* 1981, 119–120.

21 Gummerus Johanssonille 30.3.1923. GJ HYK.

lanteesta ja pyydetty ulkomaiden kirkkojen myötätuntoa. AELKZ oli kertonut myös Ruotsin piispojen kirjelmästä.²² Näiden tietojen pohjalta Johanssonin ennakkoasenne oli ehtinyt muodostua epäluuloiseksi: adressisuunnitelmat olisivat ”ratsionalismin” edistämistä.²³

Vastauksessaan Gummerukselle Johansson ilmoitti, että hänen myötätuntonsa Ruhrin kiistassa oli kylläkin Saksan puolella. Poliitikkaan sekaantumista tuli kuitenkin välttää, sillä kirkon auktoriteettia ei tullut uhrata. Tässä suhteessa tuli Johanssonin mukaan noudattaa Kristuksen esikuvaa: Kristus ei sekaantunut oman aikansa vilkkaaseen poliittiseen kuuhuntaan vaan pysytteli sen ulkopuolella.²⁴

Harras uskonnollinen perustelu oli Johanssonin teologisen ja kirkkopoliittisen linjan mukainen. Johansson oli koko piispuusaikansa, erityisesti sortovuosina, pyrkinyt pitämään kirkon poliittisten intohimojen ulkopuolella. Tällainen asennoituminen oli hänen mielestään raamatullisen kahden hallinnan opin mukaista ja takasi kirkolle samalla parhaiten toimintavapauden. Maailmasta pois päin kääntyminen ja puhtaasti hengellisiin tehtäviin keskittyminen olivat Johanssonin mielestä välttämättömiä myös siksi, ettei aikaa enää ollut paljon; Johanssonin teologiassa oli vahva eskatologinen korostus, ajatus lopun aikojen läheisyydestä.²⁵

Johanssonin Gummerukselle lähettämän kirjeen jatko viittaa kuitenkin siihen, että vetoomuksesta kieltäytyminen ei johtunut yksin teologisista tekijöistä. Koska Ruotsin piispat olivat ehtineet jo toimia, vetoomuksen laatiminen olisi Johanssonin näkökulmasta ollut heidän esimerkkinsä seuraamista, ja siihen arkkipiispa ei tuntenut mitään halua.

22 Johanssonin pvk 22.3.1923. YA HYK; Federal Council/Charles S. Macfarland Johanssonille 7.3. ja 24.4.1923; *AELKZ* 1923, 126, 140, 169–170; *Wadensjö* 1971, 157–158, 324; *Besier* 1982, 184–185.

23 ”On adressi taas tehtävä Saksan teologeille – ratsionalisteille kai.” Johanssonin pvk 18.3.1923. YA HYK.

24 Johansson Gummerukselle 1.4.1923. JG HYK.

25 *Johansson* 1925, 176–179; *Kaipainen* 1966, 11–14; *Murtorinne* 1964, 18–19, 121–123, 167, 173–174; *Kena* 1979, 36–37, 39, 78, 130, 344.

Minusta on ehdottomasti erehdys, jos rupeamme siihen. Ruhrin kysymys on politiikkaa. Sotaa käydään, vaikka toinen on aseeton. Kirkon tulee olla ylempänä sitä. En voi sentähden yhtyä siihen ehdotukseen, että Suomen piispat matkisivat Ruotsin piispoja. Se oli erehdys Ruotsin piispojen adressi, ja se oli fariseuksen kiitosta, etteivät he olleet, kuin muut ihmiset. Mitä ovat ruotsalaiset meille tehneet. Aseita emme saaneet tuoda kautta Ruotsin. Ahvenanmaalla riisuivat aseet Suomen sotilailta, mutta antoivat venäläisten olla rauhassa. Kun me taistelemme Bolscheviikeja vastaan, valmistautuvat he ottamaan Ahvenanmaata. Säälivät Suomen sotilaita! Ja Ruotsin ministeri vääräntää Mannerheimin sähkösanoman Suomen sotajoukolle. Ja Ruotsin legiona kohdellaan niin, että Hjalmarson tekee itsemurhan. Ja sitten tuo adressi. Hyi!²⁶

Johansson kaatoi näin kirjeeseensä suomalaisten koko katkeruuden Ruotsin takavuosien toimintaa kohtaan. Heikossa asemassa olleita veljiä, suomalaisia, itse huonosti kohdelleilla ruotsalaisilla ei hänen mielestään ollut varaa opettaa toisia, edes Ruhrin miehittäneitä ranskalaisia.

Johanssonilla oli siten vetoomuksesta pidättymiseen uskonnollisten syiden ohella myös poliittisia, nationalistisia syitä: uppiniskainen halu toimia eri tavoin kuin ruotsalaiset. – Tässä asennemuodostuksessaan Johansson oli saman katkeruuden vallassa kuin esimerkiksi ulkoministeri Vennola tai presidentti Ståhlberg, jotka tahollaan Ruotsin-suhteista puhuessaan niin ikään toistuvasti palasivat Ahvenanmaan traumaan.²⁷

Ruotsin kirkon ”matkiminen” oli Johanssonille varmasti vastenmielistä myös siksi, että kyse oli samalla Söderblomista, jonka toimista hän ei pitänyt. Kyseessä oli sekä teologinen että persoonallinen vastenmielisyys. Johanssonin oli vaikea hyväksyä sitä, että Söderblomista oli tullut Pohjolan kirkkojen napamies.

Ruhrin asiaan sekaantumista tuli Johanssonin mielestä välttää myös neljännen syyn takia. Saksa ei nykyisistä kärsimyksistään huolimatta ollut itsekään syytön, hän muistutti. Saksalaiset olivat hir-

26 Johansson Gummerukselle 1.4.1923. JG HYK.

27 *Blomstedt* 1969, 416; *Kalela* 1971, 181; *Turtola* 1984, 65.

veällä tavalla hävittäneet Pohjois-Ranskaa, ja Saksa oli saanut aikaan vahinkoa myös Virossa ja Latviassa. ”Ei ole sen politiikkaa kiitettävää, vaikka se auttoi meitä!” Johansson totesi osoittaen näin kykyä poliittiseen kylmäpäisyyteen ja tilanneanalyysiin. Saksallakin oli viikansa, eikä suomalaisilla – ainakaan enää! – ollut erityisiä poliittisia syitä asettua juuri Saksan rinnalle.²⁸

Lopputuloks, johon Suomen arkkipiispa monimuotoisine perustein päättyi, vastasi lopulta täysin maan ulkopoliittisen johdon Saksan ja Ruhrin kysymyksessä omaksumaa pidättyvää asennetta. Ulkoministeri Vennola oli vain paria päivää ennen Gummeruksen ja Johanssonin käymää kirjeenvaihtoa valistanut eduskunnan ulkoasiainvaliokuntaa Ranskaa vastaan suunnattujen protestien vahingollisuudesta Suomelle, ja tieto ulkoministerin kannasta oli ehtinyt lehtiinkin.²⁹ Mitään viittausta mahdolliseen konsultaatioon poliittisten johtajien kanssa ei Johanssonin kirje Gummerukselle sisältänyt,³⁰ mutta ainakin Sigfrid Sirenius viittasi julkisesti siihen, että arkkipiispan ratkaisu olisi perustunut nimenomaan suoraan neuvotteluun ulkoasiainhallinnon edustajien kanssa.³¹

Vaikka Johansson katsoi, ettei Suomen piispojen vetoomukseen ollut aihetta, hän ei halunnut tyrmätä pappien piirissä kiertävää, kristillisen sanomalehtitoimiston organisoimaa vetoomusta. Ruhrin asia tuli siinä kuitenkin jättää taka-alalle; huomio oli kiinnitettävä lähinnä Saksan sisäiseen tilaan, erityisesti bolševismin ja liberaali-teologian vaaroihin. Näillä muutoksilla Johansson ilmoitti Gummerukselle voivansa myös itse allekirjoittaa pappisadressin.³²

Papiston vetoomus valmistui maaliskuussa. Sen alle kertyi lopulta 75 nimeä. Johanssonin nimeä ei joukossa ollut, eikä allekirjoittajiin

28 Johansson Gummerukselle 1.4.1923. JG HYK.

29 HS 84/28.3.1923 Ulkoministeri tekee selkoa hallituksen politiikasta; *Kalela* 1971, 123–124, 269.

30 Johansson Gummerukselle 1.4.1923. JG HYK.

31 ”... tulevat huomioon sellaiset asiat ... kuin sen arkkipiispan menettely, jolta pyydettiin kristillistä julkilausumaa Ruhrin miehityksen synkimpinä hetkinä, mutta joka ensin kysyi neuvoa maansa ulkoministeriöltä ja sitten jätti lausuntonsa antamatta ...” *Sirenius* 1925b, 129–130.

32 Johansson Gummerukselle 1.4.1923. JG HYK.

kuulunut myöskään piispa Koskimies, jonka asenne ”germaanisuutta” kohtaan oli torjuva³³. Gummeruksen ja Collianderin nimet toivat adressille piispallista arvovaltaa, ja mukana olivat myös useimmat kirkkojenvälisen työn aktiivit kuten Hjelt, Kaila, Lehtonen, Mannermaa, Paunu, Sirenus, Tarkkanen, Wirén ja Virkkunen. Allekirjoittajat edustivat useita kirkollisia piirejä ja poliittisia näkemyksiä: joukkoon kuuluivat siten esimerkiksi niin kokoomuslainen K. R. Kares kuin sosialistin leiman saanut Otto Aarnisalokin.

Lyhyt vetoamus oli osoitettu Saksan kristikansalle ja se oli sisältöään lähinnä myötätunnon ilmaus. Siinä korostettiin Suomen ja Saksan kirkkojen perinteistä vuorovaikutusta aina uskonpuhdistuksen päivistä lähtien. Erityisellä kiitollisuudella mainittiin Saksalta itsenäistymisen kriittisessä vaiheessa saatu apu. Näistä syistä oli kirjelmän mukaan luonnollista, että allekirjoittajat tunsivat syvää myötätuntoa Saksan kansan nykyisiä kärsimyksiä kohtaan. Ruhria ei kirjelmässä suoraan mainittu, mutta ajankohdan vuoksi asiayhteys oli selvä. Kirje päättyi hengelliseen rohkaisuun ja lupaukseen esirukouksesta.³⁴ Sanamuoto osoittaa, että adressin tärkeänä liikkeellepanevana voimana toimi kirkossakin lähinnä kiitollisuudentunne Saksalta vuonna 1918 saadusta avusta.

Pian papiston vetoamuksen jälkeen, huhtikuussa 1923, valmistui myös yli 70 000 nimen kansalaisadressi, jossa ilmaistiin myötätuntoa Saksaa kohtaan Ruhrin miehityksen johdosta. Vennolan maaliskuisen vetoamus adressien vahingollisuudesta ei näin johtanut kattavaan tulokseen sen enempää kirkossa kuin kansalaismielipiteen tasolla.³⁵

33 *Mustakallio* 1986, 154–157, 191.

34 *Hbl* 87/1.4.1923 60 finländska prästmän uttala sitt djupa deltagande för Tysklands kristna folk; *Kmaa* 25/6.4.1923 Saksan kristikansalle; *Fbl* 14/5.4.1923 Finländska prästmän uttala sitt deltagande för Tysklands kristna folk; *Die Eiche* 1923/273; *Kalela* 1971, 124. Aarnisalon ja Kareksen poliittisista näkemyksistä *Kena* 1979, 53, 86–88, 107–108, 115–117, 300, 335.

35 *Hbl* 110/25.4.1923 En sympatiadress till det tyska folket; *Kalela* 1971, 123–124.

Suomen papisto osoitti myötätuntoaan Saksaa kohtaan myös konkreettisemmalla tavalla. Saksan taloudellisen laman tiedettiin koettelevan kirkkoja sekä uhkaavan lamauttaa seurakuntien toiminnan ja palkanmaksun.³⁶ Tästä syystä Suomen kirkon suomalainen ja ruotsalainen pappisliitto järjestivät rahakeräyksen Saksan evankelisen papiston ja teologian opiskelijoiden avustamiseksi. Keräysvetoomuksen allekirjoittivat muun muassa piispat Johansson ja Gummerus sekä Rafael Erich, Arthur Hjelt ja Paavo Virkkunen.³⁷

Arkkipiispa Johansson lahjoitti keräykseen tuntuvaan summaan, sillä Saksan pappien taloudellinen avustaminen ei tuottanut hänelle samanlaisia periaatteellisia ongelmia kuin poliittisävyinen julkinen vetoomus. Päiväkirjassaan hän perusteli keräyspanostaan kiitollisuudella omista Saksan oppivuosistaan.³⁸ Oman shekkinsä keräykseen toimitti lankonsa Arthur Hjeltin välityksellä myös piispa Colliander. Mukana seuranneessa kirjeessä hän arvosteli samalla jyrkästi Saksan arkkiviholliseksi nimittämänsä Ranskan ”jumalatonta” toimintaa Ruhrilla.³⁹ Collianderissa jo kansalaissodan aikana ilmennyt kiivas saksalaismielisyys⁴⁰ ei ollut heikentynyt.

Pappisliiton ohella myös Helsingin diakonissalaitos, johon useat eri tahot Saksasta vetosivat, toimitti Saksaan taloudellista apua. Diakoniapiireissä huomiota herätti erityisesti se, että koko työalan historian ja eurooppalaisten diakonissalaitosten kansainvälisen yhteydenpidon kannalta tärkeät Kaiserswerthin laitokset olivat ranskalaisten miehittämällä alueella.⁴¹

Myös aiemmin aloitettua Saksan-apua jatkettiin. Uuttera kerääjä ja lahjoittaja Arthur Hjelt organisoி Helsingin yliopiston rehtorin tuke-

36 *Kmaa* 53/17.7.1923 Suomen papiston apu Saksalle; *Nowak* 1981, 118–119.

37 Keräysvetoomus *Kmaa* 18/6.3.1923, *Hjä* 10/9.3.1923 ja *Fbl* 10/8.3.1923; *HS* 64/7.3.1923. Keräyksestä myös *Hjä* 11/16.3., 15/13.4. ja 29/20.7.1923.

38 Johanssonin pvk 8.3.1923. YA HYK.

39 Colliander Hjeltille 16.3.1923. AH HYK.

40 *Lauha* 1990, 126, 141.

41 *Hbl* 238/31.8.1923 Diakonissaanstalternas general konferens i Tyskland; *Fbl* 50/13.12.1923 Nöden i Tyskland; *Betania* 16–19/1923, 104–106; *Kansanaho* 1967, 11–15, 20, 30, 195.

mana avustuksia muun muassa saksalaisille ylioppilajärjestöille göttingeniläisen Heinz Hendriockin välityksellä. Osa varoista kohdistettiin Suomessa taistelleille saksalaissotilaille.⁴² Erkki Kaila lähetti Friedrich Siegmund-Schultzen kautta avustuksen saksalaispapeille.⁴³

Suomen kirkon taholta tulleet myötätunnon ilmaukset herättivät Saksassa runsaasti myönteistä huomiota. Tieto suomalaispappien adressista levisi Evangelischer Pressedienst -julkaisun kautta⁴⁴, ja se julkaistiin myös esimerkiksi World Alliance -liikkeen saksalais-organissa Die Eichessa.⁴⁵ DEKA:n varapuheenjohtaja Hermann Kapler lähetti adressin johdosta Gummeruksen kautta Suomen pappistolle virallisen kiitoksen.⁴⁶ Vuoden lopussa pappisliitot saivat DEKA:n johdolta virallisen kiitoksen myös lähettämästään yhteensä noin 43 000 markan suuruiseksi paisuneesta raha-avustuksesta.⁴⁷ Kiitoskirjeitä adressin ja rahalahjoitusten johdosta saapui myös muita teitä.⁴⁸ Församlingsbladetissa kertoi saksalaiskirjoittaja Suomen kirkon adressin herättämästä kiitollisuudentunteesta.⁴⁹

42 Keruutyöstä Auslandsamt der Deutschen Studentenschaft/Heinz Hendriock Hjeltille 18.11., 4.12. ja 21.12.1922, 17.1. ja 22.2.1923. AH HYK; Hjeltin kirjekonsepti Hendriockille 14.12. ja 26.12.1922. AH HYK.

43 Kaila Siegmund-Schultzele 17.12.1923, Siegmund-Schultze Kailalle 22.12.1923. EZA 51/L VI d. Kaila kertoi avustuksen olevan peräisin ”eräältä pohjalaiselta papilta”.

44 *Evangelischer Pressedienst* 15/11.4.1923 Die finnische evangelische Geistlichkeit an Deutschland. Sympathieadresse anlässlich der Gewalttaten im Ruhrgebiet.

45 *Die Eiche* 1923/273.

46 Deutscher Evangelischer Kirchenausschuß/Kapler Gummerukselle 21.4.1923. JG HYK; *Fbl* 18/3.5.1923 En tacksägelskrivelse från Tyskland.

47 *Kmaa* 92/30.11.1923 Saksan puutetta kärsiville papeille.

48 Ihmels Gummerukselle 22.6.1923. JG HYK; Licht und Leben Verlag/Elberfeld Gummerukselle 24.4.1923. JG HYK; Wilhelm Reichardt Gummerukselle 22.6.1923. JG HYK; *Kmaa* 93/4.12.1923 Kiitos lahjasta Saksan lapsille; *Mv* 18/3.5.1923 Sympatiuttalande för Tysklands kristna folk. Ett tyskt pressuttalande.

49 *Fbl* 38/20.9.1923 Den evangeliska kyrkan i Tyskland under innevarande år 1923.

Avustustoiminta poiki tavalliseen tapaan myös kerjuukirjeitä. Pa-pit ja piispat saivat Saksasta pitkin vuotta 1923 yksityisiä avustus-pyyntöjä, joihin pyrittiin vastaamaan.⁵⁰ Esimerkiksi saksalaisen Itä-meren-divisioonan pastorina vuonna 1918 Suomessa ollut Hans Siebold vetosi Jaakko Gummerukseen Ruhrin alueen lasten orpokoti-toiminnan hyväksi. Pyyntönsä ja kiitollisuutensa jo saaduista avus-tuksista Siebold puki osuvaan huudahdukseen: ”Eikö liene Suomi ainoa maa maan päällä, jossa saksalaisella nimellä vielä on hyvä kaiku, ja josta saksalaiset voivat odottaa sympatiaa ja kiitollisuut-ta.”⁵¹ Saksalaiset tunsivat suomalaisten kiitollisuudenvelan ja käytti-vät sitä hyväksi.

c. WA:n liennytysviesti leviää Suomessa

Ilmapiiri Suomessa oli erityisen vastaanottavainen sille vetoomuk-selle, jonka World Alliance oli hyväksynyt Zürichin kokouksessa. Suomea kokouksessa edustanut Aleksi Lehtonen järjesti asialle kotiin palattuaan runsaasti julkisuutta.⁵² Myös suomalainen WA-osasto ryh-tyi toimeen. WA:n Ruhr-vetoomus käännettiin suomeksi ja ruotsiksi. Sen saatteeksi suomalaisosasto laati oman kirjelmänsä, jonka Gum-merus, Hjelt, Lehtonen ja Wiren suomalaisen osaston nimissä allekir-joittivat. Asiakirjat lähetettiin toukokuussa 1923 suurelle joukolle maan poliittisia päättäjiä, alkaen tasavallan presidentistä ja hallituk-sesta ja ulottuen yksittäisiin kansanedustajiin sekä työväenliikkeen,

50 Avunpyyntö Pfarrer Reichardtilta Johanssonille. Johanssonin pvk 14.8., avustuksen lähettämisestä pvk 5.11.1923. YA HYK. Myös Art-hur Hjelt sai avunpyyntöjä suoraan. Schairer Hjeltille 5.6.1923; J. Stumbre Hjeltille 20.11.1923. AH HYK.

51 ”Ist doch Finnland das einzige Land der Erde, in dem der deutsche Name noch einen guten Klang hat und in dem Deutsche auf Sympathie uns Dankbarkeit rechnen können.” Siebold Gummerukselle 19.9.1923. JG Aab:7 OMA.

52 *Kmaa* 30/24.4.1923 Mitä Kirkollinen Maa-ilmanliitto päättää Europan nykyisestä tilanteesta; *Fbl* 17/26.4.1923 Kyrkliga världsförbundets konferens i Zürich; *Mv* 21/24.5.1923 En resolution av kyrkliga världs-förbundet; *US* 93/25.4.1923 Kirkkojen edustajat koolla Zürichissä.

talouselämän ja teollisuuden johtajiin.⁵³ Suomalaisen WA-osaston kirjelmä kuului seuraavasti:

S. H. T.

Niinkuin sanomalehdissämme on kerrottu, käsitteli Kansainvälistä ystävyyttä edistävän Kirkollisen Maailmanliiton työvaliokunta kokouksessaan Zürichissä viime huhtikuun 13–16 p:nä Maailmanliiton suhtautumista Ruhrin selkkaukseen, joka on äärimmilleen kärjistänyt tilanteen Euroopassa. Kokous, jossa 24 eri maata – m.m. Ranska, Belgia ja Saksa – oli edustettuna, oli ilahduttava todistus siitä, että kaikkien maiden kristikansassa on vakavaa tahtoa löytää kansainvälisen yhteisymmärryksen ja rauhan tie, joka johtaisi nykyhetken vaikeiden kysymysten ratkaisuun Jeesuksen Kristuksen hengessä. Kokouksessa hyväksyttiin yksimielisesti myötäseuraava päätöslauselma, johon me Maailmanliiton Suomalaisen osaston puolesta pyydämme kiinnittää huomiota. Toivomme, että Te, tutustuttuanne sen sisällykseen, kannatatte siinä lausuttuja periaatteita ja tahdotte käyttää sitä vaikutusvaltaa, mitä Teillä asemassanne on kansamme julkiseen elämään, edistääksenne niiden toteuttamista.⁵⁴

Suomalainen osasto täytti näin tunnollisesti WA:n johdon toivomuksen Ruhr-julkilausuman levittämisestä. Omassa osuudessaan suomalaiset pitäytyivät liennytyksen ja kristillisten ihanteiden korostamiseen. Tämä vastasi puolestaan Suomen ulkopoliittisen johdon Ruhrin kysymyksessä omaksumaa varovaista linjaa.

d. Saksa-mielenkiinnon renessanssi

Vuosi 1923 merkitsi kaiken kaikkiaan kirkollisissa Saksan-suhteissa miltei kevään 1918 kaltaista huipennusta. Kirkollisissa lehdissä näkyi kokonainen rypäs Saksaa ja sen kirkkoja sivuavia kirjoituksia. Esimerkiksi Församlingsbladet julkaisi läpi vuoden 1923 moniosaista

53 Lehtonen Gummerukselle 2.5.1923. JG HYK. Asiaa käsitelleen, ilmeisesti 12.5.1923 pidetyn työvaliokunnan kokouksen pöytäkirja ei ole säilynyt. Jakelusta myös Mv 21/24.5.1923 En resolution av kyrkliga världsförbundet.

54 Kirjelmä toukokuulla 1923. SYKTA Da 1 HY.

sarjaa Den evangeliska kyrkan i Tyskland 1922–1923, jonka kirjoittaja oli hampurilainen Eduard Juhl. Kirjoitussarjassa annettiin Ruhrin tilanteelle runsaasti huomiota.⁵⁵

Suomessa vieraili myös useita kirkon tai teologisen tutkimuksen kannalta tärkeitä saksalaisvaikuttajia. Lehtitietojen mukaan heilläkin oli kerrottavaa Saksan kirkollisista ja poliittisista ongelmista. Huhtikuussa Suomeen saapui Helsingin yliopiston ja Turun suomalaisen yliopiston kutsumana Vanhan testamentin eksegetiikan professori Rudolf Kittel. Helsingissä Kittel asui kollegansa Arthur Hjeltin luona. Yliopistollisten esitelmiensä ohella Kittel piti vapaamuotoisia puheita Saksan tilanteesta ja kiitti kansansa suomalaisilta saamasta myötätunnosta. Matkansa aikana hän kävi tapaamassa myös arkkipiispa Johanssonia.⁵⁶

Osa ajankohdan saksalaisvieraista oli hengellisiä puhujia. Kristillisen ylioppilasliiton kutsusta maahan saapui maaliskuussa Leipzigin yliopiston professori Karl Girgensohn, joka esitelmiensä yhteydessä esitti julkisen kiitoksen suomalaisten Saksaa kohtaan osoittamasta myötätunnosta.⁵⁷ Lähinnä SKY:n vieraaksi on luettava myös Suomesa kesäkuussa käynyt Saksan entinen valtakunnankansleri Georg Michaelis. Hän osallistui Vaasan kristilliseen ylioppilaskokoukseen, mutta oli matkallaan tekemisissä myös kirkon johdon kanssa. Michaelis sai osakseen entisen asemansa mukaista julkista huomiota; erityisesti lehtiä kiinnosti hänen näkemyksensä Ruhrin tapahtumista.⁵⁸ Michaeliksen Siegmund-Schultzen kanssa käymä kirjeenvaihto osoittaa, että hän tiedosti entisenä poliitikkona selvästi matkansa PR-

⁵⁵ *Fbl* 38/20.9.1923.

⁵⁶ Johanssonin pvk 24.4.1923. YA HYK; *Kmaa* 29/20.4.1923; *Fbl* 17/26.4. ja 18/3.5.1923; *HS* 107/22.4.1923 Professori Rudolf Kittel Suomeen; *HS* 113/28.4.1923 Rudolf Kittelin luennot; *US* 91/22.4. ja 83/25.4.1923 Rudolf Kittelin luennot.

⁵⁷ *Kmaa* 9/2.2.1923 Huomattavia ulkomaalaisia vieraita Suomeen; *HS* 76/19.3., 77/20.3. ja 79/22.3.1923 Professori Karl Girgensohnin esitelmät; *G. G. Rosenqvist* 1923, 83–85, 87; *Tiililä* 1972, 53; 1974, 149.

⁵⁸ Lehtonen Gummerukselle 26.6.1923. JG HYK; *Hbl* 90/5.4.1923 Förre tyske rikskanslern Michaelis till Finland; *Fbl* 15/12.4.1923 ja 26/28.6.1923 Dr. Michaelis om det religiösa läget i Tyskland; *HS* 170/26.6.1923 Saksan entinen valtiokansleri Michaelis Suomessa; *Ventä* 1970, 108–110.

luonteen. Matkansa jälkeen hän käsitteli Ruhrin tilannetta myös Die Eichessa.⁵⁹

Oman panoksensa Saksalle myönteisen ilmapiirin luomisessa teki Saksin maakirkon piirissä toimiva Volkskirchlicher Laienbund. Kyseessä oli yksi niistä maallikkoaktiviteettia, kirkollista demokratiaa ja ”kansankirkollista” herätystä korostavista järjestöistä, jotka sodanjälkeisessä Saksassa yrittivät purkaa kirkkojen autoritääris-hierarkisia rakenteita ja lähentää niitä kansaan.⁶⁰ Laienbund lähestyi helmikuussa 1923 kirjeitse arkkipiispa Johanssonia. Liiton puheenjohtaja Gottfried Richter kertoi tulewansa Suomeen yhdessä Saksan evankelisen filmipalvelun johtajan Martin Jostin kanssa tarkoituksenaan näyttää filmejä ja kuultokuvia. Esitysten teemana oli saksalais-evankelinen ja saksalais-isänmaallinen hätä. Richter pyysi matkaa varten suositusta, joka avaisi ovet rappiloihin ja kirkkoihin.⁶¹

Laienbundin edustajien matka toteutui huhtikuussa 1923. Mahdollisesti Johanssonin myötävaikutuksesta Richter sai piispa Gummeruksen tuen toiminnalleen. Kirkkoiltoja järjestettiin muun muassa Johanneksen kirkossa, jossa tulkkina toimi Max von Bonsdorff. Saksan kirkkojen hätätilaa laajasti esitellyt Richter muisti puheissaan kiittää Suomen kirkon taholta saapuneista myötätunnon-ilmauksista.⁶² Matka täytti Richterin odotukset. Kiitoskirjeessään Gummerukselle hän viittasi Suomessa samaan aikaan vierailleen kenraali von der Goltzin antamiin lausuntoihin, joissa tämä kertoi kokeneensa Suomessa ”saksalais-isänmaallisesti kohottavia päiviä”⁶³. Richter itse kertoi eläneensä ”uskonnollisesti kohottavia päiviä”.⁶⁴ Perimmiltään Richter ja von der Goltz olivat olleet samalla asialla: herättämässä suomalaisten myötätuntoa Saksan hätätilaa

59 Michaelis Siegmund-Schultze 26.4.1923; Siegmund-Schultze Michaelikselle 27.4. ja 17.5.1923. EZA 51/F III C 4.

60 Nowak 1981, 63–64.

61 Volkskirchlicher Laienbund für Sachsen/Richter Johanssonille 13.2.1923. GJ HYK.

62 Hbl 94/9.4.1923 Den kyrkliga nöden i det evangeliska Sachsen. Dr. G. Richter redogör.

63 Von der Goltzin matkasta US 81/11.4.1923.

64 Gottfried Richter Gummerukselle 10.4.1923 ja 22.5.1923. JG HYK.

kohtaan. Tulos oli molempien kohdalla mitä ilmeisimmin hyvä.

Kuuluisien saksalaisvieraiden joukkoa kartutti syyskuussa uskonnonfilosofi Johannes Müller, Suomessa jo entuudestaan tuttu uskonnollinen vaikuttaja⁶⁵. Saksan Suomen-lähettilään luona asunut Müller käsitteli niin ikään esitelmissään avoimesti Saksan ulkopoliitiikan kysymyksiä.⁶⁶

Loppuvuodesta Suomessa vieraili Helsingin yliopiston kutsumana myös Nobelin kirjallisuuspalkinnon saanut saksalainen filosofi Rudolf Eucken. Hän kuului Saksassa vuonna 1918 perustetun Luther-Gesellschaftin perustajiin, ja edusti näin uuden Luther-tutkimuksen aaltoa.⁶⁷ Euckenin mainetta Suomessa lisäsi vierailua tiiviisti seuranneen Erkki Kailan mukaan se, että hän oli ensimmäisen sortokauden aikana allekirjoittanut ns. Kulttuuriadressin.⁶⁸ Teologisessa aikakauskirjassa Euckenin vierailua kuvasi G. G. Rosenqvist, joka oli suomalaisteologeista laajimmin perehtynyt tämän tuotantoon⁶⁹. Rosenqvistin kirjoituksesta ilmenee, että myös Euckenin esitelmissä esiintyi Ruhrin kriisistä ja sotasyllisyyssyksestä nousevaa paatosta sekä avointa kritiikkiä esimerkiksi Ranskan pääministeriä Poincaréa kohtaan. Eucken pohti Ruhrin tapahtumien valossa jopa sitä, oliko kristillinen käsky vihollisen rakastamisesta kenties vanhentunut. Rosenqvist kommentoi Euckenia näiltä osin myötätuntoisesti, mutta kriittisesti. Kailan tavoin hän nosti esiin sortovuosien muistot todeten, että Bobrikovin ja Seynin ajan kokemusten pohjalta suomalainen saattoi toisaalta ymmärtää saksalaisten katkeruutta. Vihollisrakkauden käsky oli kuitenkin yhä voimassa, hän muistutti.⁷⁰

Saksalaisten itsensä miehitysalueen oloista ja papiston aineellisen pulasta antamaa kuvaa täydensivät eri lehtien palstoilla eräät suo-

65 Veikkola 1969a, 71, 171; Lauha 1990, 57, 163.

66 US 225/30.9.1923 Tri Johannes Müller.

67 US 238/16.10.1923 Rudolf Eucken; US 241/19.10.1923 Salaneuvos Rudolf Euckenin luennot; *Kupisch* 1975, 120–123.

68 *Pro Finlandia* 1899; Kaila 1923a, 41. Euckenista routavuosina *Voipio* 1944, 302–303 ja *Alanen* 1947, 337–338.

69 *Vikström* 1966, 139, 166, 186, 245; *Murtorinne* 1986, 253–254.

70 US 238/16.10.1923 Rudolf Eucken saapunut Suomeen; G. G. Rosenqvist 1923, 274.

malaiset silminnäkijät kuten Saksassa vierailleet Aleksi Lehtonen, Toivo Waltari ja Edvin Wirén.⁷¹ Myös lähetysjohtaja Matti Tarkkanen tutkisteli Saksan matkallaan poliittisia oloja ja raportoi vaikutelmistaan muun muassa arkkipiispalle.⁷²

e. Kriisin väistyminen laimentaa Saksa-mielenkiinnon

Suomalaisten kansalaispiirien aktiviteetti Ruhrin asiassa oli laajapohjaista. Se sai silti osakseen myös terävää arvostelua, joka vuoden 1923 edetessä lisääntyi. Erityisesti Helsingin Sanomat havaitsi suomalaisten langenneen saksalaisen propagandan uhreiksi. Vetoomuksia, adresseita ja keräyksiä paheksuvissa kirjoituksissa muistutettiin siitä, etteivät suomalaiset olleet maailmansodan aikana tuominneet Belgian neutraliteetin loukkausta. Suomalaisten linjauksesta puuttui kirjoitusten mukaan johdonmukaisuutta ja tasapuolisuutta.⁷³ Lehti löysi arvosteltavaa myös naapurimaan Ruotsin sekä Ruotsin kirkon harjoittamasta Ruhr-politiikasta. Tiedot siitä, miten kiusalliseen tilanteeseen arkkipiispa Söderblom oli ajanut itsensä vetoomuksellaan⁷⁴ kirvoittivat vahigoniloisen toteamuksen: ”Canossaan kulki Ruotsin puolesta itse arkkipiispa Söderblom, joka kirjoitti melkein suoranaisen anteeksipyyntökirjeen Ranskan suurimman lehden le Tempsin johtajalle.”⁷⁵

Kirkollinen itsekritiikki oli Ruhrin kysymyksessä vähäistä. Sen harvoin ilmentymiin on luettava Bordeaux’ssa Ranskan valtion stipendillä opiskelleen nuoren lehtori Jeja Roosin kirje opettajalleen professori Arthur Hjeltille. Roos arvosteli siinä suomalaisen sivisty-

71 *Kmaa* 30/24.4.1923 Mitä Kirkollinen Maailmanliitto päättää Euroopan nykyisestä tilanteesta; *Kmaa* 65/28.8.1923 Matkoilta kärsivästä Saksasta; *US* 196/28.8.1923; *Hbl* 238/31.8.1923 Diakonissaanstalernas general konferens i Tyskland.

72 Tarkkanen Johanssonille 1.9.1923. *SLSA. Kähkönen* 1985, 50.

73 *HS* 92/7.4.1923 Miltä näyttää asema Ruhrissa Ranskasta päin katsottuna; *HS* 93/8.4.1923 Hiukan Ranskan puolesta; *Hbl* 25.4.1923; *Kalela* 1971, 124.

74 *Besier* 1982, 176–179.

75 *HS* 93/8.4.1923 Hiukan Ranskan puolesta.

neistön asettumista Saksan rinnalle ja Ranskaa vastaan, minkä hän katsoi johtuvan tieteellisessä elämässä liian kauan vallinneesta yksipuolisesta Saksa-suuntautumisesta. Suomalaisilta puuttuivat tämän vuoksi edellytykset arvioida Ranskan Ruhr-politiikan oikeutusta.⁷⁶

Poliittinen kehitys Saksassa toi ratkaisun suomalaisten orientoitumisvaikeuksiin. Kirkollisia yhteyksiä vaalineen Cunon väistyminen ja passiivisesta vastarinnasta luopuminen vähensivät Saksan evankelisten kirkkojen ulkopoliittista aktiviteettia.⁷⁷ Samoin laimeni asteittain myös Suomen kirkon kiinnostus Saksan poliittista tilannetta kohtaan. Kirjoittelu aiheesta ei silti kokonaan katkennut. Kirkolliset päälehdet pitivät Saksan alistumista sotakorvausasiassa suorastaan Versaillesin rauhaan rinnastettavana tappiona ja kantoivat jatkossakin huolta Saksan maksukyvyystä ja sisäisestä rauhasta.⁷⁸

Tietty huolehtiminen Ruhrin kysymyksestä vilahteli kirkollisissa lehdissä aina miehityksen päättymiseen saakka. Yleensä ne arvioivat tilanteen kehittyvän Saksalle suotuisasti. Esimerkiksi Dawesin sotakorvausasiassa kehittämä sovitteluratkaisu herätti luottamusta. Myös Ranskan ulkopoliitikassa tapahtui lehtien mukaan positiivista kehitystä.⁷⁹ Kaikkinaisen Saksalle edullinen kehitys, Saksan nousu, näytti tyydyttävän suomalaista kirkollista mielipiteenmuodostusta.

Saksan muista poliittisista tapahtumista kirkollisia lehtiä säväytti jonkin verran tieto Adolf Hitlerin vaikutuksen kasvusta sekä marraskuussa 1923 tapahtuneesta epäonnistuneesta kapinayrityksestä.⁸⁰ Kansallissosialismin kehittymistä seurasi aktiivisimmin Församlingsbladet. Lehden pakinoitsija Laicusta eli Arthur Eklundia askarrutti myös nouseva antisemitismi. Poliitiikan ja henkisen elämän alueilla esiintyvä reaktio juutalaisvaikutusta vastaan oli hänen mukaansa ym-

76 Jeja Roos Hjeltille 16.4. ja 17.5.1923. AH HYK.

77 Nowak 1981, 124–125.

78 *Fbl* 35/30.8., 37/13.9., 39/27.9. ja 40/4.10.1923 Kring politiken; *Kmaa* 74/28.9.1923 Saksa lakkauttanut passiivisen vastarinnan; *Kmaa* 85/6.11.1923 Valtiollinen katsaus.

79 *Kmaa* 93/4.12.1923 Saksan hätä ja sen vaikutus uskonnolliseen elämään; *Fbl* 51–52/20.12.1923; *Fbl* 8/21.2., 16/16.4., 21/22.5. ja 22/28.5.1924 Kring politiken.

80 *Fbl* 39/27.9. ja 46/15.11.1923; *Kmaa* 74/28.9. ja 85/6.11.1923.

märrettävä, mutta sille tuli asettaa rajat. Vaarana näet oli, että taistelu kohdistuisi myös juutalaiselle perinteelle rakentuvaa kristillistä kirkkoa kohtaan.⁸¹ Keski-Euroopassa voimistuva antisemitismi ylitti näin suomalaisen kirkollisen tiedotuksen uutiskynnyksen. Kovin intensiivistä Saksan tilanteen seuraaminen ei kirkossa Ruhrin kriisin jälkeen kuitenkaan ollut. Lehdet keskittyivät kirjoituksiinsa yhä useammin puhtaasti kirkollisiin kysymyksiin.⁸²

Suomen kirkon harjoittama melko mittava avustustoiminta palkittiin vuonna 1924 parilla kunniamerkillä. Piispa Jaakko Gummerus ja professori Arthur Hjelt saivat kumpikin Saksan Punaisen Ristin II luokan kunniamerkin kiitokseksi siitä työstä, jota he olivat tehneet Saksan hyväksi.⁸³ Nämä kaksi maailmansodan aikaiseen Saksan-aktivismiin ja vuoden 1918 Saksa-orientaatioon kytkeytynyttä teologia⁸⁴ olivat kuuluneet kirkossa innokkaimpiin ”kunniavelan” maksajiin. Kunniamerkkien kohdentaminen viittaa siihen, että Gummerusta ja Hjeltiä voi pitää Suomen kirkon vuonna 1923 harjoittaman Ruhr-aktiviteetin keskushahmoina.

Kirkollisia väyliä myöten tapahtuva PR-työ, erityisesti saksalaispappien Suomessa saama hyvä vastaanotto, noteerattiin samoihin aikoihin tyydytyksellä myös Saksan Helsingin-lähettilään maansa ulkoministeriön kanssa käymässä kirjeenvaihdossa.⁸⁵

Ruotsin kirkko oli herättänyt Ruhrin kiistan alussa maailmalla ihailua, joskin myös kitkerää arvostelua poliittissävysten kannanotojensa johdosta. Suomen kirkossa ei kriisin aikana syntynyt vastaaavia, Saksalle myönteisiä ja Ranskaa arvostelevia julkilausumia. Kirkko kunnioitti Suomen virallista ulkopoliittista linjaa ja keskitti myö-

81 *Fbl* 10/6.3.1924 Kring politiken & Antisemitismen och kristendomen.

82 *Fbl* 7/14.2.1924 En hälsning från Luthers land; 33/14.8.1924 Kyrkoliv i Tyskland.

83 Deutsche Gesandtschaft/Ernst Lothar Julius von Zech-Burchersrode Gummerukselle 19.9.1924. JG HYK. Vastaava 1.9.1924 päivätty kunniakirja Hjeltille AH HYK.

84 *Lauha* 1990, 58, 91–95, 122, 126–127.

85 Zech/Deutsche Gesandtschaft, Helsingfors, an das Auswärtige Amt 13.3.1924; Auswärtiges Amt an den Deutschen Evangelischen Kirchenausschuß 29.3.1924. EZA 5/1326.

tätuntonsa kirkollisen elämän ja humanitaarisen avun alueilla. Suomen kirkon henkisten siteiden Saksaan voi Saksan hätätilasta seuranneen mittavan avustustoiminnan myötä kuitenkin katsoa entisestään lujittuneen. Tätä tietä kirkko edisti, epäpoliittisesta tarkoituksestaan huolimatta, samalla myös Suomen ja Saksan kansojen välistä yhteyttä.

f. Edistystä kirkkojen virallisissa suhteissa

Suomen kirkon virallinen suhde Saksan evankelisiin kirkkoihin oli saksalaismyönteisistä mielialoista huolimatta perinteisesti ollut etäinen. Saksan evankelisen kirkkoliiton perustamisen jälkeen se oli kuitenkin alkanut jossain määrin syventyä. Kirkollisiin asioihin liittyvää tiedonkulkua saattoi tapahtua myös valtiovallan toimesta. Esimerkiksi vuonna 1923 Suomen ulkoministeriö lähetti Saksan sisäministeriölle Erkki Kailan laatiman saksankielisen selvityksen Suomen uudesta uskonnonvapauslaista ja sen vaikutuksista. Kirjelmä liitteineen päätyi lopulta DEKA:n johdolle.⁸⁶

Vuosi 1924 edisti jonkin verran virallisen tason yhteyksiä. Suomen kirkko sai kutsun lähettää edustajansa Saksan evankelisen kirkkoliiton Bielefeldissä 14.–17.6.1924 järjestämille ensimmäisille virallisille kirkkopäiville, joita Ruhrin kriisin vuoksi oli jouduttu siirtämään lähes vuodella.⁸⁷ Teknisesti kutsumenettelyyn liittyi jälleen kömmähdys, sillä kirkkoliiton presidentin Reinhard Moellerin allekirjoittama kutsu tuli ensin Gummerukselle, joka vuoden 1922 Luther-juhlista lähtien oli ollut säännöllisessä yhteydessä kirkkoliiton johtoon⁸⁸. Gummerus siirsi kutsun arkipiispa Johanssonille, koska hänen oma osallistumisensa ei tullut kysymykseen aiemmin sovitun Viron matkan vuoksi. Suomen kirkon edustaja oli Gummeruksen mukaan joka

86 Reichsminister des Inneren an den Deutschen Evangelischen Kirchen-ausschuß 20.4. ja 11.6.1923; Kapler zum Reichsministerium des Inneren 20.6.1923. EZA 5/1326; Kaila 1923b.

87 *Fbl* 33/14.8.1924 Kyrkoliv i Tyskland.

88 Lauha 1990, 320–322.

tapauksessa syytä lähettää, ja hän ehdotti, että tehtävä annettaisiin Lauri Ingmanille, jotta tämä voisi samalla tutustua Saksan kirkolliseen tilanteeseen.⁸⁹

Ingman oli kuitenkin kiinni hallitusneuvotteluissa⁹⁰, ja Johansson päätyi lähettämään Bielefeldin kokoukseen Turun tuomiorovastin Einar Candolinin.⁹¹ Kokouksen jälkeen Kotimaassa julkaisemassaan selonteossa Candolin kertoi laajasti Saksan kirkkojen ajankohtaisista kysymyksistä vakuuttaen samalla uskoa Saksan kansan tulevaisuuteen.⁹²

Suomen kirkon ja Saksan kirkkojen virallisia suhteita palveli myös vuoden 1924 lopulla tehty päätös suomenkielisten lähetystöjumalanpalvelusten aloittamisesta Suomen Berliinin-lähetystössä. Näin toteutui Gummeruksen jo useita vuosia ajama hanke, jota myös Suomen Berliinin-lähettiläs Harri Holma ja merimieslähetysjohtaja Toivo Waltari olivat olleet tukemassa. Suomenkielisten lähetystöjumalanpalvelusten esikuvana oli Berliinin ruotsalainen seurakuntatyö, jota Nathan Söderblom aktiivisesti edisti: ruotsalaisilla oli kiinteän lähetystöpapin viran lisäksi uusi, vuonna 1922 vihitty kirkko ja seurakuntatalo⁹³. Vastaavaa lähetystöpapin virkaa, kirkosta puhumattaan, Suomen kirkko ei kyennyt kustantamaan. Kerran kuukaudessa pidettävistä lähetystöjumalanpalveluksista ryhtyi Suomen hallituksen määräyksestä ja valtion varoin vastaamaan Hampurissa toimiva merimiespastori Johannes Kunila. Useita vuosia säännöllisenä jatkunut käytäntö lähetystökontakteineen takasi joka tapauksessa Suomen kirkolle tärkeän näköalapaikan Saksan kirkolliseen ja poliittiseen elämään.⁹⁴

Vastaavanlaista tiedonkulkua Suomesta Saksan kirkkoille, erityisesti Saksan evankeliselle kirkkoliitolle, ryhdyttiin niin ikään kaipaamaan. Vuodesta 1925 alkaen DEKA uskoi tehtävän erityisesti Helsin-

89 Gummerus Johanssonille 24.4.1924. GJ HYK.

90 Ingmanin hallitus nimitettiin 31.5.1924. *Jutikkala* 1977, 244.

91 *Gummerus* 1928, 184.

92 *Kmaa* 50/11.7.1924 Saksan kirkollisista oloista.

93 *Holm* 1923, 56.

94 *Kmaa* 96/19.12.1924; *Mäkeläinen* 1969, 196; *Kansanaho* 1983, 152–153, 223–226.

gissä toimiville saksalaisten seurakuntien papeille.⁹⁵ Tämäkin väylä lisäsi vaatimattomasta alusta huolimatta Suomen ja Saksan kirkkojen välistä virallisen tason vuorovaikutusta.

95 Pastori O. Goehling Konsistorialrat Besigille/DEKA 29.5.1925; Besig pastori O. Goehlingille (Helsinkiin) 9.6.1925. EZA 5/1326.

V Katolisuuden pelko kirkkojenvälisen työn häiriötekijäksi

1. Taistelu Itämeren piirissä alkaa

a. Antikatolinen rintama siirtyy pohjoiseen

Keski-Euroopan kirkkojenvälistä vuorovaikutusta hiertävä protestanttien ja katolisten välinen kilpailutilanne johti vuonna 1923 Berliinissä uuden yleisprotestanttisen antikatolisen järjestön syntyyn. Internationaler Verband zur Verteidigung des Protestantismus eli Protestanttinen puolustusliitto otti päämääräkseen koota koko Euroopan protestantit Roomaa vastaan. Liitto hyväksyi vanhemman esikuvansa ja kummijärjestönsä Evangelischer Bundin tavoin jäsenikseen luterilaisia, reformoituja ja unioituja; tästä syystä eivät tiukimmat luterilaiset konfessionalistit tunteneet sitä kohtaan luottamusta.¹

Pohjoismaissa Protestanttinen puolustusliitto sai ensimmäiseksi sijaa Ruotsissa. Ruotsin kirkon edustajia osallistui professori Magnus Pfannenstillin johdolla ja arkkipiispa Söderblomin suostumuksella jo perustamiskokoukseen. Maan antikatolisten asenteiden päätukikohta oli Per Pehrssonin johtama Pappisliitto, toisena keskuksena oli Pfannenstillin järjestö, kulttuuriprotestanttinen Lundin teologinen seura.² Kirkon johdon tietien nämä kesukset ryhtyivät vuodesta 1923 alkaen

1 Wadensjö 1971, 164, 288–289; 1972, 134–137.

2 Wadensjö 1972, 135, 138–148.

järjestelmälliseen propagandatyöhön vakuuttaakseen koko papiston ja seurakuntaväen siitä, että katolinen ekspansio todella uhkasi Ruotsia.³

Samaan aikaan kuin protestanttisten kirkkojen antikatolinen rintama järjestäytyi, kävi Englannin kirkko kahdella taholla ekumeenisia oppikeskusteluja, joissa korostuivat ns. anglokatoliset elementit ja joissa oli eräänä keskeisenä teimana kysymys piispan virasta ja successio apostolicasta. Neuvotteluissa maan vapaakirkkojen kanssa anglikaanit ilmoittivat yhteyden edellyttävän uutta pappisvihkimystä succession palauttamiseksi. Vaatimus herätti huolestumista ja paheksuntaa paitsi neuvotteluja käyvissä vapaakirkoissa, myös muiden maiden protestanttisissa kirkoissa. Englannin kirkon samanaikaiset neuvottelut Rooman kirkon kanssa lisäsivät epäluuloja, ja anglikaanista kirkkoa ryhdyttiin arvostelemaan paavillisista elementeistä. Englannin kirkon pyrkimys ekumeenisen vuorovaikutuksen lisäämiseen näytti siten pikemminkin heikentävän yhteisymmärryksen edellytyksiä protestanttikunnan sisällä.⁴

Piispallisen linjan ekumeenisuuden tärkein tulos oli ollut Englannin ja Ruotsin kirkkojen vuonna 1922 solmima ehtoollisyhteys. Ruotsin kirkossa piispuuden merkitystä korosti Söderblomin ohella kuitenkin lähinnä vain korkeakirkollinen ryhmittymä, joka ei hallinnut koko kirkollista mielipideilmastoa. Antikatolisen rintaman työntyessä vuonna 1923 Ruotsiin virisi sielläkin vilkas keskustelu kirkon sisäisestä ”roomalaisesta vaarasta” eli katolisoivista tendensseistä. Näihin oli mahdollista lukea muun muassa evankelisen katolisuuden käsite sekä piispanviran merkityksen ja successio apostolican korostaminen.⁵

b. Reaktiot Latvian ”kirkkoryöstöön”

Luterilaisen maailman antikatolisia asenteita vauhditti Latviassa vuonna 1923 leimahtanut kirkkoriita. Latvian hallitus oli vuonna

3 *Wadensjö* 1972, 140–144.

4 *Bell* 1935/1952, 1118–1123; 1948, 108–115; *Karlström* 1947, 55–57; *Neill* 1958, 376; *Gaßmann* 1964, 209–214, 217–219.

5 *Wadensjö* 1972, 142; *Brodd* 1982, 135–136.

1922 solminut Rooman kirkon kanssa konkordaatin, jonka perusteella Vatikaani perusti Riikaan katolisen arkkipiispanistuimen. Hallituksen tehtävänä oli osoittaa arkkipiispan käyttöön sopiva katedraali. Seurauksena oli kiista Latvian vanhimpien kirkkojen omistuksesta.⁶

Riitaan kytkeytyi runsaasti Latvian sisäisiä poliittisia ja uskonto-poliittisia jännitteitä. Enemmistö eli vajaat kaksi kolmannesta Latvian kahdesta miljoonasta asukkaasta oli luterilaisia; roomalaiskatolisia oli noin yksi viidesosa eli 375 000. Kirkko ja valtio oli maassa erotettu, ja maan sosiaalidemokraattinen hallitus halusi taata kaikkien uskontokuntien solidaarisuuden nuorelle tasavallalle. Hallitusta huolestuttivat asiassa myös kansallisuuskysymykset. Pääosa Latvian katolisesta väestöstä asui maan kaakkoisosassa, Lettgallenin alueella, ja osa heistä oli joko liettualaista tai puolalaista alkuperää. Hallitus toivoi siksi nimenomaan, että Riian katolinen arkkipiispa voisi tukea Lettgallenin monikansallisen katolisen väestön latvialaista identiteettiä. Ilman omaa katolista arkkipiispaa katoliset seurakunnat olisi pitänyt alistaa joko liettualaisen tai puolalaisen arkkipiispan alaisuuteen, mikä olisi ollut poliittisesti huonompi vaihtoehto.⁷

Keväällä 1923 Latvian hallitus päätti luovuttaa Riian keskiaikaisen Pyhän Jaakobin kirkon katolisen arkkipiispanistuimen käyttöön. Luterilaiset eivät kuitenkaan luopuneet taistelusta kirkosta, jossa oli järjestetty maan ensimmäinen evankelinen jumalanpalvelus ja jonka luterilaisuuden sankari Ruotsin kuningas Kustaa II Aadolf oli kolmikymmenvuotisessa sodassa uudelleen palauttanut luterilaisten haltuun. Jaakobin kirkosta tuli kirkkoriidan aikana suorastaan maan uskonpuhdistuksen symboli. Luovutus päätös nostatti suuren hälyn myös Euroopan muiden luterilaisten kirkkojen piirissä. Naapurimaan Viron luterilaiset kirkkopäivät kiiruhtivat esittämään asian johdosta julkisen paheksuntansa.⁸ Saksassa asiaa puitiin niin evankelisten

6 Kahle 1982, 142–146.

7 Kirkestriden i Lettland. Nogle Oplysninger af Karl Duzmans, Lettlands Chargé d’Affaires i Stockholm, 2–4. Liitteenä kirjeessä Legation de Lettonie, Helsinki 25.9.1923 Gummerukselle. JG HYK; *Fbl* 33/18.8. 1923; *Holm* 1923, 64; *Sundkler* 1968, 285; *Kahle* 1982, 17, 57, 103.

8 *Kmaa* 49/3.7.1923 Kirkkoriita Latviassa; *Kirkko ja Kansa* 1923, 45–47; *Brunau* 1922, 118–121; *Holm* 1923, 64; *Kahle* 1982, 144–146.

kirkkojen kuin diasporatyötä tekevän Gustav-Adolf-Vereinin taholla. Saksalaisten kannalta asian teki erityisen tärkeäksi se, että kirkko oli ollut Riian saksankielisen seurakunnan käytössä; päätöksessä nähtiin loukkaus Latvian saksalaisväestöä kohtaan.⁹

Aivan erityisesti Pyhän Jaakobin kirkon omistusasia askarrutti ruotsalaisia, joille muisto Kustaa II Aadolfin sankariteoista oli lähes pyhä. Söderblom lähetti heti kiistan alkuvaiheessa Kustaa II Aadolfin muotokuvan ripustettavaksi Jaakobin kirkon seinälle aloittaen samalla Ruotsin Latvian-lähettilään neuvoa noudattaen kansainvälisen kirkollisen painostuskampanjan luovutus päätöksen murtamiseksi.¹⁰ Söderblomin aktiivisuus Latvian kirkkoriidassa selittyy osittain hänen ekumeenisista tavoitteistaan. Tukiessaan Latvian kirkkoa Söderblom tiesi vahvistavansa Pohjola-Baltian luterilaista kirkkoblokkia. Samalla hän toimi Latvian saksalaisväestön hyväksi, mikä puolestaan edisti suhdetta Saksan kirkkoihin. Jaakobin kirkolla oli Söderblomille symboliarvoa myös siksi, että hän oli siinä vihkinyt vuonna 1922 virkaansa Latvian ensimmäisen piispan Karl Irben, jolle hän oli innokkaasti ajamassa arkkipiispan arvoa. Ei ollut lainkaan suotavaa, että Jaakobin kirkkoa alkaisi luterilaisen arkkipiispan asemesta isännöidä katolinen arkkipiispa. Katolisen puolen mielipiteitä Söderblom ei enää ottanut huomioon, sillä hän oli jo kadottanut toivonsa Rooman mukaantulosta ekumeeniseen työhön.¹¹

Söderblom otti Latvian kirkkoriitaan lehdistössä jyrkän kannan. Vaikka hänen arvostelunsa suuntautui selvemmin Latvian hallitusta kuin katolista kirkkoa vastaan, se vauhditti samalla Ruotsin kirkossa virinnyttä antikatolista ilmapiiriä ja vastasi esimerkiksi Protestanttisen puolustusliiton kannattajien tarkoituksia. Söderblomin aloitteesta laadittiin protestikirjelmä, joka puuttui Jaakobin kirkon luovut-

9 *Evangelischer Pressedienst* 26/27.6.1923 Die Vergewaltigung der Evangelischen in Riga, 29/18.7.1923 Kirchlicher Bolshevismus in Lettland; *Geißler* 1923, 83–84; *Rendtorff* 1923, 14; *Kahle* 1982, 145–146.

10 Söderblom Dickinsonille 11.4.1923. EZA 51 E II d 1; *Sundkler* 1968, 284–285.

11 *Sundkler* 1968, 286; *Kahle* 1982, 92–93, 142–144; *Kerner* 1983, 66, 96–97.

tamisen ohella Riian ortodoksisen Alekseis kirkon luovuttamiseen katolisille. Protestilla oli siten varsin ekumeeninen yleisilme. Svenska Kyrkans Diakonistytrelsen johdolla toteutetussa kampanjassa protestin tueksi saatiin yli 1400 seurakuntaa sekä joukko muita yhteisöjä, yhteensä yli 228 000 nimeä.¹²

Söderblom yritti Latvian kirkkoriidan alkuvaiheissa saada World Alliance -järjestön mukaan aktioonsa. Asia oli esillä huhtikuussa 1923 järjestetyssä WA:n toimeenpanevan komitean kokouksessa. Maailmanrauhan kysymyksiin keskittyvä World Alliance ei kuitenkaan tuntenut halua antikataliseen mielenilmaukseen. Kokous päättyi ylimalkaiseen julkilausumaan, jonka mukaan kirkkoilta ei tullut riistää niille kuuluvaa omaisuutta, koska se häiritsi liennytystä ja kirkkojen välisiä suhteita. WA:n varovaisuutta Rooman kirkon suhteen lisäsi se, että järjestö oli itse juuri aikeissa tarjota katolisille yhteistyötä. Ilmeisesti katolisten kanssa parhaillaan oppikeskusteluja käyvän Englannin kirkon edustajien toivomuksesta WA:n johtokunta sai valtuudet kutsua epävirallisia katolisia tarkkailijoita jo seuraavaan kokoukseen. Puolan luterilainen piispa Paul Blau arvioi vähän tämän jälkeen, että WA:een oli syntynyt Canterbury-Rooma -akseli.¹³ Söderblomin Latvian kirkkoriidassa valitsema jyrkkä linja ei näin ollen löytänyt vastakaikua anglikaanien hallitsemasta WA:sta. Kirkkojen välisen myötätunnon antajaksi jäivät lähinnä luterilaiset kirkot ja erityisesti luterilainen Pohjola.

12 Bengt Jonzon Gummerukselle 2.8.1923. JG HYK; *Holm* 1923, 64–65; *Kahle* 1982, 92–93, 142–144; *Brodd* 1982, 135–139.

13 Minutes of the Management Committee hold at Zurich April 13 to 16, 1923, § 14, 17 ja 39. Kirjeessä Dickinson Hjeltille 8.5.1923. AH HYK; *WA 1925d*, 33; Blau Siegmund-Schultzele 1.3.1924 & Siegmund-Schultze Blaulle 20.3.1924. EZA 51 D XIV b; *Kmaa* 30/24.4.1923; *Fbl* 17/26.4.1923.

2. Suomen kirkko yhtyy Pohjolan antikataliseen kuoroon

a. Suhde Vatikaaniin probleema Suomessakin

Suomessa oli pelko katolisuuden ekspansiosta 1920-luvun edetessä tasaisesti kasvanut. Kehitystä vauhdittivat ulkomaista, yleensä saksalaista alkuperää olevat propaganda-iskut. Katolisuuden noususta varoitti suomalaisia esimerkiksi kevättalvella 1923 Kristillisen ylioppilassliiton kutsusta Suomessa käynyt saksalainen professori Karl Girgensohn, jonka yleisöluennot saivat osakseen runsaan julkisen huomion.¹ Teemaa käsitteli julkisuudessa myös Helsingin saksalaisen seurakunnan pastori Friedrich Israel.² Erityyisen affektiivisia antikatalisia kannanottoja kantautui Ruotsista. Teologinen Aikakauskirja julkaisi keväällä 1923 upsalaalaisen dogmatiikan dosentin G. H. Ljunggrenin Rooman kirkon ekspansiota käsitelleen artikkelin. Sen mukaan Rooman kirkolla oli tarjottavana väsyneelle maailmalle ainoastaan ”tunnelmaa ja romanttista mystiikkaa”. Kirkon suuret epäkohdat, esimerkiksi anekäytäntö, toimivat kirjoittajan käsityksen mukaan kuitenkin viime kädessä katolisuuden vastaisesti: ”totuus” oli protestanttien puolella.³ Helsingin katolisen seurakunnan kirkkoherra Johannes van Gijssel laati Ljunggrenille pahastuneen vastineen.⁴

1 *Kmaa* 9/2.2.1923 Huomattavia ulkomaalaisia vieraita Suomeen; *HS* 76/19.3., 77/20.3. ja 79/22.3.1923; *G. G. Rosenqvist* 1923, 83–85, 87.

2 Israel piti aiheesta kohua herättäneen esitelmän sekä esitteli Teologisessa Aikakauskirjassa Heinrich Hermelinkin teoksen ”Katholizismus und Protestantismus in der Gegenwart”. Zur 125 Jahrfeier Liebe zur Gustav-Adolf-Stiftung in Finnland. Friedrich Ostarihildin (ent. Israel) painamaton artikkeli 23.4.1950. Akti 334/Finnland GAWA; *Israel* 1923, 225–227.

3 *Ljunggren* 1923, 132–142. Kirjoitus oli julkaistu ruotsalaisissa päivälehdissä *Svenska Dagbladet* ja *Göteborgs handels- och sjöfartstidning*issä. TA:n mukaan kirjoitus oli Suomessa julkaistu *Nya Tidning*issä ja suomenkielisenä päivälehti *Karjalassa*. *TA* 1923, 132.

4 *Van Gijssel* 1923, 142–146.

Suomi oli näin vuoteen 1923 mennessä valppaasti mukana Euroopan yleisprotestanttisessa katolisuuden vastaisessa aallossa, mikä heijastui myös päivälehtiin.⁵ Tieto Protestanttisen puolustusliiton syntymisestä saavutti Suomen niin ikään jo kesällä 1923. Totuttuun tapaan tieto kulki Ruotsin kautta. Liiton ruotsalainen keulakuva Magnus Pfannenstill pyysi Gummerukselta jo ennen liiton perustamiskokousta selvitystä uuskatolisuuden esiinmarssista Suomessa. Sittemmin hän valisti Gummerusta liiton toimintaperiaatteista houkutellessaan samalla suomalaisia jäsenyyteen, tässä vaiheessa kuitenkin ilman tulosta.⁶

Suomalaisten antikatalisia mielipiteitä vauhditti Latvian kirkkoriita, jonka vaiheita seurattiin Suomen kirkossa alusta pitäen tiiviisti. Mielenkiinnolle oli poliittisia edellytyksiä: Suomea ja Latviaa yhdisti ns. reunavaltioasema suhteessa Neuvostoliittoon.⁷ Suomen ja Latvian kirkkojen välinen vuorovaikutus oli vilkastunut samaan tahtiin kuin poliittinen lähentyminen. Suomen kirkon virallinen edustaja oli esimerkiksi osallistunut Latvian kirkon ensimmäiseen piispanvihkimykseen vuonna 1922,⁸ ja Helsingin yliopiston ja Riian yliopiston teologiset tiedekunnat aloittelivat kirkkohistorian professori Martti Ruuthin johdolla tutkimusyhteistyötä.⁹

Suomalais-latvialaista kirkollista vuorovaikutusta edisti ekumeeninen liike, jonka merkeissä Jaakko Gummerus oli ystävystynyt Latvian piispojen Karl Irben ja Peter Harald Poelchaun kanssa.¹⁰ Maaliskuussa 1923 Gummerus tapasi Irben Ruotsin kirkon yleisessä kokouksessa, jossa kirkkoriita oli runsaasti esillä. Irbe poikkesi samalla matkalla myös Suomessa, jolloin piispat tapasivat toisensa ainakin

5 Esim. *HS* 235/30.8.1923 Ruotsissa ryhdytään toimintaan katolista propagandaa vastaan.

6 Pfannenstill Gummerukselle 9.5. ja 7.6.1923. JG HYK.

7 M. Jääskeläinen 1973, 118–122.

8 Bischof ... in *Lettland* Irbe Johanssonille 2.3.1922 sekä Irben ja Poelchaun kutsukirje piispanvihkimykseen Johanssonille s.d. [1922]. GJ HYK; Irbe ja Poelchau Ruuthille 24.7.1922, Irbe Ruuthille 10.1.1923. MR; *Lauha* 1990, 337.

9 Ruuth Gummerukselle 27.7.1922, JG HYK; *Kmaa* 96/12.12.1922; Prof. K. Kundzins 7.10. ja Poelchau 6.6.1924 Ruuthille. MR.

10 *Lauha* 1990, 233.

Latvian suurlähetystön Irben kunniaksi järjestämällä vastaanotolla.¹¹ Piispa Poelchau lähetti puolestaan Gummerukselle kirkkoriitaa koskevia kirjoituksia ja valokuvia, joiden hän toivoi leviävän julkisuuteen.¹² Gummerukselle itselleen antikatoliset korostukset olivat tuttuja jo Evankelisen allianssin kautta, ja hän päätyi saamansa informaation pohjalta nopeasti käsitykseen, jonka mukaan Latvian kirkkoriita oli nimenomaan seurausta katolisuuden ekspansioista.¹³

Suomen kirkolla oli näin Gummeruksen kautta suora yhteys Latvian kirkon johtoon. Tietoa Latvian tapahtumista kulkeutui Suomeen myös Ruotsin kirkon kautta,¹⁴ ja Söderblomin kannanotoista peräisin oleva termi ”kirkkoryöstö” (kyrkoroven) vakiintui nopeasti suomalaiseen terminologiaan.¹⁵ Ruotsin mallin innoittamana syntyi Suomen kirkossa Latvian kirkkoa kohtaan pienimuotoinen spontaani myötätunnonilmaus, jonka laativat elokuun 12. päivänä Helsingin pitäjässä vietetyn nuoriso- ja seurakuntajuhlan osanottajat. Latvian piispoille osoitetun kirjelmän allekirjoittajiin kuului viisi pappia, joista tunnetuin oli Församlingsbladetin toimittaja Valdemar Holmqvist.¹⁶

11 Latvian lähettiläs Charles Zarine Gummerukselle 17.2.1923. JG HYK; *Kmaa* 18/6.3. ja 20/13.3.1923; *Fbl* 7/15.2. ja 11/15.3.1923; *US* 91/22.4.1923 Riian luterilaisen Jacobin-kirkon luovuttaminen; *Holm* 1923, 55–56; *Kerner* 1983, 103.

12 Poelchau Gummerukselle 29.5.1923. JG HYK; *Kmaa* 49/3.7.1923 Kirkkoriita Latviassa; *Kirkko ja Kansa* 1923, 45–47.

13 ”Meistä oli kiinnostavaa saada tietää, miten tarmokkaaseen hyökkäykseen Rooma on Teilläkin käynyt.” Poelchau Gummerukselle 29.6.1923. JG HYK.

14 Svenska kyrkans diakonistyrelsen johtajan Bengt Jonzonin mukaan arkkipiispa oli kehottanut pitämään Gummeruksen ajan tasalla. Jonzon Gummerukselle 2.8.1923. JG HYK.

15 *Kmaa* 49/3.7.1923 Kirkkoriita Latviassa. Luterilainen kirkko kauppavälineenä; *Fbl* 33/16.8.1923 Lettlands evangeliska folkkyrkas kamp för religionsfrihet och rättfärdighet. Rikssvenskt meningsyttrande; *Kirkko ja Kansa* 1923, 45–47.

16 Muut olivat Inkoon kappalainen Paul Danielsson, Sipoon papit Knut Wirén ja Th. Sederqvist sekä Helsingin pitäjän kirkkoherra O. Weckström; kaikki Helsingin lähistön ruotsinkielisiä pappeja. *Fbl* 33/16.8.1923 Lettlands evangeliska folkkyrkas kamp för religionsfrihet och rättfärdighet. Finländskt sympatiuttalande.

b. Tilanne kulminoituu kardinaali van Rossumin vierailuun

Latvian kirkkoriidan ohella toinen Pohjolassa antikatalista mielialaa nostattanut tapahtuma oli roomalaiskatolisen kardinaalin Wilhelm (Willem) van Rossumin kesällä 1923 tekemä Skandinavian vierailu, jonka yhteydessä hän asetti virkaansa Suomen katolisen vikariaatin ensimmäisen piispan J. M. Buckxin. Elokuun 12.–18. päiviin ajoittunut Suomen osuus sisälsi vierailut Turussa, Helsingissä ja Viipurissa. Van Rossum kävi lisäksi presidentti Ståhlbergin vastaanotolla.¹⁷

Van Rossumin eli, juhla-aatetuksen värin mukaisesti, ”Punaisen kardinaalin” Islantiin saakka ulottunutta vierailua ympäröi Pohjolas-
sa suuri julkinen kohu. Van Rossum oli katolisen kirkon propaganda-
kongregaation päällikkö, ja luterilaiset kirkot olivat vieraaseen näh-
den joko pidättyviä tai selvän kielteisiä. Ruotsin kirkossa arveltiin
vierailun liittyvän paavi Pius XI:n joulukuussa 1922 antamaan ensim-
mäiseen ensyklikaan, joka kehotti katolisia toimimaan kaikilla yksi-
tyisen ja julkisen elämän alueilla¹⁸. Paavillisen käskyn katsottiin tu-
kevan vastauskonpuhdistuksen ajatuksia ja metodeja.¹⁹

Kardinaalin näyttävät esiintymiset kiinnostivat kuitenkin alusta
pitäen suurta yleisöä ja tiedotusvälineitä sekä muissa pohjoismaissa
että Suomessa. Suomalaisista päivälehdistä Hufvudstadsbladet osoitti
sekä vierailua että Buckxin piispanvihkimystä kohtaan avoiminta
myönteisyyttä. Lehden päätoimittaja Amos Anderson oli Suomen
näkyvimpiä katolisuuden suosijoita, ja hän toimi käytännössä yhtenä
kardinaalin kutsujista ja isännistä²⁰. Lehden mukaan suomalaiseen
kirkolliseen elämään kaivattiin katolisen kirkon mallin mukaista tun-
nelmallisuutta ja uskonnolliseen ilmapiiriin uskonnonvapauslain

17 Steinby 1979, 186–189; Vuorela 1989, 91–92, 111, 114–118, 121; Haranen 1989, 76.

18 Jarlot 1973, 64–68.

19 Svenska Dagbladet 207/3.8.1923 Pressfronter; Holm 1923, 63–65; Wislöff 1971, 276; Steinby 1979, 185–186; Reijonen 1980, 268; Vuorela 1989, 117–119; Østnor 1990, 49–50.

20 Steinby 1979, 186–189; 1982, 403–407, 419–421; Vuorela 1989, 118, 141; Haranen 1989, 76–77, 80.

edellyttämää suvaitsevaisuutta ja vapaamielisyyttä.²¹ Myös Helsingin Sanomat osoitti vierailulle runsaasti huomiota.²² Päivälehdistä erityisesti Uusi Suomi tuomitsi sen sijaan kaiken ”katolisuuden reklaamin”. Ennakkoluulonsa lehti saattoi perustaa tietoon, jonka mukaan Hollannin lehdissä oli jo ollut mainintoja katolisuuden voittokulusta muun muassa Suomessa.²³

Kirkollinen lehdistö seurasi tarkasti van Rossumin Pohjolan kiertuetta. Församlingsbladetin linja oli asiallisen pidättyvä. Lehti raportoi kuitenkin samaan aikaan myös Riian kirkkoriidan ja van Rossumin vierailun Ruotsin kirkossa herättämistä kielteisistä reaktioista.²⁴ Suomenkielisistä lehdistä Herättäjä pelkäsi puolestaan jo ennakkoon, että van Rossumin vierailu piispanvihkimyksineen tehostaisi liikaa katolisen kirkon vaikutusta Suomessa. Lehden kirjoituksissa katolisuus näyttäytyi Suomen luterilaiselle kirkolle todellisena uhkana, joka tuli määritetysti torjua.²⁵ Herättäjän – eli Kareksen – suhde uuteen piispaan oli niin ikään nihkeä. Sen jälkeen, kun viimeinen katolinen piispa oli vuonna 1522 hukkunut, ei Suomea enää olisi tarvinnut katolisella piispalla ”onnellistuttaa”, lehti kirjoitti.²⁶

Kotimaa keskitti paheksuntansa katolisen kirkon laillistamattomaan asemaan sekä vähätteli Suomen katolisten seurakuntien uskon-

21 *Hbl* 217/12.8.1923 Kardinal van Rossums besök i Finland; *Hbl* 219/14.8.1923 Monsignore Buckx om Finland & Kardinal van Rossums besök i Norden; *Fbl* 220/15.8.1923 Kardinal van Rossum i Helsingfors; *Hbl* 221/16.8.1923 Den katolska biskopen vigdes i går till sitt ämbete; *Haranen* 1989, 80–81.

22 *HS* 158/13.5.1923 Katolisen kirkkoruhtinaan vierailu; *HS* 218/13.8.1923 Kardinaali van Rossum saapunut Suomeen; *HS* 219/14.8.1923 Kardinaali van Rossum Viipurissa.

23 *US* 171/29.7.1923; *Hbl* 221/16.8.1923 Den romersk-katolska kyrkan och Finland; *Steinby* 1979, 189; *Haranen* 1989, 78–80.

24 *Fbl* 23/7.6., *Fbl* 31/2.8.1923 Katolsk kardinal till Finland; *Fbl* 32/9.8.1923 Rom diskuterar; *Fbl* 35/30.8.1923 Sveriges kyrka och Rom.

25 *Hjä* 23/8.6.1923 Suomen roomalaiskatolinen kirkko saanut uuden piispan; *Hjä* 31/3.8.1923 Vaeltaja: Tien ohesta tempomia. Katoolisen kirkkoruhtinaan matka; *Hjä* 32/10.8.1923 Vaeltaja: Tien ohesta tempomia. Katolisuuden vaara; *Hjä* 33/17.8.1923 Kirkkomme ja paavius & Katolilaisuus lähestymässä maataamme; *Steinby* 1979, 188; *Haranen* 1989, 81–82.

26 *Hjä* 34/24.8.1923 Mitä on roomalaiskatolisuus.

topoliittista merkitystä. Koska pääosa maan vähäisestä katolisesta väestöstä sitäpaitsi oli ulkomaalaisia, ei kirkkokuntaa voinut rinnastaa esimerkiksi maan toiseen kansankirkkoon, ortodoksiseen kirkkoon, lehti arvioi. Uuden Suomen tavoin Kotimaa paheksui eri tahoilla ounastelemaansa katolisuuden markkinointia.²⁷ Lehti arvosteli pääkirjoituksessaan myös luterilaisen puolen liian myönteistä suhtautumista ja esimerkiksi van Rossumille Maarian kirkossa järjestettyä vastaanottoa ja kirkon koristelemista. ”Paavillisen kirkon propagandatoiminnan ylijohantajalle” vieraanvaraisuutta osoittanut Maarian vanha kirkkoherra I. M. Tallgren joutui asian johdosta ikävään valoon.²⁸

Kotimaakin otti antikatolisuutensa tueksi Latvian kirkollisen tilanteen varoittaen sen valossa Rooman kirkon vaarallisuudesta pienelle luterilaiselle maalle ja sen kirkolle.

Se surullinen ja räikeä näyte paavillisen kirkon häikäilemättömästä vallanhimosta ja siekailemattomasta politiikasta, minkä paavillisen kirkon menettely Latviassa tarjoaa, kun se poliittista asemaa hyväkseen käyttäen on saanut Latvian hallituksen alistumaan ”kirkonryöstöön” Riiasa, on vakavasti varoitettava muistutus meille, mitä siltä taholta saattaa odottaa, kun vain ”sovelias” hetki on tullut.²⁹

Suomalaista antikatolista mielialaa täydensi syksyllä 1923 tieto niistä ongelmista, joita Suomen lähetysseuran Afrikan työssä esiintyi. Suomalaisten lähetysalueelle Ambomaalle oli syyskesällä 1923 ilmaantunut katolisia lähetysaarnajia valmistelemaan oman toimintansa käynnistämistä. Kilpailutilanteen uhka huolestutti SLS:n johtoa, ja asiaa kommentoitiin pahastuneesti kirkollisissa lehdissä.³⁰ Vaikka vä-

27 *Kmaa* 60/10.8.1923 Paavillinen kirkko luterilaisessa Suomessa.

28 *Kmaa* 63/21.8.1923.

29 *Kmaa* 60/10.8.1923 Paavillinen kirkko luterilaisessa Suomessa. Riian kirkkoriidasta kirjoitti myös Människovännen, *Mv* 23/7.6.1923 ja *Församlingsbladet*, *Fbl* 31/2.8. ja 38/20.9.1923 Jacobikyrkan i Riga; *Holm* 1923, 64–65.

30 Suomen Lähetysneuvoston ptk 13.9.1923 § 4 ja 18.9.1923 §§ 1–4. *SLSA VA*; *Kmaa* 61/14.8 ja 67/9.9.1923; *Hjä* 45/9.11.1923; *Fbl* 38/20.9.1923; *Paasio* 1923, 159–161.

likohtaus tällä erää päättyi katolisten vetäytymiseen, sitä pidettiin lisätodisteena katolisesta ekspansiosta.³¹

Katolisuuden pelko välähti esiin myös uuden kirkollisen lehden *Kirkon ja Kansan* näytenumerossa. Kirjoittaja *Auspex* muistutti, että roomalaiskatolisen kirkon laillistamaton asema edellytti suomalaisilta valppautta, jottei Vatikaani pääsisi tekemään Suomen valtion kanssa Latvian mallin mukaista konkordaattia.³² Varautunut mieliala katolisen kirkon tulevaa hyökkäystä kohtaan oli näin alkanut levitä Suomen kirkossa, ja kirkko oli etsiytyvässä taistelusemiin.

c. Latvia-vetoisuus jää vaille vaikutusta

Van Rossumin ollessa Suomessa tapahtui Latvian kirkkoriidassa uusi käänne, jonka ennakoitiin entisestään heikentävän luterilaisten asemaa. Latvian hallitus ilmoitti kirkollisia omistussuhteita koskevasta kansanäänestyksestä. Jaakobin kirkon menettäminen näytti poliittisen intrigoinnin vuoksi väistämättömältä. Tämä johti uuteen ruotsalaisten käynnistämään protestiin. Hanke oli nyt kansainvälinen, sillä allekirjoittajiksi kerättiin eri maiden johtavia luterilaisia piispoja.³³

Söderblom kääntyi asiassa elokuun puolivälissä Suomen kirkon primaksen Gustaf Johanssonin puoleen ja toimitti tälle julkilausumaluonnoksen³⁴. Latvian tasavallan hallitukselle osoitettu vetoisuus-

31 SLS:n johtokunnan ptk 7.12.1923 § 14. SLSA Cbb VA; *Kmaa* 96/14.12.1923 Katoliset poistuneet Suomen lähetysmaalta Afrikasta; *LS* 1924, 5; *Peltola* 1958, 199, 203; *Kemppainen* 1991, 21.

32 *Kirkko ja Kansa* 1923, 4, 45–47.

33 *Holm* 1923, 64–65; *Sundkler* 1968, 284–285.

34 Jaakko Gummerus oli tutustunut asiakirjaan Eisenachin luterilaisessa maailmankonventissa, jolloin oli piispa Irben pyynnöstä järjestetty pohjoismaisten osanottajien Latvia-aiheinen erillisneuvottelu. Gummeruksella oli siten ollut tilaisuus vaikuttaa ennalta kirjeen sisältöön. Latvia-neuvottelusta Söderblom Gummerukselle 11.8.1923. JG HYK. LMK kokoontui 19.–26.8.1923. Säilynyt kirjekonsepti Latvian hallitukselle on ilman lähetekirjettä Gummeruksen ekumeenisten asiapapereiden joukossa. ”Till Republiken Latvias Regering” 17.8.1923. JG 4B/6 (ekumeeninen toiminta) HYK.

luonnos oli sivun mittainen. Latvian tapahtumiin viitaten siinä tuomittiin kirkkorakennusten siirtäminen yhdeltä kirkkokunnalta toiselle kirkkokunnalle ilman edellisen suostumusta. Tällainen toiminta ei ollut uskonnonvapauden periaatteiden mukaista, ja se häiritsi sekä eri tunnustuskuntien välistä keskinäistä luottamusta että Kristuksen kirkon suhdetta maalliseen esivaltaan. Allekirjoittaneet pyysivät tästä syystä, ettei Latvian hallitus toteuttaisi Jaakobin ja Aleksein kirkkojen luovuttamista katolisille. Vetoomuksessa korostettiin vielä sitä, ettei tarkoituksena ollut sekaantua Latvian poliittisiin oloihin, joiden hyväksi hallitus epäilemättä vastuuntuntoisesti ponnisteli.³⁵

Söderblomin lähettämä julkilausumaluonnos tyydytti sinänsä Johanssonia. Hänen mielestään olisi kuitenkin ollut eduksi, jos muotoilu olisi ollut loppuosaltaan positiivisempi. Edelleen Johansson olisi toivonut julkilausuman esittämistä latinankielisenä. Vastauskirjeessään Söderblomille hän lupautui kuitenkin ilman muuta vetoomuksen allekirjoittajaksi, joten Suomen kirkko tuli julkilausumaan mukaan koko arvovallallaan.³⁶

Johanssonin Söderblomille asian johdosta lähettämä kirje kuvasti tuotumusta Riian tapahtumien, ”kirkkoryöstön”, johdosta. Johansson ei viitannut kirjeessään kuitenkaan katolisen kirkon ekspansioyrityksiin, vaan nimesi syylliseksi Latvian sosialistihallituksen. ”Aika on kriittinen. Kirkonvastainen virtaus on vahva”, hän totesi käyttäen päiväkirjassa usein toistuvaa ilmaisua. Johanssonin käsitys ajan hengestä oli yleensäkin pessimistinen ja apokalyptisesti väritynyt, ja tässä yhteydessä hän piti nimenomaan Latvian hallitusta kirkonvastaisten voimien – joihin Johanssonin ajattelussa etenkin sosialismi kuului – edistäjänä³⁷. Johansson ei edes uskonut, että hallitus toimittaisi saamansa vetoomuksen eteenpäin. Siksi tuli yksi kopio lähettää suoraan piispa Irbelle, hän huolehti.³⁸

35 *Kmaa* 65/28.8.1923 ja *Hjä* 35/31.8.1923 Euroopan luterilaisten piispojen esittämä vastalause.

36 Johansson Söderblomille 18.8.1923. NSS UUB.

37 Johanssonin pvk 28.10.1921, 17.5.1923, 26.7.1923. YA HYK. Ks. myös *Kena* 1979, 110–111, 188, 191–192.

38 Johansson Söderblomille 18.8.1923. NSS UUB.

Lopullisen vetoomuksen allekirjoittivat Johanssonin ja Söderblomin lisäksi Tanskan kirkosta Själlannin piispa Harald Ostenfeld, Norjan kirkosta Oslon piispaksi vuonna 1922 Jens Tandbergin tilalle tullut Johan Lunde, Viron kirkosta piispa Jakob Kukk, Puolasta ylisuperintendentti Julius Bursche, Tšekkoslovakiasta piispa Samuel Zoch ja Unkarin kirkosta Budapestin piispa Alexander Raffay.³⁹

Useimmat allekirjoittajat olivat kirkkojenvälisessä työssä mukana olevia Söderblomin vanhoja yhteistyökumppaneita. Poikkeuksen muodosti uusi Oslon piispa Johan Lunde. Vastikään toimitetussa piispanvaalissa hän ollut Norjan kirkon teologisesti konservatiivisen siiven pääehdokas, eikä häntä näin ollen voi lähtökohdiltaan pitää Söderblomin hengenheimolaisena⁴⁰. Vetoomuksen allekirjoittamisesta päätellen Lunde näyttäisi kuitenkin päättäneen jatkaa edeltäjänsä Tandbergin harjoittamaa pohjoismaisen kirkollisen yhteistyön linjaa. Toinen uusi nimi oli vuonna 1922 Slovakian evankelisen kirkon piispaksi valittu Zoch⁴¹, joka oli Euroopan luterilaisuuden sisäisissä aselemissä jo osoittautunut Söderblomin linjan kannattajaksi.

Vetoomuksessa ei esiintynyt ainoatakaan Saksan tai Yhdysvaltojen luterilaisuuden merkkihahmoa, vaikka heidän allekirjoitustensa hankkiminen olisi ollut mahdollista Eisenachin kokouksessa. Mukana oli sen sijaan esimerkiksi Unkarin edustaja. Nimiä kootessa lienee ratkaissut kirkkopoliittinen tarkoituksenmukaisuus: adressin tuli olla Söderblomin johtaman avarasti ymmärretyn Pohjola-Baltian kirkkoblokin voimannäyte ja korostaa hänen asemaansa luterilaisessa yhteistyössä. Oman kultuksensa Söderblomin toiminnalle Baltiassa antoi se, että hänen oli mahdollista nähdä jatkavan itsensä Kustaa II:n Aadolfin työtä Pohjolan uskonnonvapauden puolesta. Toimintaa ar-

39 Söderblom & muut presidentti Tschakstelle/To the Right Honorable Government of Latvia s.d. Liitteenä kirjeessä Söderblom Dickinsonille 9.9.1923. EZA 51 E II d 1; *Kmaa* 65/28.8.1923 & *Hjä* 35/31.8.1923 Euroopan luterilaisten piispojen esittämä vastalause.

40 Söderblom Lundelle 10.3.1923. Ek. Saml. UUB. *Kerner* 1983, 101–102; *Södergren* 1923, 103; *Wisłöff* 1971, 245–247.

41 Zoch oli Irben ja Kukkin tavoin toivonut virkaanasettajakseen nimenomaan Söderblomia, mutta tämä ei ollut päässyt tilaisuuteen. *Sundkler* 1968, 290–291; *Kerner* 1983, 66, 183.

vioineen saksalaiskirjoittajan mukaan Latvia-aktion tuloksena olisi ilmeisesti Pohjolan kirkkojen entistä tiiviimpi yhteenliittymä.⁴²

Aktion yleisekumeeninen tähtäyspiste näkyi vetoomuksen allekirjoittajakunnan määrittämisessä. Luonnosvaiheessa nimiluetteloa edelsi määritys ”Pohjolan evangelisen kristikunnan palvelijat” (tjänare inom Nordens evangeliska kristenhet), lopullisessa versiossa sen sijaan ekumeenisesti väritetty ”evangelisen kristikunnan palvelijat”.⁴³ Tätä ei ainakaan Johansson tiennyt allekirjoittamishetkellä. Jo toisen kerran oli Söderblomin organisoima adressi muuttunut Johanssonin allekirjoituksen jälkeen hänen kannaltaan ei-toivottuun suuntaan.⁴⁴

Vetoomukseen ilmaantui myös sellaisia lisäyksiä, joiden voisi olettaa tyydyttäneen Johanssonia. Tällainen oli esimerkiksi sanonta, jossa allekirjoittajat kiittivät Jumalaa Latvian vapaudesta ja toivottivat menestystä Latvian veljeskansalle. Alun pitäen kiivasta sanamuotoa koristeltiin myös muutamien diplomaattisin sanakääntein.⁴⁵ Tässä muodossa vetoomus lähetettiin elokuun 26. päivänä sähköpostina Kööpenhaminasta Riikaan, ja samalla se julkistettiin.⁴⁶

Julkisilla tai yksityisillä ulkomaisilla vetoomuksilla sen enempää kuin Latviassa syksyllä 1923 järjestetyllä mielipidetiedustellullaakaan ei ollut vaikutusta Latvian kirkollisiin oloihin.⁴⁷ Latvian hallitus piti kirkkopoliittisen linjansa ja siirsi Pyhän Jaakobin kirkon katoliselle kirkolle. Keväällä 1924 toimitettiin kirkon juhlallinen uudelleenvih-

42 Näin *Evangelischer Pressedienst* 28/11.7.1923 *Zusammenschluß des nordischen Protestantismus?*

43 Till Republiken Latvias Regering 17.8.1923. Konsepti. JG 4b/6 Ekumeeninen toiminta HYK. Vrt. sanamuoto *Kmaa* 65/28.8.1923 Euroopan luterilaisten piispojen vastalause Riian kirkkoryöstön johdosta.

44 Ensimmäisestä kerrasta vuodelta 1914 *Lauha* 1990, 70.

45 *Kmaa* 65/28.8.1923 Euroopan luterilaisten piispojen vastalause Riian kirkkoryöstön johdosta.

46 Söderblom & muut presidentti Tschakstelle/To the Right Honorable Government of Latvia s.d. Liitteenä kirjeessä Söderblom Dickinsonille 9.9.1923. EZA 51 E II d 1; *Kmaa* 65/28.8.1923 & *Hjä* 35/31.8.1923 Euroopan luterilaisten piispojen esittämä vastalause.

47 Mielipidetiedustelusta tai ”kansanäänestyksestä” *Holm* 1923, 64–65. Ks. myös *Fbl* 37/13.9.1923 Jakobikyrkan i Riga. Folkomröstningens resultat, *Fbl* 38/20.9.1923 Jacobikyrkan i Riga.

kiminen katoliseksi katedraaliksi. Uutta katolista arkkipiispaa Antoonius Springowitschia ryhdyttiin nimittämään Riian piispaksi. Kustaa II Aadolfin kuva oli tällöin jo saanut väistyä kirkon seinältä.⁴⁸

Suomessa piispojen vetoisuus saavutti sekä kirkollisten lehtien että päivälehtien huomion ja hyväksynnän.⁴⁹ Vastaavasti oli pettymys latteasta lopputuloksesta suuri. Gummerus sai tietoa kirkkoriidan loppuvaiheista Latvian Suomen-lähettilään lähettämästä muistiosta, jonka Latvian Ruotsin-lähettiläs Karl Duzmans oli laatinut vastauksena kirkkojen reaktioihin. Muistion mukaan kaikinainen protestointi oli turhaa. Latvian hallitus oli kirkkoriidassa pyrkinyt pelkästään tasapuolisuuteen, eikä syytöksiin Rooman kirkon suosimisesta ollut ai-
hetta. Hallituksen toimia uskonnollisissa asioissa säätelivät ”valtio-
viisaus ja uskonnollinen toleranssi”.⁵⁰

Latvian evankelis-luterilaisen kirkon kolmas synodi eli kirkollis-
kokous kokoontui joulukuussa 1923 Riassa ja esitti kiitoksensa kai-
kille niille, jotka olivat eri tavoin tukeneet Latvian kirkkoa kirkkori-
idan aikana.⁵¹ Mielialat Latvian kirkossa olivat tappion vuoksi apeat.
Kirkkoa repivät myös sisäiset kansallisuusriidat, joissa oli samalla
kyse myös kirkkojenvälisen työn asemasta. Karl Irben johtama ja
Söderblomin tukema lätiläinen siipi oli saksalaista ryhmittymää
kiinnostuneempi ekumeenisesta työstä.⁵² Lätiläisen siiven vaikutus-
valta oli suurempi, ja Latvian kirkolliskokous päättyi vuoden 1923
lopulla tarjoamaan Irbelle Söderblomin toivomaa arkkipiispan arvoa.
Sovinnollinen Irbe kuitenkin kieltäytyi. Muodolliseksi syyksi hän

48 *Kmaa* 63/21.8.1923 ”Punaisen paavin” vierailun johdosta; *Kmaa* 11/8.2.1924 Latvian kirkollisesta elämästä; *Fbl* 22/28.5.1924 Pavekyrkan och dess propaganda; *Holm* 1924, 60; *Kahle* 1982, 93; *Sundkler* 1968, 285.

49 *Kmaa* 65/28.8.1923 ja *Hjä* 35/31.8.1923 Euroopan luterilaisten piispojen esittämä vastalause; *HS* 233/28.8.1923 Luterilaisten piispain vastalause; *US* 196/28.8.1923 Seitsemän luterilaisen piispan vastalause.

50 Legation de Lettonie, Helsinki 25.9.1923 Gummerukselle, liitteenä muistio Kirkestriden i Lettland. Nogle Oplysninger af Karl Duzmans, Lettlands Chargé d’Affaires i Stockholm. JG HYK.

51 *Kmaa* 11/8.2.1924 Latvian kirkollisesta elämästä.

52 Irben hyvistä Ruotsin-suhteista todisti esimerkiksi ruotsin kielen opiskelu. *Holm* 1923, 55.

esitti nimenomaan Jaakobin kirkon menetyksen aiheuttaman tappio-mielialan, jonka yhteyteen uudet arvonimet eivät sopineet.⁵³

Epäonnistumisesta huolimatta Latvia-aktio ei jäänyt vaille vaikutusta Itämeren ympäristön luterilaisten kirkkojen elämään. Yhdessä samanaikaisen van Rossumin pohjoismaiden vierailun kanssa se vahvisti niiden piirissä jo aiemmin kyteneitä antikatolisia asenteita. Selvimmin mielialojen jyrkkeneminen näkyi Ruotsin kirkossa, jonka pappisliitto päätti liittyä Protestanttisen puolustusliiton jäseneksi. Pappisliiton alaisuuteen perustettiin samalla Pfannenstillin johtama antipropagandajaosto, jonka tehtäväksi tuli auttaa pappeja havaitsemaan ja varomaan katolisoivia tendenssejä. Pappisliitto jaostoineen ulotti aktiviteettinsa myös naapurimaihin. Pitkälti juuri Ruotsin kirkon pappisliiton ansiosta lisääntyi Protestanttisen puolustusliiton tarkoitusperiä koskeva kirjoittelu myös suomalaisessa kirkollisessa lehdistössä.⁵⁴

d. Reunavaltiot politiikka suomalaisen antikatolisuuden jarru?

Suomen kirkko oli arkkipiispaa myöten antanut panoksensa Pohjolan antikatoliseen aktiviteettiin. Ruotsin kirkon myötävaikutuksella oli myös Euroopan tärkein antikatolinen järjestö Protestanttinen puolustusliitto tullut Suomessa tunnetuksi. Vuonna 1924 Suomen kirkon molemmat pappisliitot saivat Ruotsin kirkon pappisliitolta Magnus Pfannenstillin allekirjoittaman katolisesta propagandatyöstä varoittavan kirjeen ja kehotuksen liittyä Puolustusliittoon. Näin pitkälle eivät suomalaiset pappisliitot kuitenkaan halunneet seurata ruotsalaisen veljesjärjestön ja useiden muiden luterilaisten järjestöjen esimerkkiä.

53 *Kmaa* 11/8.2.1924 Latvian kirkollisesta elämästä; *Kahle* 1982, 91–93. Arkkipiispanimitys otettiin Latviassa käyttöön vasta Irben ajan jälkeen vuonna 1932. *Kahle* 1982, 93–94.

54 *Fbl* 27/3.7.1924; *Mv* 29/17.7.1924 Mot katolska propagandan; *Hjä* 31/1.8.1924 Luterilaisuuden vaaroja; *Wadensjö* 1972, 144–148; *Brodd* 1982, 135–136.

Suomenkielisen pappisliiton keskustoimikunta päätti kirjelmän johdosta ainoastaan "seurata asiaa" yhdessä maan ruotsinkielisen pappisliiton kanssa.⁵⁵

Maan kiihkeästä katolisuudenvastaisesta mielialasta huolimatta suomalaiset pappisliitot jättäytyivät näin varovaisesti Euroopan tärkeimmän antikatalisen järjestön ulkopuolelle. Vastaavanlainen varovaisuus oli näkynyt suhtautumisessa Riian kirkkoriitaan, vaikka myötätunto Latvian luterilaista kirkkoa ja katkeruus Roomaa kohtaan oli ollut ehdotonta. Arkkipiispan osalta varovaisuus saattoi ainakin osittain perustua näkemykseen, jonka mukaan kirkon tuli olla mahdollisimman epäpoliittinen ja keskittyä hengellisen tehtävän hoitamiseen.⁵⁶

Kirkon varovaisuutta kyseisissä ratkaisuissa olisi kuitenkin virhe pitää pelkästään pyrkimyksenä epäpoliittisuuteen. Päin vastoin sen voi toisaalta olettaa pohjautuvan mitä huolellisimpaan ulkopoliittiseen tilannearvioon. Suhde roomalaiskatolisuuteen ei näet Suomen reunavaltioaseman vuoksi ollut 1920-luvun alkuvuosina ulkopoliittisesti yhdentekevä asia. Vielä vuonna 1923 maa tasapainoili Skandinavian ja Baltian välillä kehittellen suhteita myös katoliseen Puolaan, joka oli yksi reunavaltioista⁵⁷. Tällä kaikella saattoi olla vaikutusta sekä Latvian kirkkoriitaa että Protestanttista puolustusliittoa koskeviin kirkollisiin ratkaisuihin. Ruotsin kirkon mallin mukainen vetoamus, joka olisi arvostellut Latvian hallituksen katolismielisiä uskontopoliittisia ratkaisuja, olisi esimerkiksi saatanut vaurioittaa Suomen ja Latvian suhteita ja häiritä myös suhdetta katoliseen Puolaan.⁵⁸ – Ruotsin kirkon edustajilla ei ollut vastaavaa syytä erityiseen ulkopoliittiseen varovaisuuteen, koska Ruotsin suhteet Ranskan liittolaiseen Puolaan olivat viileät. Ruotsi ei myöskään

55 Pappisliiton keskustoimikunnan ptk 27.11.1924 § 5 ja 3.1.1925 § 7. PA KHL; *Wadensjö* 1972 148–149.

56 Tämä ilmeni esimerkiksi Ruhrin adressihankkeen yhteydessä, ks. s. 150–153.

57 *Schauman* 1962, 140–141. Ks. myös s. 33 ja 60.

58 Hallituksen puolalaissuuntauksesta vuonna 1923 *Kalela* 1971, 148–154; *M. Jääskeläinen* 1973, 121–122; *Paasivirta* 1984, 264–265; *Kalénautio* 1985, 88–90, 94–95.

tukenut reunavaltioiden yhteistyötä.⁵⁹

Puolan intressien huomioonottamiseen kirkossa viittaa episodi, joka oli vähällä saada Suomen kirkon kesken vuoden 1923 kiihkeintä antikatalista polemiikka vetoamaan roomalaiskatolisten piispojen puolesta. Kyse oli Neuvostoliitossa riehuvista uskontovainoista, joiden kohteeksi olivat ensimmäisenä joutuneet ortodoksiset piispat ja papit. Vuonna 1923 maailmaa ja erityisesti katolisia maita kuohutti tieto, jonka mukaan myös roomalaiskatoliset piispat olivat saaneet teloitustuomioita.⁶⁰ Monet kirkot vetosivat asiassa neuvosto-hallitukseen.⁶¹ Tässä vaiheessa Suomen Puolan-lähettiläs kutsui Jaakko Gummeruksen neuvotteluun, jonka tarkoituksena oli saada Suomen kirkko esittämään useiden muiden läntisten kirkkojen mallin mukainen vastalause katolisten piispojen saamien tuomioiden johdosta. Gummeruksen ohella neuvotteluun osallistui joitakin poliitikkoja sekä parhailaan Suomen-vierailulla ollut World Alliance -johtaja Alexander Ramsay. Gummerus selosti käydyt keskustelut jälkikäteen kirjeitse arkkipiispa Johanssonille.

Kirjeessään Gummerus kertoi Johanssonille vastustaneensa aluksi lähettilään ehdotusta sillä perusteella, ettei Suomen kirkko ollut laatinut julkilausumaa myöskään ortodoksipiispojen vainojen johdosta. Tähän olivat neuvottelukumppanit todenneet, että puute tulikin korjata samassa yhteydessä. Muutoin maailmalla kenties luultaisiin Suomen kirkon olevan vahingoniloinen Venäjän kirkon – Suomen entisten sortajien liittolaisen! – vaikeuksien vuoksi. Informaatio vakuutti Gummeruksen, ja hän suositteli Johanssonille katolisten ja ortodoksisten piispojen vainoja koskevan julkilausuman laatimista. Suomen

59 *Tingsten* 1949, 55–58; *Kalela* 1971, 70–72, 120–122, 267–268.

60 Ortodoksisten ja katolisten piispojen vainoista *Curtiss* 1953, 65–67, 87, 132–134, 163–166; *Jarlot* 1973, 55–57. Teema oli runsaasti esillä myös Suomen lehdissä. *HS* 83/27.3.1923 Venäjän oikeudenkäynti katolisia pappeja vastaan; *HS* 84/28.3.1923 Venäjän roomalais-katolisen kirkon arkkipiispa tuomittu kuolemaan; *HS* 85/29.3.1923 Katolisten pappien tuomiot Venäjällä; *Hbl* 93/8.4.1923 Rättsproceduren mot de katoska andliga i Moskva; *Hbl* 106/21.4.1923 Processen mot patriarken Tichon, *Hbl* 87/1.4., 89/4.4. ja 91/6.4.1923.

61 Esimerkiksi Englannin kirkko oli organisoinut sekä omia että kirkkoyhdistäviä vetoamuksia. *Bell* 1935/1952, 1067–1086.

piispojen lisäksi allekirjoittajiksi tuli pyytää Viron ja Latvian luterilaisia piispoja. Nimien keruun voisi hoitaa Ramsay, joka oli juuri lähdössä Baltian maihin, hän kaavaili.⁶²

Gummerus näyttää ryhtyneen vetoomuksen suosittelijaksi pääasiassa samoista humanitaarisista ja ekumeenisista motiiveista, jotka olivat synnyttäneet muut kansainväliset vetoomukset. Lisäkannustimena saattoi olla Gummerukselle jo vuosia ominainen ja Suomen kirkossa muutoinkin yleinen Neuvostoliiton ja kommunismin vastaisuus. Gummeruksen yritystä saada kirkko liikkeelle katolisten piispojen puolesta voi kuitenkin tarkastella myös Suomea ja Puolaa yhdistävien reunavaltioetujen näkökulmasta. Häneltä ei voinut jäädä huomaamatta, että Puolan-lähettilään tavoitteena oli nimenomaan kirkastaa piispallisen vetoomuksen kautta Puolassa vallitsevaa Suomi-kuvaa.

Arkkipiispa ei asettunut vetoomuksen kannalle. Oli viisaampaa, että asiassa tyydyttiin hiljaiseen esirukoukseen vainottujen puolesta, hän ilmoitti vastauksenaan Gummerukselle. Johansson perusteli kantansa toisaalta sillä, että vetoomus saattaisi heikentää entisestään vainottujen asemaa. Bolševikit vain tehostaisivat vainoaan ”meille kiusaksi”, hän ennakoï. Toisaalta vetoomuksesta saattaisi koitua vahinkoa myös Suomelle. Kristinuskon ja kirkon ohella Venäjän bolševismi näet vihasi Johanssonin analyysin mukaan suomalaisia ja valmisti Suomen valloittamista.⁶³ Perusteluissa yhtyivät kansallinen etu, kommunismin pelko ja periaatteellinen vastahakoisuus poliittis-sävyisiin kannanottoihin Johanssonille tyypillisellä tavalla.

Vetoomus, jolla olisi Puolassa voinut olla poliittista PR-merkitystä Suomelle, jäi arkkipiispan asenteen vuoksi laatimatta. Pelkkä aloite on kuitenkin yksi osoitus kirkon johdon päivänpoliittisista ja nimenomaan reunavaltiopoliittisista kytkennöistä.

Reunavaltioasema vaikutti suomalaiseen poliittiseen ilmastoon ja

62 Gummerus Johanssonille 30.3.1923. GJ HYK. Ramsayn matkasuunnitelmasta myös *Hbl* 90/5.4.1923 Dr. Alexander Ramsays besök. Vår gäst avreste i dag över Hangö till Reval.

63 ”Venäjän bolševismi vihaa kristinuskkoa, vihaa kirkkoa ja se vihaa meitä. Rajalla se valmistelee Suomen valloittamista.” Johansson Gummerukselle 1.4.1923. JG HYK.

samalla piilevästi myös kirkolliseen tilannearvioon yli 1920-luvun puolivälin. Reunavaltioiden väliset ulkoministerikokoukset, joihin Suomikin osallistui, päättyivät vasta vuonna 1927, ja vasta tällöin voi reunavaltiosuuntauksen Puola-kytkentöineen katsoa tulleen lopullisesti haudatuksi. Kirkollisen reunavaltiotietoisuuden tiliin voinee laskea sen, että suomalaiset pappisliitot liittyivät antikatolisen Protestanttisen puolustusliiton jäseniksi nimenomaan vuonna 1927.⁶⁴

3. Antikatolisuus varjostamaan anglikaanisuhteita ja ekumeenisia pyrintöjä

a. Keskustelu *successio apostolica*sta Porvoon piispanvihkimyksen yhteydessä

Latvian kirkkoriita ja kardinaali van Rossumin vierailu olivat syventäneet Pohjoismaissa katolisuudenvastaisia mielialoja ja häirinneet luterilaisten kirkkojen ja Vatikaanin suhteita. Kirkkojenvälisen työn etenemiseen tällä ei sinänsä ollut suoraa vaikutusta, sillä katolinen kirkko pysytteli lähes kaiken organisoidun kirkkojenvälisen toiminnan ja erityisesti ekumeenisten järjestöjen ulkopuolella. Lisääntyvä antikatolisuus johti kuitenkin käytännössä häiriöihin pohjoismaiden ekumeenisissa kehityksessä. Syynä tähän oli se, että luterilaisella taholla ryhdyttiin aiempaa kriittisemmäksi protestanttikunnan sisällä havaittavia ns. katolisoivia ilmiöitä kohtaan. Huomio kiintyi tällöin nimenomaan anglikaanisen kirkon ekumenian reunaehtona pitämään *successio apostolica*an.

Aivan van Rossumin vierailun aikoihin käynnistyi myös Suomessa keskustelu *successio apostolica*sta. Sen avasi *Församlingsbladetin*

64 Heinonen 1969, 61–62. Reunavaltiosuuntauksen päättymisestä Tannerin hallituksen aikana M. Jääskeläinen 1973, 121–122; Jutikkala 1977, 158–159.

toimittaja Valdemar Holmqvist, joka 9.8.1923 asettui pääkirjoituksessaan *Vem skall inviga den svenska biskopen?* varauksetta kannattamaan succession palauttamista Suomen kirkkoon edessä olevan Porvoon piispanvihkimyksen yhteydessä. Holmqvistin mielestä Suomessa ei kyllin arvostettu menneisyyttä ja traditioita ja eikä ymmärretty ilmiöitä, jotka poikkesivat omista ahtaista kuvioista. Tämä oli hänen mukaansa ominaista jopa kirkkojenvälisen työn harrastajille. Oli aika huomata, että kansainväliset yhteydet ja niiden osana kirkkojenvälinen työ olivat Suomen kansalle välttämättömyys:

Ja kuitenkin juuri meidän asemessamme olevan kansan tulisi pitää ikkuna auki maailmaan, ottaa vaarin ja harjoittaa kansainvälisiä yhteyksiä, ei ainoastaan yksityisten ihmisten välisenä ilmiönä, vaan myös kirkkojenvälisenä. Tässä suhteessa on vielä paljon tehtävää. Tuskin edes ne kirkossamme, jotka jossain määrin ovat yrittäneet seurata kirkkojenvälisten vilkkaiden yhteyspyrkimysten kehittymistä aavistavat, millainen voiman lisäys tätä kautta voitaisiin saavuttaa.¹

Näkemyks, jonka mukaan kirkkojenvälinen työ oli hyödyllistä sekä kirkolle että koko kansalle, ei ollut sinänsä uusi. Uutta Holmqvistin kirjoituksessa oli sen sijaan se, että hän uskoi nimenomaan succession palauttamisen tarjoavan uutta ”voiman lisäystä”.

Holmqvist esitteli kirjoituksessaan Lambeth-konferenssin tuoretta julkilausumaa, jonka mukaan kirkkojenvälisen yhteyden tuli rakentua yhteiselle piispuuskäsitykselle². Hän muistutti myös siitä, että Ruotsin kirkko oli kyennyt succession jatkumisen pohjalta vastikään solmimaan ehtoollisyhteyden Englannin kirkon kanssa. Nämä esimerkit riittivät hänestä osoittamaan, että successio oli syytä palauttaa myös Suomen kirkkoon. Käytännössä tämä kävisi päinsä siten, että Por-

1 *Fbl* 32/9.8.1923.

2 Kyse oli joko vuoden 1920 Lambeth-kokouksen hyväksymästä vetoamuksesta ”An Appeal to All Christian People” tai asiakirjasta Church Unity, joka oli syntynyt vuonna 1922 Englannin kirkon ja vapaakirkkojen neuvottelujen yhteydessä ja jossa vuoden 1920 asiakirjan korostukset toistuivat. *Garbett* 1947, 246–248; *Gaßmann* 1964, 214–217; *Hastings* 1986, 97–99.

voon piispanvihkimykseen osallistuisi ruotsalainen piispa, esimerkiksi Nathan Söderblom tai J. A. Eklund.³

Ajatus succession palauttamisesta ei ollut sinänsä uusi: se oli käynyt 1910-luvulla muun muassa arkkipiispa Johanssonin ja piispa J. R. Koskimiehen mielessä.⁴ Myös Lontoossa merimiespappina toiminut Sigfrid Sirenus oli jo vuonna 1912 leikkillisesti suositellut opettajalleen Jaakko Gummerukselle succession palauttamista Suomen kirkkoon heti, kun tästä tulisi piispa.⁵ Gummeruksen oma mielenkiinto oli kuitenkin tässä vaiheessa kohdistunut pikemminkin Englannin vapaakirkkoihin, ja hän oli tuntenut anglikaanien virkakäsitykset vieraiksi.⁶ Vielä jyrkempää näkemystä oli edustanut dogmatiikan tutkija Antti J. Pietilä, joka oli vuoden 1913 Vartijassa nimennyt successio apostolican yksiselitteisesti ”katoliseksi aineeksi anglikaanisen kirkon muotomenoissa”.⁷ Kokonaisuudessaan 1910-luvun successio-keskustelu oli ollut laimeaa.

Holmqvistin elokuussa 1923 julkaisema kirjoitus, joka ilmestyi myös Hufvudstadsbladetissa,⁸ aiheutti sen sijaan melkoista hälyä. Successiossa oli kiistatta kyse katoliselta ajalta peräisin olevasta kirkollisesta traditiosta, ja tämä vei väistämättä lukijoiden ajatukset van Rossumin vierailuun ja katolisuuden väitettyyn ekspansioon. Holmqvistin ekumenian ja koko kansan edun nimissä tekemä ehdotus succession palauttamisesta Suomen kirkkoon Porvoon piispanvihkimyk-

3 *Fbl* 32/9.8.1923.

4 Koskimiehen pvk 16.11.1914. JRK HYK. Johansson vieraili Englannissa vuonna 1912 suomalaisen merimieskirkon vihkimistilaisuudessa. *Alanen* 1947, 422; *Kares* 1952, 140–141; *Kansanaho* 1983, 109–111.

5 ”Ankkuriketju on katkennut ... Kun sinä tulet piispaksi, niin solmia se uudelleen.” Sirenus Gummerukselle 12.9.1912. JG HYK. Vastaavia ajatuksia oli Gummerukselle esittänyt Liverpoolissa toiminut merimiespappi Eliel Sjöblom. Sjöblom Gummerukselle 22.2.1916. JG HYK. Sireniuksen anglikaanivaikutteista *Tarkka* 1974, 61–62; *Tiililä* 1972, 107–108; *Veikkola* 1980, 116–118.

6 *Gummerus* 1911, 408–412. Gummerus kävi Englannissa vuosina 1905 ja 1910–1911. *Veikkola* 1980, 115.

7 *Pietilä* 1913, 164; *Vja* 1913, 270–271; *Tiililä* 1972, 107–108.

8 *Hbl* 216/11.8.1923. Holmqvist teki molemmissa lehdissä kirjoitukseen pienen asiatäydennyksen, joka ei muuttanut itse perusväitettä. *Fbl* 33/16.8.1923 ja *Hbl* 217/12.8.1923.

sen yhteydessä nostatti keskustelun, jonka sisältö oli torjuva ja kauhistunut. Ensimmäisenä asiaa kommentoi Hufvudstadsbladetin palstoilla V. T. Rosenqvist, joka halusi tietää, edustiko Holmqvistin kannanotto Församlingsbladetin toimituksen virallista näkemystä.⁹ Toimitus sanoutui vastineessaan irti kiistelystä pääkirjoituksesta¹⁰, ja Holmqvist jäi yksin puolustamaan ehdotustaan.

Ehdotuksen teologinen arviointi tapahtui Kotimaan palstoilla, ja siitä vastasi suomalaisen World Alliance -osaston sihteeri Aleksi Lehtonen, jota Holmqvistin huomautus suomalaisten ekumeenikkohen asenteista oli selvästi loukannut. Lehtosen laaja artikkeli "Successio apostolica eli apostolisen jatkuvaisuuden merkitys kirkollisten yhteyspyrkimysten kannalta" julkaistiin 17.8.1923 Kotimaan pääkirjoituksena. Siinä hän asettui vastustamaan successio apostolican palauttamista Suomen kirkkoon. Lehtosen kielteinen kanta ilmeni jo avauksesta:

Tarkoitukseni on ... osoittaa, ettei kirkollisten yhteyspyrkimysten nykyiseltä kannalta katsoen ole syytä niitten evankelisten kirkkokuntien, joilla ei ole "successio apostolicaa", ruveta sitä itselleen yhteyden edistämisen takia hankkimaan.¹¹

Teesinsä perusteluksi Lehtonen kuvasi Englannin kirkon piirissä käytyä keskustelua, josta Kotimaakin vastikään oli raportoinut¹². Hänen mukaansa vain anglikaanien anglokatolinen siipi piti successiota ekumeenisen yhteyden edellytyksenä. Sen sijaan kirkon matala- ja lavea-kirkolliset ryhmittymät olivat valmiit yhteyteen esimerkiksi maan vapaakirkollisten kanssa ilman successiota. Muualla maailmassa anglokatolisten vaatimuksia paheksuttiin, sillä ne halvensivat toisten kirkkojen virkakäsitystä. Olikin ilmeistä ja toivottavaa, etteivät toiset

9 Hbl 219/14.8.1923 Ännu några ord i biskopsfrågan.

10 Hbl 220/15.8.1923 Svar till prof. V. T. Rosenqvist. Myös Holmqvist itse ilmoitti julkisesti vastaavansa yksin kirjoituksestaan. Fbl 33/16.8.1923.

11 Kmaa 62/17.8.1923.

12 Väinö Kanteleen kirjoitus Kmaa 49/3.7.1923 Elämää ja vapautta Englannin kirkolle.

evankeliset kirkot suostuisi ekumenian nimissä anglokatolisten määräsvaltaan, olivathan nämä itse asissa lähempänä Roomaa ja Konstantinopolia kuin mannermaan ja pohjoismaiden protestanttisia kirkkoja, Lehtonen analysoi.

Lehtonen nosti asian yhteydessä esiin ekumeenisen liikkeen kehitysnäkömät. Apostolisen succession ja virkakysymyksen tarjoamaa yhteyttä todellisempi ja suuriarvoisempi kirkollinen yhteys saavutettiin hänen mukaansa käytännöllisessä yleiskirkollisessa elämässä ja työssä, Life and Work -toiminnassa.¹³ Lausuman voi katsoa kritiitiksi koko ekumeenisen liikkeen opillista linjaa ja siten myös virkakysymysten parissa askaroivaa Faith and Order -työtä kohtaan. Yhdysvaltojen anglikaanisesta eli protestanttis-episkopaalisesta kirkosta käsin johdettu Faith and Order -liike oli alusta pitäen tähdentänyt piispuutta ja ponnistellut muita järjestöjä enemmän myös Rooman kirkon mukaansaamiseksi.¹⁴

Suomen kirkon ulkomaisten yhteyksien kannalta oli Lehtosen lopupäätelmän mukaan tarpeetonta ryhtyä palauttamaan successiota. Paljon tärkeämpää oli edistää Suomen kirkon sisäistä yhtenäisyyttä, vahvistaa yhteyttä lähimpien sisarkirkkojen kanssa ja edetä sitä kautta laajempiin piireihin. Ainoastaan tunne- ja traditiosyistä voitaisiin succession palauttamista hänen mielestään harkita, mutta sen tulisi olla evankelisten kirkkojen yhteinen ratkaisu.¹⁵

Suomalaisessa keskustelussa successio-ajatus kytkeytyi myös tämän jälkeen usein van Rossumin vierailuun ja katolisuuden imuun. Kotimaan mukaan maan päivälehdistökin oli jo havainnut, miten oudosti ristinmerkki, vihkivesi, alttarikynttilät, successio apostolica ja muut siunailumenot olivat alkaneet kiinnostaa ”suomalaista väsynttä taantumusta”.¹⁶ Succession ja muun vanhan tradition suosiminen pyrittiin näin leimaamaan lähinnä yläluokkaiseksi hienosteluksi.

Van Rossumin vierailu ja ilmassa leijuva katolisuuden uhka vai-

13 *Kmaa* 62/17.8.1923.

14 *Karlström* 1947, 75–79.

15 *Kmaa* 62/17.8.1923.

16 *Kmaa* 63/21.8.1923 ”Punaisen paavin” vierailun johdosta. Muutama jälkihuomautus.

keuttivat asiallista keskustelua katolista alkuperää olevan successio apostolican palauttamisesta. Keskustelun avannut Församlingbladet-kin kiiruhti julkaisemaan joukon jyrkkiä katolisuuden vastaisia kirjoituksia ilmiselvästi vain puhdistautuakseen katolisuuden suosijan maineesta.¹⁷

b. Canterburyn arkkipiispan paimenkirje vahvistaa epäluuloja

Katolisuuden vastainen ilmapiiri oli parissa vuodessa saanut valtaansa Pohjolan kirkot ja ajanut ne taisteluasemiin katolista ekspansiota vastaan. Samaan aikaan jatkoi Englannin anglikaaninen kirkko korkean tason neuvotteluja katolisen kirkon edustajien kanssa. Jouluna 1923 julkaisemassaan paimenkirjeessä Canterburyn arkkipiispa lausui käsityksensä kyseisten neuvottelujen kulusta. Paimenkirjeen mukaan Englannin kirkossa toivottiin lähentymistä Rooman kirkon kanssa ”Kristuksen kirkon ykseyden palauttamiseksi”. Konkreettisia tuloksia ei arkkipiispan mielestä kuitenkaan ollut lähiaikoina odotettavissa.¹⁸ Muiden kirkkojen kannalta paimenkirjeessä oli olennaista se, että kirkkojenvälisestä lähentymisestä kiinnostunut Englannin kirkko paljasti virallisesti mielenkiintonsa muiden protestanttisten kirkkojen pelkäämää ja vastustamaa Rooman kirkkoa kohtaan.¹⁹

Erityisesti Englannin vapaakirkoissa, jotka vastikään olivat käyneet lähentymisneuvotteluja anglikaanien kanssa, oltiin pettyneitä Canterburyn arkkipiispan katolisuuslausumiin. Myös oman kirkkonsa sisältä arkkipiispa ja neuvottelijat saivat osakseen julkista arvostelua. Esimerkiksi Durhamin piispa Henson Hensley ja tuomiorovasti W. R. Inge katsoivat neuvottelijoiden edustaneen yksinomaan Englannin kirkon anglokatolista siipeä.²⁰

17 *Fbl* 33/16.8. ja 35/30.8.1923.

18 *Bell* 1935/1952, 1281–1284; 1948, 76; *Tavard* 1964, 131.

19 Blau Siegmund-Schultzele 1.3.1924, Siegmund-Schultze Blaulle 20.3.1924. EZA 51 D XIV b.

20 *Fbl* 3/17.1.1924 Rom och de kyrkliga enhetssträvandena; *Holm* 1924, 59–60; *Bell* 1935/1952, 1284–1299; 1948, 76; *Neill* 1958, 369–370.

Canterburyn arkkipiispan kirje saavutti Pohjolan kirkot kriittisellä hetkellä, keskellä kiivasta antikatolista polemiikkaa, ja Roomaa lähestyvä anglikaaninen kirkko alkoi herättää vakavia epäilyksiä.²¹ Asia nousi pohjoismaissa päivälehtienkin palstoille. Svenska Morgonbladet tempaisi aihetta käsittelevään kriittiseen kirjoitukseensa yksiselitteisen otsikon: Anglikanska kyrkan på glid mot Rom. Lehden mukaan Rooman kirkon anglikaanineuvotteluissa ajama ”kirkon ykseys” todisti vain halusta palauttaa katolisen kirkon muinainen maailmanmahti.²²

Pohjolan ekumeeninen keulakuva Nathan Söderblom kiiruhti esittämään oman maltillisen arvionsa Englannin kirkon Rooman kanssa käymistä lähentymisneuvotteluista. Lehdille antamassaan haastattelussa hän korosti myös sitä, etteivät epäselvät allianssit tai kompromissit kuuluneet hänen omaan ykseysajatteluunsa.²³ Pyöreystään huolimatta lausunnon voi tulkita kritiikiksi Englannin kirkon Vatikaanin kanssa käymiä keskusteluja kohtaan.²⁴

Kriittinen mieliala Vatikaanin ja Canterburyn lähentymistä kohtaan oli leimallinen myös niille katsauksille, joita suomalainen kirkollinen lehdistö asiasta antoi. Anglokatolinen suuntaus ja Rooman vaikutusvallan lisääntyminen Englannin kirkossa eivät vastanneet lehtien mukaan protestantismin periaatteita. Asiaan puuttui huolestuneena Kirkko ja Kansa heti näytenumerossaan.²⁵ Församlingsbladet puolestaan tiesi lisäksi kertoa Rooman kirkon ja ortodoksien välisistä ykseysneuvotteluista, jotka saattoivat johtaa Rooman ja Moskovan väliseen allianssiin.²⁶

Suomalaisille ajatus ortodoksien ja katolisten yhteyspyrkimyksistä oli entuudestaan vastenmielinen. Itä-Karjalan kirkkoliittoasia ei ollut vielä pois päiväjärjestyksestä. Papiston piirissä kierteli sitä koskevia huhuja, joita vahvisti tieto paavin Itä-Karjalan pakolaisille antamasta

21 *Brilioth* 1923, 119–120.

22 *Fbl* 1/3.1.1924 Ur bladen.

23 *Fbl* 3/17.1.1924 Rom och de kyrkliga enhetssträvandena.

24 Söderblomin kriittisestä asenteesta anglikaaneja kohtaan *Sundkler* 1968, 314–315.

25 *Kirkko ja Kansa* 1923, 47.

26 *Fbl* 1/3.1.1924.

rahalahjasta.²⁷ Eniten aikaa tälle teemalle uhrasi katolisuuden ja korkeakirkollisuuden vastaisista mielipiteistään tunnettu Antti J. Pietilä. Hänen uusimmat paljastuskirjoituksensa levisivät Kristillisen sanomalehtitoimiston välityksellä moniin päivälehtiin.²⁸ Yleiseurooppalainen katolisuuden ja anglokatolisuuden vastainen trendi sai näin Suomessa ortodoksikytkennästä paikallisväriä, johon vanhat autonomian loppuvuosien pelot Moskova-johtoisen ortodoksisen kirkon ylivallasta epäilemättä alitajuisesti yhdistyivät.

c. Lehtonen torjuu succession palauttamisen

Ylimalkaisten ja osittain huhuille perustuvien lehtikirjoitusten ohella Suomessa kommentoitiin katolisuus-anglikaanisuus-problematiikkaa ja siihen liittyvää kristittyjen ykseysajattelua myös perusteellisemmin. Aleksi Lehtoselta oli alkanut kehittyä Suomen kirkkoon ruotsalaisen Yngve Briliothin²⁹ kaltainen Englannin kirkollisten olojen asiantuntija, Sireniuksen ja Gummeruksen seuraaja. Teologinen Aikakauskirja julkaisi talvella 1923–1924 hänen kolmiosaisen kirjoitus-sarjansa Katsaus Englannin kirkkoon. Lehtonen pitäytyi kirjoituksissaan anglikaanisen kirkon oloihin, koska hänen mielestään Englannista Suomeen saapuneet kirkolliset vaikutteet olivat liian usein tulleet vapaakirkkojen kautta ja itse The Church of England oli ollut vieroksuttu. Perusteellisella esittelyllään Lehtonen pyrki lähentämään nimenomaan Suomen ja Englannin kirkon keskinäisiä suhteita. Esikuvana hän mainitsi useita kertoja Ruotsin ja Englannin kirkkojen väliset suhteet ehtoollisyhteyksineen. Suomen kirkon ulkosuhteiden pääsuunnan tuli kuitenkin olla naapurimaiden ja Saksan luterilaisissa kirkoissa, hän tähdensi jo heti alussa.³⁰

Englannin kirkon eri suuntauksia esitellessään Lehtonen osoitti

27 Sormunen Lehtoselle 20.5.1924. AL VA; Vuorela 1989, 220–221; Haranen 1989, 86–88.

28 Kmaa 31/29.4.1924; Setälä 1970, 99–100, 103; Haranen 1989, 87–88.

29 Briliothin Englannin-harrastuksesta Sundkler 1968, 317; Rosenberg 1992, 53–55, 59.

30 Lehtonen 1923, 215–218.

sekä asiantuntemusta että tasapuolisuutta. Hän löysi merkittäviä kirkollisia vaikuttajahahmoja ja myönteisiä kehityskulkuja niin anglokatolisuudesta eli korkeakirkollisuudesta, evangelikalisuudesta eli matalakirkollisuudesta kuin moderni- eli laveakirkollisuudestakin. Hän valitteli kuitenkin jo heti kirjoitussarjansa alussa sitä, että ”roomalaismieliset ritualistit” olivat saaneet määräysvaltaa anglokatolisuuden piirissä ja samalla koko Englannin kirkossa.³¹

Tässä yhteydessä Lehtonen käsitteli jälleen *successio apostolicaa* ja vapaaakirkkoneuvotteluja. Hänen mielestään tradition jatkuvuus ja piispuus olivat merkityksellisiä asioita ja *successio*-opissa oli jotakin ”selvää, suoraviivaista ja kouraantuntuvaa”. Lehtonen kertoi myös ihailevansa Englannin piispojen määrätietoista tapaa johtaa kirkkoa auktoriteetteja kaipaavassa ajassa ja yhteiskunnallisessa tilanteessa. Myönteisenä ilmiönä Lehtonen piti myös Englannin kirkon kiinnostusta ekumeenista työtä kohtaan. Vapaakirkkojen kanssa käydyissä neuvotteluissa esitetty vaatimus *succession* palauttamisesta ekumeenisen yhteistyön edellytyksenä oli hänestä kuitenkin yhä aiheeton.³²

Kirjoitussarja jatkui kevättälvella 1924, jolloin Canterburyn arkkipiispan paimenkirje oli ehtinyt tulla maailmalla tunnetuksi. Tämä näkyi Lehtosen tekstissä jyrkkenenemisenä anglokatolisuuteen ja virkakysymykseen päin. Sarjan viimeisessä osassa hän analysoi Englannin kirkon Vatikaanin kanssa käymiä lähentymisneuvotteluja ja Canterburyn arkkipiispan paimenkirjettä. Lehtonen arvosteli terävästi roomalaiskatolisuuteen kallistuvaa anglokatolista suuntausta, mutta puolusti kuitenkin itsensä arkkipiispan toimintaa. Hänen viakseen saattoi laskea vain sen, että väärät, katolismieliset miehet oli päästetty neuvottelemaan Vatikaanin kanssa, Lehtonen arveli. Hän kiisti myös väitteen, jonka mukaan Englannin kirkko oli vaarassa lipua paavin yliherruuden alle. Tämän estäisi aina vahva englantilainen kansallistunto, Lehtonen painotti viitaten tuomiorovasti Ingen asiassa antamiin tuoreisiin lausuntoihin.³³

31 Lehtonen 1923, 275–286.

32 Lehtonen 1923, 220–223.

33 Lehtonen 1924, 14–18.

Keväällä 1924 Lehtonen teki Englantiin pari kuukautta kestäneen opintomatkan, jonka aikana hän tutki anglikaanista pappiskoulustusta. Matkansa jälkeen hän palasi successio-teemaan julkisuudessa vielä kerran. Kotimaalle antamassaan haastattelussa hän pahoitteli jälleen anglokatolisten asennetta ekumeeniseen lähentymiseen. Esimerkiksi Englannin anglikaanisen kirkon ja vapaakirkkojen väliset yhteysneuvottelut takeltelivat, koska Roomaa ja Konstantinopolia lähellä olevat anglokatoliset vaativat uutta pappisvihkimystä successio apostolican palauttamiseksi. Anglokatoliset paheksuivat Lehtosen tietojen mukaan jopa Ruotsin kirkon kanssa solmittua ehtoollisyhteyttä. Anglokatolinen suunta sai Lehtosen jyrkän tuomion. Kyse oli lahkolaisista, jotka pitäytyivät muodollisiin ja ulkonaisiin seikkoihin, jäljittelivät keskiaikaisia hartaustapoja ja joille sana ”protestantti” oli vastenmielinen. Positiivisena havaintona Lehtonen saattoi kuitenkin vakuuttaa, että anglokatolinen ryhmä oli Englannin kirkossa vähemmistönä.³⁴

Lehtosen kaikissa kannanotoissa voi havaita tietyn viehtymyksen Englannin kirkkoa kohtaan ja halun lisätä Suomen ja Englannin kirkkojen välistä kanssakäymistä. Konkreettisena esikuvana hän piti vastikään solmittua englantilais-ruotsalaista kirkkoyhteyttä. Lehtosen mielenkiintoa Englannin kirkkoa kohtaan rajoitti kuitenkin huomattavasti epäluuloisuus anglokatolisista ja heidän ehdotonta successiovaatimustaan kohtaan. Kirkkojenvälisen vuorovaikutuksen kannalta olennaista Lehtosen kirjoituksissa oli se, että hän pelkäsi Rooman kirkon uhkaavan muuta protestanttikuntaa välillisesti juuri anglikaanien kautta. Kirkkojenvälisestä harrastuksestaan tunnetun Lehtosen kannanotot lisäsivät kirkon piirissä väistämättä varovaisuutta ja epäluuloisuutta anglikaaneihin nähden.

34 *Kmaa* 49/8.7.1924 Englannin kirkollinen elämä.

d. Anglikaanien arvostelu kirkossa yltyy

Lehtosen ohella myös Jaakko Gummerus otti julkisuudessa kantaa sekä katoliseen ekspansioon että anglikaanisen kirkon Rooman kanssa käymiin ykseysneuvotteluihin. Rooman kirkon vaikutusvallan kiistaton kasvu perustui Gummeruksen suomalaisilla kirkkopäivillä pitämän esitelmän mukaan osittain katolisen kirkon taitavaan johtoon ja uskonnollisiin voimiin, joista protestanteilla oli oppimistakin. Katolisuuden nousun takana oli kuitenkin suurelta osin kielteisiksi tulkittavia tekijöitä: kirkon rikkauden hyväksikäyttö, poliittinen peli, ihmisten orjuuttaminen ja taikauskon suosiminen. Pohjimmiltaan Rooman kirkko oli Gummeruksen mukaan yhä sama kirkko, jota vastaan Luther nousi. Se saattoi yrittää Jaakobin kirkon kaltaista kirkkoryöstöä myös Pohjolan keskiaikaisten kirkkojen kuten Upsalan, Lundin ja Turun tuomiokirkkojen suhteen.

Taistelun kiihtyminen edellytti Gummeruksen mukaan sekä tarkaavaisuutta että protestanttisen yhteisrintaman lujittamista, jonka muodostamiseen Suomen kirkon tuli ottaa osaa. Ongelmia tässä rintamanmuodostuksessa aiheutti kuitenkin Englannin kirkko, joka tunsivat valitettavasti vetoa Rooman suuntaan. Canterburyn arkkipiispan tunnettuun paimenkirjeeseen viitaten Gummerus päätyi anglikaanisen kirkon protestanttisuutta arvioidessaan varsin kielteiseen tulokseen:

Anglikaanisen kirkon luonteeseen kuuluu välittävä, enemmän ja vähemmän epäselvä kanta, se ei tahdokaan olla selvästi protestanttinen. Siellä on paljon niitä, jotka uskonpuhdistuksessa näkevät etupäässä sen valitettavan asian, että sen kautta länsimaisen kristikunnan yhteys rikkoontui, ja sen tähden eivät rakasta siitä puhuakaan ... Sentähden että Englannin kirkossa on tällaisia virtauksia, on kyllä vakava vaara olemassa, että se luistaa siitä keskivälin asemasta, jossa se tähän saakka on ollut, Rooman puolelle suurta rintamaa.³⁵

Myös anglikaanien ja ortodoksien lähentyminen sisälsi Gummeruksen mukaan vaaroja protestantismille. Jos anglikaaninen kirkko nyt

35 Gummerus 1924, 153–157.

liittyisi Roomaan, se vetäisi mukanaan ainakin osan ortodokseista, koska nämä jo muutoinkin olivat alttiita Rooman houkutuksille.

Suomen erityistilanteen vuoksi ja käytyjen kirkkounionineuvottelujen hermistämänä Gummerus oli erityisen torjuva julkisuudessa esiintyneille tiedoille katolisten ja ortodoksien välisistä yhteysneuvotteluista. Suomen kirkolle ei Vatikaanin ja Moskovan liitosta seuraaisi hyvää, sillä silloin antikatolinen taistelu alkaisi väistämättä riehua Suomen maaperällä, hän ennakoi.³⁶

Gummeruksen puheenvuoro osoittaa, että ajankohtainen tilanne oli johtanut myös hänen kohdallaan ekumeenisiin varauksiin. Epäluulot paitsi Rooman kirkkoa myös anglikaanista ja ortodoksista kirkkoa kohtaan painoivat suuntaan, jossa kirkkojenvälinen työ oli toivottavaa ainoastaan yleisprotestanttisena rintamana.

Successio-problematiikan yleispohjoismaisesta mielenkiinnosta todistaa se, että teema oli esillä myös syyskuussa 1924 järjestetyssä pohjoismaisessa piispainkokouksessa, johon Gummerus ja von Bonsdorff osallistuivat Suomen kirkon edustajina. Von Bonsdorffin saaman käsityksen mukaan kokous torjui ajatuksen succession korostamisesta harvinaisen yksimielisesti. Ainoastaan Ruotsin kirkko antoi pieteettisyyistä arvoa sillekin seikalle, että katkeamaton successio apostolica oli sen piirissä ainoana pohjoismaista säilynyt. Von Bonsdorffin oma kanta successio-kysymykseen paljastui tässä yhteydessä yksiselitteisen torjuvaksi: ”Evangelisen tunnustuksen vapautta tulee puolustaa sellaisilta maagisilta käsityksiltä, joiden mukaan jokin erityinen voima siirtyisi vihkimyksessä ordinoijalta ordinoitavalle”, hän totesi painokkaasti.³⁷

Myös muu pohjoismainen piispakunta vaikuttaa pääasiassa vierastaneen successio apostolica -keskeisiä ekumeniapyrkimyksiä. Syntynyt yhteispohjoismainen konsensus vahvisti Suomen kirkossa jo aiemmin muodostunutta käsitystä succession palauttamisen tarpeettomuudesta.

Lisäilykettä antianglikaanisiin asenteisiin merkitsi elokuussa 1924 julkistunut tieto, jonka mukaan anglikaaninen lähetyseura

36 *Gummerus* 1924, 157–162.

37 *Fbl* 39/25.9.1924 & *Mv* 40/2.10.1924 Nordiska biskopsmötet på Vedbygaard.

Society for the Propagation of the Gospel oli ryhtymässä työhön Suomen lähetyssseuran Ambomaan kentällä.³⁸ SLS:n Ambomaan lähetyssalan esimies Reinhold Rautanen ja SLS:n johto yrittivät saada SLS:lle poliittiset takeet yksinoikeudesta alueella tehtävään lähetystyöhön. Lähetyssjohtaja Tarkkasen yritykset vaikuttaa asiassa Lou-nais-Afrikan ensimmäiseen anglikaaniseen piispaan Nelson Welles-ley Fogartyyn ja asianomaiseen lähetyssseuraan jäivät kuitenkin tulok-sitta, sillä poliittiset asetelmat olivat anglikaanien puolella. Kansalli-suudeltaan brittiläiset hallintoviranomaiset eivät enää, toisin kuin katolisten seurojen ollessa kyseessä, osoittaneet ymmärtämystä suo-malaisten vaatimuksille. Heidän mukaansa alueelle sopi hyvin muita-kin lähetyksiä. Suomalaisten pettymystä lisäsi se, että heiltä itseltään kuitenkin evättiin oikeus työn laajentamiseen.³⁹ Suomen kirkko aloiti SLS:n ja kaikkien mahdollisten kirkkojenvälisten kanaviensa kaut-ta mittavat ponnistelut saadakseen anglikaanit väistymään tai ainakin poistaakseen SLS:n omaa työtä koskevat rajoitukset. Vuoden lopulla SLS päätti lähettää lähetyssjohtaja Tarkkasen Afrikkaan tarkastusmat-kalle.⁴⁰ Lehtikirjoitusten sävy todisti, että suhteet anglikaaneihin oli-vat veitsenterällä.⁴¹

38 *LS* 1924, 179–180; *Peltola* 1958, 198–199; *Kemppainen* 1991, 24, 31–32.

39 *Kmaa* 67/9.9.1924 Katolilaiset saapumassa Suomen lähetyssseuran työ-alalle; *Kmaa* 12/13.2.1925 Englannin kirkko tunkeutumassa Suomen Lähetyssseuran työmaalle; *Mv* 42/16.10.1924; *Peltola* 1958, 198–203; *Kemppainen* 1991, 20–32.

40 Tarkkanen Oldhamille 6.9.1924 ja Moreheadille 27.9.1924. SLSA Daa 28 VA; Morehead Tarkkaselle 18.8., 24.9. ja 10.11.1924. SLSA Eaa 35 VA; SLS:n johtokunnan ptk 28.10.1924 § 6 liite 3. SLSA Cbb 29 VA; *Hjä* 45/7.11.1924 Tarkastusmatka Afrikan lähetysskentälle; *Peltola* 1958, 200–202; *Wadensjö* 1971, 203; *Kemppainen* 1991, 32–33.

41 *Kmaa* 8/30.1.1925 Suomalaiset ja anglokatolisen lähetyksen välinen selkkaus Ambomaalla; *Kmaa* 12/13.2.1925 Englannin kirkko tunkeutu-massa Suomen Lähetyssseuran työmaalle; *Fbl* 8/19.2.1925 Spänningen mellan finländsk och engelsk mission i Afrika.

4. Kirkko kiistää julkisesti katolisuuden imun

a. Van Rossumin vierailun jälkipuinti

Suomen kirkossa antikatalinen polemiikki jatkui lähes kahden vuoden ajan. Katolisuuden vastaista mielialaa Suomen kirkossa lisäsi osaltaan tieto siitä, että katoliset lähetystyöntekijät ilmestyivät kesällä 1924 uudelleen suomalaisten Ambomaan työalalle. Seuranneessa räväkässä kirjoittelussa katolisia saarnaajia syytettiin muun muassa pakanoiden lahjomisesta.¹

Suomalaiset ammensivat polemiikkiinsa jälleen aineksia myös yhteispohjoismaisesta antikatalisesta keskustelusta, jossa eräiden pohjoismaisten kulttuuripersoonallisuuksien kääntyminen roomalaiskatoliseen uskoon parhaillaan herätti huomiota. Suurimman julkisen hälyn aiheutti norjalaisen kirjailijan Sigrid Undsetin kääntymys. Ruotsin kirkon piispa kokous julkaisi kannanoton katolista propagandaa vastaan. Myös Ruotsin nuorkirkollisten päälehti *Vår Lösen* omisti pääkirjoitusta myöten runsaasti palstatilaa katolisuuden vaaroille. Teema oli esillä ruotsalaisessa päivälehdissä, ja Lundissa kristillinen ylioppilasliitto järjesti maaliskuun alussa 1924 aihetta koskevan keskustelutilaisuuden, johon osallistui myös roomalaiskatolisen kirkon edustajia. Ruotsissa arveltiin, että erityisen herkkiä katolisuuden imulle olivat ”uskonnollis-esteettiset, eksotiikasta viehättyneet piirit”.²

Tieto ruotsalaiskeskusteluista kantautui Suomeen sekä yksityistä tietä että lehtien välityksellä. Undsetin kääntymystä ihmeteltiin ainakin *Församlingsbladet*issa.³ Sama lehti uhrasi palstatilaa jälleen myös

1 *LS* 1924, 179–180; *Peltola* 1958, 198–199; *Kemppainen* 1991, 24, 31–32.

2 *Melin* 1924, 62–64; *Vår Lösen* 3/1924, 49–51; *Vår Lösen* 4/1924, 94; *Holm* 1924, 56–57; *Wislöff* 1971, 271–272, 276; *Østnor* 1990, 49.

3 *Sormunen Lehtoselle* 15.4.1924. *AL VA*; *Fbl* 13/27.3.1924 Den katolska faran.

Latvian kirkolliselle tilanteelle.⁴ Eikä ruotsalaisista jääty jälkeen myöskään keskustelutilaisuuden järjestämisessä: toukokuussa 1924 E. W. Pakkala alusti Helsingissä papiston veljespiirin kokouksessa aiheesta ”Katolisuuden hyökkäys”.⁵

Suomessa, kuten Ruotsissakin, oli samaan aikaan havaittavissa, että roomalaiskatolinen usko viehätti kosmopoliittista sivistyneistöä ja taiteilijapiirejä. Esimerkiksi kirjailija Olavi Paavolainen tunsikin varhaisessa nuoruudessaan vetoa katolisuuteen, ja Helsingin Sanomien kirjallisuuskriitikko Anna-Maria Tallgren esitteli myönteisesti ranskalaisen kirjallisuuden uutta katolista virtausta samoin kuin esimerkiksi Sigrid Undsetin tuotantoa,⁶ Kulttuuripiirien ulkopuolella ilmiötä pilkattiin usein hienosteluksi. Esimerkiksi maallilaistalouden Suomen Talonpojan pakinoitsija Esko ilmoitti Puumerkeissään, että taipumus katolisuuteen oli ominaista ”jazzaavalle ja muutenkin ajan mukana yrittävälle sivistyneistölle”, jonka mielestä tällä ”syvemmällä” uskontosuunnalla oli ”hartaammat” hengelliset menot.⁷

Pohjoismainen katolisuus-keskustelu sai vuonna 1924 uutta yllykettä van Rossumin matkakertomuksesta ”Die religiöse Lage der Katholiken in den nordischen Ländern”. Katoliselle lukijakunnalle tarkoitettu, ainakin hollannin- ja saksankielisenä ilmestynyt teos kuvasi kardinaalin vierailun käännteitä katolisen kirkon voittokulun näkökulmasta, ja siinä arvioitiin Pohjoismaiden olevan katolisen kirkon otollista lähetysaluetta, joka ehkä piankin kypsänä hedelmänä putoaisi äitikirkon helmaan. Van Rossumin havaintojen mukaan pohjoismaiden kirkoissa oli jo havahduttu huomaamaan, mikä erehdys katolisuudesta äitikirkosta erominen oli ollut, koska sen seurauksena Pohjolasta

4 *Fbl* 5/31.1.1924 Katolicismen på frammarsch i de baltiska staterna ja *Fbl* 7/14.2.1924 De kyrkliga förhållandena i Lettland.

5 Sormunen Lehtoselle 20.5.1924. AL VA. Sormunen ja Lehtonen kuuluivat vuonna 1916 perustettuun teologiseen keskustelupiiriin, ”Maanantaiseuraan”. *Gulén* 1967, 79, 81, 105; *Mäkilä* 1988, 85.

6 *HS* 121/6.5. ja 127/12.5.1923 Sigrid Undset ja hänen uusi suurromaaninsa; *Tallgren* 1917, 51–53, 56; *Kurjensaari* 1975, 174–175. *Mäkinen* 1989, 74–76; *Vuorela* 1989, 141.

7 *Suomen Talonpoika* 13/1925, 12.

löytyi tuskin enää ainoatakaan kristittyä perhettä.⁸ Norjan ja Ruotsin kirkkoissa teksti aiheutti närkästystä. Myös pohjoismainen päivälehti arvosteli Rooman kirkon propagandaa ja valtapolitiikkaa.⁹

Församlingsbladet ja Kotimaa välittivät polemiikin pääsisällön lukijoilleen lietsoen samalla katolisuuden pelkoa. Kotimaan 1.4.1924 julkaiseman pääkirjoituksen mukaan oli varmaa, että Rooman kirkolla oli selvät jesuiittojen oppeihin perustuvat suunnitelmat Pohjoismaihin tehtävää voimaperäistä hyökkäystä varten. Tarkoituksena oli vallata aluksi kansan ylimmät ja alimmat kerrokset ja edetä sitten keskiluokkia kohti, Kotimaa tiesi.¹⁰ Ruotsinkielisellä taholla asiaan suhtauduttiin astetta maltillisemmin. Församlingsbladetin pakinoitsija Laicus eli Artur Eklund totesi, että katolisen kirkon elämässä oli myös esikuvallisia piirteitä kuten vahva auktoriteetti ja aktiivinen uskonnonharjoitus. Laicus pyrki kirjoituksellaan myös korostamaan kirkkojen yhteisiä tehtäviä.¹¹

Erityisen huolella Suomessa luettiin kardinaalin matkakertomuksen Suomea koskevat osat kuten kuvaus kardinaalin käynnistä Maa-rian kirkossa. Se samoin kuin käynti suomalaispastorin kodissa osoittivat van Rossumin mukaan ”kansan tuntevan sympatiaa katolista kirkkoa kohtaan”. Jopa luterilaisen pastorin vanha hurskas vaimo oli katolisen piispa Buckxin käteen tarttuen todennut painokkaasti: ”Tässä on meidän piispa, te olette meidän paimenemme.”¹² Kertomus – olipa se sitten täysin todenpitävä tai ei – herätti kiivaita reaktioita, ja kirkkoherra Tallgren, Turun hiippakunnan pitkäaikainen asessori¹³,

8 Van Rossum 1924, 40–44; Steinby 1979, 189–191; Vuorela 1989, 120; Haranen 1989, 89.

9 Svenska Dagbladet 61/2.3.1924 Roms signatur; Vår Lösen 3/15.3. 1924; Von Engeström 1924, 63–64; Holm 1924, 56–57; Østnor 1990, 49, 423.

10 Fbl 10/5.3.1925 Propagandakardinalen van Rossums stridsskrift än en gång. Hans uttalanden väcka uppmärksamhet även i Norge; Fbl 11/13.3.1924 En märklig artikel. ”Roms signatur”; Kmaa 25/1.4.1924 Katolilaisuuden hyökkäys Pohjoismaihin.

11 Fbl 13/27.3.1924 ”Den katolska faran”.

12 Van Rossum 1924, 39–41; Fbl 50/11.12.1924; Hjä 35/29.8.1924 Suomi katoolisten silmillä nähtynä; Vuorela 1989, 118–120.

13 Vuonna 1850 syntynyt Tallgren oli ollut asessorina vuodet 1897–1921. Kortekangas 1976, 410, 498; Mustakallio 1989, 21–23, 32.

sai vaimoineen maksaa katolisille kirkonmiehille osoittamastaan ystävällisyydestä. Paikkakunnalla toukokuussa 1924 vierailleen pastori Eino Sormusen havaintojen mukaan ”turkulaisuus” eli arkkipiispa Johansson Kareksen avustamana oli ottanut Maarian seurakunnan tiukkaan oikeaoppisuuskontrolliin.¹⁴ Epäluulot vanhaa Tallgrena kohtaan olivat ilmeisen aiheettomat. Maarian aktion takana lieene ollut hänen tyttärensä kirjallisuuskriitikko Anna-Maria Tallgren, jonka myönteinen kanta katoliseen kulttuuriin oli tunnettua; käännynnäistä ei tosin tullut hänestäkään.¹⁵ Todellista näyttöä katolisuuden imusta oli van Rossumin optimismista huolimatta Suomesta ja varsinkin Suomen kirkosta vaikea löytää.

b. Seurakuntajärjestöt Suomen kirkon protestanttisuuden takaajiksi

Suomen kirkossa vuosina 1923–1924 vahvana esiintynyt antikatolinen ilmapiiri kiteytyi vuonna 1924 lopulta kirjalliseksi dokumentiksi. Van Rossumin suurta kohua herättänyt matkakertomus oli jäänyt hiertämään, varsinkin, kun Keski-Euroopasta kuului hämmästyttä siitä, pitikö väite Suomen kirkon lipumisesta katolisuuden helmaan paikkansa. Joulukuussa 1924 molemmat seurakuntatyön keskusjärjestöt ryhtyivät laatimaan julkilausumaa, jossa Suomen kirkon suhde katolisuuteen tehtäisiin kerralla selväksi. Julkilausuma oli tarkoitettu julkaistavaksi kotimaisessa lehdistössä, mutta ennen muuta sen saksankielinen käännös oli tarkoitus saattaa tietäväksi uskonpuhdistuksen emämaassa Saksassa.¹⁶

Julkilausuma hyväksyttiin joulukuussa. Sen allekirjoittajina olivat SKSK:n puolesta Jaakko Gummerus ja Aleksi Lehtonen, FSFF:n puolesta S. W. Roos ja G. O. Rosenqvist. Julkilausumassa lähdettiin liikkeelle van Rossumin matkakirjan virheellisistä tiedoista, jotka

14 Sormunen Lehtoselle 15.4.1924. AL VA.

15 Vuonna 1944 Anna-Maria Tallgren avioitui luterilaisen kirkon arkkipiispan Erkki Kailan kanssa. *Lehtonen* 1947, 656, 669; *Vuorela* 1989, 118–119.

16 *Steinby* 1979, 190–191; *Haranen* 1989, 91–92.

haluttiin Suomen kirkon osalta korjata. Tarkoituksena oli vakuuttaa kaikki Lutherin perinnön vaalijat siitä, ettei Suomen uskonnollisesta tilanteesta tarvinnut huolestua. Julkilausuma puuttui aluksi van Rossumin kiisteltyyn vierailuun. Katoliselle kardinaalille tämän Suomen vierailun aikana osoitettu julkinen huomio oli ollut toisaalta normaalia vieraanvaraisuutta, toisaalta kansanjoukkojen yleistä uteliaisuutta. Kyse ei siten ollut uskonnollisesta harrastuksesta roomalaiskatolista uskontoa kohtaan. Se kardinaalin merkille panema seikka, että korkeat julkisuuden henkilöt ja poliittiset päättäjät olivat halunneet tавata katolisen kirkon edustajia¹⁷, perustui julkilausuman mukaan taas puhtaasti poliittisiin ja kansallisiin näkökohtiin. Kyse oli kiitollisuudesta paavia kohtaan, joka ensimmäisten joukossa tunnusti Suomen itsenäisyyden.

Julkilausuman mukaan Suomen kirkossa ei pidetty uskonpuhdistusta minkään tradition keskeytyksenä vaan keskiaikaisen kristillisen kylvön jatkona. Vanhaa kristillistä perinnettä kohtaan tunnettiin Suomen kirkossa arvostusta, ja tästä syystä olivat eräät vanhat tavat kirkossa säilyneet. Oli kuitenkin virhe tulkita tätä myönteisyydeksi roomalaiskatolisuutta kohtaan tai merkiksi siitä, että suomalaiset olisivat luopumassa luterilaisuudesta. Kaikkiaan Rooman kirkon yritys tehdä propagandaa Suomessa oli julkilausuman mukaan epäoikeutettua puuttumista maan kirkolliseen elämään, ja herättämänsä pahenuksen vuoksi se saattoi suorastaan vahvistaa suomalaisten evankelista tietoisuutta.¹⁸

Vaikkei seurakuntajärjestöjen julkilausumaa voida pitää kirkolliskokouksen päätökseen verrattavana kirkon virallisena kannanottona, se oli ajankohdan kirkollisen tilanteen huomioon ottaen virallisin ja

17 Van Rossumin vierailun ohella tämä tarkoitti roomalaiskatolisen piispa Adrian Diepenin vuonna 1920 tekemä Suomen-vierailu, jonka yhteydessä Diepen kävi silloisen opetusministeri Ingmanin puheilla. Antti J. Pietilä arvosteli Ingmanin toimintaa aikanaan kiivaasti. *Tiililä* 1972, 176, 253. Diepenin matkasta *Setälä* 1967, 174; *Vuorela* 1989, 82, 110–111.

18 SKSK:n johtokunnan ptk 9.12.1924. SKSKA VA; *Fbl* 50/11.12.1924 Finland och katolicismen & Finland och den romerska kyrkan; *Kmaa* 94/12.12.1924 Roomalaiskatolinen kirkko ja Suomi; *Mv* 51/18.12.1924 Finland och den romerska kyrkan; *Haranen* 1989, 91–92.

laajapohjaisin tapa tuoda julki Suomen kirkossa esiintyvät mielialat. Myös Ruotsin kirkon pappisliitto laati vastaavan protestin, kuitenkin vasta suomalaisen vetoomuksen jälkeen.¹⁹

Antikatalisen asennoitumisen tietynlaista organisoitumista Suomen kirkossa kuvastaa julkilausuman ohella se, että Erkki Kailan johtama Pappisliitto solmi vuodesta 1924 alkaen kontaktin Zentralstelle für Kirchliche Hilfsaktionen -järjestöön. Pappisliiton yhteyteen perustettiin erillinen pieni alakomitea, jonka puheenjohtajana oli Kaila ja sihteerinä Artur Malin. Muina jäseninä olivat piispat Koskimies ja von Bonsdorff sekä kolme seurakuntapappia. Varsinaiseksi yhdysmieheksi Zentralstellen suuntaan eli järjestön kansainvälisen komitean jäseneksi nimettiin esittelijäneuvos Yrjö Loimaranta, joka osallistui järjestön kokoukseen ensi kerran keväällä 1925. Työn painopiste oli avustusten lähettämisessä Euroopan hädänalaisille evankelis-luterilaisille seurakunnille. Varojen keruu tapahtui muun muassa kirkkokolehtien välityksellä.²⁰

Mainitun komitean työn voi katsoa täydentäneen osaltaan muuta Suomen kirkon harjoittamaa avustus- ja diasporatoimintaa. Yhteys Zentralstelleen osoittaa kuitenkin sen, että pienten protestanttisten vähemmistöjen tukemiseen liittyi tässä nimenomaan ajankohtainen katolisuuden pelko. Vaikka suomalaiset eivät tässä vaiheessa liittyneet varsinaiseen Protestanttiseen puolustusliittoon, he kantoivat Zentralstellen kautta oman kortensa kekoon katolisuuden paineessa elävien evankelisten vähemmistökirkkojen, erityisesti Unkarin, Ranskan ja Espanjan kirkkojen tukemiseksi.²¹

19 *Fbl* 1/2.1.1925 Även Sverige protesterar mot van Rossum; *Steinby* 1979, 191.

20 Kuopion hpk tuomiokapitulin ptk 10.7.1924 § 4 ja 19.11.1925 § 34. OTA OMA; *Kmaa* 36/15.5.1925 Evankeelisten kirkkojen välinen yhteistoiminta Euroopan hädänalaisten kirkkokuntien avustamiseksi; *Gummerus* 1928, 181; *Wadensjö* 1971, 243; *Lauha* 1990, 356.

21 *Gummerus* 1928, 181.

c. Arkkipiispan loppukaneetti

Katolinen ekspansio askarrutti myös arkkipiispa Johanssonia. Hänen käsityksensä katolisesta kirkosta ja sen teologiasta oli lähtökohdisaan kielteinen, minkä seikan hän oli tuonut esiin jo varhaisina piispuusvuosinaan.²² Seurakuntajärjestöt olivat kuitenkin ehättäneet julkilausumallaan esiintyä asiassa ikäänkuin kirkon äänenä – tapa, joka ulkosuhteiden hoitamisessa aina tuotti arkkipiispalle harmia. Vuoden lopulla 1924 hän katsoi aiheelliseksi puuttua katolisuustee- maan omissa nimissään, Suomen arkkipiispana. Foorumi oli Herättä- jä.²³

Kirjoitus, jonka Herättäjä näyttävästi julkaisi vuoden 1925 ensim- mäisessä numerossa, oli otsikoltaan ”Katolikunnan käännyttämispuu- ha”. Johansson piirsi taustaksi katolisen kirkon historiasta vainot, kidutuskoneet ja papiston moraalisen rappion, joita vastaan Luther aikanaan nousi. Paavin valta sekä suhde pyhimyksiin ja perimätie- toon eli ylipäättänsä kaikki luterilaisia ja katolisia erottavat kysymyk- set saivat kirjoituksessa tilaa. Tältä pohjalta Johansson päätyi käsi- tykseen, jonka mukaan katolisen kirkon uusi käännytystyö oli väistä- mättä Jumalan tahdon vastaista.

Katolikunnan tilanne ei ole semmoinen, että sen käännyttämis- työ, joka pyytää houkutella muista kirkkokunnista uskovia jä- seniä piiriinsä, on Jumalan valtakunnan hyväksi tehty. Kyllä uskova protestantti on alhaalle luisunut, jos hän siirtyy katoli- seen kirkkoon ja uskoo paavin Kristuksen sijaiseksi, uskoo pyhimyksiin armon välittäjinä ja uskoo kirkon liialliseen an- sioon, joka olisi pyhimysten töistä syntynyt.²⁴

Katolisen kirkon pohjoismaissa harjoittama käännytystyö olikin mitä jyrkimmin tuomittava. Johansson ei kuitenkaan van Rossumin väit- teistä huolimatta halunnut uskoa, että sellaiseen olisi Suomessa edes edellytyksiä.

22 *Ripatti* 1965, 25–26; *Savinainen* 1978, 11–13.

23 Johanssonin pvk 25.12.1924. YA HYK; *Haranen* 1989, 93.

24 *Hjä* 1/3.1.1925 Katolikunnan käännyttämispuuha.

Kirjoituksensa lopuksi Johansson asetti katolisen käännytystyön Rooman kirkon muun valtapolitiikan yhteyteen. Perimmiltään paavikunta tavoitteli Rooman maailmanvaltaa ja toivoi voivansa hallita kaikkia kansoja, mutta siihen ei tilanne tämän maailman aikana johtaisi. Raamatun lupaus yhdestä Paimenesta ja yhdestä laumasta toteutuisi vasta Kristuksen tullessa.²⁵

Arkipiispan kirjoitus, jota Kares vielä omalla pääkirjoituksellaan säesti²⁶, vahvisti tavallaan seurakuntajärjestöjen jo esittämää tulkintaa Suomen kirkon ja kansan suhteesta katolisuuteen: Suomi ei ollut luisumassa katolisuuden helmaan. Kirjoituksen loppua voi lisäksi pitää ekumeenisena kannanottona. Johanssonin järkkymättömänä kantana oli, ettei katolisen kirkon ohella myöskään muiden kirkkojen tai järjestöjen tullut maan päällä pyrkiä ekumeeniseen ykseyteen, ”yhteen laumaan”, sillä kristikunnan ykseys oli eskatologinen asia.²⁷ Kirjoituksen ekumenianvastainen kärki oli selvä.

Suomen kirkko tuli käytyjen katolisuuskeskustelujen aikana entistä tietoisemmaksi protestanttien vastakohta-asetelmasta katolisuuteen nähden. Tästä oli seurauksena toisaalta halu lujittaa protestanttista yhteisrintamaa. Keskustelujen voi näiltä osin katsoa lisänneen tarvetta kirkkojenväliseen vuorovaikutukseen toisten protestanttisten kirkkojen kesken. Suhde anglikaaniseen kirkkoon muuttui kuitenkin keskustelujen kuluessa aiempaa epäluuloisemmaksi. Etenkin anglikaanisen kirkon edustama katolissävyyiseksi tulkittu *successio*-ajattelu ja sille rakentuva ekumeeninen työ herättivät torjuntaa. Tämä vähensi kiinnostusta laajentaa Suomen kirkon ekumeenista aktiviteettia lähimmän protestanttipiirin ulkopuolelle. Anglikaanisuhteiden vaarantumisen ohella heikkenivät entisestään myös oppikeskusteluja harjoittavan Faith and Order -liikkeen edellytykset saada jalansijaa Suomesta.

25 *Hj* 1/3.1.1925 Katolikunnan käännynnäispuuha.

26 *Hj* 1/3.1.1925 *Nyt*.

27 *Hj* 1/3.1.1925, Katolikunnan käännynnäispuuha.

VI Ekumenia nousee kirkollisen keskustelun polttopisteeseen

1. Puoltajat ja vastustajat vahvistavat asemiaan

a. ”Kirkon velvollisuudet ulospäin” kirkkopäiväteemana

Ulkomaanyhteyksien hoitaminen erityisesti Skandinaviaan ja Saksaan oli 1920-luvun edetessä, osittain poliittisten suhdanteitten vauhdittamana, vakiintumassa osaksi kirkon normaalia toimintaa. Ulkosuhteiden edistäjien jatkuvana pulmana oli kuitenkin se, etteivät varsinaiset ekumeeniset ohjelmat ja organisaatiot juurikaan herättäneet kiinnostusta Gummeruksen ja Hjeltin johtaman sisäpiirin ulkopuolella. Suomalaisen World Alliance -osaston aloitteesta ongelmaa ryhdyttiin purkamaan vuoden 1924 suomalaisilla ja ruotsalaisilla kirkkopäivillä.

Suomenkieliset kirkkopäivät yleisteemanaan ”Kirkkomme velvollisuudet ulospäin” järjestettiin Tampereella 7.–10.1.1924. Suunnitteluryhmä, johon kuului muun muassa World Alliance -komitean sihteeri Aleksi Lehtonen¹, rakensi päivien ohjelman viiden pääesitelmän varaan. Ekumeenisen työn esittely annettiin Gummeruksen ja Hjeltin

¹ WA ktmk ptk 5.11.1923 § 4. SYKTA HY.

tehtäväksi. Lähetystyötä, diasporatyötä ja merimieslähetystyötä käsittelevien esitelmien pitäjiksi nimettiin SLS:n apulaisjohtaja Hannu Haahti, piispa J. R. Koskimies ja merimieslähetysjohtaja Toivo Waltari.² Kansainvälistä väriä päiville antoivat lisäksi lukuisat ulkomaiset kutsuvieraat: Unkarin luterilaista kirkkoa edusti piispa A. Raffay, Latvian kirkkoa piispa Karl Irbe ja Viron kirkkoa rovasti Harold Pöld. Vieraita saapui myös Ruotsin kirkosta. Kaikkiaan osanottajakunta nousi noin 1200:aan.³

Jaakko Gummerus aloitti esitelmänsä ”Suomen kirkon asema ja tehtävä kristikunnan kokonaisuutta silmälläpitäen” kuvaamalla Suomen kirkon ulkosuhteiden vaikeaa alkuhistoriaa. Autonomian aikana suomalaisten oli ollut mahdotonta ottaa osaa koko kristikuntaa koskeviin tehtäviin; Venäjän hallitus oli esimerkiksi kieltänyt NMKY:n maailmankonferenssin järjestämisen Suomessa. Ainoastaan lähetystyössä Suomen kirkko oli jo tällöin päässyt kantamaan kansainvälistä vastuutaan. Muutoin suomalaiset olivat käyneet ulkomailla pelkätään itse hyötymässä ja oppimassa. Tällä oli ollut vaikutusta kotoisen kristillisyyden arvostukseen: oman kirkon olot olivat ulkomaan esikuvien valossa alkaneet tuntua vaatimattomilta. Saatettiin uskoa, ettei Suomen kirkolla ollut mitään annettavaa kansainväliseen vuorovaikutukseen. Nyt tästä käsityksestä oli Gummeruksen mukaan aika luopua, sillä suomalaisen kristillisyyden arvo tajuttiin jo ulkomaillaakin. Suomen kirkon velvollisuus oli ryhtyä palvelemaan kirkkojenvälisen työn kautta kristikunnan kokonaisuutta.⁴

Ajankohdan antikatolisen hengen mukaisesti Gummerus kävi tämän jälkeen rajaa sekä katoliseen kirkkoon että anglokatolisuuteen päin todeten, etteivät niiden ajamat ykseyspyrinnöt vastanneet protestanttien toiveita. Esitelmä oli näiltä osin niin poleeminen, että eku-

2 Lehtonen Hjeltille 30.12.1923. AH HYK; *Katsaus neljänsiin kirkkopäiviin* 1924, 221; *Haahti* 1924, 168–173; *Waltari* 1924, 180–189.

3 Kukk Gummerukselle 18.12.1923. JG HYK; *Kmaa* 5/18.1.1924 Ulkomaalaiset kirkkomme vieraat; *Fbl* 2/10.1. ja 8/21.2.1924; *Gummerus* 1928, 185; *Yrjölä* 1969, 63–65.

4 *Gummerus* 1924, 148–153. Esitelmä on painettu kirkkopäiväjulkaisussa *Tulkoon sinun valtakuntasi*. Myös Kotimaa julkaisi Gummeruksen esitelmän kokonaisuudessaan. *Kmaa* 5/18.1., 6/22.1. ja 7/25.1.1924.

meeninen perusjuonne oli vaarassa kadota. Katolisen ekspansion ja muiden torjuntakeinona Gummerus päätyi kuitenkin suosittelemaan kristittyjen yhteyttä, ekumeniaa, jonka hän tosin käytännössä rajasi yhteydeksi toisiin luterilaisiin ja protestanttisiin kristittyihin.

Suomen kirkon osalta kirkkojenvälinen yhteys alkoi luontevimmin Pohjolan ja Baltian lähipiiristä, jossa Suomella oli keskeinen, yhdistävä sijainti, Gummerus totesi. Hän suositteli myös osallistumista Luterilaisen maailmankonventin toimintaan, koska siitä olisi hyötyä lähetystyössä ja Neuvostoliittoon suunnattavassa raamattulähetyksessä. Luterilaista yhteyttä ei tullut kuitenkaan rakentaa keinotekoisesti, hän varoitti paljastaen varautuneisuutensa LMK:iin nähden. Myönteisenä esimerkkinä luterilaisuutta laajapohjaisemmasta, yleisprotestanttisesta ekumeenisuudesta Gummerus mainitsi Life and Work -työn.

Gummerus kannusti siten esitelmässään Suomen kirkkoa ekumeeniseen vuorovaikutukseen, kuitenkin eräin selvin varauksin: hän ei suositellut yhteistyötä katolisten, anglikaanien tai edes ortodoksien kanssa. Kirkkojenvälisen työn motivaatiota nostattamaan tarkoitettu esitelmä edusti lähinnä yleisprotestanttista ekumeenisuutta ja tuki Suomen kirkon toimintaa osana Pohjolan kirkkoblokkia.⁵

Arthur Hjeltin esitelmä ”Kirkkomme velvollisuudet kirkollisen yhteyden ja kansainvälisen ystävyyden edistämiseksi”, jota Hjelt ei sairauden vuoksi itse voinut esittää⁶, oli tarkoitettu ekumeenisten järjestöjen tarkemmaksi esittelyksi. Hjelt lähti kuitenkin Gummeruksen tavoin liikkeelle motivaatiokysymyksestä. Hän pyrki soveltaamaan ekumeenisen työn perusteluihin niitä kansankirkollisia aatteita, jotka olivat aikanaan synnyttäneet muun muassa kirkkopäiväinstitiution⁷. Hjeltin mukaan kuuli usein sanottavan, että kirkon ainoa tehtävä oli Jumalan valtakunnan rakentaminen ihmissieluihin, mikä olikin kiistatta kirkon päätehtävä. Kirkolla oli kuitenkin myös toinen, kansallinen tehtävä. Sen tuli olla kansan omatunto ja siveellinen voima, edistää lainkuuliaisuutta ja yhteiskunnallista järjestystä ja teroittaa

5 Gummerus 1924, 157–162.

6 Hjelt Gummerukselle 4.1.1924. JG HYK.

7 Kansankirkkonäkemyksestä Heikkilä 1982, 24–28.

sosiaalista vanhurskautta. Vastaava tehtävä oli kirkkoilla kansainvälisesti. Niiden tuli yhdessä toimia maailman omanatuntona, edistää ihmiskunnan eheyttä ja rauhan säilymistä, sillä esimerkiksi Kansainliiton voimavarat eivät tähän riittäneet. Voidakseen toimia tehokkaasti kirkon oli kyettävä esiintymään eheänä ja yksimielisenä. Tämä edellytti kristittyjen yhteyttä, ekumeniaa.

Ykseyden tavoitteena ei suinkaan ollut yhdenmukaisuus, Hjelt painotti, sillä kirkkojen moninaisuus ja erilaisuus eivät sinänsä olleet pahasta. Vahingollista oli keskinäinen viha, epäluuloisuus, kateus ja väärä kilpailu. Evankelisten kirkkojen keskinäisiä suhteita ne eivät tosin enää sanottavasti rasittaneet. Vääränlaista yhteysajattelua edustivat sen sijaan katolisen kirkon ajama ”muotojen ja laitosten yhdenmukaistaminen” sekä eräiden evankelisten uskontokuntien edustajien vaatimukset, joiden mukaan toisten kristittyjen tuli omaksua heidän tunnustuksensa, jumalanpalvelusmuotonsa ja seurakuntajärjestyksensä. – Hjelt osoitti näin paheksuvansa Englannin kirkon asennetta vapaakirkollisiin neuvottelukumppaneihinsa.⁸

Ekumeenisista järjestöistä Hjelt esitteli perusteellisimmin World Alliancen. Hän pyrki osoittamaan, että WA:lla oli maailmanlaajasta tehtäväkentästään huolimatta annettavaa suomalaisille jopa aivan kansallisella tasolla. Sen ajama vähemmistöpolitiikka tarjosi ensiksikin hyvän esikuvan luterilaisen ja ortodoksisen kirkon suhteiden kehittelylle. Lisäksi järjestö tarjosi malleja ratkaisuihin, jotka koskivat kielellisten vähemmistöjen asemaa kirkossa. Esimerkiksi ruotsalaisen hiippakunnan yhteyteen jääneistä suomenkielisistä huolehtiminen oli Suomen oloissa välttämätöntä, Hjelt totesi ottaen näin huomioon suomenkielisen kuulijakunnan ajankohtaiset pelot.

Kirkon sisäisen rakennus- ja eheytystyön ohella World Allianceen kuulumisesta saattoi olla Suomen kirkolle ja koko kansalle myös ulkoista merkitystä. Evankelisen kirkon etuvartijana itään päin Suomen kirkko tarvitsi yhteyttä muihin evankelisiin kirkkoihin erityisesti Skandinavian piirissä. Vastaavasti tuli Suomen kirkon tukea niitä eteläisiä veljeskirkkoja, jotka jakoivat saman etuvartija-aseman.⁹

8 *Hjelt* 1924b, 190–193.

9 *Hjelt* 1924b, 193–195.

World Alliancen ohella Hjelt käsitteli paria muuta kirkkojenvälistä järjestöä. Hänen mukaansa Suomen kirkon oli syytä olla mukana vastikään perustetun Luterilaisen maailmankonventin toiminnassa saamassa ja antamassa herätteitä. Gummeruksen tavoin Hjelt ilmaisi tässä yhteydessä tukensa Aarnisaloon johtamalle Venäjän raamattulähetyskyselylle. Sitkeänä Saksan ystävänä hän muistutti myös siitä, että luterilaisen maailman velvollisuus oli auttaa hädän kourissa kamppailevaa Saksan kansaa, Lutherin kansaa. Lopuksi Hjelt totesi lyhyesti, että myös Life and Work -työ, Tukholman kokous ja kirkkojen maailmanneuvosto olivat suuria ja jaloja suunnitelmia, jotka tarvitsivat suomalaisen kirkkokansan esirukouksia.¹⁰

Piispa Koskimies pohti omassa esitelmässään kysymystä Suomen kirkon kansainvälisestä vastuusta diasporatyön näkökulmasta. Koskimiehen käsitys diasporatyöstä oli selvästi suppeampi kuin esimerkiksi luterilaisen diasporatyön pääjärjestön Gustav-Adolf-Vereinin näkemys. Kyse oli hänen mukaansa työstä ulkomailla ja yleensä vierasuskoisessa ympäristössä asuvien omien kansalaisten parissa. Suomen kirkon osalta tällaisia kohderyhmiä oli lähinnä Inkerissä, Aunuksessa, Siperiassa ja Muurmännin rannikolla. Koskimies otti kantaa myös arkaan Länsipohjan kysymykseen. Hänen mukaansa Suomen kirkko tunsi vastuuta Ruotsissa asuvista Suomen kansalaisista, vaikka heidän ympäristönsä olikin luterilainen. Suomea puhuvien Ruotsin kansalaisten sielunhoidon järjestäminen oli kuitenkin Ruotsin tehtävä.¹¹ Koskimiehen näkemys diasporatyöstä oli näiltä osin istutettu tiukasti valtiollisen tilanteen asettamiin raameihin.

Alustusten herättämä keskustelu oli myönteistä, mutta laimeaa. Kotimaa-lehti toivoi keskustelun Suomen kirkon asemasta kirkkojenvälisen työn kentässä jatkuvan seurakunnissa.¹²

Kirkkojenvälinen työ oli esillä myös Turussa 3.–6.6.1924 järjestetyillä ruotsinkielisillä kirkkopäivillä, vaikka päivien pääteemana olikin ruotsinkielisen seurakuntatyön kehittäminen. Ekumeenista liikettä koskeneen esitelmän piti Hjeltin komiteaan kuuluva kirkkoherra

¹⁰ *Hjelt* 1924b, 196–197.

¹¹ *Koskimies* 1924, 174–179; *Kmaa* 5/18.1.1924 Tampereen kirkkopäivät.

¹² *Kmaa* 5/18.1.1924 Tampereen kirkkopäivät.

Edvin Wirén¹³, joka keskittyi Gummeruksen ja Hjeltin tavoin lähinnä sosiaalieettisiin World Alliance ja Life and Work -liikkeisiin. Wirén osoittautui Tukholman kokouksen innokkaaksi tukijaksi. Faith and Order -liikkeen edustama ”ykseys uskonkäsitksissä” oli hänestä sen sijaan liian kaukainen eikä edes välttämättä toivottava tavoite. Kirkkojenvälisen työn tärkeäksi ajankohtaiseksi virtaukseksi Wirén nimesi lisäksi protestanttikuntaa yhdistävän antikatolisen taistelun.¹⁴

Vuoden 1924 kirkkopäivien ekumeniapuheenvuorojen mukaan Suomen kirkolla oli tarve ja velvoitus kansainväliseen vuorovaikutukseen ja ekumeeniseen osallistumiseen. Perusteluksi puhujat esittivät ennen muuta sosiaalieettisiä ja kansallisia näkökohtia: kirkkojen yhteiset ponnistelut toimia maailman omanatuntona rauhan ja oikeudenmukaisuuden puolesta vastasivat heidän mukaansa suomalaistenkin etua. Toisena keskeisenä motivaatiotekijänä he esittivät kirkon yhteisen lähetystehtävän hoitamisen ja protestanttikunnan sisäpiirissä myös katolisen ekspansion torjumisen. Kirkkojenvälisistä järjestöistä eniten huomiota saivat sosiaalieettisesti painottuneet World Alliance ja Life and Work sekä luterilaisten kirkkojen välinen yhteistyö. Faith and Order -työtä kohtaan ei sen sijaan tunnettu kiinnostusta. Suhde katolisiin, anglikaaneihin ja osittain myös ortodokseihin oli esitelmissä varautunut. Puhujien Suomen kirkolle suositama ekumeeninen linja koostui näin ollen yleisprotestanttisesta antikatolisesta yhteistyöstä, lähetyselumeniasta, maailmanlaajasta sosiaalieettisestä vaikuttamisesta sekä erityisesti Neuvostoliiton alueille suuntautuneesta diasporatyöstä. Näillä aloilla tuli Suomen kirkon tarjota lahjansa yhteiseksi hyödyksi.

Ekumeeniset tietoisuudet käynnistänyt World Alliance -toimikunta oli tyytyväinen kirkkopäivien kokonaisantiin. WA:n kansainväliselle toimikunnalle lähetetyn raportin mukaan aktio oli onnistunut hyvin ja ekumeeninen henki oli välittynyt kirkkopäivien runsaan maallikkovaltaisen osanottajajoukon kautta laajalle Suomen kirkkoon.¹⁵

13 *Fbl* 24/12.6.1924; *Klemets* 1979, 224.

14 *Fbl* 27/3.7. ja 28/10.7.1924 Nutida kyrkliga strävanden för mellanfolkligt samförstånd.

15 WA:n ktmk:n vuosikertomus vuodelta 1923. Laadittu 5.2.1924. SYK-TA Db HY; Lehtonen Dickinsonille 5.2.1924 EZA 51 E II h 14; WA 1924, 67–68; WA 1925a, 81.

b. World Alliance -työssä korostuvat alueelliset yhteydet

Suomalaisten ekumeeninen aktiivisuus kanavoitui yhä voimakkaasti World Alliance -liikkeeseen. WA-työn suomalaisen veteraanin Art hur Hjeltin kansainvälistä osallistumista tosin rajoitti vuonna 1924 pitkäaikoinen sairastelu. Sillä saattoi olla yhteys edessä olevaan NMKY:n maailmankonferenssiin, jonka vastuu lepäsi pitkälti Hjeltin harteilla.¹⁶ World Alliance -työssä Hjeltin varamiehen tehtäviä ryhtyi hoitamaan Aleks Lehtonen, jonka kansainvälisiä kontakteja vuosi 1924 pari kuukautta kestäneine Englannin matkoineen suuresti laajensi. Matkasta hyötyi myös WA-osasto, jota varten Lehtonen hankki runsaasti ekumeenista kirjallisuutta.¹⁷

Huhtikuun alussa Lehtonen osallistui Oxfordissa yhdessä 20 muun maan edustajan kanssa WA:n työvaliokunnan kokoukseen, jossa oli esillä muun muassa vähemmistö- ja aseriisuntakysymyksiä sekä Ruhr-problematiikkaa.¹⁸ Lehtonen esitti raportin suomalaisen osaston toiminnasta. Matkansa jälkeen Uudelle Suomelle antamassaan haastattelussa hän kuvaili tyytyväisenä sitä, miten edullinen kuva WA:ssa vallitsi suomalaisesta vähemmistöpolitiikasta. Samassa yhteydessä Lehtonen ihmetteli sitä, että Ruotsin koulujen oppikirjat tästä huolimatta väittivät suomalaisen väestön harjoittavan ruotsalaissortoa.¹⁹ Maininta johti Församlingsbladetin protestiin. Oppikirja-asiaa puitiin tämän jälkeen suomalaisessa WA-osastossa, joka päätti pyytää vastaavaa ruotsalaisosastoa puuttumaan kyseisen ruotsalaisen oppikirjan

16 Hjelt oli väsymyksen ja unettomuuden takia virkavapaana, osan aikaa myös sairaalahoidossa Diakonissalaitoksella. Sairautensa vuoksi Hjelt jätti Helsingin NMKY:n puheenjohtajan tehtävän. Helsingin NMKY/Malin Hjeltille 28.2.1924; Helsingin diakonissalaitos/sairaalalasku 15.2.–3.3.1924. AH HYK; Aino Hjeltin muistokirja, 67–68.

17 WA ktmk ptk 2.2.1924 § 4. SYKTA Ca HY; Lehtonen Hjeltille 13.5.1924. AH HYK.

18 Minutes of the Management Committee held at Oxford April 2–4, 1924; Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des Management Committee vom 3. April 1924 in Oxford; Siegmund-Schultze Dickinsonille 11.3.1924. EZA 51 D XII e; Lehtonen Hjeltille 11.4.1924. AH HYK; WA 1925d, 34–38.

19 US 98/27.4.1924 Äskeiset kirkolliset konferenssit Englannissa.

sanontoihin.²⁰ Ruotsin osaston kautta asia eteni aikanaan WA:n kansainvälisen komitean ja aikanaan Tukholman kokouksen esityslistalle.²¹

WA aloitti vuonna 1924 seitsemän alueellisen kokouksen sarjan, joista suomalaiset osallistuivat toukokuussa Riiassa pidettyyn balttilaiseen kokoukseen.²² Kokous käsitteli pääasiassa vähemmistökysymyksiä, minkä lisäksi huomiota sai – Latvian kirkkoriidan ja Puolan uskonnollisen tilanteen antamien herätteiden pohjalta – katolisuuden kohtaaminen. Konferenssin puheenjohtajana toimi piispa Irbe ja paikalle saapui edustajia Latviasta, Liettuaasta, Virosta, Puolasta ja Suomesta sekä WA:n englantilaiset johtohenkilöt Ramsay ja Dickinson.

Suomalaisdelegaatioon valittiin alun pitäen Aarnisalo, von Bonsdorff, Paunu, Pietilä ja Virkkunen, mutta näistä vain Paunu ja Aarnisalo matkustivat. Lisäjäseninä mukaan lähtivät professori Martti Ruuth, vanha Baltian-kävijä, sekä uusi ortodoksinen piispa Herman Aav, joka oli käynyt pappisseminaarinsa Riiassa.²³ Suomalaisella WA-osastolla oli kansainvälisessä kokouksessa ensi kertaa edustajia molemmista kansankirkoista. Suomalaisdelegaatiota johti Ruuth, joka tosin ei itse kuulunut Suomen WA-osastoon. Hänet valittiin kokouksen puhemiesistöön. Ruuth käytti kokouksessa puheenvuoron, jossa hän kertoi WA-työn Suomessa nauttimasta laajasta sympatiasta. Paunu piti esityksen suomalaisesta vähemmistöpolitiikasta ja Aarnisalo puhui Venäjän raamattulähetyksestä. Puheenvuoron käytti

20 *Fbl* 18/30.4.1924 Kyrkliga världsförbundet och de nationella minoriteterna; *Kmaa* 85/11.11.1924 Kirkollinen maailmanliitto kansainvälisen ystävyyden edistämiseksi. Tärkeä suomalaisen osaston kokous viime viikolla; *Fbl* 46/13.11.1924 Kyrkliga världsförbundet för befrämjande av mellanfolkligt samförstånd.

21 *WA* 1925c, 8, 91–92.

22 Vuosien 1924–1925 muut konferenssit pidettiin Balkanilla Novisadissa, Budapestissa, Lillessä, Bratislavassa, Siinailla ja Torre Pellicessä Italiassa. *WA* 1926, 41, 45–47, 59, 63, 67.

23 *WA* ktmk ptk 2.2.1924 § 3 ja 4.11.1924 § 2. SYKTA Ca HY; Names of Delegates for Riga Conference. EZA 51 E II f 4; Suomalainen WA-osasto Virkkuselle 28.2.1924, Aarnisalolle 1.3.1924. SYKTA Da 1 HY; Virkkunen Lehtoselle 1.3.1924. SYKTA Ea 2 HY; *Kmaa* 10/ 5.2. ja 32/2.5.1924; *Fbl* 18/30.4.1924; *WA* 1925a, 81.

myös piispa Herman, joka vakuutti, että Suomen ortodoksisen kirkon asema oli täysin tasavertainen luterilaisen kirkon kanssa ja että kirkkojen väliset suhteet olivat ystävälliset.

Riian kokous oli luonteeltaan neuvotteleva eikä se tehnyt varsinaisia päätöksiä. Kokous julkisti kuitenkin muutamia yleisluontoisia teesejä, joissa se korosti vähemmistökysymysten rauhanomaisen ratkaisemisen tärkeyttä sekä pahoitteli vielä kerran Riian Jaakobin kirkon ja Alekseis kirkon luovuttamista katolisille. Kokous ilmaisi myös tukensa Aarnisaloon suunnitelmalle kansainvälisestä raamattulähetystyöstä.²⁴ Suomalaiset mielsivät Riian kokouksen arvokkaaksi kirkkojenväliseksi tutustumistilaisuudeksi.²⁵ Ruuthille kokous tarjosi lisäksi jälleen tilaisuuden syventää balttilaisia tieteellisiä yhteyksiä.²⁶ Varsinaisia poliittisia jännitteitä ei konferenssiin tietystä ”reunavaltio”-imagosta huolimatta sisältynyt.

Oxfordin ja Riian kokoukset osoittivat, että suomalaisessa WA-työssä jatkuivat itsenäisyyden alkuvuosien poliittiset tendenssit: Neuvostoliiton-vastaisuus, Saksa-sympatia sekä kiinnostus kielivähemmistöjen suojeluun.

Vuoden 1924 loppu toi suomalaiseen WA-toimintaan uuttakin suuntautumista: WA-osasto päätti vuoden viimeisessä kokouksessaan ryhtyä tekemään Suomen kirkollista ja uskonnollista elämää aiempaa paremmin tunnetuksi Englannissa. Maahan päätettiin kutsua sopivan tilaisuuden tullen vieraaksi anglikaanisen kirkon edustaja. Periaatepäätös, joka ei tosin tässä vaiheessa johtanut tulokseen, lieenee Englannissa oleskelleen Lehtosen aikaansaannosta. Hänen omat asian tuntuvat, kriittiset artikkelinsa olivat vuoden sisällä jo osaltaan lisänneet tietämystä Englannin kirkosta.²⁷

24 Weltbund für Freundschaftsarbeit durch die Kirchen. Konferenz in Riga vom 6–8 Mai 1924. Protokoll. Liitteenä kirjeessä Irbe Ruuthille 12.6.1924. MR; Baltic conference by Rev. Alexander Ramsay, D. D. Supplement to International Bulletin No. 5/1924. EZA 51 E II f 4; *Kmaa* 35/13.5.1924 Kansainvälisen ystävyyden edistämistä pohtiva kirkollinen neuvottelukokous; *Fbl* 20/15.5.1924 Rådplägningsmöte för främjande av mellanfolkligt samförstånd; *Kansanaho* 1964, 193–194.

25 *Kmaa* 35/13.5.1924; *Kirkko ja Kansa* 1924, 177–181.

26 Sild 3.6.1924, Poelchau 6.6.1924 ja Kundzins 7.10.1924 Ruuthille. MR.

27 *Kmaa* 49/8.7. ja 85/11.11.1924; *Fbl* 46/13.11.1924.

Lehtosen toiminnan voi katsoa jatkaneen sitä Englannin-harrastusta, jota Sirenius ja Gummerus jo aiemmin olivat edustaneet. Englannin nouseminen esiin nimenomaan suomalaisen kirkollisen tiedonvälityksen, kirkollisen propagandan, kohteena oli kuitenkin uutta. Suuntautumisella oli vastaavuutensa maan virallisessa ulkopoliitikassa. Suomen poliittinen johto oli juuri ottanut merkittävän askeleen kohti Englannin kanssa tehtävää sotilaspoliittista yhteistyötä ja kutsunut maahan englantilaisen sotilaskomission laatimaan suunnitelmia Suomen puolustuksen tehostamiseksi.²⁸ Suomen alkava suuntautuminen Englantiin oli ollut jo jonkin aikaa myös piispojen tiedossa.²⁹ Suomalaisen WA-osaston uusi Englannin-harrastus vastasi siten jälleen kerran Suomen ulkopoliitiikan uusimpia trendejä.

c. Heimoharrastus sekä diaspora- ja Venäjän-työ mielenkiinnon kohteena

Suomalaiset kirkkopäivät olivat osoittaneet, että kiinnostus vuorovaikutukseen Viron ja Unkarin kirkkojen kanssa oli voimistumassa. Yhteydenpitoa Unkariin vauhditti Gummeruksen ja Raffayn välinen ystävyys. Vilkastuneiden Unkarin-suhteiden katsottiin tästä syystä edustavan pikemminkin ekumeenisista ajattelua kuin heimohenkeä. Tätä Kirkossa ja Kansassa esitettyä väitettä tukee se, että ainakin Raffay oli tullut suomalaisille tutuksi juuri ekumeenisissa yhteyksissä.³⁰ Unkari-harrastusta esiintyi kirkossa tosin myös ekumeenisten piirien ulkopuolella. Raffayn ja muiden Suomessa käyneiden unkarilaisvieraiden kautta levisi Unkarissa tietoa Suomesta ja sen kirkosta, ja suomalaisten antamalla 10 000 markan rahalahjalla hankittiin Unkarin pienen luterilaisen vähemmistökirkon tarpeisiin virsikirjoja ja Uusia testamentteja. Vuoden 1924 aktiivisen vaiheen jäl-

28 Saarinen 1973, 155; Turtola 1984, 59–60; Kallenaudio 1985, 101.

29 Johansson kertoi asiasta Koskimiehelle. Koskimiehen pvk 13.12.1923. JRK HYK.

30 *Kirkko ja Kansa* 1924, 101; *Yrjölä* 1969, 64–66, 79; *Lauha* 1990, 337. Heimoharrastuksesta myös *Pesonen* 1954, 81–97.

keen suomalais-unkarilaisissa suhteissa seurasi muutaman vuoden tauko, jonka aikana yhteyksiä hoitivat lähinnä heränneet.³¹

Kirkollisten Viron-suhteiden hoito oli 1920-luvun alussa ollut tiettyjen harrastajaryhmien, kuten Suomen lähetysseuran, NMKY:n ja SKY:n sekä lestadiolaisen herätysliikkeen edustajien varassa. Viron kirkon taholta aktiivisuus kohdistui Suomen sijasta tänä aikana pikemminkin Ruotsin kirkkoon, jonka arkkipiispalla oli suuri vaikutus Viron kirkon ratkaisuihin.³² Suomalaispiispoista Viron suhteita piti innokkaimmin yllä Gummerus, joka osallistui keväällä 1924 Suomen kirkon edustajana Tartossa järjestetyille Viron uskonpuhdistuksen 400-vuotisjuhlille. Matkansa jälkeen hän ehdotti arkkipiispalle Viron ja Suomen kirkkojen välisten suhteiden vilkastuttamista.³³

Ekumeeninen perspektiivi näyttäytyi myös Viron-yhteyksissä: esimerkiksi suomalaisille kirkkopäiville 1924 Viron kirkon edustajana osallistunut Harold Pöld oli yksi Viron World Alliance -toimikunnan perustajajäsenistä. Myös piispa Kukkin suomalaiset olivat tottuneet tapaamaan ekumeenisissa yhteyksissä.³⁴ Jopa Viron uskonpuhdistusjuhla sai ekumeenista ilmettä, sillä Gummeruksen ohella paikalla olivat molemmat Latvian piispat sekä edustajat Ruotsin ja Tanskan kirkkoista. Juhlalta raportoinut Kotimaa korosti juhlan merkitystä nimenomaan naapurimaiden kirkkojen lähentämisessä. Lehden mukaan käsite ”pohjoismaiset luterilaiset kirkot” oli alkanut saada yli Fennoskandian rajojen menevän merkityksen, ja Itämeren ympärillä olevien

31 Raffay Gummerukselle 2.12.1923 ja 30.1.1924 JG HYK; von Bonsdorff Hjeltille 16.2.1924. AH HYK; *Kmaa* 4/15.1.1924 Kirkkojuhla Unkarin hyväksi; *Kmaa* 14/19.2.1924 Unkarin luterilaiset ja Suomen kirkko; *Kmaa* 30/24.4.1924 Suomi Unkarissa; *Kirkko ja Kansa* 1924, 101; *Yrjölä* 1969, 64–66, 79.

32 Noorte Meeste kristlik üning Hjeltille 19.1.1923. AH HYK; *Yrjölä* 1969, 83–86, 88–91; *Tiililä* 1974, 141–142.

33 Gummerus Johanssonille 24.4. ja 25.6.1924. GJ HYK; Sild Gummerukselle 19.1. ja 22.6.1923; Gummerus Sildille 8.12.1923. JG HYK; *Sild* 1923, 206–215; *Yrjölä* 1969, 58–59.

34 Weltbund für Freundschaftsarbeit durch die Kirchen. Konferenz in Riga vom 6–8 Mai 1924. Protokoll. Liitteenä kirjeessä Irbe Ruuthille 12.6.1924. MR; *Lauha* 1990, 184, 292, 318, 321.

kansojen luterilaiset kirkot muodostivat oman luonnollisen ryhmänsä.³⁵

Suomen kirkon yhteyksiä Viron ja Unkarin kirkkoihin on täysi syy pitää paitsi heimoaktiviteetin ilmentymänä myös osana laajempaa kirkkojenvälistä kanssakäymistä Söderblomin luoman Pohjola-Baltia-kirkkoblokin piirissä.

Heimoharrastuksen ja ekumeenisen ajattelun yhdistelmä näkyi myös Suomen kirkon tekemässä diasporatyössä. Suomenkielisellä puolella oli pääavustuskohteena edelleenkin Inkeri, jonka avustamista koordinoi SKSK:n alainen diasporatoimikunta. Inkeriin toimitettiin varoja sekä kirkkojen korjaamista että suomalaisessa seurakuntatyössä toimivien henkilöiden palkkausta varten. Lisäksi avustuksia annettiin Pietarin ruotsalaiselle seurakunnalle. Kolehkien ja keräysten kautta saadut varat onnistuttiin yleensä toimittamaan kohteisiinsa.³⁶ Diasporatyötä suomenkielisten hyväksi tehtiin myös Länsipohjan suunnalla, vaikka ruotsalaisten epäluuloisuus sitä yhä varjostikin. Opetusministeriön toivomalla tavalla työ kohdistui virallisesti ainoastaan alueella asuviin Suomen kansalaisiin.³⁷

Ruotsinkielisen seurakuntatyön piirissä löydettiin vuoden 1924 aikana oma ”Inkeri”, Ukrainassa sijaitseva, Katariina II:n aikana syntynyt Gammal-Svenskby, johon yhä kuului noin 700 luterilaista uskoa tunnustavaa ruotsinkielistä asukasta. Ruotsin kirkon avustuskohteena olevan Gammal-Svenskbyn³⁸ vaikeista oloista ja avuntarpeesta kertoi Suomessa etenkin Församlingsbladet auttaen näin kanavoimaan apua alueelle.³⁹ FSFF:n diaspora- eli Kustaa Aadolf -toimikun-

35 *Kmaa* 45/20.6.1924 Viron uskonpuhdistuksen 400-vuotis riemujuhla.

36 Lehtonen Gummerukselle 29.8.1923. JG HYK; *Pesonen* 1954, 159–162; *Yrjölä* 1969, 48–49; *J. Jääskeläinen* 1980, 218–221.

37 *Koskimies* 1924, 174–179. Käytännössä Jussilan toiminnan kohteena oli hänen tammikuussa 1926 antamansa raportin mukaan ajoittain voittopuolisesti Ruotsin alamaisia. Länsipohjan suomalaisen sielunhoitotyön ensimmäinen vaihe, vuodet 1924–1925, sujui kuitenkin ilman konflikteja. Jussilan 20.1.1926 päivätty kertomus. OTA KD 89/1926 OMA. *Mustakallio* 1991, 17–18.

38 Ruotsin kirkon avustustoiminnasta Gammal-Svenskbyssä *Holm* 1922, 56; *Westman* 1922, 110; *Isberg* 1982, 9–16, 27–31, 56–61.

39 *Fbl* 2/10.1.1924 Den svenska kolonin i Gammal-Svenskby; *Fbl* 14/3.4.1924 Ur Gammalsvenskbys lidandeskrönika; *Fbl* 22–26/20.6.1924

nan omana varsinaisena avustuskohteena pysyi kuitenkin Pohjois-Italiassa sijaitseva pieni luterilainen Bozenin eli Bolzanon seurakunta, johon S. W. Roos kesällä 1924 kävi tutustumassa.⁴⁰

Kiinnostus sekä Inkeriä että Gammal-Svenskbytä kohtaan rakentui Suomen kirkossa halulle auttaa kommunistisen Neuvostoliiton alueella vaikeissa oloissa eläviä luterilaisia kieliveljiä. Vastenmielisyys bolševismia kohtaan ja Neuvostoliiton pelko olivat kirkossa – kuten koko suomalaisen yhteiskunnan porvarillisella puolella – suuret ja niitä lietsoi AKS:n propagandatoiminta. Kirkollinen lehdistö seurasi tarkkaan Neuvostoliiton yleistä uskonnollista tilannetta kuten patriarkkojen ja pappien vangitsemisia.⁴¹ Totaalinen uskonnonvastainen työ oli Neuvostoliitossa tässä vaiheessa tosin vasta alulaan.⁴²

Neuvostoliiton uskonnollinen tila kiinnosti Suomen kirkkoa myös heimoajattelua laajemmassa mittakaavassa. Tästä olivat konkreettisimpana osoituksena Suomen kirkon sisälähetysseuran johtajan Otto Aarnisaloon sitkeät ponnistelut. Hänen kaavailemansa tunnustuksellisesti väljä Venäjän raamattulähetys oli vuodesta 1922 alkaen jäsentynyt osaksi Suomen kirkon ulkomaista ja ekumeenista yhteydenpitoa. Vuosi 1924 kasasi kuitenkin vaikeuksia Aarnisaloon työlle. Sisälähetysseuran taloudellinen tilanne oli vaikea, Raamattutalon laajentamisesta johtuneen velkakierteen vuoksi suorastaan katastrofaalinen.⁴³ Työllä alkoi olla myös periaatteellisia vastustajia, heistä arvovaltai-

Hälsning från Gammal-Svenskby; *Fbl* 34/21.8.1924 Gammal-Svenskby i nöd; *Svenskt kyrkoliv i Finland* (1925) 1924, 119–210.

40 *Fbl* 30/24.7.1924 Brev från en resa; *Fbl* 49/4.12.1924 Vårt Gustaf Adolfsarbete; *Roos* 1924, 71–79; *G. O. Rosenqvist* 1924, 119–120.

41 *Kmaa* 18/4.3.1924 Venäjän evankelis-luterilainen kirkko kuolinkampailussaan; *Fbl* 18/30.4.1924 Ryska företeelser; *Fbl* 30/24.7.1924 Den evangeliska kyrkan i Ryssland; *Fbl* 36/4.9.1924 Religionsförföljelserna i Ryssland; *M. Jääskeläinen* 1962, 98–99; *Nygård* 1978, 133–141; *Kallenaudio* 1985, 80–84.

42 *Curtiss* 1953, 67, 87–89, 106–116, 132–134, 163–168; *Lahtinen* 1988, 49–55.

43 Vuonna 1914 rakennetun Raamattutalon laajennushankkeista ja taloudellisista vaikeuksista *Sipilä* 1954, 198–199; *Kansanaho* 1964, 111–112, 172–180, 213–217.

simpana Aarnisaloo alkuvaiheissa tukenut arkkipiispa Johansson, joka ei hyväksynyt Aarnisaloon yhteiskunnallisia mielipiteitä, ”sosialismia”.⁴⁴

Johansson arvosteli muulle piispakunnalle ankarasti Aarnisaloon tapaa johtaa Sortavalan laitoksia saaden taakseen Collianderin, joka niin ikään aluksi oli tukenut Aarnisaloo.⁴⁵ Piispoista Gummerus puolesti Aarnisaloon tarmokkuutta myöntäen kuitenkin ongelmien olemassaolon. Kirkko oli hänen mukaansa kuitenkin puolivirallisesti vastuussa tehdystä työstä, eikä se saanut ajaa Sisälähetysseuraa umpikujaan.⁴⁶ Gummerus ei näin arkkipiispan jyrkästä kannasta huolimatta suostunut hylkäämään Aarnisaloo, ja hän järjesti tälle tilaisuuden esitellä Venäjän-työtään vielä keväällä 1924 pidetyssä Riian World Alliance -kokouksessa.⁴⁷ Gummeruksen ohella myös Koskimies tunsii Aarnisaloon työtä kohtaan yhä varovaista myöntämielisyyttä.⁴⁸

Sisälähetysseuran vuoden 1924 vuosikokouksessa ja sen jälkeen pidetyssä tarkastuksessa tilanne kääntyi kuitenkin Aarnisaloon tappioksi. Raamattutalosta ei tullut kansainvälisen raamattulähetystyön keskusta. Raamattutalo ja muu kirjateollisuustoiminta irrotettiin Sisälähetysseurasta erilliseksi osakeyhtiöksi, jonka johtokuntaan valittiin myös Aarnisalo, ei kuitenkaan puheenjohtajaksi. Kriisi alkoi hiljalleen selvitä.⁴⁹ Aarnisaloon työtä kohtaan osoitettu epäluottamus ja uusi hallinnollinen järjestely mursivat Aarnisaloon edellytykset toimia kansainvälisen raamattulähetystyön johtajana. Myös kaivattu kansainvälinen tuki jäi saamatta.⁵⁰ Suomalaisen kirkkojenvälisen työn tärkeä

44 Johanssonin pvk 15. ja 16.2.1924. YA HYK; *Kansanaho* 1964, 22–24, 109, 163, 176, 207–213.

45 Johanssonin pvk 14.4.1924. YA HYK; Colliander Johanssonille 31.5.1924. JG HYK; *Kansanaho* 1964, 22–23, 211.

46 Gummerus Johanssonille 24.4.1924. GJ HYK.

47 Weltbund für Freundschaftsarbeit durch die Kirchen. Konferenz in Riga vom 6–8 Mai 1924. Protokoll. Liitteenä kirjeessä Irbe Ruuthille 12.6.1924. MR.

48 *Kansanaho* 1964, 194.

49 *Sipilä* 1954, 199–202; *Kansanaho* 1964, 194.

50 *Sipilä* 1954, 194, 199–202; *Kansanaho* 1964, 193; *Kahle* 1974, 175–176.

juonne, suomalaisjohtoinen ekumeeninen Venäjän-apu, oli osoittautunut käytännössä mahdottomaksi toteuttaa.

d. Antiliberaali, ekumeniakriittinen rintama alkaa kehkeytyä

Kirkkojenvälisen työn etenemiseen Suomessa vaikuttivat osaltaan ne teologiset vaikutteet, joita Suomeen virtasi toisten pohjoismaiden ekumenianvastaisista piireistä. Norjan kirkkoriita jatkui kiivaana, ja Ruotsissa käytiin Wetter-kiistan jälkiselvittelyjä, joista kummastakin Suomen kirkollinen lehdistö sitkeästi raportoi.⁵¹ Ruotsissa hanke vastaprofessuurin perustamisesta Wetterille raukesi osittain yliopistopiirien vastustukseen, osittain siksi, ettei virkaan aiottu Johannes Lindblom itse ollut siihen halukas. Tarkoitusta varten perustettu Rudbeckius-säätiö menetti merkitystään. Norjan mallin kaltaista jakautumaa yliopistoteologiassa ei Ruotsissa näin tapahtunut – luterilaisen kirkon sisäisten kiistakysymysten kärjistämistä vältettiin Ruotsissa ilmeisesti osittain katolisuuden ekspansion pelosta.⁵² Teologisten kiistojen täydellistä laantumista tämä ei merkinnyt, ja tämä tiedettiin Suomenkin kirkossa. Gummerus sai tilanteesta sisäpiiriin tietoa ystävältään ja etäiseltä sukulaiseltaan Lundin yliopiston professori Gustaf Aulénilta, joka vieraili vuonna 1924 Suomessa.⁵³

Herättäjä kiiruhti soveltamaan pohjoismaisen keskustelun ilmentämää teologista vastakohta-asetelmaa Suomen oloihin. Ruotsin tilanne todisti lehden mukaan esimerkiksi sen, millainen vaara modernia tutkimusotetta edustavat ja kirkon opinkäsitysten juuria tutkivat professorit olivat luterilaisille kirkkoille. Herättäjä pahoitteli sitä, että Ruotsin yliopistopiirit ja ”uuden hengen läpitunkema papisto” olivat

51 *Fbl* 2/10.1., 6/7.2., 9/28.2. ja 11/13.3.1924; *Mv* 6/7.2.1924; *Wislöff* 1971, 254–255.

52 *Fbl* 11/13.3.1924 Rudbeckiusstiftelsens mening; *Hammar* 1972b, 158, 325–327, 336–337, 347–349.

53 Aulén Gummerukselle 24.1.1924. JG HYK; *Von Bonsdorff* 1924, 65. – Aulénin isoäidin isä oli ollut suomalainen pastori Henrik Gummerus. Aulén Gummerukselle 21.6.1918. JG Aab:1 OMA.

saaneet Wetter-riidan vaimennetuksi, sillä taistelun olisi tullut jatkaa. Modernin teologian uhka vaati luterilaisten kirkkojen piiriin samanlais-ta yhteisrintamaa kuin katolisuuden uhka.⁵⁴ Herättäjä aktuaalisti jälleen kerran Suomessa jo vuosikymmenien takaa tutun epäluottamuksen mo-dernia teologista tutkimusta, erityisesti raamatuntutkimusta kohtaan.

Människovännen pohti ruotsalaiskeskustelun pohjalta kysymystä seurakuntatiedekunnan tarpeesta. Kirjoittaja, nimimerkki Vandrare, päätyi pohdintoissaan kuitenkin kielteiselle kannalle. Suomen ei tul-lut matkia ulkomaita silloin, kun asiat olivat siellä huonommin. Suo-men oloissa seurakuntatiedekunnan perustaminen olisi kirjoittajan mukaan vahingollista.⁵⁵ Yliopistoteologien hallitsema Teologinen Aikakauskirja iloitsi Vandraren mielipiteistä siinä määrin, että julkai-si ne palstoillaan.⁵⁶

Åbo Akademin teologinen tiedekunta tarjosi tärkeän yhdyssiteen pohjoismaiseen teologiseen keskusteluun. Syksyllä 1924 kutsuttiin tiedekunnan ensimmäiseksi eksegetiikan professoriksi Wetter-kiistan toinen näkyvä hahmo dosentti Johannes Lindblom, jonka ruotsalaiset kirkolliset piirit olivat tukeneet.⁵⁷ Lindblomin Turussa marraskuun alussa pitämä virkaanastujaisesitelmä osoitti kuitenkin, että hän edus-ti, vastoin odotuksia, historiallis-kriittistä suuntaa.⁵⁸ Tämä oli petty-mys erityisesti arkkipiispa Johanssonille: ”Lindblom on liberaali”, totesi hän lyhyesti päiväkirjassaan.⁵⁹ Ruotsista oli jälleen saatu libe-raaliteologiaa Suomen arkkipiispan kiusaksi.

Norjasta käsin puhalsivat Suomen suuntaan toisenlaiset tuulet, sil-lä Hallesbyn toiminta ja Laget-liike alkoivat olla tunnettuja koko Pohjolassa. Aihepiiri kiinnosti etenkin Herättäjää, mutta myös Koti-maa antoi Norjan riidoille huomiota ja luonnehti tässä yhteydessä Hallesbytä Norjan kirkon eturivin mieheksi.⁶⁰

54 *Hjä* 31/1.8.1924 Luterilaisuuden vaaroja.

55 *Mv* 10/6.3.1924 ”Församlingsfakultet” eller universitetsstudier?

56 *TA* 1924, Lån från tidningar.

57 *Fbl* 39/25.9.1924 Professori Lindblom anlät till Åbo; *Fbl* 44/30.10. ja 45/6.11.1924; *Lindblom* 1974, 266–269; *Franzén* 1987, 66.

58 *Fbl* 45/6.11. ja 46/13.11.1924 Aktuella Problem inom den nutida bibel-forskningen; *Mv* 45/6.11.1924; *Lindblom* 1949, 37, 48–51.

59 Johanssonin pvk 10.12.1924. YA HYK.

60 *Hjä* 32/8.8.1924; *Kmaa* 48/4.7.1924.

Syksy 1924 toi Hallesbyn itsensä Suomeen. Människovännens lehteä lähellä oleva ruotsinkielinen kirkollinen nuorisjärjestö Kyrkans Ungdom, FSFF:n jäsenjärjestö, kutsui hänet Pohjanmaalle ja Uudellemaalle pitämään hengellisiä kokoussarjoja. Kutsumisen hoi-
tanut Bengt Serenius kertoi jälkeensä pyytäneensä jo ennakoon, ettei Hallesby herättelisi matkallaan konservatiivien ja liberaalien välisiä riitoja vaan keskittyisi evankelioimiseen.⁶¹ Vierailua selvitel-
leistä lehtikirjoituksista päätellen Hallesby noudatti toivomusta. Tästä huolimatta Människovännens tiesi kertoa, että vierailu oli herättänyt paheksuntaa joissakin kirkollisissa piireissä.⁶² Osasyynä tähän saattoi olla Herättäjä, joka tähdensi vierailusta kertoessaan jälleen liberaali-
teologian vastaisen taistelun tärkeyttä.⁶³

Hallesby vieraili myös arkkipiispa Johanssonin luona. Tapaaminen todisti syvästä yhteisymmärryksestä, jonka perusta oli raamattuteologinen. Johansson katsoi Hallesbyn tulon Suomeen suorastaan Jumalan johdattukseksi tilanteessa, jossa Suomi juuri oli saanut Ruotsista liberaaliksi osoittautuneen Lindblomin ja jolloin Söderblomin Suomen-matkasta liikkui huhuja. Johanssonin päiväkirjamerkintöjen mukaan Hallesby itse, toisin kuin edellä mainitut, oli hengeltään ”raitis”.⁶⁴

Helsingissä Hallesby oli SKY:n vieraana. Yhdistyksen johto, puheenjohtaja Aleksi Lehtonen ja pääsihteeri E. G. Gulin, olivat vieraa-
seen nähden varautuneita ja pelkäsivät teologisten riitojen lietsontaa. Nuorista johtohahmoista Osmo Tiililä oli kuitenkin jo ehtinyt tutustua ja mieltä Lagettiin. Hallesbyn vierailu vahvisti SKY:n uutta herätyskristillistä linjausta ja johti yhteistyöhön Lagetin kanssa. Suhde YKML:n alaiseen ylioppilastyöhön sekä kansainvälisesti että pohjoismaisella tasolla jännittyi entisestään.⁶⁵

61 *Mv* 22/28.5.1925 Prof. Hallesby i Helsingfors; *Svenskt kyrkoliv i Finland* (1925) 1924, 124.

62 *Fbl* 32/7.8., 47/20.11. ja 49/4.12.1924; *Mv* 47/20.11. ja 50/11.12.1924; *Kmaa* 88/21.11. ja 91/2.12.1924.

63 *Hjä* 48/28.11. ja 50/12.12.1924 ja 3/16.1.1925.

64 Johanssonin pvk 10.12.1924. YA HYK.

65 *Tiililä* 1973, 13; 1974, 136–137, 150–151, 168; *Franzén* 1987, 89–92, 365–370.

SKY:n halu eristäytyä Ylioppilaiden kristillisestä maailmanliitosta ja lähentyä Lagetia määriteltiin teologiseksi valinnaksi. Valintaan vaikuttivat kuitenkin kaiken aikaa myös nationalistiset ja kielipoliittiset tekijät. Yhteys norjalaiseen Lagetiin teki aiemmin vilkkaat Ruotsin-yhteydet entistä tarpeettomammiksi, mikä oli SKY:ssä vahvan sijan saaneen AKS:n toiveiden mukaista. Teologisesti ei ratkaisukristillisyyttä ja uskonvarmuutta korostava hallesbyläisyys sanottavasti vastannut esimerkiksi niiden lukuisien suomenkielisten SKY-läisten uskonkäsitystä, joiden tausta oli herännäisyydessä. Aitosuomalaisuuden vaikutuksesta SKY:n linjavalintoihin todistaa ruotsinkielisten jäsenten pidättyvä kanta Hallesbytä ja Lagetia kohtaan sekä halu säilyttää yhteydet YKML:oon ja Ruotsiin ennallaan. Kuitenkin oli juuri SKY:n ruotsinkielinen siipi vienyt vahvimmin eteenpäin SKY:n alkuaikojen ratkaisukristillisyyden juonetta.⁶⁶

Modernia teologista tutkimusta ja liberaalissävyyistä ekumeenista liikettä kaihtava Hallesby oli näin alkanut herättää vastakaikua paitsi vanhemman sukupolven ekumenianvastustajissa Johanssonissa ja Kareksessa myös osassa kristillistä ylioppilasnuorisoa ja tulevaa papistoa. Tällä saattoi ennakoida olevan vaikutusta koko kirkon ulkosuhteiden kehitykseen. Osmo Tiirilän lähipiirissä oli kirkkoon ainakin kasvamassa uusi sukupolvi, joka vierasti Gummeruksen ja Hjeltin ikäluokan yliopistoteologien ekumeniamalleja ja niihin usein liittyviä moderneja teologisia virtauksia.

2. Tukholman kutsut saapuvat

a. Johanssonin ensireaktio ennakoi hyvää

Tieto Tukholman kirkkojenvälisestä Life and Work -kokouksesta oli vuoteen 1924 mennessä kantautunut eri teitä myös Suomeen. Ensimmä-

⁶⁶ SKY:n teologisten keskustelujen vaikutuksesta ulkomaansuhteisiin Tiirilä 1974, 136–138, 142–153, 162–163 ja Franzén 1987, 70–93, 365–366, 437–439.

mäisenä virallisena yhteydenottona on kuitenkin pidettävä Söderblomin Johanssonille vuoden 1924 alussa lähettämää alustavaa kutsua. Johansson kiiruhti korrektiin tapaansa vastaamaan. Aikaa Tukholman kokoukseen oli vielä puolitoista vuotta, mutta tästä huolimatta Johansson tiesi kertoa, ettei kokous sopisi hänen syksyn 1925 ohjelmaansa. Tammikuussa 80-vuotispäiväänsä viettänyt arkkipiispa kertoi tekevänsä tällöin kymmeniä piispantarkastuksia sekä valmistelevansa suomenkielistä kristillisen etiikan yleisesitystä; vastaava dogmatiikan esitys oli juuri painossa¹. Gummerus osallistuisi kaiketi konferenssiin, Johansson ilmoitti.²

Kutsukirje alustavine kokousohjelmineen innoitti Johanssonin esittämään Söderblomille oman käsityksensä ajankohdan yhteiskunnallisesta ja valtiollisesta kehityksestä. Hänen mukaansa maailmanhistorian johto oli siirtymässä kohti länttä. Toipuminen maailmansodasta ei näyttänyt kuitenkaan onnistuvan, sillä kansakunnat kiistelivät keskenään ja maiden sisällä riehuivat puolueriidat. Vaarallisinta tilanteessa oli se, että olemassaolevaa yhteiskuntajärjestelmää purkavat ja hajottavat tahot olivat urhoollisia, rohkeita ja häikäilemättömiä, kun taas oikeutta ja hyvää rakastavat olivat toimintakyvyttömiä pelkureita. Harva uskalsi järkkymättä seistä oikeuden ja totuuden puolella. Edes esivalta, jonka tehtäviin kuului erottaa valtio-organismista paha rangaistusvaltaa käyttämällä, ei tähän pystynyt, Johansson pohdiskeli.³

Spontaanina esiin työntyneet, Johanssonille jo pitkään tunnusomaiset näkemykset sisälsivät pessimistisiä näköaloja, esimerkiksi kumouksellisten voimien pelkoa. Ihanne paremmasta ja oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta kuului sinänsä Johanssoninkin eettiseen ajatteluun. Ero Söderblomin ja samalla Tukholman kokouksen korostukseen oli siinä, ettei hän katsonut kirkolle kuuluvan mitään erityistehtä-

1 Johanssonin professorivuosinaan pitämiin yliopistoluentoihin perustuvat Kristillinen uskonoppi ja Kristillinen Siveysoppi ilmestyivät vuosina 1924–1925. *Mannermaa* 1930, 24; *Alanen* 1947, 403–404.

2 Johansson Söderblomille 10.2.1924. NSS UUB. Söderblomin kirje Johanssonille ei ole säilynyt.

3 Johansson Söderblomille 10.2.1924. NSS UUB.

vää tämän tavoitteen saavuttamiseksi. Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden toteuttaminen ja järjestyksen vaaliminen oli Johanssolin käsityksen mukaan esivallan asia.

Johanssolin kirje sisälsi kokouskutsun torjumisesta huolimatta suorastaan veljellistä mielipiteidenvaihtoa, eikä hän tässä vaiheessa arvostellut itse Tukholman kokousta. Mainintaa Gummeruksen osallistumisesta voi pitää eräänlaisena lupauksena Suomen kirkon osallistumisesta. Jopa Pohjolan kirkkoblokki – ”Pohjolan kansat ja kristikunta” – sai kirjeen lopussa siunauksen toivotukset. Johansson kertoi niin ikään jakavansa Söderblomin näkemyksen, jonka mukaan luterilaisuuden sisäinen painopiste oli siirtymässä pohjoiseen.⁴ Suomen arkkipiispan ensimmäinen kannanotto Tukholman kokoukseen oli varsin särmätön.

b. Birminghamin Copec-konferenssi valmentaa Tukholmaan

Kirkkojenvälisen työn painopiste oli Tukholman kokouksen lähestyessä siirtynyt entistä enemmän sosiaalieettiseen keskusteluun sekä pyrkimykseen lisätä kirkkojen yhteiskunnallista ja valtiollista vaikutusta. Kyse oli toisaalta maailmansodasta alkaneen rauhaa ja liennytystä korostavan perusjuonteeseen vahvistumisesta. Uutta oli se, että sosiaalieettisen osallistumisen ymmärrettiin ongelmien käytännöllisen kartoittamisen ohella vaativan myös teologista pohdiskelua.

Kirkkojen yhteistä sosiaalieettistä roolia koskevaa teologista keskustelua esiintyi erityisesti Englannissa, ja sitä koordinoimaan oli syntynyt Conference on Politics, Economics and Citizenship eli Copec. Tukholman kokouksen lähestyessä Copec -työ valjastui palvelemaan Life and Work -liikettä. Huhtikuun 5.–12. päivänä 1924 järjestettiin Birminghamissa Copec-konferenssi, johon kutsuttiin osanottajia eri puolilta maailmaa, yhteensä 18 eri maasta, protestanttien ohella myös ortodoksisista kirkkoista. Samassa yhteydessä pidettiin Bir-

4 Johansson Söderblomille 10.2.1924. NSS UUB.

minghamissa myös varsinaisia Life and Work -suunnittelukokouksia.⁵

Suomessa Tukholman kokouksen järjestelyelimiin kuuluivat toistaiseksi virallisesti vain Gummerus ja Hjelt.⁶ Molemmat saivat kutsun Birminghamissa huhtikuussa 1924 pidettäviin kokouksiin. Hjeltin matkan esti kuitenkin sairasloma, ja Gummeruksen matkahanke kaatui muun muassa rahoituskysymykseen. Kirjeessään Tukholman kokouksen suunnittelusihteeristölle Gummerus näet ilmoitti, että koska hän oli mukana suunnitteluelimissä puhtaasti henkilöjäsenenä, hän ei voinut saada matkalleen kirkon rahoitusta. Gummerus pohti kirjeessään alustavasti myös Suomen kirkon osallistumista Tukholman kokoukseen. Virallinen osallistuminen näytti hänestä kevään 1924 tilanteessa epävarmalta, koska piispainkokous ei ollut vielä ottanut asiaan kantaa. Joukko suomalaisia tulisi kuitenkin varmasti Tukholmaan, hän lupasi.

Oman matkansa peruunnuttua Gummerus huolehti siitä, että Englantiin muutoinkin aikova Aleksi Lehtonen saisi toimia Birminghamissa hänen henkilökohtaisena varamiehenään.⁷ Suomen kirkko ei näin jäisi kokonaan ulkopuolelle Tukholman valmistelutyöstä. Koska kokouksista ensimmäinen eli Copec-kokous oli avoin myös muille asianharrastajille, Birminghamiin matkusti lopulta kaksi muutakin suomalaisosanottajaa, pastorit K. A. Paasio Suomen lähetysseurasta ja B. H. Päivänsalo Kaupunkilähetyksestä.⁸

Copec-kokouksessa, jota johti Manchesterin piispa William Temple, oli esillä useita sisälähetykseen, diakoniaan ja poliittiseen vaikut-

5 *Kmaa* 10/5.2.1924; *Deißmann* 1927, 69; *Kerner* 1983, 128–130; *Weiß* 1991, 175–176, 188, 214–215.

6 Varamiehinä olivat ilmeisesti Loimaranta ja Sirenius. *Lauha* 1990, 324.

7 Universal Christian Conference on Life and Work/Folke Palmgren Gummerukselle 19.3.1924, Universal Christian Conference on Life and Work/Henry Atkinson Gummerukselle 20.2.1924, Gummerus till Sekreteriatet för den europeiska Sektionen av Kristen Gemenskaps Intern. Kommitte 7.2.1924. JG HYK; *Hjä* 13/28.3.1924 Suuria kirkollisia kokouksia Englannissa. Suomikin edustettuna.

8 *Kmaa* 29/15.4.1924 Birminghamin kirkollinen kongressi; *Hjä* 13/28.3.1924.

tamiseen liittyviä, lähinnä käytännön seurakuntaelämää palvelevia teemoja. Esiin nousi myös maailmanlaajoja sosiaalieettisiä kysymyksiä kuten kysymys sodankäynnin oikeutuksesta ja pasifismista. Kokousilmapiiriä hallitsi vaatimus kristittyjen aktiivisesta oikeudenmukaisuuspolitiikasta ja väkivallasta luopumisesta. Eräät luterilaiset osanottajat arvostelivat jälkeinpäin kokouksen teologista linjaa, jossa he näkivät reformoidulle kristillisyydelle ominaista ”Kristus kuninkaaksi” -ajattelua ja suorastaan uskonnollista evolutionismia. Saksalaisia häiritsi lisäksi englantilaisten ja amerikkalaisten kokousedustajien osoittama Kansainliitto-idealismi, jota vahvasti Englannin Kansainliitto-edustajan lordi Parmoorin mukanaolo.⁹

Suomalaisosanottajista Paasio kertoi Kotimaa-lehdessä seikkaperäisesti konferenssivaikutelmiaan. Pääsanomana oli hänen mukaansa ollut kutsu sosiaaliseen työhön, mikä edellytti käytännössä myös teologista työskentelyä ja pappien yhteiskunnallista valmentamista. Paasio pani merkille Copec-kokouksen optimistisen hengen sekä tietyn idealistisen ehdottomuuden esimerkiksi puhuttaessa rauhantyöstä. Kokous oli esimerkiksi tuominnut kaiken – myös englantilaisen – imperialismiin ja sitä palvelevan sodankäynnin. Paasion mukaan Suomen kirkolla oli kokouksen hengestä paljon opittavaa, eikä oudoilta tuntuviin korostuksiin tullut tuijottaa liikaa.¹⁰

Lehtonen esitti omat vaikutelmansa Uudessa Suomessa. Ekumeenisen toimikunnan sihteerinä hän osasi sijoittaa Copec-kokouksen muiden kirkkojenvälisten pyrintöjen joukkoon. Lehtosen mukaan kyse oli ollut Tukholman esikokouksesta. Erityisen antoisaa oli ollut kokouksen hartaudellinen aines ja yhteyttä luova ilmapiiri. Sosiaalietiikan alalla esiintynyttä ”hyväuskoisuutta” eli liiallista optimismia Lehtonen ei sen sijaan täysin jakanut, sillä se kieli hänen mielestään kokemuksen puutteesta.¹¹

9 *Kmaa* 30/24.4.1924 Birminghamin kirkollinen kongressi; *Huhtamäki* 1972, 24–30, 95–96; *Kerner* 1983, 130–131.

10 *Kmaa* 34/9.5.1924 Englannin kristittyihin tutustumassa I.

11 *US* 98/27.4.1924 Äskeiset kirkolliset konferenssit Englannissa.

c. Lehtonen Life and Work -suunnittelukokouksissa

Lehtosen Birminghamin matka huipentui Copec-kokouksen jälkeen alkaneisiin Söderblomin johtamiin Life and Work -suunnittelukokouksiin. Lehtonen oli läsnä ns. mannermaisen eurooppalaisen jaoston kokouksessa 10.4.1924 sekä ilmeisesti myös eräissä muissa alajaostoissa Gummeruksen varamiehenä.¹² Uudelle Suomelle matkansa jälkeen laatimassaan artikkelissa Lehtonen kuvaili laveasti Life and Work -työn historiaa ja Tukholman konferenssin suunnittelu-tilannetta.¹³

Kokouksessa päätettiin rajata Tukholman kokous noin 500–600 osanottajaan, joista viidennes olisi luterilaisia. Suomalaisen kiintiöksi vahvistettiin yhdeksän. Suomalaisen ekumeenisen työn uranuurtaja Arthur Hjelt valittiin varajäseneksi Life and Work -liikkeen kansainväliseen komiteaan. Suomalaisille varattiin alustavasti myös oma vastuualue Tukholman kokouksessa. Suomen tuli yhdessä Sveitsin kanssa vastata kuudennen teemaryhmän, otsikoltaan ”Kristillisten kirkkojen yhteistoiminnan menettelytavat”, valmistelusta. Suomalaisilta odotettiin erityisesti eri kieliryhmien välisen kirkollisen yhteistoiminnan pohdiskelua.¹⁴

Kristikunnan eri kirkkojen osanottajien lisäksi Tukholman kokoukseen päätettiin kutsua useiden muiden kirkkojenvälisten järjestöjen kuten Kansainvälisen lähetysneuvoston, WA:n, Evankelisen Allianssin, Pelastusarmeijan, Ylioppilaiden kristillisen maailmanliiton sekä NMKY:n ja NNKY:n edustajat.¹⁵ Päätös heijasti Life and Work -työssä alusta pitäen esiintynyttä pyrkimystä keskittää

12 Universal Christian Conference on Life and Work/Folke Palmgren Gummerukselle 19.3.1924. JG HYK; *Mv* 16/16.4.1924 Konferens för praktisk kristendom; *Fbl* 17/24.4.1924 Konferens för praktisk kristendom.

13 Protocol of the Meeting of the Continental European Section of the World Conference on Life and Work on April 10, 1924. Liitteenä kirjeessä Stange Gummerukselle 23.4.1924. JG HYK; Lehtonen Hjeltille 11.4.1924. AH HYK; Kerner 1983, 128–131.

14 *US* 98/27.4.1924; *Siegmund-Schultze* 1925, 12; Kerner 1983, 131–134; *Weiß* 1991, 207–210, 216.

15 Kerner 1983, 131–134.

kaikki ekumeeninen toiminta yhdeksi suureksi kokonaisuudeksi eli kenties jo Tukholmassa syntyväksi kirkolliseksi maailmanneuvostoksi.

Birminghamin kokousten jälkeen oli aika aloittaa kutsuminen ja konferenssista tiedottaminen. Kustakin kirkosta kutsuttavien määrää varten kehitettiin suorastaan matemaattinen kaava, jotta voimasuhteet tulisivat oikeiksi.¹⁶ Tukholman kokouksen yleiskutsuja lähetettiin lopulta kaksi, sillä ensimmäisen, huhtikuussa päivätyn kutsun pyöreähkö sanamuoto ei tyydyttänyt Söderblomia. Jälkimmäinen, heinäkuussa Tukholmasta lähetetty perusteellisempi kutsukirje sisälsi enemmän Söderblomille ominaista ohjelmanjulistusta, mutta tämä teki sen samalla ensimmäistä kutsua alttiimmaksi teologisille vasta-argumenteille ja kritiikille.¹⁷ Polemiikki Tukholman puolesta ja Tukholmaa vastaan saattoi maailmalla alkaa.

d. Tukholman kokous – Söderblomin kokous

Tietoja Tukholman kokouksesta oli kiirinyt Suomen kirkkoon jo hyvissä ajoin ennen kokouskutsujen lähettämistä. Vasta viralliset kutsut laukaisivat kuitenkin asiaa koskevan julkisen kirjoittelun ja mielipiteenmuodostuksen. Söderblomin persoonalla liitettiin säännöllisesti kokousuutisten yhteyteen, joten myönteinen tai kielteinen kanta osallistumisasiaan määräytyi pitkälti suhtautumisesta juuri häneen. Vastaavasti saattoi Söderblomin persoonaa koskevista kannanotoista tästä pitäen arvata myös puhujan kannan Tukholman kokoukseen. Tukholman kokous oli Suomen kirkolle nimenomaan Söderblomin kokous.

Tästä syystä oli epäedullista, että samanaikaisesti kokouskutsujen kanssa maailmalle levisi uutinen, jonka mukaan Söderblomille olisi tarjottu Jerusalemiin perustettavaa luterilaisen arkkiepiispan, ”patriarkan” istuinta. Jerusalemissa 1800-luvulla toiminut preussilais-eng-

16 *Sundkler* 1968, 343–345; *Weiße* 1991, 216–217.

17 *Deißmann* 1926, 10–17; *Kerner* 1983, 135–138, 399–406; *Weiße* 1991, 219–220, 514–519.

lantilainen piispanistuin perustettaisiin uudelleen¹⁸ ja tehtävään kutsuttaisiin Söderblom. Suomalaislehdet tiesivät toukokuun lopulla kertoa, että hankkeella oli sekä Palestiinaa hallitsevien englantilais-ten että alueella asuvien saksalaisten hyväksyntä. Suunnitelman ensisijaisena tarkoituksena oli lehtitietojen mukaan luoda Palestiinan kirjajaan uskonnolliseen kenttään järjestystä ja poliittista tasapainoa.

Huhujen mukaan kuulosti siltä, että Söderblomista tulisi koko luterilaisen kristikunnan primas. Uusi "Vatikaani" oli perusteilla Öljymäelle saksalaisen Augusta-Victoria -säätiön hallitsemiin rakennuksiin. "Arkkipiispa Söderblomista luterilainen paaviko Jerusalemiin?" kyselivät sekä *Församlingsbladet* että *Människovännens* viitaten ruotsalaisten päivälehtien tietoihin. Söderblomin omat kommentit asiaan olivat lehtien saamien tietojen mukaan varsin vältteleviä.¹⁹

Kyseiset pienekköjen piirien utopistiset suunnitelmat eivät johtaneet käytännön tuloksiin.²⁰ Hallaa kirjoittelusta sen sijaan oli aina Suomea myöten. Mielikuva Söderblomista protestanttisena paavina ei ollut suomalaisille aivan uusi,²¹ mutta nyt väritti Suomen kirkossa meneillään oleva antikatolinen kausi mielikuvat entistäkin kielteisemmiksi. Tukholman kokoukselle huhut olivat huonoa mainosta, sillä ekumeeninen työ vääristyi niiden kautta Söderblomin henkilökohtaiseksi uskonnolliseksi maailmanherruuspolitiikaksi.

Suomessa jatkui toisaalta myös asiallinen tiedottaminen Tukholman kokouksesta. Suunnittelun pääyksikkö oli Yhdysvalloissa²², mutta tärkeä merkitys oli myös Ruotsin Life and Work -suunnitteluryhmällä, jonka kautta hoidettiin yhteyksiä Suomeen. Ruotsalainen

18 Jerusalemissa 1841–1886 toimineesta vuoroin Preussin unionikirkon, vuoroin Englannin kirkon valitsemasta piispasta tarkemmin *Tavard* 1964, 46–47; *Brandreth* 1967, 288–290.

19 *Svenska Morgonbladet* 3.5.1924; *Mv* 19/8.5.1924 Ärkebiskop Söderblom luthersk påve i Jerusalem?; *Fbl* 20/15.5.1924 Sveriges ärkebiskop luthersk påve i Jerusalem?; *Fbl* 21/22.5.1924 Luthersk ärkebiskop av Jerusalem?; *Sundkler* 1968, 385–386.

20 *Sundkler* 1968, 385–386.

21 *Lauha* 1990, 223. Johansson saattoi käyttää "paavi" -nimitystä Söderblomista päiväkirjaansa kirjoittaessaan. Johanssonin pvk 8.3.1925. YA HYK.

22 *Sundkler* 1968, 341–343.

osasto antoi keväällä 1924 Gummeruksen tehtäväksi vastata tiedottamisesta Suomen kirkossa.²³ Tiedotuksen ensimmäinen aalto ajoittui kesään. Lehdistä Kotimaa piti Life and Work -työtä esillä säännöllisimmin, mutta myös muut kirkolliset lehdet antoivat kokouksesta perustietoja.²⁴

Piispakunnan mielipiteenmuodostuksessa kesä ei vielä muodostanut käännekohtaa, vaikka mielipiteitä asiasta vaihdettiin. Eräässä keskusteluhetkessä mukana olleen Arthur Hjeltin mukaan Colliander torjui jo kesällä Suomen kirkon osallistumisen. Johansson sen sijaan piti aiheellisena, että piispainkokous valitsisi Suomen kirkon edustajat, koska vaali muuten ajautuisi väärin käsiin.²⁵ Näytti yhä siltä, että Suomen kirkko olisi mukana Tukholmassa piispainkokouksen virallisesti valtuuttamana.

3. Tilanne kärjistyä

a. Johansson aloittaa kritiikkinsä

Syksy 1924 muutti tilanteen täysin. Arkkipiispa Johansson päätyi asiaa tutkittuaan jyrkän kielteiselle kannalle sekä Suomen kirkon osallistumiseen että itse Tukholman kokoukseen nähden. Lokakuun alussa hän julkaisi Herättäjässä ja Kotimaassa kirjoituksen ”Tukholman maailmankokous käytännöllistä kristillisyyttä varten”, jossa hän pohti huolellisesti lukemansa valmistelukirjasen Weltkonferenz für praktisches Christentum pohjalta kokouksen teologista oikeutusta.

Johanssonin mukaan valmisteluasiakirja paljasti tulevan kokouksen perusongelmaksi sen, että kirkkojen edustajat kutsuttiin koolle

23 Universal Christian Conference on Life and Work/Henry Atkinson Gummerukselle 5.5.1924. JG HYK.

24 *Mv* 25/19.6.1924 Det allmänna internationella kyrkomötet i Stockholm; *Hjä* 23/6.6.1924 Yleiskirkollinen kokous Tukholmassa elokuussa 1924; *Fbl* 34/21.8.1924.

25 Gummerus Söderblomille 9.12.1924. Ek. saml. UUB.

pohtimaan toisarvoisia kysymyksiä. Kirkkojen tehtävänä oli pitää esillä uskonnollista peruskysymystä, ihmisen suhdetta Jumalaan, mutta tästä asiasta ei maailmankonferenssi ollut kiinnostunut. Oli väärin, että tuhansia kirkkojen työntekijöitä houkutettiin tärkeistä virallisista tehtävistään ”hommiin, jotka olivat vieraita kristinuskon vasituiselle olennolle”, hän päätteli.

Paneutuessaan tämän jälkeen tarkemmin kysymykseen siitä, tuliko kirkon ylipäättänsä puuttua sosiaalieettisiin kysymyksiin Johansson nosti esiin eskatologiset näkökohdat. Ajatus hyvän edistämisestä maailman rakenteissa oli utopiaa, sillä Raamatun mukaan pahan valta kasvoi. Jeesuksen ja maailman, kuten myös kirkon ja maailman välillä oli kuilu, jota ei voinut ylittää. Kuvitelma siitä, että kirkot voisivat jotenkin edistää yhteiskunnallista, taloudellista tai valtiollista oikeudenmukaisuutta ja rauhaa oli tästä syystä vain tyhjää haaveilua ja tuulentupien rakentamista. Vasta Kristuksen tuleminen muuttaisi kaiken. Siihen asti oli kirkon uskollisesti hoidettava uskonnon asiaa. Valtio taas Jumalan palvelijana valvoi oikeutta ja totuutta.¹

Optimistisesti suuntautunut Tukholman kokous soti siis Johanssonin pessimistissävytteistä historiannäkemystä vastaan. Lisäksi hän osoitti aivan oikein, että kokousasiakirjojen sosiaalieettiset korostukset poikkesivat luterilaisesta kahden hallinnan opista. Se Jeesuksen mieliala, jota tulevassa kokouksessa aiottiin tutkailla, selvisi Raamatua lukemalla jopa yksinkertaiselle talonpojalle; siihen ei maailmankokousta tarvittu, Johansson vielä ivaili.

Erityisen närkästynyt Johansson oli valmisteluasiakirjan korostuksesta, jonka mukaan kristillinen rakkaus velvoitti yhteistyöhön kaikkien kristittyjen kanssa. Hänen mukaansa oli kirkkojenkin piirissä olemassa paljon väärää rakkautta, jota väärät profeetat ajoivat. Kyse oli järkeisuskon edustajista, jotka esimerkiksi väittivät Jeesusta Joosefin ja Marian pojaksi. Heidän kanssaan ei yhteistyötä tullut tehdä.

1 *Kmaa* 75/7.10.1924; *Hjä* 40/3.10.1924.

Ulkomaiden kirkkokunnissa on jo paljon järkeisuskaisia opettajia, joita neuvotaan saarnaamaan sillä tapaa, ettei kristikunta loukkaannu, vaan vähitellen tottuu uuteen järkeisoppiin. Näitä järkeisuskaisia, joista kristikansa saa niin paljon kärsiä, tulisi meidän Tukholman kristillisen maailmankokouksen perusteiden mukaan myös rakastaa ja niiden kanssa tulisi meidän rakaudessa neuvotella ja päättää tuosta uudesta Kristuksen mielialan istuttamisesta kansoihin.²

Kirjoituksensa jälkipuoliskolla Johansson kiteytti kielteisen kantansa painokkaaksi kannanotoksi, josta hän piti tästä lähtien johdonmukaisesti kiinni: "Kristityt, jotka pysyvät Raamatun asiassa, eivät voi toimia Tukholman maailmankokouksessa, sillä sen ohjelma liikkuu kristinuskon ulkopuolella ja se on järkeisuskon perusteista syntynyt." Kaiken kaikkiaan oli Tukholman kokous Johanssonin mukaan toteutuessaan esittävä murhenäytelmän siitä, miten alas kristikunta oli luisunut.³

Kirjoitus jakoi välittömästi suomalaisen kirkollisen mielipiteenmuodostuksen. Selvimmin tämä näkyi kirkollisessa lehdistössä. Kotimaan toimitus sanoutui sen korostuksista irti, kun taas Kares Herättäjässään julistautui arkkipiispan kannattajaksi.⁴

Tukholman kokouksen innokkaimmissa suomalaisissa kannattajissa arkkipiispan määrätietoinen linjaus sai aikaan levottomuutta. Kotimaa julkaisi laajan kirjoituksen Tukholman kokouksen valmistelusta ja tulevista tehtävistä pyrkien samalla torjumaan eräitä arkkipiispan kritiikin pääkohtia. Kirjoituksessa oli muun muassa maininta Tukholman kokoukseen suunnitellusta mittavasta jumalanpalvelus- ja hartausohjelmistosta. Kirjoitus tähdensi lisäksi sitä, etteivät kokouksen päätökset sitoisi kirkkoja, ennen kuin ne olisi hyväksytty kunkin kirkon omissa hallintoelimissä.⁵ Kotimaa toteutti vastaavia tietoisukuja myös myöhemmin. *Församlingsbladet* edusti niin

2 *Kmaa* 75/7.10.1924; *Hjä* 40/3.10.1924.

3 *Kmaa* 75/7.10.1924; *Hjä* 40/3.10.1924.

4 *Kmaa* 75/7.10.1924; *Hjä* 41/10.10.1924 Vaeltaja, Tien ohesta tempomia.

5 *Kmaa* 77/14.10.1924 Kirkkojen välinen yleinen kokous käytännöllistä kristillisyyttä varten.

ikään järkkymättä Tukholman kokoukselle myönteistä linjaa.⁶

Piispa Gummerus, jonka kanta osallistumisasiaan oli toinen kuin Johanssonin ja Collianderin, vaikenä tässä vaiheessa julkisuudessa. Osallistumiskysymys oli tarkoitus ottaa esiin syksyn 1924 piispainkokouksessa, ja Gummerus toivoi siellä käytävien keskustelujen tuovan asiaan muutoksen.

Kun piispainkokous 16.11. alkoi, osoittautui, ettei arkkipiispa ollutkaan ottanut asiaa viralliselle esityslistalle. Kysymys Tukholman kokoukseen osallistumisesta otettaisiin esiin esityslistan ulkopuolella vasta kokouksen päätyttyä. Johansson perusteli menettelytapaa kirkkolaililla. Piispainkokouksen tehtäviin kuului valmistella asioita kirkolliskokousta varten ja toimia tuomiokapituleihin nähden neuvoantavana elimenä. Se ei sen sijaan voinut tehdä päätöksiä, jotka sitoivat tuomiokapituleita, arkkipiispa tähdensi. Tämän päättelyn oikeutusta oli Gummeruksenkin vaikea kiistää⁷. Toisaalta hän totesi, että piispainkokous oli jo useita kertoja aiemmin lipsunut linjastaan ja lähettänyt, Johanssonin myötävaikutuksella, Suomen kirkon edustajia erilaisiin kansainvälisiin tilaisuuksiin. Hänen mielestään piispainkokouksen toimivallan rajoitukset olivat johtuneet Venäjän vallan aikaisesta poliittisesta tilanteesta, ja tilanne oli nyt olennaisesti toinen. Gummeruksen ja von Bonsdorffin yritykset saada pöytäkirjaan eriävä mielipide kilpistyivät kuitenkin siihen, ettei asia ollut virallisesti esillä eikä pöytäkirjaa näin ollen pidetty. Kaikki kokouksesta säilyneet tiedot ovat henkilökohtaisten muistiinpanojen varassa.

Ekumeenisen työn harrastajille tulos oli pettymys. Ahdistunut oli kuitenkin myös Johansson, joka vaistosi piispainkokouksessa kytevän vastarinnan. ”Maailman henki on vallan päällä kirkossa”, hän kirjoitti päiväkirjaansa. Iloa tuotti ainoastaan Kareksen uskollinen tuki.⁸

6 *Kmaa* 89/25.11.1924 Kirkkojen välinen kristillinen kokous Tukholmassa; *Fbl* 34/21.8., 40/2.10. ja 48/27.11.1924.

7 *KL* (1921) §§ 462–463.

8 Johanssonin pvk 19.11.1924. YA HYK; Gummerus Söderblomille 9.12.1924. Ek. saml. UUB.

b. Suomen kirkon osallistuminen vaarantuu

Johansson ilmoitti piispainkokouksessa aikovansa julkistaa kielteisen kantansa kansainvälisellä tasolla. Tämä tapahtuikin välittömästi. Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung julkaisi Johanssonin kriittisen kirjoituksen joulukuun numerossaan.⁹ Suomen arkkipiispa oli aloittanut julkisen taistelun Ruotsin arkkipiispan johtamaa ekumeenista kokousta vastaan sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla.

Johanssonin kirjoitus Die große allgemeine Kirchenkonferenz in Stockholm im August 1925 vastasi sisällöltään hänen Kotimaassa ja Herättäjässä julkaisemaansa ensimmäistä Tukholman vastaista kirjoitusta. Se toisti syytöksen rationalismista ja keskittymisestä epäolennaiseen uskonasioiden kustannuksella. Kirjoitusta leimasivat myös Johanssonille ominainen käsitys pahan vallan väistämättömästä kasvamisesta. Aiempaa enemmän sijaa Johansson antoi luterilaisessa sosiaalietiikassa keskeiselle kahden hallinnan opille, minkä hän kaiketi arveli tehoavan saksalaiseen lukijakuntaan. Kirjoituksensa lopussa Johansson totesi, ettei Suomen kirkko tulisi valitsemaan Tukholmaan virallisia osanottajia, koska kokous loukkasi kristinuskon perusteita ja olemusta.¹⁰

Johansson ilmaisi jyrkentyneen kantansa myös Söderblomille lähettämässään henkilökohtaisessa kirjeessä, jossa hän painotti erityisesti luterilaisesta opinkäsityksestä nousevia argumentteja. Lutherin suoraselkäinen esiintyminen esikuvanaan Johansson julistautui puhtaan luterilaisen uskon puolustajaksi ja vakuutti, ettei myöskään Luther olisi voinut lähteä Tukholmaan.¹¹

Asiasta kehkeytyi lyhyt intensiivinen kirjeenvaihto. Söderblom yritti kunnioittavin, suorastaan imartelevin sanakääntein vakuuttaa virkaveljensä siitä, että juuri tämän panos olisi Tukholmassa ensiarvoisen tärkeä. Hän kutsui Johanssonin muun muassa pitämään juh-

9 AELKZ 57/1924, 821–824 Die große allgemeine Kirchenkonferenz in Stockholm im August 1925; Kerner 1983, 158–160, 419–423.

10 AELKZ 57/1924, 821–824; Kerner 1983, 158–160, 419–423.

11 Johansson Söderblomille 24.11.1924. Ek. saml. UUB.

lasaarnan ja tähdentämään muutoinkin luterilaisuuden johtavia periaatteita. Johanssonin esittämät muodolliset, kirkko-oikeudelliset esitteet Suomen kirkon edustajien vaalille Söderblom kiisti Ruotsin maliin vedoten. Ruotsin kirkossa kokousedustajien valinta oli annettu Yleiselle kirkolliselle kokoukselle. Toisena vaihtoehtona olisi ollut piispainkokouksen suorittama vaali. Kirkolliskokouksen koollekutsumista asian vuoksi ei sen sijaan pidetty aiheellisena. Lopuksi Söderblom puuttui eräisiin ajankohtaisiin teemoihin, joiden hän tiesi huolestuttavan Johanssonia. Esimerkiksi Rooman kirkon ekspansio ja Venäjän jumalaton hallinto vaativat kristittyjen yhteistä kannanottoa, hän vetosi.¹²

Söderblomin argumentointi ei vakuuttanut Johanssonia. Hän ilmoitti vastauksesaan muun muassa pitävänsä rationalismia pahempana vastustaja kuin Rooman kirkkoa ja kieltäytyvänsä kaikesta yhteistyöstä rationalistien kanssa.¹³

Söderblom yritti yhä sitkeästi murtaa Johanssonin vastustuksen. Luther olisi varmasti matkustanut Tukholmaan, hän vakuutti seuraavassa kirjeessään siteeraten laajasti tunnustuskirjojen sanontoja. Söderblom kommentoi myös Johanssonin ajatusta pahan vallan etene misestä. Asia oli kenties näin, mutta siitä saattoi tehdä erilaisia johtopäätöksiä. Söderblom itse ei omantuntonsa vuoksi katsonut voivansa istua kädet ristissä.¹⁴

Mielipiteiden suuret eroavuudet alkoivat olla molemmille jo selvillä. Söderblomille Johanssonin taivuttaminen oli kuitenkin siinä määrin tärkeää, että hän harkitsi asian johdosta Turun matkaa. Hanke raukeni, ja kirjeenvaihto todettiin joulukuun puolivälissä päättyneeksi.¹⁵ Ajatus Söderblomin tulosta ehti kuitenkin jo kauhistuttaa Johanssonin. Matkan peruuntuminen ja tutustuminen liberalismia vastusta-

12 Söderblom Johanssonille 1.12. ja 13.12.1924 (kopioid). Ek. saml. UUB.

13 Johansson Söderblomille 10.12.1924. Ek. saml. UUB.

14 Söderblom Johanssonille 13. ja 16.12.1924 (kopioid) Ek. saml. UUB.

15 Söderblom Johanssonille 16.12.1924 (kopio). Ek. saml. UUB; Söderblom Gummerukselle 2.12.1924. JG HYK; Gummerus Söderblomille 9.12.1924. Ek. saml. UUB. Kirjeenvaihdosta myös *Sundkler* 1968, 358–359 ja *Kerner* 1983, 160.

vaan Hallesbyhyn tuntuivat tässä tilanteessa Jumalan johdatukselta.¹⁶ Johansson alkoi myös saada myönteistä palautetta Tukholman-kirjoitukselleen Saksasta, missä evankelisen kirkkoliiton osallistumispäätöksellä oli oma vastustajakuntansa.¹⁷

Tappio Johanssonia vastaan ei jättänyt Söderblomia toimeettomaksi. Hän halusi varmistaa Suomen kirkon edustuksen ja estää kiistan paisumisen kansainvälisellä tasolla. Tilanteen laukaisemiseksi Söderblom kytki mukaan toistaiseksi melko sivussa pysytelleen Gummeruksen pyytäen tältä tilannetietoja.¹⁸ Gummerus selvitti laajassa vastauksessaan luottamuksellisesti Suomen tilannetta todeten, että Suomen kirkon edustajien valinta oli hoidettava ilman piispainkokousta. Yksi ratkaisumalli olisi valita delegaatio suomenkielisen ja ruotsinkielisen seurakuntatyön keskusjärjestön kautta. Toinen vaihtoehto oli kutsua osanottajat henkilökohtaisesti Ruotsista käsin esimerkiksi Hjeltin ja Gummeruksen nimiehdotusten pohjalta.¹⁹

Gummerus oli siis valmis arkkipiispan vastustuksesta huolimatta varmistamaan sen, että Suomen kirkko tulisi edustetuksi Tukholmassa. Samalla kannalla vaikuttaa olleen piispainkokouksen enemmistö. Arkkipiispan päiväkirjamerkintöjen mukaan vain Kares oli ollut asiassa hänen kannallaan – jopa Koskimies oli tuottanut pettymyksen.²⁰ Muista piispoista ainoastaan Colliander oli uskollisesti Tukholman kokousta vastaan, mutta hänenkin tukensa Johansson menetti vuoden lopulla: Colliander kuoli 17.12.1924, ja edessä oli piispanvaali.²¹ Suomen kirkko oli monella tavoin käymistilassa.

Tukholman kokouksen ohjelman valmistelu jäi Suomessa näinä kuukausina jokseenkin vähälle huomiolle. Kotimaa kertoi marraskuussa lyhyesti tulevista pääteemoista mainitsematta sanallakaan Suomelle varattua valmistelutehtävää. Oli selvää, ettei Suomen kirkon valmistelupanoksesta ollut paljoa odotettavissa, ja kuudes aihe-

16 Johanssonin pvk 10.12.1924. YA HYK.

17 Johanssonin pvk 25.12.1924 YA HYK; *Besier* 1982, 208; *Nowak* 1981, 195; *Kerner* 1983, 173–177.

18 Söderblom Gummerukselle 2.12.1924. JG HYK.

19 Gummerus Söderblomille 9.12.1924. Ek. saml. UUB.

20 Johanssonin pvk 26.11. ja 30.11.1924. YA HYK.

21 Johanssonin pvk 18.12.1924. YA HYK; *Kmaa* 96/19.12.1924.

piiri, ”Kristillisten kirkkojen yhteistoiminnan menettelytavat”, siirtyi muiden kirkkojen vastuulle.²² Suomen kirkko oli liian sotkeutunut omiin osallistumis- ja edustamisongelmiinsa voidakseen toimia Tukholman kokouksen hyväksi.

Vastaavaa lamaanumista esiintyi myös muualla luterilaisuuden piirissä, erityisesti Luterilaisen maailmankonventin taholla. LMK:n johto ei kyennyt muodostamaan yhtenäistä kantaa Tukholman kokoukseen. Eisenachissa valittu kuusimiehinen johtoryhmä jakautui kahtia, ja sen toiminta keskeytyi Tukholman kokouksen alla lähes vuodeksi.²³ Paremmat valmiudet teologiseen reflektointiin oli elpymässä olevalla vanhemmalla luterilaisella yhteistyöjärjestöllä AELK:lla, joka työsti Tukholmaa varten luterilaista sosiaalietiikkaa esittelevän valmisteluasiakirjan.²⁴ Suomalaisia ei osallistunut tähänkään valmistelutehtävään.

Huolimatta suomalaisten vähäisestä panoksesta Tukholman kokouksen hyväksi vuosi 1924 toi uutta eloa suomalaiseen ekumeeniseen keskusteluun. Tätä ennen Suomen kirkon asema kirkkojen välisen työn kentässä oli yleensä määräytynyt muutaman asianharrastajan kannanotoista. Tukholman kokouksen läheisyys johti kuitenkin tilanteeseen, jossa kirkon ekumeenisesta identiteetistä oli päätettävä kokonaiskirkon tasolla. Julkinen kiistely haastoi lisäksi entistä laajemmat kirkolliset piirit ekumeeniseen kannanmääritykseen. Johanssonin aloittama kärkevä kritiikki palveli siten loppujen lopuksi suomalaista ekumeenista mielipiteenmuodostusta ja siirsi Suomen kirkon väistämättä modernin ekumenian aikaan.

22 US 98/27.4.1924; *Kmaa* 25/11.1924 Kirkkojen välinen kristillinen kokous Tukholmassa. Ohjelma valmiiksi suunniteltuna; *Söderblom* 1926, 619–674; *Siegmund-Schultze* 1925, 12; *Kerner* 1983, 84, 131–134.

23 *Kerner* 1983, 145.

24 Osallistumisen kannalla olivat Ihmels, Jörgensen ja von Pechman, sitä vastaan Boe, Morehead ja Pehrsson. *Wadensjö* 1971, 175; *Kerner* 1983, 139–149.

VII Suomalaiset Tukholman kokouksen vaikutuspiirissä

1. Kokousedustajat valitaan ”vallankaappauksella”

a. Mielipidemuokkauksen vaihe

Vuosi 1925 alkoi Suomen kirkossa Tukholman edustusriidan merkeissä. Ratkaisu oli käytännössä siirtynyt seurakuntatyön keskusjärjestöille SKSK:lle ja FSFF:lle. Ne alistivat asian kuitenkin vielä omille jäsenjärjestöilleen¹. Päätöksenteon tueksi järjestöt saivat Gummeruksen johtaman kuusihenkisen työryhmän laatiman muistion.² Aikaa kannanmääritykseen oli vähän, sillä keskusjärjestöt toi-

1 SKSK:n kolmetoista jäsenjärjestöä olivat Suomen lähetysseura, Suomen merimieslähetysseura, Suomen kirkon sisälähetysseura, Suomen ev. lut. pyhäkouluyhdistys, Suomen nuorten kristillinen liitto, Suomen valkonauhaliitto, Teollisuusseutujen evankelioimiseseura, Sortavalan evankelinen seura, Turun kaupunkilähetys, Helsingin diakonissalaitos, Suomen kirkon pappisliitto, Kristillinen taide-seura ja Jumaluusopin ylioppilaitten kodin kannatusyhdistys. SKSK:n valtuuskunnan ptk 7.1.1925 § 4. SKSKA VA; *Mauranen* 1965, 17–18.

2 SKSK:n valtuuskunnan ptk 7.1.1925. SKSKA VA; Kirjeluonnos SKSK:n valtuuskunnalle s.d. [tammikuu 1925]. Aleksi Lehtosen muistii-panoja vuosilta 1924–1925. AL VA; SKSK:n jäsenjärjestöille lähete-etty muistio A Tukholman kokouksesta. SKSKA VA.

voivat vastauksia jo vuoden 1925 alkuviikkoina.³

Kirkolliset lehdet ryhtyivät osaltaan mielipiteenmuokkaukseen, jota jatkui koko kevään. Kotimaa aloitti laajalla artikkelilla, jossa se ilmoitti kannattavansa sekä Suomen kirkon osallistumista kirkkojenväliseen työhön yleensä että erityisesti edessä olevaan Tukholman kokoukseen.⁴ Lehti esitteli seuraavissa numeroissaan kokouksen tavoitteita, kertoi ulkomaisten kirkkojen Tukholmalle myönteisistä kannanotoista sekä valittujen delegaatioiden kokoonpanosta.⁵

Herättäjä puolestaan ilmoitti Tukholman kokouksesta kirjoittaessaan jakavansa arkkipiispan ennakkoluulot kokouksen tavoitteita kohtaan. Lehti raportoi Johanssonin kriittisten kannanottojen ulkomailla saamasta myönteisestä vastaanotosta ja kansainvälisestä Tukholma-kritiikistä. Tiedot olivat näiltä osin usein peräisin itseltään arkkipiispalta, joka lieene luovuttanut asian johdosta saamiaan ulkomaankirjeitä Karekselle toimitustyötä varten.⁶

Herättäjä kytki Tukholman-vastaisiin linjakirjoituksiinsa ajankohdaisia katolisuudenvastaisia elementtejä. Lehden tammikuussa 1925 julkaiseman kirjoituksen mukaan yleismaailmallisessa kirkkopoliitikassa oli Tukholman kokouksen liepeillä tosiasiaa tekeillä ”uusi katolinen kirkkoyhtymä”, joka luuli voivansa kilpailla roomalais-katolisen kirkon kanssa. Yritys oli kuitenkin tuomittu epäonnistumaan; tuloksena olisi joko sulauttaminen Rooman kirkkoon tai joutu-

3 SKSK:n jäsenjärjestöjen kannanmuodostuksesta osallistumiskysymykseen tammi-maaliskuussa 1925 tarkemmin *Mauranen* 1965, 17–24; *Kaipiainen* 1966, 39–48; *Mäkeläinen* 1969, 216–219.

4 *Kmaa* 1/2.1.1925 Evankelis-luterilainen kansankirkkomme ja kirkkojenväliset yhteistoimintapyrkimykset.

5 *Kmaa* 4/16.1.1925 Kirkkojen välinen kokous Tukholmassa; *Kmaa* 7/27.1.1925 Kirkkojen välinen kongressi Tukholmassa. Vielä muutama sana sen puolesta; *Kmaa* 11/10.2.1925 Tukholman yleiskirkollinen kokous; *Kmaa* 17/3.3.1925 Tukholman yleiskirkollinen kokous; Tanskan kirkko nimennyt edustajansa.

6 *Hjä* 2/9.1.1925 Kirkkojen välinen maailmankonferenssi Tukholmassa; *Hjä* 4/23.1.1925 Vieläkin kirkkomme edustuksesta ulkomaisissa kokouksissa; *Hjä* 6/6.2.1925 Tukholman kirkkojenvälinen konferenssi. Saa vastustusta osakseen myös Saksassa ja Ruotsissa; *Hjä* 12/20.3.1925 Tukholman yleiskristillinen konferenssi. Mitä muut sanovat.

minen Rooman nujerrettaviksi, lehti ennusti.⁷

Herättäjän epäluulojen kohteeksi joutuivat katolisten ohella myös ortodoksit ja anglikaanit, joiden uskonkäsityksiin sisältyi lehden mukaan sekä katolissävyyisiä että suorastaan törkeää taikauskoa muistuttavia elementtejä. Tieto siitä, että nimenomaan ortodoksit ja anglikaanit kannattivat tulevaa kirkollista maailmanliittoa vahvisti lehden käsitystä siitä, että Tukholman kokousta oli tarkoitus käyttää hämäreperäisiin tarkoituksiin.⁸

Voimallisinta kritiikkiä Herättäjä esitti suomalaisten kokousedustajien valitsemista kohtaan. Lehti paheksui suunnitelmaa, jonka mukaan vaaliorgaaneina käytettäisiin seurakuntatyön keskusliittoja. SKSK:lla ja FSFF:llä ei ollut oikeutta edustajien valintaan, joten kaavailtu menettely olisi vallankaappaus ja samalla loukkaus arkkipiispaa ja koko kirkon hallintoa kohtaan. Kokousedustajien valinnasta oli Herättäjän mielestä kokonaan luovuttava.⁹

Herättäjä otti asiasta kirjoittaessaan kantaa myös siihen tapaan, jolla Suomen kirkon ulkomaansuhteita oli itsenäisyyden aikana hoidettu. Asian hoito oli ollut liian suppeissa käsissä, lehti väitti; ”yhdet ja samat tohtorit tai tiettyjen piirien suosikkipapit” eivät olleet kyenneet antamaan kattavaa kuvaa Suomen uskonnollisesta elämästä. Lisäksi edustajat olivat unohtaneet ulkomailla roolinsa, ja esiintyneet Suomen kirkon nimissä esittäen ”Suomen kirkon tervehdyksiä”, jotka kuitenkin lehden mukaan olivat vain heidän omaa fraseologiaansa.

Suomalaisten harjoittamassa kirkkojenvälisessä toiminnassa oli ollut myös sisällöllistä sekavuutta. Siinä oli turhaan yritetty yhdistää keskenään ristiriitaisia käsitteitä: maan tunnetuksi tekemistä ja uskonnollista elämää. Kuitenkin vain jälkimmäinen kysymys oli Herättäjän mukaan varsinaisesti kirkon asia. Kaiken kaikkiaan oli konferensseista ollut tuloksena vain persoonallisia ystävyyssuhteita, jotka olivat kertyneet samoille henkilöille. Sinänsä ei tällaisesta avartavas-

7 *Hjä* 3/16.1.1925 Suomen osanotto kirkkojen väliseen maailmankoukukseen

8 *Hjä* 9/27.2.1925 Tukholman yleiskirkollinen kokous uudessa valossa.

9 *Hjä* 6/6.2.1925 Vaeltaja. Tien ohesta tempomia; *Hjä* 8/20.2.1925 Mihin helsinkiläisyys pyrkii?

ta matkailusta ollut Herättäjänkään mukaan haittaa, ellei se ainakin osittain olisi tapahtunut yleisillä varoilla.¹⁰

Herättäjän kirjoitus oli näiltä osin linjakasta jatkoa lehden esimerkiksi vuonna 1919 harjoittamalle kirkon ulkomaista edustamista koskeneelle kritiikille¹¹. Kritiikin kohderyhmäkin oli sama, sillä kirkon ulkomaaisessa edustamisessa ei ollut tapahtunut vuoteen 1925 mennessä sanottavia muutoksia. Samat miehet eli ”piirit”, jotka olivat aloittaneet ulkomaansuhteiden hoitamisen, kantoivat yhä päävastuun, eikä heidän joukkoonsa kuulunut arkipiispan ja päätoimittaja Kareksen hengenheimolaisia. Helsinki-keskeisyys, joka Karesta erityisesti harmitti, oli ekumenian harrastajille tunnusomaista. Myös Herättäjän väite kirkollisten ulkomaanyhteyksien poliittisesta sivujuonteesta piti paikkansa.

Herättäjän kiivasta kannanmääritystä seurattiin mielenkiinnolla myös muissa lehdissä. *Församlingsbladet* pyrki nujertamaan siihen sisältyvän Tukholman kokouksen kritiikin mittavilla Söderblom-sitaateilla. Myös arvostettu emeritusprofessori G. G. Rosenqvist ilmoittautui lehden palstoilla Tukholman kokouksen puoltajaksi.¹² Poikkeamaa *Församlingsbladetin* linjaan merkitsi vain pakinoitsija Laicuksen eli Artur Eklundin Johanssonia tukeva kannanotto. Laicus viittasi samassa yhteydessä myönteisesti Hallesbyn johtamaan liberaaliteologian vastaiseen kampanjaan.¹³

Tästä säröäänestä huolimatta *Församlingsbladet* ilmoitti, ettei ainakaan kirkon ruotsinkielisellä taholla tiettävästi tunnettu epäilyksiä kokousedustajien valitsemista kohtaan.¹⁴ Suomen ruotsinkielisen seurakuntaväen piirissä halu hoitaa hyviä Ruotsin-yhteyksiä lienee tässä vaiheessa ollutkin niin voimakas, että se hautasi alleen esimerkiksi Pohjanmaan pietistisissä piireissä kytenneet epäluulot.

10 *Hj* 3/16.1.1925 *Nyt*; *Hj* 4/23.1.1925 Vieläkin kirkkomme edustuksesta ulkomaaisissa kokouksissa.

11 *Lauha* 1990, 222–223.

12 *Fbl* 8/19.2.1925 Kristendomen icke blott den individuella utan även den sociala förnyelsens makt.

13 *Fbl* 8/19.2.1925 Laicus.

14 *Fbl* 5/29.1.1925 *Ur bladen*; *Fbl* 7/12.2.1925 Finlands deltagande i det ekumeniska mötet i Stockholm; *Fbl* 8/19.2.1925

Innokkaimmin kokouksen puolesta puhui Kotimaa, joka kävi yleisen Tukholma-informaation lomassa Herättäjän kanssa kiivasta sanasotaa. Kirkkojen yhteinen sosiaalieettinen pohdiskelu oli Kotimaan mielestä maailman nykyisessä tilanteessa välttämätöntä. Lehti korosti kirjoituksissaan myös kokouksen hengellistä antia – jota vastustajat epäilivät – sekä maailman eri luterilaisten kirkkojen ratkaisevaa merkitystä kokouksen onnistumiselle.¹⁵

Kaiken kaikkiaan käytiin Suomen kirkossa vuoden 1925 alussa henkien taistelua ”turkulaisten” ja ”helsinkiläisten” pyrkiessä saattamaan oman kantansa osallistumisasiassa kirkon viralliseksi kannaksi. Arkkipiispa Johansson oli saanut vastaansa määrätietoisen rintaman, joka pyrki hänen vastustuksestaan piittaamatta mahdollistamaan Suomen kirkon osallistumisen Tukholman kokoukseen. Johansson ei kuitenkaan ollut luovuttamassa. Hänen näkökulmastaan oli korkea aika määrittää Suomen kirkon kanta koko ekumeeniseen liikkeeseen yksiselitteisen torjuvaksi.

b. Vaihtoehtoiset ratkaisumallit

Keskusjärjestövaaliin perustuvan vaihtoehdon rinnalla esiintyi yksityisessä kirjeenvaihdossa myös toinen ratkaisumalli, jossa osavastuu edustajien valitsemisesta olisi siirtynyt valtiovallalle eli käytännössä opetusministeriölle. Kyseinen valintatapa oli alkanut miellyttää erityisesti arkkipiispa Söderblomia, ja hän yritti vauhdittaa ratkaisua käymällä kirjeenvaihtoa pääministeri Lauri Ingmanin ja esittelijäneuvos Yrjö Loimarannan kanssa. Kirjeissään Söderblom esitti toivomuksen, että Suomen ylin kirkollinen hallinto ja erityisesti opetusministeriö tukisivat valintaprosessia. Ruotsin arkkipiispa järjesteli näin jälleen Suomen arkkipiispan selän takana Suomen kirkon ekumeenisia kontakteja.

Kirjeessään Ingmanille Söderblom valitteli lisäksi Johanssonin jyrkän vastustavaa kantaa ja sen saamaa kansainvälistä huomiota.

15 *Kmaa* 13/17.2., 18/6.3., 19/10.3., 20/13.3.1925.

Johansson oli eskatologiassaan muuntunut epäluterilaiseen, lahko-henkiseen suuntaan, hän analysoi.¹⁶

Ingman ja Loimaranta suhtautuivat yhteydenottoon suopeasti ja lupasivat henkilökohtaisen tukensa kokousedustajien valitsemiselle. Hallitus ei asiaan kuitenkaan puuttuisi, pääministeri Ingman ilmoitti mainiten samalla, että tämä oli myös osallistumisasiassa päävastuuta kantavan piispa Gummeruksen kanta. Valinnan järjestämiseksi Ingman kertoi kannattavansa vaihtoehtoa, jossa osan ehdokkaista nimeäisivät tuomiokapitulit, teologiset tiedekunnat ja kenties myös opetusministeriö, osa valittaisiin seurakuntajärjestöjen toimittamalla vaalilla.¹⁷

Pääministeri Ingmanin vaikutusvallalla olisi Suomen kirkon edustus Tukholman kokouksessa epäilemättä voitu järjestää erittäin arvovaltaiseksi – Ingmanin hallitus näet istui aina maaliskuun 19. päivään saakka¹⁸. Ingman ei kuitenkaan halunnut antaa valtion kulkea kirkon ylitse. Opetusministeriön valittavaksi hän ehdotti korkeintaan yhtä kokousedustajaa.¹⁹

Itse Tukholman kokouksen tarpeellisuuteen Ingman otti kirjeessään Söderblomille myönteisen kannan. Kristittyjen tuli Ingmanin mukaan olla ”vuorella loistavia kaupunkeja” eli tuntea konkreettista vastuuta yhteiskuntaelämästä. ”Se, joka minun tavallani aamusta iltaan puuhailee tähän maailmaan kuuluvien asioiden parissa, ei voi muuta kuin hartaasta sydäimestään toivottaa menestystä niille pyrki- myksille, joiden tarkoituksena on pyhittää sekä kansallista että kansainvälistä yhteiskunnallista elämää Kristuksen evankeliumin voimalla”, hän kirjoitti. Myönteisestä perusasenteestaan huolimatta Ingman katsoi aiheelliseksi varoittaa liiallisesta sosiaalieettisestä optimismista. Kristinuskosta ei ollut löydettävissä mitään poliittista tai sosiaalista järjestelmää, hän totesi politiikan realismisuudella. Kristin-

16 Söderblom Ingmanille 12.1. ja 27.1.1925. LI VA; Söderblom Loimarannalle 14.2.1925. NSS UUB.

17 Ingman Söderblomille 23.1.1925. Ek. saml. UUB; Loimaranta Söderblomille 29.1.1925. NSS UUB.

18 *Kmaa* 20/13.3.1925 Hallitus on eronnut; *M. Jääskeläinen* 1977, 398–400.

19 Ingman Söderblomille 23.1.1925. Ek. saml. UUB.

usko loi uusia ihmisiä, mutta näiden oli elettävä vanhoissa, puutteellisissa puitteissa.²⁰

Ingmanin näin ilmaisema kristillisen sosiaalietiikan mahdollisuuksia koskeva varaus sisälsi itse asiassa eräitä yhtymäkohтия arkipiispa Johansson Tukholma-kritiikkiin. Vastaavia sosiaalieettisiä näkemyksiä oli eri yhteyksissä esittänyt myös Gummerus, sillä myös hän vierasti ekumeenisissa yhteyksissä usein esiintyvää aktiivista, kalvinistisvaikutteista, Jumalan valtakunnan näkyvää jouduttamista korostavaa sosiaalietiikkaa.²¹ Johanssonin, Gummeruksen ja Ingmanin sosiaalieettisten näkemyksen taustalla häämötti luonnollisesti Pohjolan pitkä luterilainen perinne. Luterilaisesta sosiaalietiikasta nousevat kriittiset perusteet olivat Söderblomille tuttuja, eikä hän halunnut niitä vähätellä. Vastauksessaan Ingmanille hän kiiruhti päinvastoin sujuvasti vakuuttamaan yhteisymmärrystä.²²

Myös esittelijäneuvos Loimaranta kirjoitti Söderblomille oman vastauksensa, jossa hän vakuutti liittyvänsä pääosin Ingmanin ajatukseen. Loimaranta piti kuitenkin ajatusta tuomiokapitulien nimeämistä ehdokkaista epäonnistuneena, sillä osa tuomiokapituleista jättäisi hänen arvionsa mukaan tehtävän hoitamatta. Arkkihiippakunnan ohella näin kävisi oletettavasti Oulussa. Piispa Koskimies ei tosin Loimarannan tietämän mukaan kovin kiivaasti vastustanut Tukholman kokousta. Kantona kaskessa Oulun puolella olisi pikemminkin tuomio-rovasti J. A. Mannermaa, Koskimiehen ”Major domus”, joka Loimarannan tietojen mukaan oli Johanssonin näkemysten innokas kannattaja.

Loimaranta selosti vastauskirjeessään Söderblomille myös Tukholmaa koskevan suomalaisen lehdistökeskustelun ikävimpiä piirteitä, lähinnä Herättäjä-lehden kirjoituksia, joissa oli ruodittu Söderblomin persoonaa. Tilanne oli niin ikävä, että Suomen kirkon pappisliiton hallitus, johon Loimaranta itse Kailan, Lehtosen, Malinin ja Sireniuksen rinnalla kuului, oli päättänyt ryhtyä vastatoimiin. Pappislii-

20 Ingman Söderblomille 23.1.1925. Ek. saml. UUB.

21 Lauha 1990, 363–365.

22 Söderblom Ingmanille 27.1.1925. LI VA.

ton pöytäkirjaan oli jo laadittu muistutus Karesta kohtaan tämän Söderblomia koskevan kirjoittelun johdosta, Loimaranta kertoi.²³

Suomen hallitusvalta oli näin kytketty mukaan Tukholman kokouksen tukijoukkoihin, ja, kuten Loimarannan kirje paljasti, myös Pappisliiton hallitus oli tarpeen tullen saatettavissa kokoukselle myönteiseksi vastavoimaksi. Vaaka näytti olevan kallistumassa kokousta kannattavien hyväksi.

Ajatus vaihtoehtoisesta menettelytavasta, jossa Suomen kirkon viralliset edustajat olisi valinnut tai heidän valintansa hyväksynyt kirkkohallinnossa ylintä valtaa käyttävä opetusministeriö, vilahti myös julkisuudessa. Ajatuksella leikitteli Kotimaa, joka helmikuisessa pääkirjoituksessaan ”Suomen kirkon virallinen johto ja Tukholman kokous” tähdensi myös sitä, ettei arkkipiispalla kirkkolain mukaan ollut valtuuksia muiden piispojen yli.²⁴ Kirjoitus viritti Herättäjän ja Kotimaan välille keskustelun valtion ja kirkon suhteista. Herättäjä ilmaisi paheksuntansa siitä, että ”helsinkiläiset” olivat Tukholman kokouksen vuoksi valmiit saattamaan kirkkoa maallisen vallan alaisuuteen. Kirkon ylin hallitus maassa oli Kirkkolain 14 §:n mukaan tosin maan hallituksen asia, mutta kirkon ja sen elämän johto kuuluivat kirkolliskokoukselle, lehti näpäytti.²⁵

Kotimaa taipui lopulta myöntämään kritiikin näiltä osin oikeuteksi ja luopui käytännössä ministeriöportaan esilläpitämisestä. Lehti päätyi suosittelemaan seurakuntatyön keskusjärjestöjen käyttämistä valintaorganina.²⁶

23 Loimaranta Söderblomille 29.1.1925. NSS UUB; Pappisliiton keskus-toimikunnan ptk 20.1.1925 § 5. PA HY KHL.

24 *Kmaa* 16/27.2.1925.

25 *Hjä* 10/6.3.1925 Tukholman kokous ja Suomen kirkko; 12/20.3.1925 Helsinkiläisyys alennustilassaan.

26 *Kmaa* 18/6.3.1925 Tukholman kirkkojenvälinen kokous; *Kmaa* 19/10.3.1925 Edustajien lähettäminen Tukholman kokoukseen.

c. Johanssonin aktiviteetti

Tukholman kokouksen vastustaminen oli arkkipiispan aloituksen jälkeen siirtynyt osittain Kareksen ja hänen lehtensä huoleksi. Johansson ei kuitenkaan tyytynyt tyystin sivusta seuraamaan tapahtumien kulkua. Edustajavaalin ollessa vielä avoimena hän julkaisi Herättäjässä kaksi laajaa kirjoitusta. Näissä ensimmäisessä, helmikuun lopulla ilmestyneessä kirjoituksessa ”Harhapoluilla” hän toisti toisaalta aiemmista kirjoituksista tuttuja beckiläisestä eskatologiasta tai luterilaisesta regimenttiopista nousevia näkemyksiään. Keskeisellä sijalla oli myös rationalisminvastaisuus, johon kytkeytyi avointa Söderblom-kritiikkiä. Siteeraamalla ruotsalaisen virkaveljensä kirjoituksia aina vuodesta 1911 alkaen Johansson pyrki osoittamaan, että Söderblomin ajatteluun oli muun muassa alusta pitäen kuulunut pyrkimys synkretismiin.²⁷

Maaliskuussa Johansson laati Herättäjään uuden kirjoituksen, jota on samalla pidettävä eräänlaisena vetoamisena kirkkokansaansa, erityisesti niihin, joilla oli käytännön mahdollisuus vaikuttaa edustamisasiaan SKSK:n jäsenjärjestöjen kautta. Kirjoituksessaan ”Yhteys uskossa ja Jumalan Pojan tuntemisessa” hän analysoi kriittisesti niitä näkökohtia, joilla Söderblom oli yksityiskirjeissään Johanssonille perustellut kokouksensa oikeutusta. Jälleen Johansson todisteli tietävänsä, mitä Luther olisi ajatellut asiasta. Missään tapauksessa ”ei Lutheruksen mieleen olisi juolahtanutkaan tällaista kokousta panna toimeen”, hän ilmoitti.²⁸ Kuvatunlaisella löysähköllä argumentoinnillaan Johansson yritti todistaa Tukholman kokouksen luterilaisille sopimattomaksi.

Toisena näkökohtana Johansson otti tällä kertaa esiin kansalliset tekijät. Suomen kansa oli saavuttanut itsenäisyytensä ja myös Suomen kirkko oli vapaa ja riippumaton. Tukholman kokous aikoi kuitenkin pysyvästi vaikuttaa kristikuntaan valitsemalla suuren kirkkoneuvoston, jonka alaisuuteen eri kirkkokunnat tulisivat. Esikuvana oli paavi kardinaalikollegioineen, hän maalaili. Suomen kansalle ja

²⁷ Hjä 9/27.2.1925.

²⁸ Hjä 11/13.3.1925.

kirkolle oli itsenäisyys kuitenkin kallis, joten sen oli paras pysyä irti tällaisesta riippuvuudesta, varsinkin, kun tuleva kirkkokuntien välinen yhteys ei edistäisi Jumalan Pojan tuntemista.²⁹ Vetoamalla näin suomalaisille kalliiseen riippumattomuuteen Johansson toi Tukholman vastaiseen polemiikkiin uuden, taktisesti taitavan näkökohdan.

Suomessa Johansson asetti täten kaiken taitonsa, retoriikkansa ja arvovaltansa likoon estääkseen suomalaisedustajien valinnan. Johanssonin aktiviteetti ulottui lisäksi yhä myös ulkomaille, Saksan ohella etenkin Ruotsiin. Göteborgs Stiftstidning, joka Ruotsin kirkossa oli yksi kokouksen pääarvostelijoista, julkaisi ruotsinkieliset käännökset Johanssonin AELKZ:iin laatimasta kirjoituksesta sekä Herättäjän artikkelista ”Harhapoluilla”.³⁰ Johanssonin vastustus oli nyt saanut siinä määrin huomiota Saksassa ja Ruotsissa, että hänen toimintansa häiritsi jo vakavasti Tukholman kokouksen suunnittelua.

d. Toinen Johansson Viipuriin?

Tukholman kokouksen alla toimitettiin Suomen kirkossa itäisen hiipakunnan piispanvaali, jonka yhteydessä Ingmanin hallitus päätti siirtää piispanistuimen Savonlinnasta Viipuriin.³¹ Pääehdokkaana edesmenneen O. I. Collianderin virkaan pidettiin alusta pitäen Erkki Kailaa ja J. A. Mannermaata³². Helmikuussa 1925 toimitetussa vaalissa Mannermaa voitti saaden 117 ääntä Kailan jäädessä toiseksi 108 äänellä. Kolmanneksi tuli tuomiorovasti A. W. Kuusisto 68 äänellä. Asia näytti ratkenneen.³³

Konservatiiviseksi tunnetulla Mannermaalla oli kuitenkin vaiku-

29 *Hj* 11/13.3.1925.

30 *Hj* 6/6.2. ja 12/20.3.1925.

31 *AsK* 62/21.2.1925; *Kmaa* 9/3.2.1925 Piispanistuimen siirtyessä Savonlinnasta Viipuriin; *Välimäki* 1974, 226; *Kansanaho* 1984, 233–236; *Autio* 1986, 131, 143.

32 Myös Ingmanin kannatus olisi ollut suuri, mutta hän ilmoitti toivovansa, ettei häntä äänestettäisi. *Iso-Herttua* 1975, 70–71.

33 *US* 48/27.2. ja 55/7.3.1925; *HS* 57/27.2.1925; *Etelä-Savo* 24/28.2.1925; *Etelä-Saimaa* 24/28.2. ja 27/7.3.1925; *Kmaa* 16/27.2. ja 18/6.3.1925; *Iso-Herttua* 1975, 71.

tusvaltaisia vastustajia. Erityisesti opetusministeri Setälä ja esittelijäneuvos Loimaranta ryhtyivät ajamaan vaalissa toiselle sijalle tulleen Kailan nimittämistä. Syyksi on arveltu muun muassa Kailan Mannermaata suurempi opillinen pätevyys. Kyse oli kuitenkin myös kirkkopoliitikasta: lauantaiseurallinen Kaila oli joustavamman ja liberaalimman maineessa.³⁴ Nämä näkökohdat korostuivat erityisesti Sigfrid Sireniuksen Helsingin Sanomille laatimassa kirjoituksessa Vanhentuoneita kirkollisia elämänmuotoja, jossa hän puuttui piispanvaaliproblematiikkaan. Saavutettu tulos osoitti hänen mukaansa, että koko piispanvaalikäytäntö oli aika uudistaa, koska se tuotti vanhoillisia ja uskonnollisesti korkeakirkollisia piispoja. Piikki Mannermaan suuntaan oli selvä. Mannermaan ja Sireniuksen välillä olikin vanhastaan kireyttä, joka johtui sekä poliittis-maailmankatsomuksellisista näkemyseroista että ilmeisesti myös temperamenttien erilaisuudesta³⁵. Sirenius päätyi pohdinnoissaan toivomaan, että 1.3.1925 virkaan astunut uusi presidentti Lauri Kristian Relander nimittäisi piispaksi Kailan.³⁶

Mannermaan vastustajat toivoivat nimenomaan piispaa, joka olisi kirkkopoliitikassaan avoin uusille haasteille. Vuoden 1925 tilanteessa yksi polttavimpia kirkkopoliittisia kysymyksiä oli suhtautuminen Tukholman kokoukseen. Piispakandidaateista Mannermaa oli selvästi kokousta vastaan, Kaila myönteinen. Kailan nimittämistä ajaneet Sirenius ja Loimaranta olivat puolestaan ekumeenisen toimikunnan jäseniä ja Tukholman kokouksen kannattajia.³⁷ Mannermaan syrjäyttämisaatimusten taustalla on siten nähtävä myös Tukholman kokousvalmistelujen tulehduttama kirkollinen ilmapiiri. Kirkkoon ei haluttu toista Johanssonia.

Mannermaan konservatiivisuuden herättämä ärtymys kuvastui myös maalaisliittolaisen Suomen talonpojan kirjoituksista. Kyse ei

34 Loimaranta Söderblomille 29.1.1925. NSS UUB; *Pirinen* 1985, 118; *Autio* 1986, 143.

35 *Sirenius* 1955, 376–377; *Tarkka* 1974, 153.

36 *HS* 62/4.3.1925 Vanhentuneita kirkollisia elämänmuotoja; *Kmaa* 18/6.3.1925 Muut lehdet. Ajatuksia piispanvaalin johdosta; *Vja* 3–4/1925 Maallikkojen osanotto piispanvaaliin.

37 Loimaranta Söderblomille 29.1.1925. NSS UUB.

ollut puoluepolitiikasta, sillä lehti oli valmis vuodattamaan kiitosta Mannermaan puoluetoverille Kailalle ja toivomaan tämän nimittämistä.³⁸

Lehtikirjoitusten ohella piispanvaalin yhteydessä tehtiin itäsuomalaisen papiston keskuudessa Mannermaan vastaista propagandaa, jonka pääsisältönä oli väite, ettei Mannermaan yksityiselämä ollut nuhteetonta. Vaalitoimitus sai tästä ikävän sivumaun.³⁹ Huhujen levittelyä paheksui jälkikäteen muun muassa Kotimaan pakinoitsija Seppä Alasimelta -palstallaan.⁴⁰

Julkinen arvostelu ja panettelu olivat Mannermaalle liikaa, ja hän kieltäytyi viime hetkellä ryhtymästä Viipurin hiippakunnan piispaksi. Ratkaisu herätti suurta huomiota, ja yleensä sitä tervehdittiin avoimella tyytyväisyydellä.⁴¹ Presidentti Relanderin tehtäväksi tuli nimitää huhtikuussa 1925 Erkki Kaila Viipurin hiippakunnan piispaksi.⁴²

Tulos oli tappio Johanssonille, joka oli ehtinyt iloita Mannermaan valinnasta. Veljensä pojan Erkki Kailan hän tiesi vanhastaan modernien teologisten virtausten ymmärtäjäksi. Välit Kailaan olivat kuitenkin sinänsä kunnossa, ja lopputuloksen selvittyä Johansson pyrki harmistuneisuudestaan huolimatta lähestymään tätä isällisesti.⁴³ Mannermaan syrjäyttämisessä ja Kailan nimittämisessä käyty ”sääliittävä peli” juoruineen harmitti pitkään myös Herättäjän Karesta, joka ta-

38 *Suomen talonpoika* 1/1925, 13 ja 5/1925 13–14; *HS* 62/4.3.1925 Vanhentuneita kirkollisia elämänmuotoja.

39 Varhain leskeksi jääneen Mannermaan väitettiin eläneen vihkimättömänä vaimovainajansa sisaren kanssa. Mannermaa oli asunut eduskunta-aikoinaan Helsingissä suvun nuorisolle järjestetyssä opiskelijakortteerissa, jota hänen kälynsä taiteilija Mustakallio oli hoitanut. Mannermaan tiedetään suunnitelleen avioliittoa kälynsä kanssa, mutta luopuneen ajatuksesta molempien suvuissa esiintyneiden perinnöllisten sairauksien takia. Tuomo Mannermaan haastattelu 21.3.1991.

40 *Kmaa* 18/6.3.1925 Piispain valitsemisjärjestys; *Iso-Herttua* 1975, 72.

41 *US* 58/11.3.1925; *HS* 69/11.3.1925; *Etelä-Savo* 29/12.3.1925; *Fbl* 11/12.3.1925 ja *Mv* 12/19.3.1925 En märklig avsägelse; *Hjä* 11/13.3.1925 Viipurin hiippakunnan piispanvaali; *Etelä-Saimaa* 29/12.3.1925 Itäisen hiippakunnan piispanvaali.

42 *Kmaa* 28/16.4.1925; *Etelä-Saimaa* 41/16.4.1925; *Pirinen* 1985, 118; *Autio* 1986, 143.

43 Johansson Kailalle 12.4.1925. EKA TYK; Johanssonin pvk 27.2. ja 12.4.1925. YA HYK.

hollaan oli sitkeästi pitänyt Mannermaan puolia. Kailaa vastaan ei Kareksella tosin ollut asiallista huomauttamista.⁴⁴

Viipurin piispanvaalin ikävät piirteet hautautuivat pian sen tosiasiain alle, että Kaila pohjimmiltaan nautti laajaa luottamusta ja arvovonantoa kirkon piirissä.⁴⁵ Kirkkojenvälisen ja ekumeenisen työn näkökulmasta tulos oli paras mahdollinen, ja Kailan nimi oli nimityksestä lähtien esillä Tukholman suomalaisdelegaatiota suunniteltaessa.⁴⁶

e. Epävirallinen delegaatio muotoutuu

Johanssonin ja Kareksen ponnisteluista huolimatta alkoi jo helmikuussa olla ilmeistä, että useimmat SKSK:n ja FSFF:n jäsenjärjestöt olivat keskuudessaan käytyjen keskustelujen perusteella taipuvaisia valitsemaan edustajat Tukholman kokoukseen.⁴⁷ Kriittisintä oli suhtautuminen Suomen lähetyksessä, jonka johtokuntaan kuuluivat sekä arkkipiispa Johansson että K. R. Kares.⁴⁸

Jäsenjärjestöjen tyydyttämiseksi SKSK:n piirissä päädyttiin asettamaan suomalaisten osallistumiselle tietyt ehdot, jotka esitettäisiin kansainvälisille kokousjärjestäjille. Kokousedustajien vaali ja osallistuminen Tukholman kokoukseen olisi mahdollista vain, mikäli näihin ehtoihin ennalta suostuttaisiin. Osallistumisehtojen laadinnassa oli pohjimmiltaan kyse suomalaisekumeenikkojen taktikoinnista kes-

44 *Hjä* 11/13.3., 12/20.3., 14/3.4. ja 18/1.5.1925 Vaeltaja.

45 *Vja* 5–7/1925, Ajan varrelta. Viipurin hiippakunnan piispa.

46 Gummerus Söderblomille 10.4.1925 Ek. saml. UUB; Gummerus till Bestyrelsen för Allmänkyrkliga Konferensen i Stockholm 11.4.1925. Ek. saml. UUB.

47 Pappisliiton keskustoimikunnan ptk 20.1.1925 § 4. PA HY KHL; *Fbl* 7/12.2. ja 12/19.3.1925; *Kmaa* 7/27.1., 10/6.2., 11/10.2.1925 Tukholman yleiskirkollinen kokous saa uutta kannatusta järjestöjen puolelta; SKSK:n mietinnöt A ja B. Kansio 38. JG HYK; *Mauranen* 1965, 17, 21–22.

48 SLS:n johtokunnan ptk 6.2.1925 § 12. SLISA VA; *Kmaa* 20/13.3.1925 Tukholman kokous ja Suomen lähetyksessä; *Kaipainen* 1966, 46; *Kähkönen* 1985, 55–56.

kusliittojen konservatiivisten jäsenten pehmittämiseksi. Ratkaisumallin kehittelystä vastannut SKSK:n puheenjohtaja piispa Gummerus vakuutti kuitenkin liiton sihteerille Aleksi Lehtoselle, että hänen kohdallaan vakaumus ja taktiikka yhtyivät tällä kertaa täydellisesti. Suomalaisehtoja koskevan pohjatekstin laativat Gummerus ja Hjelt. Ekuumeenisen työn kokosydämiselle kannattajalle Hjeltille valittu menetelytapa ei tosin tiettävästi ollut kovin mieluinen.⁴⁹

Muistion pääkohdat julkistettiin maaliskuun lopussa. Suomalais-ten asettamat ehdot olivat toisaalta käytännöllisiä, toisaalta sisällöllisiä. Käytännön ehtona oli, että Tukholman kokouksen järjestäjät pyytäisivät suoraan Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliittoja toimittamaan kokousedustajien vaalin ja ettei näin valittavia delegaatteja nimitettäisi Suomen kirkon virallisiksi edustajiksi. Sisällöllisissä ehdoissa korostettiin ensiksikin sitä, että suomalaiset toivoivat uskonkysymysten suunniteltua voimakkaampaa esilletuomista myös silloin, kun puhe olisi eettisistä ja käytännön ongelmista. Toiseksi kokouksessa ei tullut pyrkiä niinkään tiiviisiin päätöslauselmiin kuin avoimeen ajatusten vaihtoon. Kolmanneksi kokous ei saisi pyrkiä sitomaan eri kirkkojen vapaata päätösvaltaa.⁵⁰

Jäsenjärjestöjen suostumuksen saatuaan Gummerus ja Hjelt saattoivat suomalaisdelegaation valinnalle asetettavat ehdot Söderblomin tietoon. Samalla tätä pyydettiin huolehtimaan kiireesti siitä, että seurakuntajärjestöt saisivat Ruotsista suoran kutsun sekä pyynnön valita osanottajat.⁵¹

Syntynyt ratkaisumalli sai tappiota ounastelevan Kareksen vielä kerran kirjoittamaan palstakaupalla kritiikkiä ”helsinkiläisiä”, tällä kertaa erityisesti Gummerusta kohtaan.⁵² Gummerukseen Kareksen kirjoittelu sattui, ja koko keskustelu Tukholman kokouksesta alkoi

49 SKSK:n muistio B. Kansio 38. JG HYK; Gummerus Lehtoselle 10.3.1925. AL VA; *Kmaa* 25/31.3.1925; *Mauranen* 1965, 23–24; *Kaipiainen* 1966, 47.

50 SKSK:n muistio B. Kansio 38. JG HYK; *Kmaa* 25/31.3.1925 Tukholman kirkkojenvälinen kongressi; *Kaipiainen* 1966, 47.

51 Gummerus ja Hjelt Yleiskirkollisen konferenssin hallitukselle Kansio 38. JG HYK; Gummerus Söderblomille 27.3.1925 ja Palmgrenille (sähke) 27.3.1925. Ek. saml. UUB.

52 *Hjä* 12/20.3.1925 Helsinkiläisyys alennustilassaan.

häntä uuvuttaa. ”En ole paksunahkainen”, hän totesi lakonisesti Söderblomillekin kertoessaan lehdistökampanjan uusimmista piirteistä.⁵³

Kiistan primus motoriin, arkkipiispa Johanssoniin, jonka toimista Söderblom oli saanut kyllikseen⁵⁴, Gummerus säilytti harmistuneisuudestaan huolimatta asiallisen, jopa arvostavan asenteen. Hän myönsi Söderblomille, että määrätietoiseen ja itsepäisen vanhuksen kanssa oli joskus hankala tulla toimeen. ”Vår ärkebiskop är bra sådan han är”, hän silti vakuutti.⁵⁵ Gummerus vältti näin uskollisesti oman pesän likaamista; mahdollisesti Söderblomin kiihkeä ohjailu häiritsi jo häntäkin.

Gummeruksen, Ingmanin ja muiden Tukholman kokoukselle myöntämielisten ”helsinkiläisten” valitsema strategia johti lopulta käytännön tuloksiin. Molemmat seurakuntatyön keskusliitot saivat Ruotsista Nathan Söderblomin allekirjoittaman kirjeen, jossa hän pyysi Life and Work -suunnittelusihteeristön nimissä liittoja valitsemaan suomalaiset edustajat Tukholman kokoukseen. SKSK:n tuli valita kahdeksan, FSFF:n kaksi henkilöä, minkä lisäksi mukaan kutsuttiin itse-oikeutettuina Gummerus ja Hjelt. Kirjelmän muotoilu vastasi pitkälti Gummeruksen antamia ohjeita eli seurakuntajärjestöjen ehtoja. Keskeisenä ajatuksena oli, ettei valittavaa lähetystä pidettäisi sen virallisempana kuin mitä valintatapa edellytti. Edelleen kirjelmä puuttui suomalaisten esittämään näkökohtaan uskonkysymysten tärkeydestä toteamalla, että etiikka ja usko Jumalaan aina kuuluivat yhteen. Lopuksi kirjelmässä vakuutettiin, ettei mahdollisesti syntyvien päätöslauselmien tarkoituksena ollut sitoa kirkkoja eikä yksityisiä kokousedustajia.⁵⁶

53 Gummerus Söderblomille 27.3.1925. Ek. saml. UUB.

54 Kiireittensä keskellä Söderblom joutui jatkuvasti kommentoimaan lehdistölle Johanssonin kannanottoja. Söderblom Ingmanille 12.1.1925. LI VA; *Kmaa* 13/17.2.1925 Tukholman kirkkojenvälinen kokous; *Fbl* 8/19.2.1925 Det ekumeniska mötet i Stockholm. Ärkebiskop Söderblom uttalar sig med anledning av ärkebiskop Johanssons hållning.

55 Gummerus Söderblomille 27.3.1925. Ek. saml. UUB.

56 Söderblom SKSK:lle (till Styrelsen för Centralförbundet för Finska Kyrkans Församlingsarbete) 26.3.1925. SKSKA VA (myös: kotelo 38. JG HYK).

Kirkolliset lehdet kiiruhtivat kertomaan valintaprosessin uusimasta käänteestä.⁵⁷ Erityisesti Kotimaa tulkitsi asian siten, että kokousjärjestäjät olivat suostuneet käytännöllisesti katsoen kaikkiin suomalaisten esittämiin ehtoihin.⁵⁸ Tosiasiassa kutsukirjelmän allekirjoittanut Söderblom oli kuitenkin jättänyt ainakin yhden varauksen: päätöslauselmia kokouksessa saattaisi syntyä. Myös muiden ehtojen kohdalla voi muotoilua pitää varsin pyöreänä.

Kutsun saaneet SKSK:n ja FSFF:n johtokunnat katsoivat ehtojensa tulleen huomioonotetuiksi ja valitsivat yksimielisyyden vallitessa huhtikuun alussa Tukholman kokoukseen kaksitoistahenkisen delegaation. Itseoikeutettuina mukaan kutsuttujen Gummeruksen ja Hjeltnin ohella Tukholmaan päätettiin lähettää seuraavat kymmenen edustajaa: professori Lauri Ingman, piispa Erkki Kaila, tohtori Paavo Virkkunen, asessori Uno Paunu, tarkastaja Matti Pesonen, merimieslähetysohjaaja Toivo Waltari, maatuomari Gustaf Ignatius ja diakonissa Anna Tensikkala sekä ruotsinkieliseltä puolelta piispa Max von Bonsdorff ja rovasti S. W. Roos. Varajäseniksi valittiin esittelijäneuvos Yrjö Loimaranta, tohtori Aleksi Lehtonen, professori Martti Ruuth, pastori Sigfrid Sirenius, hovi-oikeudenneuvos Lauri Voipio, rovasti K. V. Petrell, Valkoinen risti-järjestön sihteeri Fanny von Hertzen sekä professori Kaarle Krohn, tässä järjestyksessä. Ruotsinkieliset varajäsenet olivat prokuraattori Lorenzo Kihlman ja Finströmin kirkkoherra lääninrovasti Carl Lundberg. Suurin osa varamiehistä aikoi Söderblomin esittämän toivomuksen mukaisesti lähteä omalla kustannuksellaan Tukholmaan.⁵⁹ Valittu delegaatio piti ensimmäi-

57 *Kmaa* 25/31.3.1925; Fbl 14/2.4.1925 *Finlands deltagande i Allmänkyrkliga Världskongressen i Stockholm*.

58 *Kmaa* 26/3.4.1925 Yleiskirkollinen kokous, Kokouksen periaatteita tehostava kirjelmä saapunut arkkipiispa Söderblomilta. Arkkipiispa yhtyy melkein kaikessa Suomen taholta annettuihin ehtoihin.

59 SKSK:n valtuuskunnan ptk 3.4.1925 § 1. SKSKA VA; Protokoll fört vid Förbundets för svenskt församlingsarbete i Finland styrelses sammanträde 1.4.1925 § 4 ja förstärkta styrelses sammanträde 7.4.1925 § 3. FSFFA; Gummerus till Bestyrelsen för Allmänkyrkliga Konferensen i Stockholm 11.4.1924; Gummerus Söderblomille 10.4. ja 16.5.1925; Lehtonen till Centralbyrån för Ekumeniska mötet 13.5.1925. Ek. saml UUB; Söderblom Gummerukselle 27.4.1925. JG

sen kokouksensa toukokuussa 1925 ja tutustui valmistelumateriaaliin.⁶⁰

Kokousmatkan rahoitus saatiin niin ikään kuntoon. Valtioneuvosto myönsi kesäkuun alussa SKSK:lle 10 000 markan matkamäärärahan. Lisäapua rahoitukseen saatiin järjestöiltä: Pappisliitto lupasi kustantaa Kailan matkan ja Merimieslähetyseura Waltarin. Kotimaan päätoimittajalle Ruuthille oli luvassa apua lehden varoista.⁶¹ Arkkipiispan hallitsemista kirkon yhteisistä varoista ei tarkoitukseen olisi lohjennutkaan.

Johanssonille delegaation valinta oli järkytys. Gummerus sai tietää olevansa tuloksen johdosta mitä suurimmassa määrin persona ingrat.⁶² Viipurin piispa Kaila joutui puolestaan arkkipiispan ankaran painostuksen kohteeksi ja luopui lopulta sovinnon vuoksi delegaatio-paikastaan. Ilmoittaessaan ratkaisusta Johanssonille hän kertoi kuitenkin pitävänsä kirkkojenväliseen työhön osallistumista periaatteessa tärkeänä. Pohjoismaiden luterilaisten kirkkojen nimenomaisena velvollisuutena oli näet hänen mukaansa estää Roomaan päin kallistuvien anglikaanien ylivaltaa ja Saksan kirkoista tulevaa ”negatiivista aineista” – eli ilmeisesti rationalismia. Ekumeniamyönteiseksi tarkoitettulla kannanotollaan Kaila lieenee entisestään vahvistanut Johanssonin epäluuloja ekumeenista liikettä kohtaan.⁶³

Ratkaisullaan varovainen Kaila vältti leimaantumista arkkipiispan vastaiseen leiriin, mikä lieenee ollut tuoreen piispan työrauhan kannalta tärkeää. Samaa päämäärää palveli Kailan ensimmäinen paimenkirje Viipurin hiippakunnan papistolle. Keväällä 1925 ilmestyneen kirjasen ”Eräitä luterilaisen tunnustuksemme johtavia näkökohtia” esi-

HYK; *Kmaa* 27/8.4.1925 Tukholman yleiskirkollinen kokous; *Mäkeläinen* 1969, 219–220; *Kerner* 1983, 164–169.

60 Gummerus Söderblomille 12. ja 16.5.1925. Ek. saml. UUB.

61 Valtioneuvoston ja OPM:n päätöksiä 4.6.1925. *SKVK* II, 1926, 15; Lehtonen Gummerukselle 10.6.1925 ja von Bonsdorffille 16.7.1925 (kopiot). AL VA.

62 Gummerus Söderblomille 10.4.1925. Ek. saml. UUB.

63 Kaila Lehtoselle 6.7.1925. JG Aab;1 OMA; Johansson Kailalle 23.7.1925. EKA TYK; Kaila Johanssonille 31.7.1925. GJ HYK; Kaila Gummerukselle 23.4. ja 31.7.1925. JG HYK; Gummerus Lehtoselle 4.8.1925. AL VA; *Mäkeläinen* 1969, 200.

puheessa Kaila puuttui avoimesti kirkossa riehuviin oppiriitoihin ja vakuutti omaa haluaan pitää kiinni luterilaisen tunnustuksen antamasta perinnöstä ja esimerkiksi luterilaisen sosiaalietiikan perustana olevasta kahden regimentin opista. Kaila ilmoitti regimenttioppiin viitaten esimerkiksi vastustavansa aseistakieltäytymistä ja pasifismia.⁶⁴ Kailan voi katsoa näin ottaneen jo ennakkoon välimatkaa Tukholman kokouksen kiisteltyyn Jumalan valtakunta -teologiaan.

Kailan ohella myös Pesosen ja Ignatiuksen matka peruuntui. Vaki-naisen edustajan paikat saivat varajäsenistä lopulta Lehtonen ja Sirenius. Epäviralliseen tarkkailijakuntaan liittyi vielä muun muassa kouluneuvos J. H. Tunkelo.⁶⁵

Tukholman kokouksen varsinaiseen esivalmisteluun suomalaiset eivät voineet osallistua. Tärkeä valmistelukokous pidettiin keväällä Zürichissä, mutta Gummerus katsoi, etteivät varat sallineet edustajan lähettämistä sinne. Valmisteluvastuun kantaminen arvelutti Gummerusta tosin myös siksi, ettei Suomen kirkko virallisesti ollut hankkeen takana.⁶⁶

Konferenssin kesä-heinäkuussa lopulliseksi muotoutunut ohjelma rakentui vuonna 1924 valitun kuuden pääkysymyksen ympärille:

1. Kirkon velvollisuudet ja Jumalan maailmansuunnitelma
2. Kirkko ja taloudelliset sekä teollisuuselämän kysymykset
3. Kirkko ja yhteiskunnalliset ja moraaliset kysymykset
4. Kirkko ja kansainväliset suhteet

⁶⁴ Kaila 1925, 5, 36–39.

⁶⁵ Ignatius Gummerukselle 18.4.1925. JG HYK; Lehtonen Ruuthille 21.7.1925. MR; Gummerus Lehtoselle 4. ja 14.8.1925. AL VA; US 186/16.8.1925 Tukholman ekumeenisen kokouksen täydellinen ohjelma nyt julkaistu; *Deißmann* 1926, 42–43.

⁶⁶ Gummerus Söderblomille 10.4.1925. Ek. saml. UUB; *Mv* 19/7.5.1925 Internationella kyrkokonferensen; *Kerner* 1983, 188. Zürichin valmistelukokouksen osanottajalistaa ei ole säilynyt. On mahdollista, että Zürichissä protestanttisen avustusjärjestön Zentralstellen kokoukseen huhtikuussa 1925 osallistunut esittelijäneuvos Yrjö Loimaranta oli sitenkin mukana valmistelukokouksessa, sillä antamassaan haastattelussa Loimaranta puhuu osallistumisesta kahteen eri kokoukseen. *Kmaa* 36/15.5.1925 Evankeelisten kirkkojen välinen yhteistoiminta Euroopan hädänalaisten evankeelisten kirkkokuntain avustamiseksi.

5. Kirkko ja kristillinen kasvatusta

6. Kristillisten kirkkojen yhteistoiminta

Teemoja hiottiin elokuussa vielä pienissä jaostoissa eri puolilla Ruotsia, ja tähän työhön otti osaa jo kaksi suomalaistakin: Jaakko Gummerus ja Arthur Hjelt; Gummerus oli mukana neljännen teemaryhmän, Hjelt viidennen valmistelussa.⁶⁷

Kansainväliseltä taholta kantautui valmisteluvaiheessa tietoja siitä, että Johanssonin ulkomailla, lähinnä AELKZ:ssa harjoittama Tukholman vastainen propaganda oli kohdannut julkista vastustusta. Johansson oli tosin pitkin talvea saanut yksittäisiä sympatian ilmauksia, joille hän antoi arvoa.⁶⁸ Julkisesti tilanne painotui kuitenkin toiseen suuntaan: Saksan protestanttisten kirkkojen kärkinimi kenraalisuperintendentti Theodor Kaftan kirjoitti Johanssonia vastaan AELKZ:ssa vedoten voimakkaasti luterilaisten kirkkojen osallistumisen puolesta. Kotimaa ja Församlingsbladet kiiruhtivat kääntämään Kaftanin kirjoituksen omille lukijakunnilleen.⁶⁹

Johansson ei lannistunut. Hän kirjoitti AELKZ:iin vielä yhden artikkelin, jonka lehti julkaisi toukokuun lopussa. Kirjoituksessaan *Das Christentum und die Weltkonferenz in Stockholm* Johansson korosti sitä vaaraa, että luterilaisuus jäisi kokouksessa anglikaanien, reformoitujen ja ortodoksien jalkoihin sekä syytti jälleen suoraan Söderblomia synkretismistä. Tällä kertaa Johansson sai tuekseen arvovaltaisen julkisen puolustajan Wilhelm Laiblen, joka ennenkin oli kritisoinut kokoushanketta. Kaftan piti kuitenkin myös kantansa, ja vaikka Saksan luterilaisten rivit epäilemättä rakoilivat, osallistumis-

67 *Kmaa* 54/21.7.1925 Kirkkojen välinen kongressi Tukholmassa. Ohjelman lopullinen muodostelu valmis; *Kmaa* 62/18.8.1925; *Fbl* 34/20.8.1925 I det ekumeniska mötet tecken; Gummerus Lehtoselle 14.8.1925. AL VA; Kerner 1983, 84–85, 131–132, 212–217.

68 Johanssonin pvk 27.1. ja 9.2.1925. YA HYK.

69 AELKZ 58/1925, 164–168 Die Stockholmer Weltkonferenz und das Luthertum; Kerner 1983, 161–162, 435–440; *Fbl* 12/19.3.1925 Finlands representation vid världskonferensen i Stockholm; *Kmaa* 20/13.3.1925 Mitä Tukholman kirkkojenvälisestä kokouksesta sanotaan.

päätös oli tehty. Söderblom oli kyennyt vauhdittamaan sitä jopa Ruotsin kruununprinssin välityksellä⁷⁰. Johanssonin kirjoitukset eivät muuttaneet saksalaisten kantaa.⁷¹

Suomen arkkipiispan ponnistelut Tukholman kokousta vastaan olivat niin kotimaassa kuin ulkomailla jääneet sittenkin vaille käytännön merkitystä. Maailman noin 50 miljoonasta luterilaisesta noin 45 miljoonan arveltiin olevan tavalla tai toisella edustettuna Tukholmassa.⁷²

f. ”Voita vai heravettä?”

Delegaation valitseminen merkitsi taitekohtaa suomalaisessa Tukholma-keskustelussa. Kirkollisista lehdistä Kotimaa ja Församlingsbladet olivat selkeästi tehdyn osallistumispäätöksen takana. Myös Människovännensin päätoimittaja Tor Krook puolusti painokkaasti suomalaisdelegaation valintaa. Lehti antoi kuitenkin palstatilaa myös kirkkoherra Alarik Forsblomin vastakkaiselle näkemykselle.⁷³

Tappion kärsineen Herättäjän kirjoittelu tasaantui. Lehti uskalsi jopa olettaa, että sen harjoittama polemiikki oli vienyt Tukholman kokouksen suunnittelua parempaan suuntaan. Gummerusta tämä oletus ei häirinnyt. ”Oli hyvä, jos kumpikin osapuoli saattoi tuntea itsensä voittajaksi”, hän totesi asiasta Söderblomille viestittäessään.⁷⁴

Kares harkitsi itsekkin välillä epävirallista osallistumista kokoukseen.⁷⁵ Tämä ei merkinnyt kritiikin täydellistä laantumista. Loppuun

70 Ruotsin Berliinin-lähettilään, prinssi Karlin ja DEKA:n varapuheenjohtajan, vaikutusvaltaisen tohtori Hermann Kaplerin käymistä neuvotteluista *Sundkler* 1968, 346–347.

71 *AEKZ* 58/1925, 374–376, 389–393, 403–406; Johanssonin pvk 8.6.1925. YA HYK; *Kerner* 1983, 105–106, 149, 163–164, 440–444.

72 *Kerner* 1983, 184–185.

73 *Mv* 14/2.4., 15/8.4. ja 16/16.4.1925.

74 Gummerus Söderblomille 10.4.1925. Ek. saml. UUB; *Hjä* 18/1.5.1925 Miltä tuntuisi?

75 *Hjä* 33/14.8.1925 *Nyt*.

saakka Kares valvoi muun muassa sitä, ettei suomalaisdelegaatiota vahingossakaan pidettäisi kirkon asettamana. Julkista sanailua Kares kävi asiassa Paavo Virkkusen kanssa.⁷⁶

Tukholman kokouksen suomalaiset vastustajat jatkoivat sitkeästi myös liberaalin teologian vastaista taisteluaan. Uutta pontta tähän antoi Kulosaaren kirkkoherran, dosentti Rafael Gyllenbergin Historian päivillä pitämä esitelmä Uuden testamentin lähdekysymyksistä. Arkkipiispa Johansson ilmoitti Herättäjässä, että Gyllenbergin harjoittama tutkimustapa pyyhki pois koko Raamatun Kristuksen. Moderni raamatuntutkimus oli hänen mukaansa uhka kirkolle ja vaara kansalliselle olemassaololle.⁷⁷ Syntyneessä vilkkaassa keskustelussa vaadittiin Gyllenbergiltä erityisesti Herättäjän, mutta myös Kotimaan palstoilla uskontunnustusta, jollaisen tämä lopulta laatikin.⁷⁸ Tapausta tutki myös Porvoon tuomiokapituli, mutta sen mukaan ei toimenpiteisiin ollut aihetta. Tulos oli monien mielestä epätydyttävä.⁷⁹

Kirkolliseen hajaannukseen polemiikki ei johtanut, mahdollisesti osittain siksi, etteivät edes johtavat yliopistoteologit – ainakaan julkisesti – asettuneet Gyllenbergin tueksi.⁸⁰ Ekumenian vastustajille Gyllenberg tarjosi kuitenkin havaintoesimerkin siitä ”rationalismista”, jota useat Tukholman kokouksen tulevista osanottajista – esimer-

76 *Hjä* 31/31.7.1925 Tukholman kokous ja Suomen kirkko; *Hjä* 32/7.8.1925 Suomen kirkon edustus Tukholman maailmankonferenssissa; *Kaikkonen* 1965, 60–61; *Wirilander* 1981, 53–54.

77 *Hjä* 4/23.1.1925 Outoja uutisia; *Kaipiainen* 1966, 69.

78 *Kmaa* 4/16.1.1925 Vakava vaara; *Kmaa* 6/23.1.1925 Kirkkomme suurin heikkous; *Hjä* 7/13.2.1925 Tohtori Gyllenberg’in esitelmä historian päivillä. Lyhyt vastaus; *Mv* 9/26.2. ja 25/18.6.1925.

79 *Kmaa* 19/10.3.1925 Jumaluusoppineiden lausuntoja tri Gyllenbergin tunnetun esitelmän johdosta; *Kmaa* 20/13.3.1925 Prof. R. Gyllenbergin asia; *Kmaa* 23/24.3.1925 Eräs lausunto tri Gyllenbergin asiassa.

80 Professori Antti J. Pietilä päinvastoin kiiruhti Vartijassa puhdistamaan teologisen tiedekunnan mainetta, ja hän varoitteli kirkkokansaa Gyllenbergin näkemyksistä myös Johanneksen kirkossa pitämässään julkisessa esitelmässä. *Vja* 3–4/1925 Nykypäivien tunnustuksellisuutta; *Tiililä* 1972, 84, 221. Kiistasta myös *Kaikkonen* 1965, 44–55.

kiksi Adolf von Harnack – edustivat. Harnackin puuttuminen osanotajakunnasta vei tosin aikanaan tältä argumentoinnilta todistusvoimaa.⁸¹

Liberaaliteologian vastaista argumentointia tuki se, että myös useat ulkomaiset Tukholman kokouksen vastustajat näkivät rintamalinjojen kulkevan liberaaliteologien ja ”raamatullisten” välillä. Pohjoismaissa tyypiesimerkkinä oli Ole Hallesby, jonka Tukholman kannottoja Herättäjä mielellään toisti.⁸² Johansson iloitsi kuullessaan pohjoismaissa esiintyvistä liberaaliteologian vastaisesta liikehännästä, erityisesti Hallesbyn lausunnoista. Vain väärät profeetat ennustivat hyvää Tukholman kokoukselle, Johansson kirjoitti päiväkirjaansa.⁸³

Johanssonin kritiikki huipentui lopulta väitteeseen, jonka mukaan Tukholman kokouksen takana vaikuttivat Antikristuksen voimat. Tässä vaiheessa kirjoitteluun puuttui Ilmajoen kirkkoherra ja tunnettu poliitikko Paavo Virkkunen, joka rohkeni suoraan syyttää esimiestään sekä kyvyttömyydestä että tietämättömyydestä. Sanailu ei parantanut Virkkusen ja Johanssonin jo vanhastaan tulehtuneita välejä.⁸⁴

Virkkunen ryhtyi tässä vaiheessa tarmokkaaksi Tukholman kokouksen julkiseksi puolustajaksi. Hän julkaisi Uudessa Suomessa kaksiosaisen kirjoitussarjan, jossa hän selvitti kokouksen tarkoituksperiä.⁸⁵ Vastaavia kirjoituksia näkyi kokouksen alla myös muissa päivälehdissä.⁸⁶

Tukholman kokoukseen ambivalentisti suhtautuva Människovännen -lehti antoi keskusteluun oman panoksensa julkaisemalla O. Ek-

81 *Hj* 22/29.5.1925 Uudenaikaisten jumaluusoppineiden valtiollisia otteita; *Hj* 31/31.7.1925 ”Älä ole osallinen vieraisiin synteihin”; *Hj* 33/14.8.1925 Viimeisinä aikoina; *Hj* 40/2.10.1925 Tukholman kokous ja professori Harnack; *Vår Lösen* 1925, 224.

82 *Hj* 26/26.6.1925 Mitä muualla sanotaan?

83 Johanssonin pvk 15.3., 27.3. ja 21.7.1925. YA HYK. Ruotsissa esiintyneestä Tukholman-vastaisesta keskustelusta *Kerner* 1983, 169–172.

84 *Hj* 31/31.7.1925 ”Älä ole osallinen vieraisiin synteihin”; *Hj* 33/14.8. ja 35/28.8.1925 Herättäjän arv. toimitukselle; *Hj* 36/4.9.1925 Vastalause; *Veikkola* 1980, 270; *Juva* 1967, 228–235; *Wirilander* 1981, 53–56.

85 *US* 166/24.7. ja 168/26.7.1925 Tuleva ”yleinen kirkolliskokous I–II”; *Wirilander* 1981, 55–56.

86 *Etelä-Saimaa* 90/18.8.1925 Tukholman yleinen kirkolliskokous.

lundin laatiman viisiosaisen sarjan Modernism och fundamentalism, jonka kärki kohdistui raamattukysymyksen ja tapaus Gyllenbergin ohella painotetusti liberaaliteologiain edustamaan sosiaaliseen evankeliumiin – eli Tukholman kokouksen teemaan.⁸⁷

Liberaaliteologian ohella Tukholman kokouksen suomalaiset pääarvostelijat ounastelivat, että ekumeenisissa pyynnöissä liikkui jopa sosialistisia aatteita – ja niitä kansalaissodan voittajapuoli Suomessa visusti kavahti. Epäilyt kohdistuivat myös näiltä osin Söderblomiin. Jo entuudestaan tiedettiin, että hänellä oli läheiset yhteydet Ruotsin entiseen sosialistiseen pääministeriin Brantingiin. Asia aktualistui keväällä 1925 Brantingin kuoleman jälkeen, jolloin sekä ulkomaiset että kotimaiset lehdet kertoivat Söderblomin antaneen Brantingin politiikasta myönteisen julkisen arvion. Samaan aikaan kantautui Saksasta ihmettelyä siitä, että Söderblom oli kiitellyt julkisesti myös Saksan edesmennytta valtakunnanpresidenttiä ja sosialistijohtajaa Friedrich Ebertiä sekä lähettänyt tämän leskelle henkilökohtaisen surunvalittelukirjeen.⁸⁸

Suomessa sosialismi-teeman esiintulosta vastasi arkkipiispa Johansson, joka syytti Herättäjässä Söderblomia sosialismisympatioista. Brantingin nimen yhteydessä hän katsoi aiheelliseksi vetää esiin vanhan kaunanaikaisen, Ahvenanmaan, sillä Branting oli aikanaan suuttanut suomalaiset juuri Ahvenanmaa-politiikallaan⁸⁹. Brantingin kaltaista miestä ei Ruotsin arkkipiispan olisi tullut julkisesti kiittää, Johansson ilmoitti painokkaasti.⁹⁰

Suomalaisessa ennakkokritiikissä paheksuttiin myös Tukholman kokouksen rinnastamista Nikean konsiiliin⁹¹. Myös ajatus kirkkojen

87 Mv 32–37/6.–10.9.1925. Kirjoituksessaan Eklund lieenee tuonut Suomeen myös Yhdysvaltojen baptistipiireistä peräisin olevan termin fundamentalismi synonyymina liberalismia vastustavalle konservatismille. Fbl 32/6.8.1925.

88 Hjä 22/29.5.1925 Uudenaikaisten jumaluusoppineiden valtiollisia otteita; Hjä 31/31.7.1925 ”Älä ole osallinen vieraisiin synteihin”; Wadensjö 1971, 252; Besier 1982, 208.

89 Myös Kotimaa palasi Ahvenanmaan kriisiin kertoessaan Brantingin kuolemasta. Kmaa 20/13.3.1925.

90 Hjä 33/14.8.1925 Herättäjän arv. toimitukselle.

91 Tukholma – Nikea -rinnastuksista Deißmann 1926, V; 1927, 4–21, 94.

maailmanneuvostosta ja Söderblomista sen päänä – paavina – oli jatkuvasti kiitollinen hammastelun aihe, koska siinä saattoi hyödyntää ajankohdan katolisuudenvastaista trendiä.⁹² Arvostelussa saivat sijansa kaikki perinteiset epäluulot kokoukseen osallistuvia muita kirkkokuntia kohtaan. Kares esimerkiksi muistutti Suomen Lähetysseuran Afrikan työssä esiintyneistä luterilais-anglikaanisista erimielisyyksistä, joiden vuoksi Englannin kirkon huomattava ekumeeninen merkitys oli hänen mukaan suomalaisille väistämättä ongelma.⁹³

Osa kokouksen lähiajankohdan suomalaiskritiikistä keskittyi teologiin kysymyksiin. Kokouksen epäiltiin syrjäyttävän olennaiset uskontotodudet ja keskittyvän epäolennaiseen. Rakkaus ja etiikka olivat syrjäyttämässä parannuksen ja uskon, muistutti arkipiispa Johansson useissa laajoissa, osittain raskassoutuisissa kirjoituksissaan.⁹⁴ Lennokkaammin ja varmasti kansaan menevämmän asian ilmaisi lehtimies Kares:

Kirkon ainoa todella siunattu tehtävä tässä suhteessa olisi se, että se sekä rukoillen että neuvotellen saisi Herralta avun nykyisen ajan taivaaseen asti huutavaan uskon hätään. Mutta siihen ei Tukholman kongressi lainkaan kajoa, ja siksi pidämme sen edesottamisia aivan yhtä merkillisinä, kuin jos meijerimiehet koko maailmasta kokoontuisivat yhteen neuvottelemaan siitä, miten saisivat meijereistä syntymään oikein hyvältä maistuvaa heravettä – huolehtimatta lainkaan pääasiasta, voista.⁹⁵

Niin paljon kuin Tukholman kokouksen vastustukseen liittyikin inhimillistä asenteellisuutta ja vanhoja, poliittissävyyisiäkin kaunoja, Suomen kirkossa esiintyneiden, Kareksen ja Johanssonin kiteyttämien ennakkoluulojen pohjalla oli myös vakava huoli siitä, vastaisiko tuleva kokous kirkon todellista luonnetta ja sen tehtävää maailmassa: olisiko tuloksena voita vai heravettä.

92 *Hj* 25/19.6.1925 Uusiko Nikea. Ylpeitä haaveita; *Hj* 33/14.8.1925 Viimeisinä aikoina.

93 *Hj* 33/14.8.1925 Nyt.

94 *Hj* 33/14.8.1925 Viimeisinä aikoina; *Hj* 31/31.7.1925 ”Älä ole osallinen vieraisiin synteihin”.

95 *Hj* 26/26.6.1925 Mitä muualla sanotaan?

g. Ulkosuhteita Johanssonin ehdoilla

Tukholman delegaatioriidan ollessa kiihkeimmillään arkkipiispa Johansson sai kaksi kertaa tilaisuuden osoittaa julkisesti, millä ehdoilla hän itse oli valmis edistämään Suomen kirkon ulkomaansuhteita. Ensimmäisellä kerralla kyse oli ekumeenisesti aktiiviselta Skotlannin yhtyneeltä vapaakirkolta¹ tulleesta vierailukutsusta. Yhteys Skotlannin kirkkoon oli syntynyt vuoden 1924 lopulla ilmeisesti skotlantilaisen World Alliance -johtajan Alexander Ramsayn välityksellä. Suomalaisen WA-osaston sihteeri Aleksi Lehtonen oli saanut Skotlannin kirkon hallintoelimen puheenjohtajan W. Walterin ja tohtori J. MacDonald Websterin allekirjoittaman kirjeen, jossa nämä olivat toivoneet yhteyksien lujittamista Suomen kirkkoon sekä esittäneet kutsun keväällä 1925 järjestettävään kirkolliskokoukseen. Gummeruksen neuvosta Lehtonen suomensi kirjeen ja lähetti sen arkkipiispalle. Tämä päätti ryhtyä suosimaan hanketta.²

Johansson valitsi Suomen kirkon edustajaksi Skotlantiin piispa Koskimiehen. Valinta oli hänestä ainut mahdollinen. Colliander oli juuri kuollut, Gummerus oli muutoinkin liian usein ulkomailla eivätkä ”nuoret tohtorit” – kuten Lehtonen – voineet edustaa virallisesti kirkkoa. Johansson maksatti Koskimiehen matkan kirkon yhteisistä varoista vuoden 1923 kirkolliskokouksen päätöksen mahdollistamalla tavalla.³

Koskimies toivoi saavansa mukaansa englantia sujuvasti puhuvan Sigfrid Sireniuksen, mutta hanke kaatui Johanssonin jyrkkään vastustukseen.⁴ On tosin epävarmaa, olisiko Sirenius lähtenyt Koskimiehen matkaseuraksi, sillä hän piti Koskimiehen valintaa puhtaana kirkolli-

1 Skotlannin kirkon kansainvälisestä ja ekumeenisesta aktiviteetista *Brandreth* 1967, 284–286, 347–348, 449–450, 536.

2 Webster Lehtoselle 6.12.1924; Gummerus Lehtoselle 14.12.1924; Gustaf Johansson Lehtoselle 28.12.1924; Toini Johansson Lehtoselle 29.12.1924; Lehtonen Websterille 18.12.1924. AL VA; *Kmaa* 97/22.12.1924 Skotlannin yhtynyt vapaakirkko solmii siteitä Suomen kirkon kanssa.

3 Johansson Koskimiehelle 21.12.1924. JRK HYK.

4 Johansson Koskimiehelle 21.12.1924 sekä 8. ja 16.2.1925.

sena intrigointina, jonka päätarkoituksena oli Gummeruksen syrjäyttäminen.⁵ Kieliongelmat – esimerkiksi vaaditun Suomen oloja koskevan esitelmän kääntämisen – Koskimies ratkaisi pyytämällä apua Lontoon suomalaiselta merimiespapilta Lennart Heleniukselta. Helenius oli Koskimiehen tulkkina myös itse kokouksessa.⁶

Toukokuisesta vierailusta muodostui kirkollinen edustusmatka, jonka yhteydessä Koskimies tutustui Skotlannin kirkollisiin oloihin. Näitä vaikutelmia hän kuvasi Kirkossa ja Kansassa julkaisemassaan matkaselostuksessa. Vastaavasti Koskimiehellä oli tilaisuus selvittää skotlantilaisille isännilleen Suomen kirkollisia ja yhteiskunnallisia oloja.⁷

Kaikkiaan Koskimiehen matka ei juuri poikennut siitä itsenäisyyden aikana muotoutuneesta kaavasta, jonka mukaan suomalaisten kirkkojenväliset kokous- ja edustusmatkat olivat kulkeneet: kirkon ohella oli edustettu aina tietoisesti myös maata ja kansaa. Lennart Heleniuskin, joka laati vierailusta Kotimaa-lehdelle seikkaperäisen selonteon, korosti matkan merkitystä erityisesti ulkomaisen Suomikuvan muotoutumisen kannalta.⁸ Matka ei sanottavasti vilkastuttanut yhteydenpitoa Suomen kirkon ja Skotlannin yhtyneen vapaakirkon välillä. Seuraaville, tammikuussa 1926 järjestettäville suomalaisille kirkkopäiville päätettiin tosin kutsua vieraaksi kyseisen kirkkokunnan edustaja, mutta tehtävään valittu Webster ei päässyt saapumaan.⁹ Korkean tason vierailun anti jäi lopulta niukaksi.

Koskimiehen matka havainnollisti joka tapauksessa sen, millä ehdoilla Johansson suostui edistämään kirkkojenvälistä vuorovaikutusta. Edellytyksenä oli ulkomaisen kirkon virallisten hallintoelinten, ei

5 Sirenius Koskimiehelle 11. ja 25.2.1925. JRK HYK.

6 Johansson Koskimiehelle 21.12.1924 ja 16.2.1925. JRK HYK; The United Free Church of Scotland/Webster Koskimiehelle 7., 21. ja 27.4., 1.5 ja 18.6.1925; *Kmaa* 17/3.3.1925 Suomen kirkon edustus Skotlannin yhtyneen vapaakirkon kirkolliskokouksessa; *US* 58/11.3.1925; *Gummerus* 1928, 184.

7 *Mv* 11/12.3.1925; *Koskimies* 1925, 173–180.

8 *Kmaa* 43/12.6.1925 Käynti Skotlannin presbyteerien kirkolliskokouksissa.

9 Lehtonen Websterille 15.10. ja 17.12.1925. AL VA; *Koskimies* 1925, 179–180.

siis esimerkiksi ekumeenisten järjestöjen Suomen kirkolle lähettämä kutsu. Lisäksi Johansson halusi yksin nimetä kirkon edustajan. Tehtävään hän kelpuutti piispan ja nimenomaan sellaisen piispan, jolla ei ollut aktiivista ekumeenista harrastusta.

Toinen tapaus, jossa Johansson vuonna 1925 antoi virallisen valtuutuksen kirkkojenvälistä yhteydenpitoa varten liittyi Suomen lähetysseuran Afrikan työssä kohtaamiin ongelmiin. Antti J. Pietilä teki vuonna 1925 laajan Englantiin ja Yhdysvaltoihin suuntautuneen kiertomatkan, jonka yhteydessä hän kävi Canterburyn arkkipiispan luona keskustelemassa Ambomaalla syntyneestä kilpailutilanteesta. Pietilän aloitteesta oli suomalainen World Alliance -osasto lupautunut kiistan sovittelijaksi, joten kyseessä oli tavallaan ekumeeninen yhteydenotto.¹⁰ Asia ei tuntunut Johanssonista kuitenkaan epäilyttävältä, ja hän antoi Pietilälle suosituskirjeen neuvotteluja varten.¹¹ Lähetystyön merkeissä tapahtuva, suomalaisten omaa toimintaa turvaava yhteydenpito oli näin Johanssonista edistämisen arvoinen. Oma merkityksensä lienee ollut sillä, että kyse oli yhteydenotosta Englannin kirkon huipulle – ei Johanssonin syvästi vierastamiin ekumeenisiin järjestöihin.

10 WA ktmk ptk 4.11.1924 § 5. SYKTA Ca HY; Lehtonen SLS:n johtokunnalle 24.11.1924 (jäljennös) sekä ote WA-osaston pöytäkirjasta. SYKTA Da 1 HY; *Kmaa* 85/11.11.1924; *Fbl* 46/13.11.1924.

11 *Kmaa* 37/19.5.1925 Kirkon miehiä ulkomaille!; *Pietilä* 1927, 52; *Tiili-lä* 1972, 237–245.

2. Tukholman kokous ulkoinen menestys

a. Osanotto suotuisien Ruotsin-suhteiden höystämää

Vuoden 1925 ekumeenisen päätapahtuman, elokuun 19.–30. päivänä järjestetyn Life and Work -kokouksen ulkoiset järjestelyt olivat massiiviset, ja kuten arvostelijatkin myönsivät, teknisesti onnistuneet. Paikalla oli yli 600 osanottajaa 39 eri maan evankelisista ja ortodoksisista kirkkoista. Osanottajien saattoi laskea edustaneen noin 345 miljoonaa kristittyä.¹ Konferenssi sai osakseen maailmanlaajan julkisen huomion. Kaukaisten maiden kuten Intian ja Afrikan kirkkojen eksoottiset edustajat sekä Pohjolan luterilaisuudelle vieras kirkollinen loisto lisäsivät osaltaan lehdistön mielenkiintoa. Oma merkityksensä oli Ruotsin valtiovallan ja erityisesti kuningashuoneen tuella. Kuningaanlinnassa järjestetyssä avajaistilaisuudessa puhunut kuningas Kustaa V korosti kirkkojen merkitystä yhteiskunnallisessa elämässä.

Korkean tason tervehdyksiä saapui ympäri maailmaa. Yksi lähettäjistä oli Yhdysvaltojen presidentti Calvin Coolidge, joka tietävästi oli suunnitellut kokoukseen osallistumista. Myös Englannin kuningas Yrjö V ja Saksan valtakunnanpresidentti Paul von Hindenburg lähettivät tervehdyksen. Sähke tuli myös kiistellyltä Adolf von Harnackilta.²

Suuri ja kokoonpanoltaan arvovaltainen suomalaisdelegaatio sai osakseen itsenäistä huomiota. Vaikka Suomen osallistumista koskevat riidat ja delegaation virallisuutta koskevat rajoitukset olivat yleisesti tiedossa, suomalaiset saivat tuntea olevansa tasavertaisia esimerkiksi ruotsalaiseen delegaatioon verrattuna.³ Söderblom korosti omassa laajassa kokousraportissaan nimenomaan suomalaisen delegaation edustavuutta.⁴

1 *Bell* 1926, 1; *Deißmann* 1926, 1; *Söderblom* 1926, 675; *Tavard* 1964, 108–110; *Talvitie* 1962, 17–18; *Oikarinen* 1972, 22, 38; *Kerner* 1983, 218; *Weiß* 1991, 256–263.

2 *Kmaa* 63/21.8. ja 64/25.8.1925; *Fbl* 35/27.8.1925; *Hjä* 35/28.8. ja 36/4.9.1925; *Söderblom* 1926, 47–62, 108–110, 188–189; *Deißmann* 1926, 18–20, 112–114, 164–165, 549; 1927, 54–56; *Sundkler* 1968, 362–363, 368–369; *Kerner* 1983, 219–220, 226; *Weiß* 1991, 268–269.

3 *Kmaa* 62/18.8.1925.

4 *Söderblom* 1926, 139.

Miellyttävää oleskelua Ruotsissa edisti Suomen ja Ruotsin välisten suhteiden ripeä kohentuminen. Vuoden 1925 alussa oli Tukholmassa järjestetty Pohjola-Nordenin toimesta Suomi-viikko,⁵ ja uusi presidentti Lauri Kristian Relander oli vierailut Ruotsissa kesäkuussa.⁶ Aivan samanaikaisesti Tukholman kokouksen kanssa, elokuussa, tekivät kuningas Kustaa V, kuningatar Viktoria ja prinssi Vilhelm puolestaan vastavierailun Suomeen. Suomalais-ruotsalaisen diplomatian viileä periodi näytti olevan taittumassa.⁷ Kotimaakin iloitsi poliittisessa katsauksessaan valtiovierailuista ja suomalais-ruotsalaisen poliittisen ilmapiirin parantumisesta.⁸

Tapahtumat pehmittivät ruotsalaisten mielialoja Suomea kohtaan. Tästä hyötyi myös suomalainen Tukholma-delegaatio. *Vecko-Journalen* julkaisi oivalliset karikatyyripiirrokset kaikista lehden piirtäjän löytämistä suomalaisעדustajista ja viittasi tässä yhteydessä leikillisesti meneillään olevaan kuningasvierailuun: ”Ruotsin kuninkaan ollessa naapurimaassa ilahduttaa meitä vuorostaan joukko suomalaisia uskonnollisen elämän kulttuuripersoonallisuuksia”.⁹

Gummerukselle kuningasvierailu aiheutti ylimääräistä huolta, sillä hänen täytyi kiiruhtaa kesken kaiken isännäksi Helsinkiin. Porvoon piispa saarnasi suurkirkossa järjestetyssä juhla jumalanpalveluksessa, johon uskonnollisesta harrastuksestaan tunnettu kuningas seurueineen osallistui.¹⁰

5 *Ginman* 1984, 48–51.

6 *Ginman* 1984, 54–64.

7 *Hbl* 233/28.8.1925 Närmandet emellan Sverige och Finland är nu på rätt väg, säger president Relander; *S. Virkkunen* 1982, 38–50; *Paasivirta* 1984, 271–272; *Ginman* 1984, 68–80; *Turtola* 1984, 67–69, 71.

8 *Kmaa* 28/16.4.1925 Valtiollinen katsaus; *Kmaa* 46/23.6.1925 Oma maa; *Kmaa* 58/4.8.1925 Ruotsin kuninkaan vierailu; *Kmaa* 63/21.8.1925 Ruotsin kuninkaan ja kuningattaren vierailu Suomessa; *Kmaa* 64/25.8.1925 Kun kuningas saapui.

9 *Vecko-Journalen* 30.8.1925.

10 *US* 192/23.8.1925 Ruotsin kuningaspari Suomen vieraana. Juhla jumalanpalvelus Nikolain kirkossa; *ÅU* 230/23.8.1925 Stämningfull gudstjänst för de kungliga gästerna; *Kmaa* 58/4.8., 62/18.8., 63/21.8. ja 64/25.8.1925; *Fbl* 35/27.8.1925; *Ginman* 1984, 78. Gummerus joutui edustustehtävään, koska arkkipiispa Johansson ei voinut unohtaa Ahvenanmaan kysymystä. Näin ainakin Ingman Gummerukselle 13.8.1925. JG HYK.

Ulkopoliittisen tilanteen voi katsoa tarjonneen suomalaisten osallistumiselle tietynlaista legitiimiyttä, jollaista sillä ei ollut kirkon piirissä. Maan edun kannalta oli viisasta olla suojea ruotsalaisten ajamille yleishyödyllisille hankkeille, koska tällä oli vaikutusta sekä suomalais-ruotsalaisiin suhteisiin että Suomen asemaan koko pohjoismaisen yhteistyön kentässä. Tukholmasta poisjääminen olisi ollut suorastaan ulkopoliittinen virhe.

b. Suomalaisdelegaatio pääteemojen seuraajana

Tukholman kokouksen ohjelma rakentui kuutta pääteemaa valottavien pääesitelmien varaan.¹¹ Itse työskentelyä varten osanottajakunta muodosti teemojen 2–6 mukaisia ryhmiä ja alaryhmiä.¹² Ohjelmassa oli lisäksi runsaasti hartausohjelmaa, jonka toteuttamiseen osallistui myös joukko suomalaisia pappeja.¹³ Ohjelmaa täydensi osallistuminen Upsalan tuomiokirkossa järjestettyyn Lundin hiippakunnan uuden piispan Edvard Rodhen piispanvihkimykseen, jonka toimitti arkkipiispa Söderblom. Tilaisuus osoitti piispanviran Ruotsin kirkossa nauttimaa arvonantoa ja havainnollisti samalla successio apostolican siirtämistä.¹⁴

Ensimmäinen pääteema Kirkon velvollisuudet ja Jumalan maailmansuunnitelma johdatteli Jumalan valtakunta -problematiikan pohdiskeluun. Useimmat seitsemästä alustajasta käsitelivät aihetta maailman kristillistämisen näkökulmasta. Poikkeuksen muodosti Saksin maapiispa Ludwig Ihmels, joka korosti alustuksessaan luterilaisen regimenttiopin pääkohtia ja piti ajatusta Jumalan valtakunnan näkyvästä rakentamisesta mahdottomuutena. Esitys vastasi luterilaisten kokousedustajien toiveita. Muiden kirkkokuntien edustajia,

11 Kokousohjelmasta tarkemmin *Söderblom* 1926, 928–939. Teemoista myös s. 259–260.

12 *Söderblom* 1926, 269.

13 *Siegmund-Schultze* 1925, 14–16; *Deißmann* 1926, 19–20, 55–63, *Weisse* 1991, 263–268.

14 *Siegmund-Schultze* 1925, 17–19; *Söderblom* 1926, 126; *Sundkler* 1968, 290–291, 364.

erityisesti vaikutusvaltaisia englantilaisia ja amerikkalaisia osanottajia, Ihmelsin tarjoama sosiaalieettinen malli ei sen sijaan ihastuttanut.¹⁵

Suomalaisten aktiviteetti oli kahden ensimmäisen teeman kohdalla vähäinen. Kolmannessa aihepiirissä nousivat esiin sodankäynnin ja pasifismin ajankohtainen problematiikka, rotukysymykset, työn etiikka sekä perhe-elämään liittyvät erityisteemat.¹⁶ Paavo Virkkuselta oli pyydetty puheenvuoro luterilaisesta kutsumusajattelusta, työstä kutsumuksena. Virkkunen oli ottanut tehtävän vastaan tietoisena Tukholman kokouksen teologisista jännitteistä ja luvannut Gummerukselle esiintyä ”aitoluterilaisena”.¹⁷ Puheenvuorosta muodostui kuivan oikeaoppinen, eivätkä keskustelijat juuri jakaneet sen korostuksia. Jopa luterilaiset kuulijat pitivät ongelmallisena sitä, voisiko luterilaista kutsumusajattelua soveltaa 1900-luvun teollistuneeseen yhteiskuntaan.¹⁸

Suomalaisista Sirenius osallistui kolmannen teeman yhteydessä käytyyn alkoholi- ja raittiuskeskusteluun. Kokouksessa törmäsivät vastakkain kieltolakia puoltavat ja vastustavat näkemykset. Suomalaisdelegaation valtaosa, Sirenius heidän joukossaan, oli vanhastaan ehdottomia kieltolain kannattajia.¹⁹ Raittiuskysymyksen ohella kolmas aihepiiri tarjosi puheenvuoroja muun muassa perhe-elämän etiikasta eli lähinnä syntyvyyden säännöstelystä ja sukupuolirooleista. Näiltä osin ei löytynyt ratkaisevasti uusia näkökulmia. Miesvaltainen osanottajakunta tyytyi korostamaan miesten ja naisten perinteistä

15 *Deißmann* 1926, 132–137; 1927, 71–72, 86–108; *Söderblom* 1926, 241–245; *Sundkler* 1968, 375; *Huhtamäki* 1972, 95–98; *Lemettinen* 1974, 125–129; *Kerner* 1983, 221–224, 448–453; *Weiß* 1991, 263–266, 285–295.

16 *Deißmann* 1926, 77–82; *Söderblom* 1926, 931–934; *Huhtamäki* 1972, 33–35; *Kerner* 1983, 230–236; *Weiß* 1991, 305.

17 ”Tahdon esiintyä aitoluterilaisena niinkuin olen aitosuomalainenkin”. Virkkunen Gummerukselle 31.7.1925. JG HYK.

18 *Kmaa* 65/28.8.1925; *Siegmund-Schultze* 1925, 47; *Deißmann* 1926, 286–292; *Wirilander* 1981, 58–60; *Kerner* 1983, 234.

19 *Hj* 37/11.9.1925; *Mv* 36/3.9.1925; *Siegmund-Schultze* 1925, 55; *Deißmann* 1926, 427; *Kerner* 1983, 232–233. Sireniuksesta ja raittiuskysymyksestä *Tarkka* 1974, 28–31, 42; *Larkio* 1976, 11–12, 21, 29–30, 69, 93, 102, 111; 1978, 147–151.

roolijakoa ja painottamaan tyttöjen kasvattamista äitiyteen.²⁰

Arthur Hjelt, joka Gummeruksen ohella noterattiin suomalaisdelegaation näkyvimmäksi hahmoksi²¹, oli viidennen eli kasvatuskysymyksiä käsitelleen komitean jäsen. Tämä komitea tuotti yhden Tukholman kokouksen harvoista käytännön lopputuloksista. Konferenssi päätti asettaa komitean tutkimaan eri maissa käytettäviä nuorisolle tarkoitettuja historian oppikirjoja. Tavoitteena oli vähentää niissä usein esiintyvää kansalliskiihkoa sekä naapurimaiden ja -kansojen arvostelua, koska sellainen lisäsi kansojen välisiä ennakkoluuloja ja edisti välillisesti konflikteja. Komitean oli määrä työskennellä yhteistyössä World Alliancen kanssa. Tämä turvasi hankkeen rahoituksen, sillä WA sai rauhantutkimusta varten avustuksia Carnegie-säätiöltä. Oppikirja-aloite oli peräisin Ruotsista, mahdollisesti itseltään Söderblomilta,²² ja se lienee suora seuraus vastikään käydystä suomalais-ruotsalaisesta historianoppikirjakiistasta²³. Arthur Hjelt kannatti innokkaasti ruotsalaisten aloitetta ja hänet valittiin lopulta jäseneksi myös itse oppikirjakomiteaan.²⁴

Virallisen ohjelman liepeillä Tukholman kokous tarjosi suomalaisille tilaisuuden keskustella ajankohtaisesta Afrikan lähetystyön kriisistä. Lähetysjohtaja Tarkkanen oli jo aiemmin vedonnut asiassa Söderblomiin. Tämän ekumeenisiin intresseihin kuului luterilais-anglikaanisen sovun edistäminen, ja näin oli laita erityisesti Tukholman kokouksen aattona. Söderblom olikin ottanut asiassa välittömästi yhteyden Canterburyn arkkipiispaan.²⁵ Söderblomin ansiosta Aleks

20 *Siegmund-Schultze* 1925, 46–47; *Kerner* 1983, 233–234; *Weiß* 1991, 305–313.

21 *Deißmann* 1927, 56.

22 *Sundkler* 1968, 336–337; *Weiß* 1991, 334.

23 Ks. s. 106, 215–216.

24 *WA* 1925a, 116; *WA* 1925c, 8, 91–92; *WA* 1925d, 21–22, 87–88; *Fbl* 34/20.8.1925 I det ekumeniska mötets tecken; *Kmaa* 69/11.9.1925 Tukholman yleiskirkollinen maailmankonferenssi VII; *Kmaa* 57/4.9.1925 Yleiskirkollisen kongressin jatkotyö; *Siegmund-Schultze* 1925, 26–28; *Deißmann* 1926, 62, 598–606, 746; *Kerner* 1983, 201, 247–248, 264, 307–308; *Weiß* 1991, 334–335.

25 Tarkkanen Söderblomille 10.2., 20.3. ja 23.3.1925. NSS UUB ja SLSA Daa VA; Söderblom Tarkkaselle 6.3. ja 16.3.1925. SLSA Eaa 35 VA; *Peltola* 1958, 201–202, 302–303.

Lehtoselle järjestyi Tukholman kokouksessa tilaisuus keskustella ongelmasta Canterburyn tuomiorovastin tohtori G. K. A. Bellin kanssa. Yhteydenpito jatkui kirjeitse myös kokouksen jälkeen. Lähetytseurassa näin avautunutta uutta vaikutuskanavaa pidettiin tärkeänä edistysaskeleena kohti lähetykenttäriidan ratkaisua.²⁶

c. Kristitty maansa kansalaisena – Gummeruksen esitelmä

Suomalaisten kannalta tärkeimmäksi osoittautui neljäs teemaryhmä, jonka otsikkona oli Kirkkojen merkitys kansainvälisissä suhteissa. Aihepiirin valmisteluasiakirjat ja alustukset nostattivat vilkasta keskustelua erityisesti pasifismista ja Kansainliitosta. Kokous ei välttynyt poliittisilta kiistoilta. Saksan kysymyksen jännitteet olivat aiheuttaa jopa koko saksalaisdelegaation poistumisen.²⁷

Jaakko Gummerus oli yksi neljännen aihepiirin alustajista. Hänen aiheenaan oli ”Kirkon velvollisuudet kansaa ja valtiota kohtaan”. Gummerus lähti liikkeelle kansallisuusaatteen oikeutuksesta. Hänen mukaansa kyse oli sinänsä myönteisestä asiasta. Jumala oli antanut kullekin kansalle omat lahjansa, mikä oikeutti tiettyyn kansallisuustunteeseen. Tältä perustalta saattoi myös kristitty, joka aina oli samalla maansa kansalainen, rakastaa isänmaataan. Tällainen patriotismi – millä termillä Gummerus johdonmukaisesti korvasi nationalismin – velvoitti kristityn kunnioittamaan myös toisten isänmaallisia tunteita. Kansallista itsekkyyttä ei saanut myöskään verhota kristillisiin fraaseihin eikä Jumalasta tullut tehdä minkään maan omaa kansallisjumalaa, Gummerus varoitti.²⁸

26 Lehtonen Bellille (kopio) 18.9.1925, SLS/Paasio Lehtoselle 5. ja 14.9.1925. AL VA.

27 *Deißmann* 1926, 430, 445–464, 471–500; *Söderblom* 1926, 504–529, 934–936; *Huhtamäki* 1972, 35–46; *Lemettinen* 1974, 42; *Besier* 1982, 209–213; *Kerner* 1983, 238–243; *Weiß* 1991, 313–328.

28 ”Mitä on kansallisuus ...” & ”Die Pflicht des Christen ...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA; *Deißmann* 1926, 512–513, 515; *Söderblom* 1926, 500–502; *Weiß* 1991, 327.

Eritellessään tarkemmin kristityn yhteiskunnallisia velvollisuuksia ja suhdetta valtioon, ”kansallisen elämän ylimpään muotoon”, Gummerus liittyi Lutherin näkemykseen valtiosta Jumalan palvelijana sekä totesi Paavaliin viitaten, että kristityn tuli olla kuuliainen esivalle. Gummerus piti näin kiinni luterilaisen regimenttiopin perusteista. Hän pyrki kuitenkin etsimään tämän opin ongelmakohtia. Kuuliaisuus valtiota, Jumalan palvelijaa, kohtaan ei hänen mukaansa saanut johtaa esimerkiksi yhteiskunnalliseen passiivisuuteen. Kristinuskon tuli päin vastoin stimuloida ihmisiä. Kristittyjen oli toimittava rohkeasti kansansa omanatuntona, osoitettava todellisuuden ja ihanteen väliset ristiriidat ja osallistuttava aktiivisesti, laillisella tavalla, kansansa ja valtionsa asioiden hoitoon. Oleviin oloihin ei Gummeruksen mukaan tullut tyytyä.²⁹

Kaikesta tästä oli seurauksena, että kristityn suhde valtioon oli lopulta aina jännitteinen, Gummerus totesi. Kuuliaisuus valtiolle ja kuuliaisuus kristinuskon periaatteille saattoivat joutua suoranaiseen konfliktiin, jossa valtio ei enää ansainnut kristityn kuuliaisuutta. Näin oli laita silloin, kun valtio oli demonisoitunut, hän totesi viitaten jälleen Lutheriin. Esimerkkinä tilanteesta, joissa kuuliaisuus valtiota kohtaan oli joutunut ristiriitaan kristinuskon vaatimusten kanssa, hän mainitsi alkukristittyjen aikaisen Rooman valtakunnan. Kristityn kuuliaisuutta ei Gummeruksen mukaan ansainnut myöskään bolševistinen Venäjä, joka esti esimerkiksi uskonnonopetuksen järjestämisestä.³⁰

Gummeruksen mielestä kristityn kuuliaisuus valtiota kohtaan ei lopulta ollutkaan ehdoton. Pääkriteerinä oli, ettei kristityn tullut milloinkaan toimia vastoin omaatuntoaan. Sen ratkaiseminen, milloin kuuliaisuusvelvollisuus valtiota kohtaan päättyi, oli kuitenkin vaikeaa, hän totesi. Oli tilanteita, jolloin kristitty oli toisaalta oikeassa ollessaan tottelematta, valtio taas toisaalta oikeassa pannessaan lakinsa toimeen pakkovallalla. Näin oli Gummeruksen mukaan laita

29 ”Die Pflicht des Christen ...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA; *Deißmann* 1926, 513–515.

30 ”Die Pflicht des Christen ...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA; *Deißmann* 1926, 515.

esimerkiksi aseistakieltäytyjien kohdalla.³¹

Puheenvuoro, samoin kuin sen lukuisat konseptit osoittavat, että Gummerus oli Paavo Virkkusen tavoin jo etukäteen päättänyt omak-sua korostetun luterilaisen esitystavan. Hän oli käyttänyt apunaan muun muassa Luther-tutkija Karl Hollin tutkimuksia. Gummerus oli kuitenkin etsinyt luterilaisesta perinnöstä näkökohtia, jotka laillisen yhteiskuntajärjestyksen puitteissa oikeuttaisivat tiettyyn yhteiskunta-kriittisyyteen ja velvoittaisivat muutoksiin.³²

Gummeruksen esitelmä samoin kuin hänen jaostotyössä käyttä-mänsä puheenvuorot osoittavat hänen ottaneen valppaasti huomioon kokouksen teologiset ja kansainvälispoliittiset lataukset. Teologisesti Gummerus pyrki luterilaiseen profiiliin välttämällä kuitenkin jyrkän vastakohtaista asennoitumista niihin, jotka kannattivat reformoidun teologian pohjalta nousevaa aktiivista, optimistista sosiaalietiikkaa³³. Ajatuksesta, jonka mukaan yhteiskuntaelämä ja siten myös valtio voitaisiin kokonaisuudessaan kristillistää, Gummerus sanoutui kui-tenkin Ihmelsin tavoin kokonaan irti. Tietty jännitys kirkon ja yhteis-kuntaelämän, valtion, välillä oli pysyvä. Jumalan valtakunnan tulemi-nen maan päälle oli Jumalan teko, hän painotti.³⁴

Kotimaa-lehden kirjeenvaihtajan mukaan Gummeruksen puhe kes-keytettiin useilla suosionosoituksilla. Saksalainen *Das Evangelische Deutschland* julkaisi puheen syyskuussa kokonaisuudessaan, ja kir-joitusta pyydettiin julkaistavaksi myös muualle. Gummeruksen kan-nanotoissa poikkeuksellisenä pidettiin sitä, ettei hän eräiden toisten luterilaisen puhujien tavoin vaatinut oleviin oloihin tyytymistä vaan painotti aktiivisuutta ja muutoksen tarvetta.³⁵

31 "... Mitä on kansallisuus ..." & "Die Pflicht des Christen ..." Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA; *Deißmann* 1926, 513.

32 "Die Pflicht des Christen ..." Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

33 Kokouksen teologisista ristiriidoista *Kerner* 1983, 222–225; *Weiß* 1991, 361.

34 "Die Pflicht des Christen ..." Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA; *Kmaa* 67/4.9.1925; *Deißmann* 1926, 515; *Kerner* 1983, 243–244.

35 *Kmaa* 67/4.9.1925; *Das Evangelische Deutschland* 39/27.9.1925; Sieg-

d. Tuloksena varovainen julkilausuma ja jatkokomitea

Konferenssin loistava ulkonainen onnistuminen sai aikaan juhlatunnelmaa, jota oli kiusallista häiritä soraäänillä. Niitä esiintyi kuitenkin erityisesti käsiteltäessä kansainvälisiä suhteita. Ongelmat nousivat yhä maailmansodan loppuratkaisuista. Osa saksalaisedustajista vierasti esimerkiksi konferenssissa aistimaansa Kansainliitto-optimismia. He arvostelivat julkisesti sekä Kansainliiton että sodan voittajavaltojen toimintaa ja vaativat lopulta 29.8.1925 päivätyllä kirjelmällä Saksan sotasyllisyyskysymyksen esiinottamista. Saksan kysymys lakaistiin kuitenkin kokouksessa kiireesti maton alle. Aihetta luvattiin käsitellä jatkossa.³⁶

Konferenssin kääntyessä päätökseen alkoi tulosten kokoaminen. Sitovien tai edes suosittavien päätöslauselmien sorvaaminen oli ylivoimaista, eikä sitä yleensä toivottukaan³⁷. Kokous päättyi lopulta antamaan yleisluonteisen julkilausuman, jonka sisällön se hyväksyi lähes yksimielisesti. Julkilausuma kuvaili aluksi konferenssiteemoja ja käytyjä keskusteluja ja huipentui eri maiden kirkkoille ja kristityille suunnattuun vetoomukseen ”taistella kristinuskon eettisten ihanteiden puolesta käytännöllisessä elämässä Jumalan valtakunnan tulemisen edistämiseksi”. Kristittyjen tuli erityisesti vastustaa ja inhota sotaa. Julkilausuma sisälsi myös ekumeenisia näkymiä, sillä se kehoitti kristittyjä ykseyteen Kristuksessa. Varsinaisia ekumeenisia organisaatioita ei kuitenkaan mainittu. Yleissävyltään asiakirja oli toivorikas, kiitollinen ja eteenpäin suuntautunut ja samalla itsekriittinen, sillä se myönsi myös kirkkojen laiminlyönnit.

Julkilausuman sisältö oli voimakkaan uskonnollinen, eikä se puutunut arkoihin päivänpoliittisiin kysymyksiin sen enempää kuin teologisiin näkemyseroihinkaan. Myös viittaus ekumeenisen työn tule-

mund-Schultze Gummerukselle 10. ja 30.10.1925. JG HYK; Gummerus Siegmund-Schultzelle 17.10.1925. EZA 51 L VI d; *Söderblom* 1926, 500–502; *Kerner* 1983, 243–245.

36 Siegmund-Schultze Gummerukselle 30.10.1925. JG HYK; *Deißmann* 1927, 42–43, 190–198; *Besier* 1982, 206–217; *Kerner* 1983, 238–241, 264–265, 310; *Weiß* 1991, 357–358.

37 Esimerkiksi Gummerus vastusti päätöslauselmia. ”I quite agree ...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

vaisuuteen oli varovainen. Asiakirjaa vastustaneet neljä edustajaa olisivatkin toivoneet sisällöltään voimakkaampaa kannanottoa.³⁸

Tukholman kokouksen muut käytännön tulokset olivat vähäiset. Yksi tärkeimmistä oli lähinnä ranskalaisten ja ruotsalaisten kokousedustajien aloitteesta syntynyt päätös kansainvälisen kristillisen sosiaalieleettisen instituutin perustamisesta. Hankkeesta tuli Life and Work -liikkeen jatkotyöskentelyn pääkohteita. Käytännön tuloksiin kuului myös jo mainitun oppikirjatyöryhmän perustaminen.³⁹

Kokous antoi vauhtia myös ekumeenisen liikkeen organisoitumiselle. Life and Work -työtä varten perustettiin jatkokomitea, johon valittiin Suomesta Jaakko Gummerus sekä hänen varamiehikseen Arthur Hjelt ja Max von Bonsdorff. Tukholmassa pidetyssä jatkokomitean järjestäytymiskokouksessa syntyi pienempi työelin, toimeenpaneva valiokunta. Siihen kuului nelimiehininen puhemiesistö, joukossa luonnollisesti Söderblom, sekä yhdeksän muuta jäsentä.⁴⁰

e. Kiihkottomat jälkiarviot

Suomalaisissa lehdissä Tukholman kokous oli laajasti esillä, ja esimerkiksi julkilausuma oli kirkollisten lehtien ohella myös useissa päivälehdissä.⁴¹ Suurimman huomion asialle antoi Uusi Suomi, joka julkaisi jokseenkin päivittäin ilmestyneiden seikkaperäisten selonteokojen⁴² myös aihetta koskevan pääkirjoituksen⁴³. Syyskuussa lehti

38 Söderblom 1926, 675–681; Deißmann 1926, 684–688; Teinonen 1960, 25–26; Kerner 1983, 254–260; Weiße 1991, 344–353.

39 Deißmann 1926, 225–229, 746; Kerner 1983, 200–202, 229, 235, 246–248, 253, 264; Weiße 1991, 311, 362, 406–410.

40 Kmaa 67/4.9.1925 Yleiskirkollisen kongressin jatkotyö; Kmaa 70/15.9.1925; Deißmann 1926, 97–99, 681–683, 744–745; Kerner 1983, 262–264; Weiße 1991, 340–344, 356–357.

41 US 204/6.9.1925 Julistus kristikunnalle; ÅU 238/31.8.1925 Ekumeniska konferensen har numera avslutats; Työkansa 35/3.9. ja 36/10.9.1925; Kmaa 66/1.9.1925 Yleiskirkollisen konferenssin julkilausuma; Mv 37/10.9.1925. Kokouksen saamasta julkisuudesta myös Mauranen 1965, 46–51.

42 US 189/20.8.–203/5.9.1925.

43 US 188/19.8.1925 Tukholman ekumeninen kokous.

julkaisi vielä Paavo Virkkusen laatiman viisiosaisen kirjoitussarjan Käytännöllisen kristillisyyden maailmankonferenssista vaikutuksia. Virkkunen kritisoi siinä muun muassa luterilaisuuden vanhoillisen siiven harjoittamaa ekumenian vastaista kampanjointia.⁴⁴ Virkkunen joutui kirjoitustensa vuoksi jälleen arkkipiispa Johanssonin julki- sen kritiikin ja rationalismi-syytösten kohteeksi.⁴⁵ Päivälehdistä Hufvudstadsbladet ja turkulainen Åbo Underrättelser seurasivat kokousta niin ikään intensiivisesti.⁴⁶ Lehdet julkaisivat myös mukanaolleiden kokousvaikutelmia: Jaakko Gummeruksen laaja haastattelu oli tamperelaisessa Aamulehdessä, Arthur Hjeltin ja Paavo Virkkusen kannanottoja näkyi muun muassa Hufvudstadsbladetissa.⁴⁷

Kirkollisten lehtien kokousselonteot ja jälkiarvioinnit noudattivat pitkälti kokousta edeltäneitä rintamalinjoja. Kotimaa korosti pääkirjoituksessaan konferenssin vahvaa uskonnollista panosta – piirretä, jonka puuttumista vastustajat ennakkoon olivat paheksuneet. Kokous oli ollut Kristus-keskeinen, suorastaan ristinkeskeinen. Sydämallinen veljeyden mieliala, joka kokouksessa vallitsi, oli varmasti Pyhän Hengen työtä, lehti arvioi.⁴⁸

Kotimaan varsinaiset kokousselonteot kirjoitti Paunu, joka tyytyi pääasiassa referoimaan puheita ja käytyä keskustelua. Ensimmäisen teeman, Kirkko ja Jumalan maailmansuunnitelma, kohdalla Paunu ilmaisi tyytyväisyytensä saksalaisen piispa Ihmelsin puheen johdosta.⁴⁹ Paunu kommentoi myös perhe-elämää koskenutta keskustelua. Hänen mukaansa valmisteluasiakirjoissa ja keskusteluissa tuomittiin

44 *US* 204/6.9., 210/13.9., 216/20.9., 222/27.9. ja 228/4.10.1925; *Kaipiainen* 1966, 83–84; *Wirilander* 1981, 60–61.

45 *Kmaa* 79/16.10.1925 Arkkipiispa G. Johanssonin uudistetun hyökäyksen johdosta.

46 *ÅU* 227/20.8.–239/1.9.1925 *Intryck från det kyrkliga världsmötet i Stockholm*; *Hbl* 237/1.9. ja 241/5.9.1925.

47 *Hbl* 237/1.9.1925 *Enhet i kärlek bör kyrkan sätta främst på framtidsprogrammet. Intervjuer med prof. Arthur Hjelt och dr Paavo Virkkunen*; *Aamulehti* 209/12.9.1925 Piispa Jaakko Gummerus kertoo ke-sällisistä uskonnollisista kokouksista.

48 *Kmaa* 66/1.9.1925 Tukholman yleiskirkollisen kokouksen päätyttyä.

49 *Kmaa* 62/18.8. ja 63/21.8.1925.

esimerkiksi kaikki syntyvyyden säännöstely yhteiskunnan vastaisena ja epäkristillisenä.⁵⁰ Paunun tulkinta ei näiltä osin täysin vastaa käytyä keskustelua, sillä esiin tuli myös päinvastaisia näkemyksiä.⁵¹ Kotimaan ohella Paunun näkemyksiä julkaisi Kirkko ja Kansa.⁵² Ruotsinkielisellä puolella kokousta ja samalla koko ekumeenista liikettä esitteli varajäsenenä mukana ollut Lorenzo Kihlman. FSFF:n vuosikirjassa julkaistussa artikkelissaan hän pyrki perustelemaan erityisesti kristittyjen ykseyden raamatullista oikeutusta ja torjumaan ekumeenistä työtä kohtaan esitettyjä syytöksiä.⁵³

Useat mukanaolleet kiittivät arvioinneissaan sitä, että nimenomaan luterilaiset näkökohdat olivat saaneet kokouksessa runsaasti tilaa eikä omasta perinteestä ollut tarvinnut luopua.⁵⁴ Suurkokouksen saamaan ennakkohuomioon nähden lausunnot olivat kuitenkin melko pidättyviä. Piispa Gummerus myönsi Aamulehden haastattelussa jopa sen, että julkilausumasta oli tullut ylimalkainen. Kaiken kaikkiaan suomalainen delegaatio välitti kokouksesta harmonisen kuvan, välttämällä ylenmääräistä haltioitumista. Saksalaisten esiin nostamia poliittisia kiistoja lehtien haastattelemat suomalaiset kommentoivat vain niukasti, eikä esiin tuotu myöskään esimerkiksi von Harnackin lähettämää sähköä.⁵⁵ Suomalaisosanottajien tendenssinä oli yhtenäisen, sovinnollisen ja teologisesti luotettavan kuvan antaminen. Kokouksessa mukanaolleista tiettävästi ainakin Matti Pesonen oli pettynyt jatkokomitean muodostamiseen ja Gummeruksen jäsenyyteen, mutta ei ryhtynyt tämän johdosta julkiseen kärkeilyyn.⁵⁶

Yhden laajimmista ja samalla teologisesti syvällisimmistä jälkiarvioista kirjoitti Sigfrid Sirenus. Hän oli vuonna 1924 saanut herät-

50 *Kmaa* 65/28.8.1925.

51 *Kerner* 1983, 233–234.

52 *U. Paunu* 1925, 268–279; *Kaipainen* 1966, 86.

53 *Kihlman* 1925, 67–76.

54 *Kmaa* 66/1.9.1925 Tuoreita terveisiä Tukholman kongressista; *Kihlman* 1925, 73–74.

55 *Aamulehti* 209/12.9.1925 Piispa Jaakko Gummerus kertoo kesällisistä uskonnollisista kokouksista; *Kmaa* 63/21.8., 64/25.8. ja 67/4.9.1925; *Fbl* 35/27.8. ja 36/3.9.1925.

56 Gummeruksen muistiinpano, JG kansio 31 HYK. *Mäkeläinen* 1969, 221.

teitä Leonhard Ragazin sekä isä ja poika Blumhardtin kristillis-sosiaalisesta ajattelusta. Näiden vaikutteiden ansiosta ajatus Jumalan valtakunnan tulemisesta maan päälle oli saanut entistä huomattavamman sijan hänen teologiassaan.⁵⁷ Tämä heijastui Sireniuksen Vartijas-sa julkaisemaan kirjoitukseen "Ajatuksia Tukholman ekumeenisen kokouksen johdosta". Sirenius otti siinä reilun välimatkan esimerkiksi Ihmelsiin, joka luterilaisen teologian perusteisiin viitaten näki kirkon sosiaaliset tehtävät varsin rajatuiksi. Ihmelsistä ja eräistä muista saksalaispuhujista poiketen Sirenius ei katsonut voivansa hyväksyä sitä, että maallinen elämä, etenkin valtiolliset ja taloudelliset asiat, jätettäisiin kulkemaan omia teitään. Ajatus siitä, että näillä elämäalueilla olisi jokin omalakisuus, Eigengesetzlichkeit, oli hänen mielestään "kauheata itsekkyyttä". Oppi oli maailman kannalta tuhoisa, ja oli valitettavaa, että sille oli Tukholman kokouksessa löytynyt kannattajakuntaa.

Suorasta, luterilaiseen perinteeseen kohdistuvasta kritiikistään huolimatta Sirenius korosti kirjoituksessaan myös sitä, että luterilaisilla oli silti annettavaa "kalvinilaiselle kristikunnalle". Vastaavasti tuli kuitenkin luterilaisten itsensä saada uutta intoa ja palvelemisen taitoa niiltä, joita Jumalan valtakunta-ajatus innoitti. Kokonaisarvioinaan Sirenius ilmoitti uskovansa, että Tukholman kokous saattoi uudistaa kirkkojen sosiaalieettistä ajattelua, ja tästä olisi siunausta koko ihmiskunnalle:

Jumalan-valtakunnan-ajatus, vanhurskauden ja oikeamielisyyden, palvelemisen, rauhan ja rakkauden ajatukset ovat ehkä alkaneet sitä [kirkkoa] uudella tavalla velvoittaa. Tähän kokous monine puutteineenkin tuntui viittaavan. Jos näin on laita, ja jos tämä saa jatkoa, niinkuin hartaasti toivon, silloin tämän kokous saattaa merkitä eräitä aamunkoiton säteitä ihmiskunnan synkällä taivaalla.⁵⁸

Omintakeinen, itsenäinen ja innovatiivinen Sirenius oli epäilemättä ollut suomalaisdelegaation ainoa teologinen väriläiskä. Konferenssin

57 Sirenius 1953, 403–406; Tarkka 1974, 145–151; Larkio 1978, 43–44, 50–55; Ajo 1989, 85–93, 95, 108–112, 126–128.

58 Sirenius 1925a, 133–155.

arvostettuihin vaikuttajapersoonallisuuksiin luettava Gummerus oli kuitenkin saanut suvereenisti vastata Tukholman kokouksen virallisesta suomalaislinjauksesta, josta oli siksi tullut korostetun luterilainen. Sireniuksen jälkiarviot, jotka hän julkaisi vuonna 1925 myös kirjana *Avartuvia työkutsuja*⁵⁹, täydensivät merkittävästi suomalaisdelegaation muutoin varsin yksipuolista ilmettä ja toivat suomalaisen ekumeeniseen keskusteluun raikkaita tuulia.

Konferenssin ulkonainen onnistuminen ja etenkin harras julkilausuma sekoittivat jonkin verran suomalaisten ekumenianvastustajien konsepteja. Herättäjän Tukholmaan lähettämä kirjeenvaihtaja, asiallisia raportteja laatinut pastori T. Hirvonen kertoi tosin kaivanneensa muun muassa syvempää hengellisyyttä ja puhetta uskonsuhteesta. Terävintä kritiikkiä Hirvonen onnistui irrottamaan Söderblomin persoonasta. Hänen mukaansa tämä oli kyllä onnistunut hämmästyttävällä tavalla kokouksen järjestelijänä, mutta tuottanut saarnaajana pettymyksen. Loistoa oli puheissa ollut paljon, henkeä vähän, Hirvonen kirjoitti.⁶⁰

Kares kuvasi Herättäjässä kokouksen julkilausumaa mitättömydestään huolimatta kaunissanaiseksi. Yksittäisistä sanamuodoista hän tosin vierasti kirkkojen omaa syyllisyyttä koskevia lausumia. Myös ajatus Jeesuksesta työläisenä, Nasaretin puuseppänä, oli hämmästyttävän naiivi. ”Luulla nyt tuon nimen käyttämisen vaikuttavan jotain itsetietoiseen työväestöön!” Kares kummasteli. Kokonaisuudessaan kokous oli joka tapauksessa ollut turha, koska sillä ei ollut mitään konkreettista lopputulosta.⁶¹

Kareksen kriittisyys asiakirjaa kohtaan kasvoi hänen havaittuaan aivan oikein, että julkilausuman erikieliset sanamuodot erosivat toisistaan.⁶² Yksi tekstieroavuuksista liittyi arkaan kysymykseen kousedustajien virallisuudesta: Suomeen rantautunut ruotsinkielinen

59 Ajo 1989, 110–112, 133.

60 Hjä 36/4.9. ja 37/11.9.1925 Pikapiirtoja Tukholman yleiskirkollisesta maailmankonferenssista.

61 Hjä 36/4.9.1925 Tukholman ekumeenisen kokouksen päätyttyä; Hjä 38/18.9.1925 Yhteys rakkaudessa II.

62 Eri tekstiversioista *Deißmann* 1927, 124–158; *Kerner* 1983, 258, 458–466; *Weiß* 1991, 348–354.

tekstiversio nimitti läsnäolijoita ”*kirkkojen* asianmukaisella tavalla valitsemiksi edustajiksi”. Toinen kohta, jossa sanamuodot vaihtelivat, koski sotien tuomitsemisen totaalisuutta.⁶³ Erilaisia tekstieditointa setvittiin Kotimaan palstoilla.⁶⁴ Julkilausumasta voimaan jääneet viralliset versiot olivat sittemmin ainakin edustamisasiassa suomalaisten kannalta ongelmattomia.⁶⁵

Syksyn mittaan Herättäjä saattoi julkaista useita Tukholman kokouksen vastaisia ulkomaisia lausuntoja, joihin lehti mielihyvin liittyi. Kareksen jälkikritiikin keskeisiä korostuksia oli syytös kokouksen rationalistisesta hengestä.⁶⁶ Herättäjä julkaisi myös ruotsalaisen Bibetrogna vänner -säätiön edustajan, toimittaja Axel B. Svenssonin haastattelun, jossa tämä nimitti Söderblomia ”maailman suurimmaksi lumoojaksi”.⁶⁷ Söderblomin kiistaton onnistuminen ekumeenisessa suururakassa oli kokouksen ruotsalaisillekin vastustajille ilmeinen ongelma, jolle haluttiin etsiä vähätteleviä selityksiä.⁶⁸

Herättäjän ohella Människovännens rakensi jälkiarvionsa pitkälti ulkomailta kuuluneen kritiikin varaan.⁶⁹ Pääkirjoituksissa tuli kuitenkin lähinnä toimittaja Tor Krookin ansiosta esiin myös kokoukselle myötämielinen kanta.⁷⁰ Tukholman kokouksen jo ennakkoon teillanut Johansson seurasi jälkipuintia intensiivisesti. Herättäjän kirjeenvaihtaja T. Hirvonen kävi kertomassa hänelle henkilökohtaisesti vaikutelmiaan.⁷¹ Puolustajat ja vastustajat olivat yhtä valppaina kuin ennen kokousta.

63 *Hj* 38/18.9.1925 Yhteys rakkaudessa II & Vaeltaja.

64 *Kmaa* 73/25.9.1925.

65 *Söderblom* 1926, 675; *Deißmann* 1926, 684–688; 1927, 152–158.

66 *Hj* 37/11.9.1925 Yhteys rakkaudessa I; *Hj* 38/18.9.1925 Tukholman yleiskirkollisen kokouksen arvostelu; *Hj* 39/25.9.1925 ”Jättiläiserehdys” & Kirkkojen yhteys jo alussa uhattu; *Hj* 40/2.10.1925 Tukholman kokous ja professori Harnack; *Hj* 43/23.10.1925 Tukholman kokouksen hedelmät alkavat kypsyä & Vaeltaja.

67 *Hj* 36/4.9.1925 Tukholman kokous Ruotsin luterilaisten arvioimana.

68 Ruotsalaisesta lehdistökeskustelusta *Vår Lösen* 10/1925, 223–226.

69 *Mv* 35/27.8.1925 Det ekumeniska mötet; *Mv* 43/22.10.1925 Ett efterspel till ekumeniska mötet.

70 *Mv* 37/10.9.1925 Efter världskyrkomötets avslutning.

71 Johanssonin pvk 17.10.1925. YA HYK.

3. Suomestako Tukholman vastakokouksen isäntämaa?

a. Johansson luterilaisuuden sisäisen tyytymättömyyden päätulkiksi

Luterilaiselle yhteistyölle Tukholman kokous merkitsi käännettä. Oli ilmeistä, että saksalaisten ja skandinaavien hallitseman AELK:n painoarvo luterilaisessa yhteistyössä oli jälleen kasvamassa. Tämä horjutti Eisenachissa 1923 perustetun Luterilaisen maailmankonventin arvovaltaa. Kehitystä vauhditti se, ettei LMK:n puheenjohtajan amerikkalaisen Moreheadin tiukan tunnustuksellinen, eurooppalaista kansankirkkoajatusta ja panprotestanttista yhteisymmärrystä vierastava linja miellyttänyt Saksan kirkkojen johtajia. Saksan kirkkoissa paheksuttiin esimerkiksi sitä, että Morehead sitkeästi vaali yhteyksiä AELK:sta Saksan kirkkojen unioniriitojen vuoksi irtautuneeseen Lutherischer Bundiin. AELK:n ja samalla myös LMK:n uusi kehitys ei siis kulkenut tiukan tunnustukselliseen suuntaan, vaan siinä tuntui panprotestanttisen yhteishengen, jopa suorastaan ekumeenisen suuntautumisen voimistumista.¹

Luterilaisten kirkkojen sisällä ilmeni kuitenkin jatkuvasti myös kritiikkiä sekä ekumeenista työtä yleensä että erityisesti Söderblomia kohtaan. Nämä mielialat heijastuivat syyskuussa 1925 Oslossa järjestettyyn AELK:n kokoukseen. Monet osanottajista, erityisesti norjalaisista järjestelijöistä, toivoivat ennakkoon, että vanhin luterilainen yhteistyöjärjestö ottaisi Oslossa kielteisen kannan Tukholman kokoukseen. Ole Hallesby teki kokouksessa tätä silmällä pitäen luterilaisen tunnustuksen painoarvoa koskeneen välikysymyksen. Myös saksalaisen Allgemeine Evangelisch-Lutherische Schulvereinien puheenjohtaja tohtori Gerhard Kropatschek ilmaisi Oslon kokouksen aikoihin huolensa luterilaisuuden tilasta ja asettui vastustamaan laajempia ekumeenisia pyrintöjä.²

1 Wadensjö 1971, 138–139, 210–221, 230–231, 237–239; Kerner 1983, 268–270.

2 Fleisch 1956, 97; Wadensjö 1971, 231–232, 251–255; Kerner 1983, 270; Østnor 1990, 39, 314, 545.

AELK:n johto ei kuitenkaan ryhtynyt Tukholman kriitikoksi. Eri-tyisesti AELK:n puheenjohtaja piispa Ihmels halusi pitää yhteistyökanavat avoimina. Suomea kokouksessa edustanut Gummerus valit-
teli Aamulehdessä kokouksen jälkeen kuitenkin sitä, että kokous oli
ollut niinkin suuressa määrin vanhoillisten hallitsema. Gummerus
valittiin pian Oslon kokouksen jälkeen AELK:n hallituksen varapu-
heenjohtajaksi, maltillisten ekumenian ymmärtäjien joukko järjestön
johdossa vahvistui entisestään.³

Tieto luterilaisen yhteysliikkeen soraäänistä kiiri Suomeen Herät-
täjän kertomana.⁴ Oslon kokous oli kuitenkin lopulta pettymys niille,
jotka olivat toivoneet siitä Tukholman kokouksen vastavoimaa.⁵ Lu-
terilainen ekumenianvastainen taistelu piti kanavoida toisin. Katseet
kääntyivät Johanssoniin, joka oli AELKZ:ssa julkaisemillaan kirjoj-
tuksilla saavuttanut konservatiivisten luterilaisten piirien luottamuk-
sen. Ekumenian vastustajien keulakuvaksi noussut Kropatschek eh-
dotti yhdessä eräiden pohjoismaalaisten luterilaisten kanssa Johans-
sonille, että tämä järjestäisi mahdollisimman pian kansainvälisen lu-
terilaisen tunnustuksellisen kongressin, eräänlaisen anti-Tukholma
symposiumin.⁶

Johansson tunsi saksalaisten tekemän ehdotuksen vastaavan omia
tavoitteitaan ja ryhtyi toimeen. Loka- ja marraskuun 1925 ajan hän
työskenteli ponnekkaasti saadakseen hankkeelle koti- ja ulkomaista
tukea. Ensimmäiseksi hän kuitenkin selvitti välinsä Tukholman
kokouksen järjestäjien kanssa. Kirjeessään Nathan Söderblomille
19.10.1925 Johansson ilmoitti paheksuvansa syvästi sitä, että tämä
jatko ekumeenisia suunnitelmiaan. Johansson tuomitsi Life and
Work -jatkokomitean muodostamisen ja ilmoitti, ettei suomalaisen
piispan valinta jatkokomiteaan merkinnyt Suomen kirkon virallista

3 Ihmels Gummerukselle 4., 20. ja 31.7.1925 sekä 8. ja 15.1.1926. JG
HYK; *Aamulehti* 209/12.9.1925 Jaakko Gummerus kertoo kesällisistä
uskonnollisista kokouksista; *Gummerus* 1928, 180; *Fleisch* 1956, 100;
Mäkeläinen 1969, 204; *Wadensjö* 1971, 253–256; *Bergström* 1972,
167.

4 *Hjä* 35/28.8.1925; *Hjä* 38/18.9.1925 Evankelis-luterilaisen konferens-
sin kokous Oslossa.

5 *Fleisch* 1956, 97; *Kerner* 1983, 268–270.

6 Johanssonin pvk 11.10.1925. YA HYK; *Kerner* 1983, 270–271.

mukanaoloa. Ekumeeniset näkemyserot merkitsivät Johanssonin mukaan myös lopullista säröä arkkipiispojen keskinäisiin väleihin: ”Tiemme ovat eriytyneet niin kauas toisistaan, etteivät ne enää voi yhtyä”.⁷ Seurannut kirjeenvaihto ei lähentänyt käsityksiä.⁸ Myös Life and Work -jatkokomitealle Johansson ilmoitti, ettei Suomen kirkko ollut siinä edustettuna.⁹

Johanssonin vastakokoussuunnitelma muotoutui hiljaisuudessa. Lokakuun lopulla se kuitenkin julkistui ja pölähdytti Suomen kirkkoa. Kirkollisten lehtien julkaiseman niukan uutisen mukaan tarkoituksena oli järjestää saksalaisaloitteen pohjalta yleinen, kaikkia luterilaisia kirkkoja edustava kokous Turussa kesällä 1926. Kokous rakentuisi tinkimättömästi Raamatun ja tunnustuksen pohjalte.¹⁰

Suunnitelman kansainvälinen pohjustaminen käynnistyi AELKZ:n palstoilla.¹¹ Johansson, joka kertoi perehtyneensä Tukholman kokouksen kulkuun pääasiassa saksalaisen ekumenianvastustajan Wilhelm Laiblen kirjoitusten kautta, ruoti laajassa kirjoituksessaan Die Folgen der christlichen Weltkonferenz in Stockholm Tukholman kokouksen perusteita ja tuloksia. Johansson lähti liikkeelle kokouksen edustamasta väärästä etiikankäsityksestä. Puuttuessaan asioihin, jotka kuuluivat valtiomiehille, kokous oli sekoittanut kristillisen etiikan ja yleisen etiikan. Oikea kristillinen etiikka oli yhteydessä Kristus-uskoon ja jäi aina maailmalle vieraaksi. Tukholman kokous oli sen sijaan pyrkinyt kristillistämään poliittisia, taloudellisia ja sosiaalisia oloja ja sivuuttanut kristillisen etiikan kannalta tärkeimmän asian, uskonkysymyksen.

Tukholman kokouksen ensimmäinen käytännön virhe oli Johanssonin mukaan siinä, että se oli väärän eettisen mallinsa vuoksi ryhty-

7 Johansson Söderblomille 19.10.1925. Ek. saml. UUB.

8 Söderblom Johanssonille 28.10.1925 (kopio). Ek. saml. UUB; *Kerner* 1983, 278, 470–471, 479–480.

9 Johansson Life and Work -jatkokomitealle 21.10.1925. Ek. saml. UUB; *Kerner* 1983, 278, 479.

10 *Hjä* 44/30.10.1925 Lutherilaisten kirkkojenvälinen konferenssi Suomeen ensi vuonna; *Mv* 45/5.11.1925 En allmän Luth. konferens till Finland år 1926; *Kmaa* 85/6.11.1925 Luterilainen kirkkojenvälinen konferenssi.

11 Johanssonin pvk 14.10.1925. YA HYK; *Wadensjö* 1971, 255–257.

nyt sitomaan kristityn vapautta eli orjuuttamaan kristittyjä. Sellaisesta oli tuloksena pelkkää sekaannusta. Varoittavana esimerkkinä sosialismia vihaava Johansson esitti ruotsalaisten sosialistipappien toiminnan. Johanssonin mielestä oli myös Jumalan tahdon vastaista yrittää yhdenmukaistaa eri kansojen yhteiskunnallista käytäntöä, sillä Jumala tahtoi kaikkien kansojen kehittyvän vapaasti ominaislaatussa mukaan.

Toinen suuri, vielä vakavampi puute oli Johanssonin mukaan ollut kokouksen rationalistinen henki. Kristittyjen yhteyden, josta kokouksessa paljon puhuttiin, ajateltiin ulottuvan myös rationalisteihin, vaikka nämä kielsivät Kristuksen jumaluuden. Söderblomin lisäksi mukana oli ollut muun muassa Gleditsch, joka oli Norjan kirkon ainoa rationalistipiispa. Evankelisen kristikunnan oli mahdotonta tuntea yhteyttä heidän kanssaan, Johansson painotti. Käytännössä rationalistinen henki oli ilmennyt siitä tavassa, jolla kaikki kokouksen erimielisyydet oli lakaistu piiloon. Kokous oli esimerkiksi ensin ollut yhtä mieltä luterilaisen Ihmelsin kanssa ja seuraavassa hetkessä oli yhdytty anglikaaniedustajan aivan päinvastaisiin näkemyksiin. Seuraavaksi oli kannatettu ortodoksipatriarkka Fotiosta, hän ivaili. ”Näin menettelivät rationalistit!”

Myös yhteys eri tunnustuskuntien välillä oli Johanssonista mahdottomuus. Katolisiin päin oli ongelmana muun muassa se, etteivät nämä antaneet Raamattua maallikoiden käsiin. Anglikaanit, jotka olivat Johanssonin mukaan hallinneet Tukholman kokousta, olivat puolestaan täysin rationalismin läpitunkemia. Kuilu luterilaisten ja anglikaanien välillä oli kokouksessa tosiasiallisesti syventynyt. Opilliset eroavuudet estivät myös luterilais-ortodoksisen yhteisymmärryksen. Luterilaisuuden tulevaisuutta ajatellen Tukholman kokouksen seuraukset olivat surkeat: voiton korjaisivat katoliset, anglikaanit ja rationalistit.

Lopuksi Johansson puuttui kokouksen kannanottoihin. Esittämässä kritiikin kanssa jossain määrin ristiriitaisesti hän paheksui sitä, ettei kokous ollut saanut aikaan enempää. Kokous oli tuominut sodan, hän kirjoitti, mutta jättänyt tuomitsematta Saksan kansan kokeaman vääryyden, sen seikan, että Saksaa yksin pidettiin syyllisenä maailmansotaan. Johansson päätti kirjoituksensa muistuttamalla siitä,

ettei kokoukseen ollut virallisesti osallistunut Suomen kirkon edustajia.¹²

Kirjoituksen sisältämä kritiikki toisti pitkälti Johanssonin AELKZ:ssa aiemmin esittämiä epäilyksiä. Etenkin rationalismin- ja Söderblomin-vastaisuus olivat vanhoja korostuksia. Uutta olivat tiheät viittaukset luterilaiseen etiikkaan. Uutta oli myös se, että kirkollista politikoimista ohjelmallisesti vieroava Johansson oli valmis vaatimaan puuttumista maailmanpolitiikkaan. Gummeruksen arvion mukaan Saksan sotasyllisyyskysymyksen esiinnostaminen oli Johanssonilta taktinen veto, jonka tavoitteena oli kääntää Saksan kirkot kokoussuunnitelman kannalle.¹³

Johanssonin vastakokoushanke ja ehdoton kielteisyys Tukholman jatkokyöskentelyä kohtaan pakottivat Gummeruksen miettimään omaa rooliaan Life and Work -jatkokomiteassa. Kirjeessään Koskimiehelle Gummerus kuitenkin ilmoitti päättäneensä, ettei hän antaisi Johanssonin estää osallistumistaan. Julkista piispakunnan sisäistä riitelyä hän ei asiasta kuitenkaan toivonut. ”Minusta tuntuu toistaiseksi oikealta vaieta, vaikka silti pitää pääni ja toimia silloin, kun se tulee kysymykseen” hän kirjoitti.¹⁴

b. Luterilainen rintama vaarassa hajota

Tieto Johanssonin vastakokoushankkeesta levisi ulkomailla myös yksityisiä teitä. Se ei kuitenkaan saanut taakseen kovin laajoja tukijoukkoja sen enempää Saksasta kuin pohjoismaistakaan. Saksassa kannatusta löytyi lähinnä Lutherischer Bundin taholta, Norjassa kokous kiinnosti hallebyläisiä ja Ruotsissa Göteborgin seudun schartaulaispappeja. Myös esimerkiksi uppsalalainen professori Adolf Kolmodin, joka kuului Söderblomin julkisiin arvostelijoihin, ilmaisi tukevansa kokousta.¹⁵ Kansainvälistä taustajärjestöä ei hankkeella ollut, sillä se

12 AELKZ 58/1925, 860–865; Kerner 1983, 278–280, 481–488.

13 Gummerus Pehrssonille 22.11.1925 (kopio). JG HYK.

14 Gummerus Koskimiehelle 2.11.1925. JRK HYK.

15 ÅU 316/17.11.1925 Planerna på kyrkligt möte här nästa år. Uttalanden av intresserade i Sverige; Fbl 47/19.11.1925 Den planerade evange-

ohitti tarkoituksellisesti kokonaan olemassa olevat luterilaiset yhteistyöjärjestöt AELK:n ja LMK:n. LMK:n taholta potentiaalisia ymmärtäjiä olisi ilmeisesti voinut löytyä, sillä ainakin LMK:n toimeenpanevan komitean puheenjohtaja, voimakastahtoinen Morehead oli Tukholman kokouksen kiivas vastustaja. Häneen ei Johansson tiettävästi kuitenkaan ollut yhteydessä. Vetämällä esiin Saksan kansan kärsimykset Johansson heikensi sitä paitsi mahdollisuuksiaan tulla ymmärretyksi Yhdysvalloissa. Esimerkiksi Moreheadin mielestä saksalaisten kansalliset näkemykset ja revanssiajattelu häiritsivät muutoinkin liikaa LMK:n johtoryhmän työtä¹⁶.

LMK:n toimeenpaneva komitea joutui kuitenkin ottamaan kantaa Johanssonin kirjoituksiin, koska niissä oli syytetty maailmankonventtia Tukholman kokouksen myötäilystä. Itse Tukholman kokouksen arvosteluun LMK ei kuitenkaan ryhtynyt. Luterilaista yhteisrintamaa ei myöskään haluttu hajoittaa Turun vastakokouksen kaltaisella hankkeella. LMK oli jo ryhtynyt suunnittelemaan seuraavaa, vuonna 1929 järjestettävää maailmankonventtia, ja voimavarat tarvittiin kipeästi sitä varten.¹⁷

Suomessa Herättäjä asettui arkkipiispan rinnalle, mutta tällä kertaa huomattavan varovaisesti. Raamattuun ja tunnustukseen nojaava rationalismin vastainen kokous oli lehden mukaan sinänsä tarpeen. Tarpeen oli myös varoa englantilaisessa kristillisyydessä esiintyvää maailmanhegemoniapyrkimystä. Valittu aikataulu kokouksen toteuttamiseksi jo vuonna 1926 saattoi kuitenkin olla liian tiukka.¹⁸ Myös pietistinen Människovännen ilmoitti hankkeen vastaavan ajan tarpeita.¹⁹ Näkemys kuvastanee lehden päälevikkialueen, ruotsinkielisen Pohjanmaan ja rannikkoseutujen pappien käsityksiä. Heistä useat oli-

lisk-lutherska konferensen i Åbo; *Sundkler* 1968, 60, 63; *Kerner* 1983, 280–281, 291, 492–500.

16 *Wadensjö* 1971, 219–222, 225–226, 238.

17 *Nya Dagl. Alleh.* 18.11.1925; *Fbl* 48/26.11.1925 Den planerade evangelisk-lutherska konferensen i Åbo; *Wadensjö* 1971, 255–257; *Kerner* 1983, 270–278, 491–492.

18 *Hjä* 46/13.11.1925 Turkuun suunnitellun luterilaisten kirkkojen kokouksen johdosta; *Hjä* 47/20.11.1925 Nyt.

19 *Mv* 45/5.11.1925 En allmän Luth. konferens till Finland år 1926; *Mv* 48/26.11.1925 Kring de lutherska världskongressplanerna.

vat jo ilmaisseet tukensa suoraan Johanssonille. Julkisuudessa esitti puoltavan kantansa ainakin kontrahtirovasti L. M. Engström.²⁰ Johanssonin hankkeen tukeminen saattoi joissakin tapauksissa perustua käsitykseen, että kyse olisi AELK:n kokouksen järjestämisestä Suomessa. Aiemmissa AELK:n kokouksissa mukana olleille papeille tämä oli mieluisa ajatus.²¹

Kotimaa ja *Församlingsbladet* tyytyivät referoimaan luterilaisesta kokouksesta tihkuneita niukahkoja tietoja ja kuvaamaan ulkomaisia kommentteja. Molemmat lehdet pidättyivät pitkään suorista kannanilmaisuista.²²

Tieto Johanssonin suunnitelmista levisi samaan aikaan Euroopan luterilaisuuden piirissä. Kannattajia löytyi, mutta erityisesti korkealla tasolla hanke herätti suurta levottomuutta. Gummerus, Söderblom, AELK:n puheenjohtaja Ihmels ja LMK:n johtava ruotsalaisedustaja, Ruotsin kirkon pappisliiton puheenjohtaja Per Pehrsson aloittivat asian johdosta tiiviin kirjeenvaihdon, jonka tarkoituksena oli hankkeen nopea hautaaminen. Pehrsson itse ei sinänsä kuulunut Söderblomin tukijoukkoihin, mutta hän katsoi, että vastakokous vahingoittaisi luterilaista yhteistyötä. Kirjeessään Gummerukselle hän arvioi myös, että suunnitelman aiheuttamat riidat olivat vahingoksi myös Ruotsille, joka oli ollut Tukholman kokouksen isäntämaa.²³ Pehrsson ilmoitti myös lehdille, ettei Johanssonin suunnittelemaa kokousta voinut pitää LMK:n alaisena.²⁴

Johanssonin uusimmasta aktiviteetista hermostunut Söderblom purki huoliaan Ingmanille, jonka arvovaltaan Suomen kirkossa hän luotti. Söderblomin arvion mukaan vanha mies oli kurkinut liikaa

20 Johansson Koskimiehelle 28.10.1925. JRK HYK; ÅU 320/21.11.1925 Biskopskonferensen och ärkebiskopens ekumeniska planer.

21 Näin esim. I. A. Björklund. ÅU 316/24.11.1925 Planerna på kyrkligt möte här nästa år. Onödigt larm, säger prosten Björklund.

22 Kmaa 87/13.11. ja 88/17.11.1925; Fbl 47/19.11. ja 48/26.11.1925.

23 Kaila Johanssonille 27.11.1925. GJ HYK; Gummerus Pehrssonille 22.11.1925 (kopio) JG HYK; Ihmels Gummerukselle 8.12.1925 & Pehrsson Gummerukselle 17.11.1925. JG HYK; Kerner 1983, 280–282, 488–490.

24 ÅU 320/21.11.1925 Biskopskonferensen och ärkebiskopens ekumeniska planer; Åbömötet intet lutherskt världskonvent.

beckiläiseen moralismiin ja apokalyptiikkaan, ja tätä linjaa edustaisi myös suunniteltu Turun kokous. Evankelis-luterilaisen tunnustuksen asialla siinä ei oltaisi.²⁵ Söderblom ilmaisi huolestumisensa Johanssonein kokoussuunnitelmien johdosta myös lehdissä.²⁶

Tieto siitä, että Turun konferenssihankkeen takana oli nimenomaan saksalainen aloite, herätti Ruotsissa suurta huomiota ja huolestumista. Saksan Tukholman lähettilään kehotuksesta *Auswärtiges Amt* varoitti lopulta Saksan evankelista kirkkoliittoa tuottamasta harmia vaikutusvaltaiselle Söderblomille; Ruotsin ja Saksan välisiä hyviä suhteita ei tullut kokoushankkeen suosimisella vaarantaa.²⁷ Episodi osoittaa, että Söderblomilla oli Ruotsin arkkipiispana paljon suurempi poliittinen painoarvo kuin suomalaisella Johanssonilla. Turun kokoukselle oli turha odottaa kansainvälispoliittista myötätuulta.

c. Kirkko jättää Johanssonin yksin

Suomen kirkossa Johansson lähti toteuttamaan suunnitelmaansa yksityisten yhteydenottojen kautta. Läheisimmäksi apumieheksi hän kaavaili ekumeniakysymyksessä luotettavana pitämäänsä Oulun piispaa J. R. Koskimiestä,²⁸ jolle hän esitteli lokakuun lopulla suunnitelmansa kirjeitse. Johansson kertoi, että Turun kokouksen varsinainen suomalainen kannattajakunta koostui toistaiseksi Pohjanmaan ruotsalaispapeista. Myös esittelijäneuvos Yrjö Loimaranta, jota Johansson ilmeisesti tämän virka-aseman vuoksi oli konsultoinut, oli asiassa ”aivan mukana”. Kannustusta suunnitelmansa läpi-

25 Söderblom Ingmanille 9.12.1925. LI VA.

26 *ÅU* 315/16.11.1925 *Ärkebiskop Söderblom om det planerade kyrkliga mötet*; *ÅU* 320/21.11.1925 *Biskopskonferensen och ärkebiskopens ekumeniska planer. Ärkebiskop Söderblom om misstron mot ekumeniska mötet*; *Kmaa* 88/17.11.1925 *Luterilainen kongressi*; *Mv* 47/19.11.1925; *Ärkebiskop Söderblom uttalar sig om den påtänkta kyrkokongressen i Åbo*.

27 *Kerner* 1983, 280–281.

28 ”Sinä olet ainoa, joka olet pysynyt syrjällä”. Johansson Koskimiehelle 5.4.1926. JRK HYK.

viemiseen Johansson kertoi saaneensa myös tunnetulta oikeusoppi-neelta ja vuosien takaiselta ystävältään professori Robert Herman-sonilta²⁹. Koskimiehen tehtäväksi Johansson kertoi ajatelleensa alustavasti Suomen kansallisten olojen esittelyä. Muutoin olisi ko-kouksen ohjelma selkeän tunnustuksellinen ja rationalismin vastai-nen.³⁰

Koskimies ei innostunut suunnitelmasta.³¹ Penseä oli myös Lauri Ingman, jota Johansson yritti seuraavaksi saada rinnalleen kokous-isännäksi ja esitelmöitsijäksi. Kolmanneksi tukihahmoksi hän yritti taivutella Viipurin piispaa Erkki Kailaa.³² Johanssonin kannalta myönteisimmäksi vastaukseksi lieenee kuitenkin jäänyt Loimarannan ja opetusministeri Setälän osoittama jonkinasteinen suopeus.³³ Sen sijaan esimerkiksi arkkihiippakunnan tuomiokapitulin jäsenet olivat alusta pitäen vastahakoisia.³⁴

Varsinainen julkinen keskustelu kirkollisissa lehdissä oli laimeaa, mutta päivälehdet paljastivat, ettei Johanssonin hankkeella ollut kir-kossa kovin runsasta kannatusta. Uuden Suomen ja Åbo Underrättel-serin mukaan asia askarrutti kovasti pappispiirejä, mutta kukaan ei uskaltanut antaa selkeää julkista lausuntoa.³⁵ Johanssonin asessorina pitkään toiminut kirkkoherra Konrad Ahlman ehätti kuitenkin kerto-maan vastustavan kantansa Åbo Underrättelserissä. Ahlman epäili kokouksen väitettyä luterilaisuutta. ”Mikään hyvä henki ei ole tämän hankkeen nostattajana”, hän arvioi.³⁶

29 Johanssonin ja Hermansonin ystävyystyö Johanssonin pvk 20.11. 1925. YA HYK; *Alanen* 1947, 326, 335; *Murtorinne* 1964, 90, 108, 270, 280.

30 Johansson Koskimiehelle 28.10., 3.11. ja 9.11.1925. JRK HYK.

31 Johanssonin pvk 3.11.1925. YA HYK.

32 Johansson Ingmanille 15.11.1925. LI VA; Johansson Kailalle 15.11.1925. EKA TYK.

33 *Kmaa* 87/13.11.1925.

34 Johanssonin pvk 23.10.1925 (teksti Yrjö Alasen ylipyyhkimä). YA HYK.

35 *US* 262/13.11.1925 Ehdotus suuren kirkkokongressin pitämisestä ensi kesänä Turussa; *US* 266/18.11.1925 Ensikesäinen kirkkokonferenssi; *ÅU* 309/10.11.1925 En stor kyrkokongress i Åbo sommaren 1926?

36 *ÅU* 310/11.11.1925 Skall ett kyrkligt Åbomöte nästa år bliva en verklighet?

Johansson otti asian pöytäkirjan ulkopuolella esiin 18.–19. marraskuuta Helsingissä opetusministeriön tiloissa kokoontuneessa piispainkokouksessa.³⁷ Kokous kohteli Johanssonia korrektisti, mutta julkiset ennakoarviot pitivät paikkansa: yhtään tukijaa ei ilmaantunut³⁸. Käydyssä lyhyessä keskustelussa ilmeni, että Suomen kokousisännöys oli piispainkokouksen mielestä toivottava vain siinä tapauksessa, että sen taustalla olisi jompikumpi luterilaisista yhteistyöjärjestöistä. Kyseeseen voisi tällöin tulla myös pelkkä pohjoismainen kokous, mutta jos päädyttäisiin järjestämään esimerkiksi LMK:n pohjoismainen aluekokous, sen suunnittelun tulisi tapahtua yhteistyössä osanottajamaiden piispojen ja kirkonjohtajien kanssa. Varsinaisia päätöksiä asiassa ei tehty, vaan asia jätettiin näillä eväillä arkkipiispan harkintaan. Lehdille annettiin tieto, että jonkinlaisen ”sivutarkoituksista vapaan yleisluterilaisen kongressin” järjestäminen oli yhä mahdollista, tosin vasta vuonna 1927.³⁹

Kaila, johon Johansson oli tukeutunut ja joka oli taipuvainen näkemään tämän Tukholma-kritiikissä tiettyä oikeutusta, vahvisti jälkikäteen kirjeitse, että myös hän oli täysin piispainkokouksen enemmistön kannalla: olemassaolevia luterilaisia järjestöjä ei tullut syrjäytettyä.⁴⁰ Johansson jäi yksin.

Johtopäätöksiä ei tarvinnut kauan odottaa. Marraskuun lopussa Johansson ilmoitti Herättäjässä julkisesti luopuvansa kokouksen suunnittelusta, koska Suomen kirkosta ei ollut löytynyt sille tukea.

37 Kokoukseen osallistuivat piispojen ohella asessorit F. Lujanen, J. J. Simelius, J. Hovilainen, L. Gummerus ja A. J. Bäck sekä sihteerinä rovasti E. Hansson. Paikalla olivat myös opetusministeri E. N. Setälä ja esittelijäneuvos Yrjö Loimaranta. *US* 267/19.11.1925 Piispainkokous alkanut eilen.

38 Piispainkokouksen osanottajista asessori Feeliks Lujanen selitti jälkikäteen lehdissä omaa epäselvää kantaansa. *US* 271/24.11.1925 Yleisluterilainen kokous; *Kmaa* 90/24.11.1925.

39 Gummerus Pehrssonille 22.11.1925 (kopio). JG HYK; *US* 267/19.11.1925 Piispainkokous alkanut eilen; *US* 268/21.11.1925 Yleisluterilainen kongressi Turkuun kesällä v. 1927; *Fbl* 47/19.11. ja 48/26.11.1925; *Kmaa* 89/20.11.1925; *Mv* 48/26.11.1925; *Kerner* 1983, 281–282.

40 Kaila Johanssonille 27.11.1925. GJ HYK.

Piispainkokouksen asettamiin ehtoihin, jotka velvoittivat yhteistyöhön eri tahojen, muun muassa AELK:n ja LMK:n kanssa, hän ei katsonut voivansa suostua.⁴¹ Päiväkirja osoittaa, että Johansson koki vaaditussa yhteistyössä ongelmallisimmaksi sen, että "Natan" ystäviin tulisi jotenkin hankkeesta osalliseksi.⁴² Ajatus oli mahdollon, joten kokoushanke täytyi hylätä. Kirkon ekumeniamyönteiset voimaryhmät olivat ajaneet arkkipiispan seinää vasten.

Herättäjän ohella myös Antti J. Pietilä, joka itse oli laajan Englannin ja Amerikan matkansa vuoksi välttänyt Tukholman kokouksen osallistumisriidat,⁴³ osoitti Vartijassa myötätuntoa Johanssonia kohtaan. Pietilän mukaan oli paheksuttavaa, että neljä suomalaispiispaa oli jättänyt Suomen vanhan arkkipiispan yksin kokoussuunnitelman kanssa. Pietilän myötätunto rakentui lähinnä nationalistisille näkökohdille, joihin kytkeytyi annos tuttua Ruotsin-kaunaa. Jo pelkästään isänmaallisuus- ja suomalaisuusnäkökohdat olisivat hänen mukaansa velvoittaneet piispakuntaa tukemaan kokoussuunnitelmaa, koska Suomessa järjestetty luterilainen kokous olisi toteutuessaan voinut olla suomalaisille hyväksi eli "antaa jotain kerran meillekin". Johanssonille esitetty velvoitus ryhtyä yhteistyöhön olemassaolevien luterilaisten järjestöjen kanssa oli Pietilän mielestä kohtuuton, koska se olisi johtanut jälleen Söderblomin ylivaltaan. "Jos Söderblom voi jotain antaa Ruotsin kirkolle niin hyvä on – meidän kanssamme hänellä ei ole mitään tekemistä", Pietilä lopetti.⁴⁴

Kokoushankkeen raukeneminen oli monille helpotus. Gummerus kiiruhti raporttoimaan tapahtumat luottamuksellisesti Pehrssonille pyrkien jälleen olemaan korrekti myös iäkästä arkkipiispaa kohtaan: "Täytyy ihailla 82-vuotiaan ajatuksen ja hengen voimia. Hän on, aivan kuten Söderblomkin, suurten mittojen mies".⁴⁵ Gummeruksen lausuman oikeutuksesta puhuu tässä yhteydessä se, että Johansson oli kiistatta ainoa luterilainen kirkonjohtaja, joka oli kyennyt tarjoamaan

41 *Hjä* 48/27.11.1925; *Kmaa* 92/1.12.1925; *Mv* 49/3.12.1925; *Fbl* 49/3.12.1925 Ingen konferens i Åbo.

42 Johanssonin pvk 2.12.1925. YA HYK.

43 *Tiililä* 1972, 237–238; 241–245.

44 *Pietilä* 1925, 223–225.

45 Gummerus Pehrssonille 22.11.1925 (kopio). JG HYK.

ylivoimaiselle Söderblomille vakavan vastustuksen tämän suuressa ekumeenisessa pelissä.

Gummerus paljasti kirjeessään Pehrssonille myös sen, että kousjupakka oli aiheuttanut sekaannusta suomalaisten ekumeenikkojen omissa riveissä. Ongelmana oli Loimarannan suhtautuminen. Gummerus pyysikin Pehrssonia, johon hän arveli Loimarannan luottavan, kirjoittamaan tälle ja valaisemaan tilannetta.⁴⁶ Kaikesta päätellen Loimaranta, joka oli vahvasti kytkeytynyt ultraprotestanttisen Zentralstellen toimintaan⁴⁷ oli nähnyt aitoluterilaisessa kokoushankkeessa muita ekumeenikkoja enemmän toteuttamisen arvoista.

Luterilaisessa maailmassa, erikoisesti AELK:ssa syntynyt levottomuus ja pelko tunnustuskunnan sisäisen yhteysliikkeen hajoamisesta osoittautui näin turhaksi.⁴⁸ Johanssonille lopputulos oli suuri arvovaltatappio.⁴⁹ Vanhan miehen voimia koetteli vielä vuoden lopussa puolison, Emmi Johanssonin kuolema.⁵⁰

4. WA-työn huippu ohi

a. WA-komitean laajennus ei vilkastuta toimintaa

Kirkkojenvälisessä työssä vuosi 1925 oli hallitsevasti Tukholman Life and Work -kokouksen vuosi. Tämä vei huomiota muiden ekumeenisten järjestöjen toiminnalta, siten myös suomalaiselta ekumeeniselta toimikunnalta, joka oli samalla World Alliance -osasto. Sen työ jatkui kuitenkin keskeytyksettä. Tekeillä oli muun muassa organisaatiouudistus, jonka kautta toimikunta muuttuisi kirkollisesti edustavammaksi ja ekumeenisesti laajapohjaisemmaksi.

46 Gummerus Pehrssonille 22.11.1925 (kopio). JG HYK.

47 *Wadensjö* 1971, 243, 256.

48 *Kerner* 1983, 278–282.

49 Johanssonin pvk 23.10., 3.11., 2.12. ja 9.12.1925. YA HYK.

50 Johanssonin pvk 15.–26.12.1925. YA HYK; *Kmaa* 97/18.12.1925.

Yksi avainkysymys oli jäsenten nimeäminen. Komitea päätyi ratkaisuun, jonka mukaan SKSK saisi nimetä tulevaan kokoonpanoon seitsemän jäsentä, FSFF kolme, piispainkokous kaksi ja Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta yhden jäsenen. Ekumeenisuuden takaisivat ortodoksisen kirkon edustaja yhdessä laillistettujen vapaakirkkojen valitseman edustajan kanssa. Opetusministeriön esittelijäneuvokselle päätettiin antaa pysyvä paikka. Toimikunta varasi itselleen mahdollisuuden myös muiden lisäjäsenten kutsumiseen, kuitenkin niin, ettei kokonaisvahvuus ylittäisi 25:a.¹

Piispainkokouksen saaminen yhdeksi valintaorganiksi olisi luonnollisesti nostanut toimikunnan virallisuusastetta. Näiltä osin tulos oli kuitenkin negatiivinen. Johansson ilmoitti marraskuussa 1924 pidetylle piispainkokoukselle, ettei asia kirkkolain mukaan kuulunut piispainkokouksen toimivaltaan eikä sillä ollut muutoinkaan ”kirkollista luontoa”. WA-osaston jäsenten nimeämistä ei toimitettu. Gummerus, Paunu ja tuomiorovasti Kuusisto pyysivät merkitsemään pöytäkirjaan vastalauseensa arkkipiispan ratkaisun johdosta.² Kielteisestä tuloksesta huolimatta WA-osaston uusiin, huhtikuussa 1925 vahvistettuihin sääntöihin jätettiin piispainkokoukselle mahdollisuus kahden jäsenen nimeämiseen.

Muiden, yhteensä korkeintaan 25 jäsenen valinta toteutui ongelmitta. WA-osaston puheenjohtajaksi valittiin edelleen Hjelt ja sihteeriksi Lehtonen. Heidän lisäksi jäsenkuntaan tuli kolme luterilaista piispaa: Gummerus, Kaila ja von Bonsdorff sekä ortodoksi-piispa Herman, joka sai vuonna 1925 arkkipiispan arvon³. Teologisesta tiedekunnasta komiteaan valittiin käytännössä kaksikin jäsentä, professorit Antti J. Pietilä ja Martti Ruuth. Vapaakirkollisia edustamaan kutsuttiin lehtori Emil Saraoja. Useat entiset jäsenet jatkoivat, joukossa muun muassa professori Rafael Erich, komitean pitkäaikainen poliittinen asiantuntija.⁴ Poliittista vaikutusvaltaa komitealla oli aina-

1 *Kmaa* 85/11.11.1924.

2 Piispainkok. ptk 19.11.1924 § 23. *SKVK* 1926, 166–167; Johanssonin pvk 19.11.1924. *YA* HYK.

3 *Autio* 1986, 150.

4 Hjeltin/Lehtosen kirje jäseneksi kutsuttaville 16.4.1925 (kopio); *WA* ktmk ptk 4.4.1925 § 2 ja 2.5.1925 § 7 ja liite (Kansainvälisen ystävyys-

kin teoriassa jopa aiempaa enemmän. Esimerkiksi Pietilällä ja Sireniuksella oli suora yhteys itseensä presidentti Relanderiin, jota kirkolliset piirit yleisesti pitivät varsin uskonnollismielisenä.⁵ Uusien sääntöjen mukaan jäsenyys jatkui siihen saakka, kunnes asianomainen itse erosi toimikunnasta. Komitean tuli kokoontua vähintään kaksi kertaa vuodessa.⁶

Heinä-elokuussa 1925 Suomessa vieraillut WA:n pääsihteeri Wiloughby H. Dickinson totesi maailmanliiton kauan toivoman sääntöuudistuksen onnistuneeksi. Ekumeeninen toimikunta oli nyt selkeän ekumeeninen, eikä sen kirkollista arvovaltaakaan voinut kokonaan kiistää.⁷

Jäsenpohjan laajentaminen ja sääntöuudistus toivat komitean perinteisesti varsin vapaamuotoiseen työskentelyyn uutta järjestyneisyyttä. Tämä ei kuitenkaan johtanut toiminnan vilkastumiseen. Käsiteltäviin aiheisiin tuli sen sijaan uusia piirteitä, sillä nyt ryhdyttiin ottamaan esiin myös kotimaisen kentän ekumeenisia kiistakysymyksiä.

Kevään 1925 aikana komiteaa työllistivät Valamon luostarin munkkien kalenteririidat. Ajanlaskukysymys oli perimmiltään ortodoksisen kirkon sisäinen asia. Suomalaisten ortodoksien pyrkimykset irtautua Venäjän kirkon holhouksesta kiinnostivat kuitenkin myös

den edistämiseksi työskentelevän Kirkollisen Maailmanliiton suomalaisen Kansallistoimikunnan jäsenet). SYKTA Da 1 ja Ca HY; *Kmaa* 33/5.5.1925; *Fbl* 19/7.5.1925; *Mv* 19/5.5.1925.

5 Johanssonin pvk 17.2.1925. YA HYK; *Hjä* 29/17.7.1925 Vaeltaja. Presidentti uskonnon ystävänä; *Tiililä* 1972, 259; *Tarkka* 1974, 168–169; *S. Virkkunen* 1982, 111–112.

6 WA ktmk ptk 4.4.1925 § 4 sekä 2.5.1925 § 2 ja liite (Kansainvälisen ystävyyden edistämiseksi työskentelevän Kirkollisen Maailmanliiton suomalaisen Kansallistoimikunnan ohjesäännöt §§ 2 ja 4) SYKTA Ca HY.

7 Report of the National Council in Finland for the Year 1925. SYKTA Db–Df HY; *WA 1925a*, 82; *WA 1925b*, 5–6; *WA 1925d*, 60; *WA 1926*, 86. Dickinsonin matkasta Suomeen Lehtonen Dickinsonille 26.5. ja WA-komitean jäsenille 20.7.1925; Dickinson Lehtoselle 19.6.1925. SYKTA Da & Ea 1 HY; Dickinson Lehtoselle 13.5. ja Lehtonen Dickinsonille 22.7.1925. EZA 51 E II h; *Kmaa* 57/31.7.1925; *White* 1956, 69.

maan hallitusta. Kiistan kestäessä oli muutama vanhasta ajanlaskutavasta kiinnipitävä munkki jopa karkoitettu maasta valtiovallan toimesta. Menettely oli herättänyt keskustelua uskonnonvapauslain tulokinnasta.⁸

World Alliancen käsiteltäväksi ajanlaskuriidat tulivat tunnetun hyväntekeväisysshahmon Mathilda Wreden aloitteesta. Wrede, jonka sympatiat olivat vanhaa ajanlaskutapaa noudattavien munkkien puolella, pyysi ortodoksisympatioistaan tunnettua arkkipiispa Söderblomia ryhtymään kiistan välittäjäksi. Söderblom vei kysymyksen ensin Ruotsin WA-osaston käsiteltäväksi ja otti tämän jälkeen yhteyttä suomalaisen WA-osaston puheenjohtajaan Arthur Hjeltiin. Hjeltin onnistui yhdessä arkkipiispa Hermanin kanssa lopulta vakuuttamaan Söderblom siinä, että päätös luopua vanhasta kalenterista oli tapahtunut Suomen ortodoksisen kirkon laillisissa päätäntäelimissä, eikä ulkopuolisilla ollut syytä puuttua asiaan. Riitoja lietsoi heidän mukaansa lähinnä virasta erotettu piispa Serafim yhdessä muutamien muiden ”venäläismielisten” kanssa.⁹ Hjelt oli asian tiimoilta yhteydessä myös Konstantinopolin ekumeenisen patriarkan edustajaan metropoliitti Germanokseen tämän vieraillessa syksyllä 1925 Suomessa.¹⁰ Ristiriidat todettiin vierailun aikana ohitetuiksi. Germanos itse korosti lehdistihaastatteluissa sympatioitaan Suomea kohtaan sivuuttaen kokonaan Suomen valtion ilmeisen sekaantumisen ortodoksisen kirkon asioihin.¹¹

Hjeltin ja Hermanin yhteistyö ajanlaskuasiassa osoittaa, että WA-osaston aloittama luterilais-ortodoksinen ekumeeninen vuorovaiku-

8 US 232/9.10.1923 Uskonnonvapaus ja valtiovalta; *Kmaa* 93/4.12.1925 Alasimelta; *Setälä* 1966, 74–77, 109–112; *Autio* 1986, 147–152.

9 WA ktmk ptk 4.4.1925 § 5. SYKTA Ca; Söderblom Hjeltille 18.2.1925. SYKTA Ea 1; Piispa Herman Aavin muistio Hjeltille s.d. [helmi–maaliskuu 1925]. SYKTA Ea 2 HY; Hjelt Söderblomille 8.3.1925 ja Söderblom Hjeltille 11.3.1925 (kopio). NSS UUB; *Paasivirta* 1984, 315; *Vihko* 1985, 48–49; *Autio* 1986, 151–152.

10 S. Solntsew Hjeltille 2.9.1925. AH HYK; *Hbl* 249/13.9.1925 Ärkebiskop Germanos anländer hit i morgon; *Hbl* 251/15.9.1925 Metropolitens Germanos en långväga gäst.

11 *Hbl* 267/1.10.1925 Lugn i utsikt inom landets ortodoxa kyrka. Metropolitens Germanos om sin resa. Han uttalar sympatier för Finland; *Setälä* 1966, 183–185; *Paasivirta* 1984, 315.

tus oli jo niin intensiivistä, että se mahdollisti yhteisesiintymisen Suomen uskonnollisia oloja ja uskonnonvapaustilannetta koskevassa kysymyksessä. Kehitystä oli epäilemättä jouduttanut se, että kansallismieliset tahot olivat voittaneet ortodoksisen kirkon sisäisen valtataistelun.¹² Arkkipiispa Hermanin lukeutuminen kansallismielisiin ilmenee hänen Hjeltille ajanlaskuasiassa laatimastaan muistiosta, jossa hän tähdensi ymmärtävänsä valtiovallan kirkkoon kohdistamia odotuksia. Herman painotti muistiossaan muun muassa sitä, että ortodoksista kirkkoa velvoitti kanonisen lain ohella maallinen laki; kirkon tuli siis olla uskollinen maalliselle esivallalle.¹³ Luterilaisen ja ortodoksisen kirkon käsitykset esivallan tehtävistä ja oikeuksista olivat selvästi lähentyneet toisiaan. Tämä ennakoi hyvää WA:n merkeissä tapahtuvalle yhteistyölle: Suomen kansankirkkoja olisi ainakin poliittisesti ongelmatonta edustaa yhdessä ulospäin.

Kansainvälisestä rauhantyöstä ja ekumeniasta kiinnostuneen Matilda Wreden¹⁴ yksittäinen puuhailu ajanlaskuasiassa sen sijaan häiritsti suomalaisia ekumeenikkoja siinä määrin, että he pyysivät Söderblomia luopumaan ajatuksesta kutsua Wrede Tukholman kokoukseen. Gummeruksen sanojen mukaan Wredeä saattoi kenties pitää ”protestanttisena pyhimyksenä”, mutta hän oli vailla arvostelukykyä.¹⁵ Wreden hyväätarkoittavan yrityksen tuhopoksi koitui mitä ilmeisimmin se, ettei hän idealistisuudessaan ottanut kylliksi huomioon suomalaisen yhteiskunnan poliittisia realiteetteja.

Suomalainen World Alliance -osasto kantoi vuonna 1925 kortensa kekoon myös Suomen Lähetyseuran Afrikan työn ongelmien selvit-

12 Autio 1986, 151–152.

13 Piispa Herman Aavin muistio Hjeltille s.d. [helmi–maaliskuu 1925]. SYKTA Ea 2 HY.

14 Wrede oli mukana Genevessä 1914 perustetun Kansainvälisen Sovintoliiton työssä. Vuonna 1919 hän oli osallistunut Haagin World Alliance -kokoukseen. HS 217/12.8.1923 Kansainvälisen Sovintoliiton maailmankongressi Tanskassa; Pirinen 1970, 86; Lauha 1990, 228.

15 Wreden sijaan Gummerus ja Ingman suosittelivat tunnetun kirkollisen maallikon oikeustieteen professorin Robert Hermansonin kutsumista. Gummerus Söderblomille 12. ja 16.5.1925. Ek. saml. UUB.

telyssä. WA-komitea lupautui Antti J. Pietilän aloitteesta toimimaan välittäjänä Suomen kirkon ja anglikaanisen kirkon välillä.¹⁶ Arthur Hjelt otti yhteyden WA:n puheenjohtajaan Canterburyn arkkipiispaan ja selosti tälle perusteellisesti Ambomaalla syntyneitä lähetyjärjestöjen välistä kilpailutilannetta.¹⁷ Arkkipiispa lupasi vastauksessaan yrittää edistää sovinnoista ratkaisua.¹⁸ Myös Antti J. Pietilä kävi Englannin matkallaan selvittämässä SLS:n näkökantoja Canterburyn arkkipiispalle ja Lontoon piispa Winnington Ingramille.¹⁹ WA:n edustajat helpottivat näillä yhteydenotoillaan tuntuvasti lähetysohjaaja Tarkkasen vuonna 1925 tekemää Afrikan-työn tarkastusmatkaa, jonka aikana hän jatkoi kiistan selvittelyä anglikaanisen piispa Fogar-tyn kanssa.²⁰

Kiista ratkesi vasta vuoden 1926 puolella. Lopputuloksena oli, että Ambomaan lähetyskenttä avattiin SLS:n ohella myös katolisille ja anglikaanisille lähetyseuroille, edellyttäen kuitenkin asianomaisen alueen heimopäällikön lupaa. Näin muotoutunut vapaa kilpailu oli suomalaisten sitkeitä ponnistuksia ajatellen tappio. Päätös selkeytti kuitenkin SLS:n Afrikan työn puitteita.²¹

b. WA:n pasifistiset tendenssit suomalaisille vieraita

Tukholmassa järjestettiin elokuun 6.–8. päivänä 1925 WA:n kansainvälisen toimikunnan kokous, johon osallistuivat suomalaisista Gum-

16 WA ktmk ptk 4.11.1924 § 5. SYKTA Ca HY; Lehtonen SLS:n johtokunnalle 24.11.1924 (jäljennös) sekä ote WA-osaston pöytäkirjasta. SYKTA Da 1 HY; *Kmaa* 85/11.11.1924; *Fbl* 46/13.11.1924.

17 Hjelt Davidsonille 21.1.1925. SYKTA Da 1 HY; *Kmaa* 8/30.1.1925.

18 Davidson Hjeltille 12.3.1925. AH HYK; WA ktmk ptk 4.4.1925 § 7. SYKTA Ca HY; *Kmaa* 23/24.3.1925 Canterburyn arkkipiispa ja Suomen lähetyseuran työmaa Lounais-Afrikassa; *Fbl* 14/2.4.1925 Spänningen mellan finländsk mission och Engelsk i Sydafrika.

19 *Kmaa* 37/19.5.1925 Kirkon miehiä ulkomaille; *Pietilä* 1927, 52; *Tiili-lä* 1972, 237–245. Pietilän matkasta ks. s. 268.

20 Tarkastuskertomus 1925, 36–37. SLISA Dea 3 VA; *Peltola* 1958, 202; *Kemppainen* 1991, 33–39.

21 *Peltola* 1958, 204; *Kemppainen* 1991, 40–42.

merus, Hjelt ja Paunu.²² Heistä Hjelt valittiin jälleen jatkamaan WA:n puhemiesistössä.²³

Kokous jäi satalukuisesta ja 28 eri kansallisuutta edustaneesta osanottajakunnastaan huolimatta ilmiselvästi Tukholman Life and Work -konferenssin varjoon, ja sitä pidettiin lähinnä tulevan kokouksen ”alkusoihtona”.²⁴ Yhteyttä tulevaan Life and Work -kokoukseen oli lähinnä henkilötasolla. Ilmeistä oli kuitenkin, että Söderblomin luoma uusi järjestö myös huolestutti WA:n jäsenistöä.²⁵ World Alliance päätyi ehdottamaan tehtäväkenttien jakamista siten, että Life and Work keskittyisi sosiaaliin ja taloudellisiin kysymyksiin, kun taas World Alliance jatkaisi kansainvälisten suhteiden, sodan ja rauhan kysymysten parissa. Yhteistyö järjestöjen kesken todettiin joka tapauksessa välttämättömäksi.²⁶ Nathan Söderblom laati kokoukselle luonnoksen julkilausumaksi, jossa WA ilmaisisi tukensa Tukholman Life and Work -konferenssille ja suunnitellulle kirkkojen maailmanneuvostolle. Virallinen kokousraportti ei kuitenkaan mainitse aloitetta.²⁷

Monet kokousteemat olivat entuudestaan tuttuja: Saksan tilanteen ohella esiin nousivat jälleen esimerkiksi Puolan vähemmistökysymykset. Rauhan ja ystävyyden rakentamisen tärkeydestä vallitsi kokouksessa yksimielisyys, mutta käytännön toteutuksen kohdalla ilmeni mielipide-eroavuuksia.²⁸

22 WA ktmk ptk 2.5.1925 § 5. SYKTA Ca HY; WA 1925d, 2; Fbl 19/7.5.1925; Kmaa 33/5.5. ja 59/7.8.1925.

23 Minutes of Administrative Board of World Alliance August 24, 1925. EZA 51 D IX i.

24 Hjä 34/21.8.1925 Nyt. Kokousten ajallinen järjestys aiheutti ennakoon kiivasta keskustelua. Söderblom Dickinsonille 14.2.1925; Dickinson Söderblomille 28.2.1925. EZA 51 E II d 1.

25 Kerner 1983, 188–189.

26 WA/Stockholm 1925. Report of Committee A”a N:o 3. Cooperation between the World Alliance and the Life and Order. EZA 51 D IX i; WA 1925d, 14–15, 77–78.

27 Ehdotus löytyi Gummeruksen papereista. Unsere getrennte Christenheit braucht eine gemeinsame Seele. Julkilausumaehdotus s.d. JG Ga:3 OMA.

28 WA 1925d, 19–21; WA 1926, 55–59; Kmaa 60/11.8. ja 61/14.8.1925.

Suurin vaikeus liittyi kysymykseen Kansainliiton käyttöön suunnitelluista asevoimista. Kansainliitossa tämä kysymys oli noussut esiin erityisesti Ranskan ajamana. Ranskan kannalta oli toivottavaa, että Kansainliiton turvallisuusjärjestelmä olisi mahdollisimman aukoton. Useat itsensä turvatomiksi tuntevat pienet maat, niiden joukossa Suomi, Puola, Viro ja Latvia myötäilivät näitä suunnitelmia. Englanti sekä pohjoismaista Norja, Ruotsi ja Tanska sen sijaan vastustivat Kansainliiton aseistamista.²⁹

Norjan WA-osasto oli laatinut WA-kokoukselle julkilausumaehdotuksen, jonka mukaan konferenssin olisi tullut yksiselitteisesti tuomita Kansainliiton aseistaminen. Vastaavia pasifismin sävyttämiä näkemyksiä esiintyi myös muissa valmisteluasiakirjoissa.³⁰

Suomalaista delegaatiota johtaneen Gummeruksen kanta Kansainliitto-keskusteluihin paljastuu hänen kokousasiakirjoihin tekemistään reu-namerkinnoista ja puheenvuoroluonnoksista. Gummerus paheksui ensiksikin jyrkästi Jumalan valtakunta-ajattelun soveltamista Kansainliittoon. ”Minun käsitykselleni on loukkaava tällainen Kansainliiton ja Jumalan valtakunnan identifiointi! hän kirjoitti valmisteluasiakirjoja lukiessaan.³¹ Gummerus käytti asiasta myös julkisen puheenvuoron.³²

Kansainliittokysymyksessä Gummeruksen kantaa määräsi teologisten näkökohtien ohella kysymys Suomen turvallisuudesta. Hän halusi toisaalta, Suomen virallista Kansainliitto-politiikkaa myötäillen³³, tukea Kansainliiton aseman vahvistamista, koska sitä pidettiin Suomelle edullisena, mutta toisaalta hän oli varsin tyytymätön liiton uusimpiin saavutuksiin. Liitolta puuttui arvovaltaa, sitä ei uskottu eikä toteltu, koska se oli esimerkiksi kieltäytynyt ottamasta kantaa tehtyihin vetoomuksiin,

29 Selén 1970, 167; Østnor 1990, 14–15.

30 Weltbund für Internationale Freundschaft der Kirchen. Bericht des Ausschusses B. EZA 51 D IX i; WA 1925c, 98–101; WA 1926, 57–58; Klaveness 1936, 194–195; Østnor 1990, 27–28.

31 ”Kansainliitto, sellaisena kuin ...” & ”There is, especially in the American paper ...” & ”It is more important ...” & ”Die Pflicht des Christen ...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

32 ”Definition of the special task of this subcommittee. The League of Nations”. Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

33 Selén 1970, 167.

hän totesi.³⁴ Itä-Karjalan kysymyksessä vastikään koettu pettymys oli myös Gummeruksen kohdalla jättänyt varjoonsa Ahvenanmaan omistussuhteissa saavutetun suomalaisille suotuisan lopputuloksen.

Gummerus paheksui myös sitä, että Kansainliittoa pyrittiin voittajavaltojen taholta tekemään elimeksi, jonka päätehtävänä olisi Euroopan status quon säilyttäminen. Tätä periaatetta hänen oli vaikea pitää oikeana. ”Olisikohan Norjan ja Ruotsin välistä unionia saanut purkaa, jos Kansainliitto olisi ollut olemassa — mitähän norjalaiset olivat silloin tehneet”, hän mietiskeli.³⁵

Kansainliittokeskustelujen yhteydessä välähti esiin Gummeruksen vuosien takainen epäluottamus Yhdysvaltoja kohtaan. Sen osallistuminen maailmansotaan Venäjän rinnalla Saksaa vastaan oli ollut kysymys, jonka ylitse suomalaisten ekumenianharrastajien oli aikanaan ollut vaikea päästä. ”Amerikan osanotto suureen maailmansotaan — miksi kierretään? Oliko oikein? Toimiko Federal Council niiden periaatteiden mukaan, jotka se jo silloin oli itselleen asettanut. Vastustiko Amerikan sekaantumista maailmansotaan?” Gummerus kirjoitti kokouksen aikana reunamerkintöihinsä.³⁶ Myös Ranskan toiminta Ruhrin miehityksen aikana ja Kansainliiton kykenemättömyys epäkohtien poistamiseen olivat hänestä lähihistorian suuria ongelmia ja haasteita tulevalle rauhantyölle. Ainakin osa näistä hiljaisista pohdiskeluista vaikuttaa Gummeruksen papereissa säilyneistä englannin- ja saksankielisistä puheenvuoroluonnoksista päätellen tulleen lausutuksi itse kokouksessa.³⁷

World Alliancessa runsaasti sijaa saaneeseen pasifismi- ja aseriisuntaproblematiikkaan Gummerus suhtautui jo aiemmin omaksumallaan varautuneisuudella. Hänen perustelunsa nousivat jälleen toisaalta teologisista lähtökohdista, toisaalta kansainvälispoliittisesta tilanteesta. Gummeruksen mukaan oli kestävämpiä väittää, että kirkot voisivat halutessaan lopettaa kaikki sodat, kuten amerikkalainen val-

34 ”Pantava painoa siihen ...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

35 ”Pantava painoa siihen ...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

36 ”Amerikan mietintö”. Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

37 ”It is more important ...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

mistelumuistio väitti. Tällainen väittämä unohti synnin todellisuuden samoin kuin sen, että pysyvä rauha oli eskatologinen käsite, hän eritteli.³⁸

Gummerus ei jättänyt rauhankysymystä teologiselle tasolle vaan siirtyi sovellutuksiin. Aseriisunta käytännön maailmanpolitiikassa oli sinänsä toivottavaa, kunhan se toteutettaisiin oikein: ”Aseriisunnan on alettava suurvalloista!” Gummerus sivusi rauhankysymystä poh-tiessaan myös amerikkalaisten voittajien asennoitumista Euroopan ongelmiin:

Kristittyjen on opittava, etteivät he voi leikkiä ”Jumalan valta-kuntaa” omassa maapallon nurkassaan ja jättää samalla toiset kantamaan niitä raskaita taakkoja, joita yhteiset rikkomukset ovat heidän kannettavakseen asettaneet.³⁹

Gummeruksen terävähkön lausunnon taustalla on nähtävä Yhdysvalto- jen jättäytyminen Kansainliiton ulkopuolelle sekä passiivisuus maail- mansodan jälkiselvittelyjen hoitamisessa.⁴⁰ Amerikkalaispasifismi, jo- hon kytkeytyi usko Jumalan valtakunnan näkyvään tulemiseen maan päälle kirkkojen aktiviteetin kautta, ei häntä näytöillään vakuuttanut.

World Alliance -kokouksen mielipiteet jakautuivat lopulta niin jyrkästi, ettei norjalaisten tekemää Kansainliiton aseistamisen kieltä- vää aloitetta hyväksytty. Sen asemesta kokous hyväksyi sanamuodol- taan väljän julkilausuman, jonka mukaan Kansainliiton tuli toimis- saan suosia enemmän moraalisia kuin aineellisia voimia.

...haluamme kristittyinä lausua vakaumuksemme, että Jumalan voima on rakkauden voima eikä väkivallan voima, ja me us- komme sen vuoksi, että Kansainliiton vaikutusvalta tulee kas- vamaan samassa määrässä kuin se turvautuu moraalisiin enem- män kuin aineellisiin voimiin.⁴¹

38 ”There is, especially in the American paper...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

39 ”It is more important...” Kirkkoa koskevia konsepteja. JG Ea:12 OMA.

40 Holm 1923, 54; Besier 1982, 175–185.

41 WA 1925d, 17–18, 94–97; Kmaa 60/11.8. ja 61/14.8.1925.

Suomalaiset lehdet tulkitsivat päätöstä siten, ettei WA hyväksynyt rauhanturvajoukkojen asettamista Kansainliiton käyttöön. Tämä oli vastoin Suomen virallista kantaa. Tulkintamahdollisuus havahdutti Suomen turvallisuuspoliittisen aseman vahvistamista ja puolustusmäärärahojen korottamista koko hallituskautensa aktiivisesti ajaneen Lauri Ingmanin⁴². Hän arvosteli Uudessa Suomessa otsikolla Harhaan osunut lausunto jyrkästi kokouksen julkilausumaa. Ingman otti tuekseen luterilaisen sosiaalietiikan keskeisiä käsityksiä. Julkilausuman tekemä ”rakkauden voiman” ja ”väkivallan voiman” vastakkainasettelu oli hänen mukaansa ensiksikin keinotekoinen, koska väkivallan voima saattoi toisinaan olla rakkauden voimaa ja päinvastoin. Tämä näkyi tarkasteltaessa valtion tehtäviä. Luther totesi, ettei esivalta turhaan miekkaa kanna, Ingman muistutti. Julkilausuma jyrkkine kahtiajakoineen ei näin ollen vastannut luterilaista esivaltakäsitystä.

Erityisenä virheenä Ingman piti Kansainliiton aseistamisen lyhyt-näköistä torjumista. Julkilausuma erehtyi väittäessään, että moraaliset ja aineelliset voimat olivat vastakkaisia. Asia oli luterilaisesta näkökulmasta toisin. Aineellisten voimien käyttö pahantekijän rankaisemiseksi oli suorastaan siveellinen velvollisuus. Tätä olisi tullut soveltaa myös kysymykseen Kansainliitosta. Ingmanin mukaan WA:n julkilausumassa olisi tosiasiassa pitänyt kiinnittää huomiota niihin päämääriin, joita Kansainliitto kulloinkin ajoi. Tärkeintä oli varmistaa, että itse päämäärät olivat kristilliseltä kannalta moraalisia. Päämäärä ratkaisi sen, olivatko keinot, henkiset tai aineelliset, kussakin tilanteessa siveellisesti oikeutettuja.⁴³

Ingmanin pasifismin vastainen kanta oli Suomen virallisen poliittisen yleislinjan mukainen.⁴⁴ Suomen oman puolustuksen kiivaana puolestapuhujana Ingman ei voinut nähdä edes kristillisessä pasifismissa kestäväää pohjaa maailmanpolitiikan ratkaisuille.

Gummerus vastasi Ingmanille Uudessa Suomessa otsikolla ”Harhaan osunut arvostelu” ja pahoitteli tämän WA-kokouksesta saamia

42 *Blomstedt* 1969, 456.

43 Ingman Gummerukselle 13.8.1925. JG HYK; *US* 185/15.8.1925; *Fbl* 35/27.8.1925.

44 *Selén* 1970, 163–164.

harhaanjohtavia tietoja. Hän kertoi, että tietyt virhetulkinnat kieltämättä mahdollistava julkilausuma oli käytännössä syntynyt vastaehdotuksena norjalaisten esittämälle pasifistiselle kannanottoluonnokselle. WA:n kokous halusi nimenomaan jättää Kansainliitolle mahdollisuuden myös asevoimien käyttöön vaikka toivoikin, ettei niitä tarvittaisi, hän tulkitsi. Kokouksen enemmistö oli terveesti ajattelevia ja kokeneita miehiä, jotka eivät menneet mukaan haihatteluihin. Kirkon ja politiikan tehtävän erilaisuudesta oltiin kokouksessa hänen mukaansa selvillä.⁴⁵

Gummeruksen molemmissa Tukholman kokouksissa käyttämät puheenvuorot ja lukuisat reunamerkinnot⁴⁶ osoittavat, että hänen sosiaalieleettiset näkemyksensä vastasivat pitkälti Ingmanin kantaa. Molemmat olivat valmiit tähdentämään esivallan oikeuksia ja torjumaan pasifismin⁴⁷. Koska mielipide-eroja ei perimmiltään ollut, Gummeruksen ja Ingmanin julkinen väittely todistaa lähinnä siitä, etteivät WA-konferenssin tämänkertaiset tulokset olleet ongelmattomia ja että epäilykset järjestön linjaa kohtaan olivat Suomessa yleistymässä.

Ingmanin ohella myös Hufvudstadsbladetin kirjeenvaihtaja antoi kokouksesta kriittisen loppuanalyysin: WA-kokous ei ollut kyennyt lausumaan sitä eikä tätä aroista asioista. Entisten vihollismaiden korkea-arvoiset edustajat olivat kyllä kohdanneet toisensa ystävällisissä merkeissä, mutta mittaviin järjestelyihin suhteutettuna tulos oli mitätön. Sekä päätökset että avoimiksi jätetyt asiat todistivat siitä, että kristillisen rauhanjärjestön konkurssijulistus läheni. Kirjoittajan mukaan WA-konferenssiin soveltui hyvin latinalainen sanonta ”Vuoret synnyttivät hiiren”.⁴⁸

Mukana olleista suomalaisista myös Uno Paunu pahoitteli Kotimaassa avoimesti kokouksessa esiintynyttä ristiriitojen silottelua ja

45 Gummeruksen käsikirjoitus. JG Baa:1 OMA; *US* 190/21.8.1925; Harhaan osunut arvostelu; *Hjä* 34/21.8.1925 *Nyt*.

46 Puheenvuorokonseptista ei aina selviä, onko se laadittu WA-kokousta vai Life and Work -kokousta varten.

47 Gummerus nojasi jo vanhastaan mielellään luterilaiseen esivaltakäsitykseen. *Lauha* 1990, 358–359, 381.

48 ”Parturiunt montes nascetur ridiculus mus” eli ”Berget födde en råtta”. *Hbl* 217/12.8.1925 Det kyrkliga fredsmötet i Stockholm.

ylimalkaisuutta.⁴⁹ Kares puolestaan kiiruhti Herättäjässä iloitsemaan WA-kokouksen vaisusta lopputuloksesta ja eritoten sen saamasta kritiikistä. Hänen mukaansa kyse oli täydestä karilleajosta.⁵⁰

Kokouksen jälkeen WA:n johto pyysi kaikilta kansallistoimikunnilta lausunnon siitä, millaisiksi nämä arvioivat kokouksen tulokset. Useimmat arviot olivat kiittäviä. Yleensä tunnollinen suomalainen WA-osasto jätti arvion laatimatta.⁵¹ Seuraavassa vuosikirjassa julkaistu suomalaisen osaston toimintakertomus vuodelta 1925 sisälsi kuitenkin kappaleen, joka kuvasi WA:n Tukholma-julkilausuman ”poliittiselta asemaltaan uhanalaisessa Suomessa” herättämää ”vakaavaa arvostelua”. Vaikkei komitean omaa kantaa ilmaista, sanamuoto viittaa siihen, että kritiikki myönnettiin myös sen piirissä oikeutetuksi.⁵²

Kokonaan vaille myönteistä huomiota WA-kokous ei jäänyt. Kotimaa puolusti pääkirjoituksessaan 14.8.1925 kristillisen rauhantyön tärkeyttä. Vaikkei WA-kokouksen kaltaisilla konferensseilla kenties ollut suoraa vaikutusta kansainväliseen politiikkaan, ne saattoivat selventää julkista omaatuntoa ja erityisesti kristikansan itsensä omaatuntoa. Koko kristikunnan historia oli omantunnon kehityksen historiaa, lehti kirjoitti viitaten orjuuden poistamiseen, raittiuskysymyksen ja naisasiaan. Nykypäivänä kirkon kuului julistaa rakkauden, veljeyden ja oikeuden kristillisiä periaatteita ja puolustaa rauhaa. Kuitenkin myös tämä kirjoitus päättyi, jokseenkin töksähtäen, epäsuoraan kannanottoon Kansainliiton aseistamisen puolesta: ingmanilaisin sanakääntein lehti tähdensi, että oikeusperiaatteita tuli kansainvälisissä asioissa tarvittaessa puolustaa vaikka väkivalloin.⁵³ Myös Kotimaa katsoi siis aiheelliseksi tukea Suomen virallista, Kansainliiton aseistamista ajavaa kantaa.

WA-kokous osoitti, että Suomen asema Neuvostoliiton rinnalla ja siitä nousevat turvallisuusnäkökohdat hallitsivat jatkuvasti suoma-

49 *Kmaa* 61/14.8.1925 Kirkollinen maailmanliitto kansainvälisen ystävyyden edistämiseksi.

50 *Hjä* 34/21.8.1925 *Nyt*.

51 Stockholm Resolutions. Opinions of the National Councils on the Resolutions of Stockholm. EZA 51 E II f 5.

52 *WA* 1926, 86–87.

53 *Kmaa* 61/14.8.1925 Maailmanrauha ja kristilliset kirkot.

laisten toimintaa kirkkojenvälisessä rauhantyössä. Kirkon ulkosuh-
teiden hoitajille oli Suomen turvallisuuspoliittinen asema tärkeämpi
kuin kristillinen rauhanidealismi. Esivallalla oli heidän mielestään
oikeus ja velvollisuus suojata kansalaisia tarvittaessa vaikka ase-
in, ja tämän he halusivat soveltaa myös Kansainliittoon. Näkemyksen teo-
logiset perusteet noudettiin luterilaisesta regimenttiopista. Opin edel-
lyttämä esivaltauskollisuus oli Venäjän vallan aikana, erityisesti sor-
tovuosina, koettu kansallisessa suhteessa aika ajoin ongelmalliseksi.
Nuoren itsenäisen valtion turvallisuuspolitiikkaa tukemaan se sovel-
tui sen sijaan erinomaisesti.

Kaikkiaan oli ilmeistä, että WA:n arvostus ja merkitys Suomessa
olivat vuonna 1925 saavuttaneet kulminaatiopisteensä. WA:n paino-
pisteen muutos vähemmistökysymyksistä aseriisuntaan oli suomalai-
sille ongelma. Suomalaisten etääntymistä WA:sta joudutti myös Life
and Work -liike, joka oli Pohjolassa Söderblomin ansiosta ohittanut
tärkeudessa World Alliancen; järjestöt olivat kilpailijoita.⁵⁴ World
Alliancella oli vaikeuksia myös Saksassa, sillä esimerkiksi DEKA:n
johto epäili sitkeästi WA:n puheenjohtajan Canterburyn arkkipiispan
puolueettomuutta.⁵⁵ Tämäkin saattoi edistää saksalaismielisten suo-
malaisten vieraantumista WA:sta. Vuoden 1925 lopulla katkesi vielä
eräs suomalaisia World Allianceen liittänyt tärkeä yhdysside, kun
järjestön monivuotinen Euroopan työn organisaattori Alexander
Ramsay erosi terveytensä vuoksi tehtävistään.⁵⁶ World Alliance -työ,
joka oli vuosia ollut suomalaisille tärkein kirkkojenvälisen työn haa-
ra, oli Suomessa auttamatta kriisissä.

54 Ruotsin kirkossa World Alliancea saatettiin nimittää ”lahkolaisten ja
rauhanystävien” järjestöksi. *Sundkler* 1968, 185. Vastaavasti WA:ssa
arvosteltiin Söderblomin ”teatraalisuutta”. Dickinson Ramsaylle 21.8.
1925. EZA 51 E II d 2.

55 *Kmaa* 61/14.8.1925; *Besier* 1982, 187–205, 218.

56 Ramsay Söderblomille 22.7.1925. EZA 51 E II d 1; *WA 1925d*, 8–10;
WA 1926, 55; *Deißmann* 1926, 500–511; *Karlström* 1967, 560–561.

5. Edellytykset eteenpäin

a. Ulkopoliittikka ei aseta esteitä ulkosuhteille

Koko vuoden 1925 oli Suomen kirkossa käyty raskaita riitoja. Vaikka keskustelu oli liikkunut Tukholman kokouksen ympärillä, perimmiltään kyse oli ollut siitä, tuliko kirkon ylipäättänsä osallistua kirkkojenväliseen ja ekumeeniseen työhön. Lopullista ratkaisua, myöskään kielteistä, ei kirkon sisällä ollut syntynyt. Kansainvälinen osallistuminen oli vuoden 1925 päättyessä yhä mahdollista, mikäli erilaisten taustatekijöiden yhteisvaikutus olisi suotuista.

Poliittisesti tilanne oli kaksikymmenluvun puolivälissä kirkon ulkosuhteita ajatellen edullinen. Suomen ulkopoliittinen asema oli rauhallinen, ja samaa voi pitkälti sanoa koko Euroopan tilanteesta. Vuonna 1925 tekivät Saksa, Belgia, Englanti, Italia ja Ranska Locarnossa Kansainliiton ennaltaehkäisevää turvallisuusjärjestelmää täydentävän sopimuksen, jonka mukaan Saksan ja Belgian sekä Saksan ja Ranskan rajat olivat loukkaamattomat. Locarnon sopimuksen uskottiin takaavan rauhan Länsi-Eurooppaan. Ajanjaksoa 1920-luvun puolivälistä alkaen on nimetty ”Euroopan idylliksi”, sillä elämä erityisesti Euroopan pienissä valtioissa tuntui vihdoin vakiintuneelta.¹

Suomi pyrki osaltaan edistämään Euroopan turvallisuusjärjestelmän täydentämistä mahdollisimman aukottomaksi. Locarnon sopimusta mallina käyttäen ryhdyttiin Suomen Kansainliitto-edustajan Rafael Erichin aloitteen pohjalta suunnittelemaan ns. Pohjolan Locarno eli kaikkien läntisten ja itäisten pikkuvaltioiden liittoa, jossa – aiemmasta reunavaltioyhteistyöstä poiketen – koko Skandinaavia olisi mukana. Suomen hallituksen erityisintresseihin kuului tässä vaiheessa etenkin Ruotsin ja Suomen välisten kulttuurisuhteiden vilkastuttaminen. Poliittista myötätuulta oli jatkuvasti myös yhteydenpidolla Viroon ja Latviaan.²

1 Selén 1970, 168; *Paasivirta* 1984, 208–209, 267–268.

2 Kalela 1971, 84, 135–136, 145–146; *Jutikkala* 1977, 160; *Paasivirta* 1984, 270, 292.

Kirkon ulkosuhteille kuvattu poliittinen kehitys tarjosi mahdollisuuden aiemmin omaksuttujen yhteyssuuntien vahvistamiseen. Tätä helpotti se, että pohjoismaista yhteydenpitoa varjostaneet nationalisistiset jännitteet näyttivät kirkossa vähentyneen. Edes Tukholman kokouksen kiistojen riehussa ei kukaan ollut esimerkiksi kieltäytynyt matkustamasta Ruotsiin puhtaasti kansallisiin syihin vedoten. Pohjoismaisen yhteistyön vakiintumisesta kertoo kesän 1925 kokousmatkojen ohella myös syksyn konferenssiosallistuminen: esimerkiksi Tukholmassa järjestettyyn pohjoismaiseen lähetyskonferenssiin matkusti 15-henkinen suomalaisjoukko.³ Pohjoismaista yhteenkuuluvuudentunnetta vakuuteltiin jatkuvasti myös Kotimaan palstoilla.⁴

Kirkon pohjoismaisten suhteiden kannalta ratkaisevan tärkeää oli se, että kirkon ehdoton ulkopoliittinen auktoriteetti oli kielikysymyksessä maltillinen, pohjoismaista yhteistyötä ajava Lauri Ingman⁵. Kirkossa oli tosin yhä myös niitä, jotka Antti J. Pietilän tavoin katsoivat ulkopoliittisten syiden vaikeuttavan kirkon ulkosuhteiden laajentamista Ruotsiin; asenne kertoi lähinnä yhteydestä AKS:n aatemaailmaan. Myös arkkikiispa Johanssonin voimakkaaseen antipatiaan Nathan Söderblomia ja hänen edustamaansa teologiaa kohtaan yhdistyi poliittisia epäluuloja.⁶

Pohjoismaiden ohella oli luterilaisuuden emämaa Saksa kirkon kansainvälisen yhteydenpidon pääsuunta. Myös tällä taholla näytti poliittinen kehitys suotuisalta. Saksan asema oli vahvistunut, ja sen odotettiin piakkoin anovan Kansainliiton jäsenyyttä. Suomen aseman kannalta Saksan poliittista nousua pidettiin edullisena, koska sen uskottiin vähentävän Neuvostoliiton vaikutusvaltaa Itämeren piirissä.⁷ Saksan kansainvälisen painoarvon kasvu tuntui välittömästi myös kirkkojenvälisen yhteistyön alueella.⁸ Suomen kirkolle saattoi uudes-

3 *Kmaa* 75/2.10.1925 Pohjoismainen lähetyskonferenssi; *Vår Lösen* 10/1925, 227–228.

4 *Kmaa* 90/24.11.1925 Maailman menoa.

5 Ingmanin linjasta *Hämäläinen* 1968, 128.

6 *Pietilä* 1925, 224–225.

7 *Saarinen* 1973, 162–163; *Paasivirta* 1984, 207–208, 295.

8 *Wadensjö* 1971, 238–239.

ta, vahvemmassa Saksasta ennakoida aiempaa tärkeämpää yhteistyökumppania; tähän viittaa jo Berliinin lähetystöjumalanpalvelusten käynnistäminen.⁹ Suomen kirkon maailmansodan jälkeisinä vuosina osoittama selvä, joskin varovainen myötämielisyys Saksan vaikeuksia kohtaan oli tässä työssä hyvä ponnistuslauta.

Läntisen suunnan yhteydenpidon edellytyksiin ei ollut näköpiirissä suuria muutoksia. Suomen turvallisuuspoliittisten intressien vuoksi oli tosin kiinnostus Suomen ja Englannin suhteiden lähentämiseen kasvamassa.¹⁰ Tällekin kehitykselle oli jo löytynyt pientä vastaavuutta kirkosta: suomalainen World Alliance -komitea oli päättänyt ryhtyä tekemään Suomen kirkollista ja uskonnollista elämää aiempaa paremmin tunnetuksi nimenomaan Englannissa.¹¹ Ambomaan lähetyskenttäkriisi kirvoitti kuitenkin kirkossa vielä vuonna 1925 kritiikkiä Englannin ”maailmanherruuspolitiikkaa” kohtaan, ja suomalaiset epäilivät maksavansa lähetysalalla yhä sota-aikaisista Saksa-yhteyksistään.¹²

Kokonaisuudessaan ei Suomen kirkon kansainväliselle suuntautumiselle ollut näköpiirissä ulkopoliittisia esteitä tai paineita millään niistä suunnista, joilla ulkosuhteita oli harjoitettu. Kirkko oli poliittisessa mielessä varsin vapaa valitsemaan kansainvälisen kurssinsa.

b. Kirkon valta-asetelmat vakava jarro

Kirkon ulkosuhteiden hoitamisessa ratkaisevan tärkeää oli kirkon johdon kannanmuodostus. Piispakunnassa kirkkojenvälisellä työllä oli kaksi innokasta kannattajaa, Gummerus ja von Bonsdorff. Arkkipiispa Johanssonille ekumeeninen liike oli sen sijaan paljastunut anti-kristilliseksi toiminnaksi, jota vastaan hän määrätietoisesti taisteli. Muiden piispojen tukea hän ei sen sijaan saanut. Edes Koskimies ei

9 Mäkeläinen 1969, 196; *Kansanaho* 1983, 152–153, 223–226.

10 *Saarinen* 1973, 155; *Turtola* 1984, 59–60; *Kallenautio* 1985, 101.

11 *Kmaa* 85/11.11.1924; *Fbl* 46/13.11.1924.

12 *Kmaa* 8/30.1.1925 Suomalaisen ja anglokatolisen lähetysvälinen selkkäus Ambomaalla; *Kmaa* 12/13.2.1925 Englannin kirkko tunkeutumassa Suomen Lähetysseuran työmaalle; *Fbl* 8/19.2. & 11/12.3.1925 Spänningen mellan finländsk och engelsk mission i Afrika.

asettunut Johanssonin rinnalle taistelussa ekumeniaa vastaan. Viimeistään Tukholman kokouksen jälkeen oli selvää, ettei Johansson yksinään kykenisi tyystin estämään kirkkojenvälisen työn etenemistä. Antti J. Pietilän Vartijassa vuoden 1925 lopulla tekemän varsin oikeaan osuneen havainnon mukaan Johansson jäi antiekumeenisine näkemyksineen piispakunnassa yksin neljää vastaan.¹³

Muun seurakuntatyön ja hiippakuntahallinnon kannalta katsottuna Johanssonin asema oli epäilemättä vankempi. Hänen kirkon opettajana ja isähaahmona nauttimaansa arvostusta kuvastaa pastori Yrjö J. E. Alasen vuoden 1925 viimeisenä päivänä lähettämä syvästi ihaileva kirje, jonka mukaan ketään toista ei saattanut edes kuvitella Suomen kirkon johtajaksi.¹⁴ Johanssonilla oli kirkossa vankka, uskollinen, auktoriteettia kaipaava ihailijapiiri, joka luotti iäkkäänsä, paljon kokeneen arkkipiispansa teologisiin kannanmäärittäyksiin.

Toisten piispojen eriävästä kannasta huolimatta Johanssonin massiivinen antiekumeeninen toiminta varjosti siksi väistämättä Suomen kirkon ulkosuhteita. Toiminnan kannattajat olivat vaikeassa tilanteessa, sillä kirkon sisäinen riitely ei ollut kenenkään kannalta toivottavaa. Kirkkojenvälisen työn kannattajien näkökulmasta jännittynyt ilmapiiiri saattoi lisäksi jo tuntua väliaikaiselta: Johanssonin korkean iän vuoksi sukupolvenvaihdos arkkipiispan istuimella näytti lähihetkien asialta. Kaiken kaikkiaan vaikuttaakin siltä, että tilanne Suomen kirkossa alkoi Tukholman kokouksen jälkeen lukkiutua muutoksen odotukseen: muutoksen, jonka vasta arkkipiispan vaihdos toisi. Ekumenisen työn kannalta tämä merkitsi passivoitumista.

c. Tunnustususkollisuus mahdollistaa osallistumisen – rationalisminvastaisuus ei

Puhuttaessa kirkkojenvälisen työn oikeutuksesta oli Suomen kirkossa vuonna 1925 aiempaa enemmän etsitty toiminnan teologisia perusteita tai vastaavasti teologisia esteitä. Silmiinpistävää on, että niin vas-

¹³ Pietilä 1925, 223–225.

¹⁴ Alanen Johanssonille 31.12.1925. GJ HYK.

tustajat kuin puoltajatkin olivat katsoneet edustavansa nimenomaan puhdasta luterilaista oppia ja hartaudentharjoitustapaa. Siten olivat esimerkiksi sekä Johansson että yksi hänen kirkollisista päävastustajistaan Paavo Virkkunen esiintyneet kansainvälisillä forumeilla luterilaisempina kuin koskaan. Niin ikään Erkki Kailan ensimmäinen paimenkirje oli rakentunut luterilaisen tunnustuksen ja opinkäsityksen johtaville periaatteille.

Näytti siltä, että luterilaisen tunnustuksen arvo ja luterilaisen sosiaalietiikan käyttökelpoisuus oli Suomessa havaittu uudella tavalla. Ilmiöllä saattoi olla yhteyttä Euroopassa alkaneeseen Luther-renessanssiin – tähän viittaa esimerkiksi Gummeruksen harjoittama runsas Karl Hollin teosten siteeraaminen. Oma vaikutuksensa oli luterilaisen yhteistyön kiinteytymisellä ja Luterilaisen maailmankonventin syntymisellä. Luterilaisuuden arvon korostaminen oli myös hyvä taktinen ase niitä vastaan, jotka kirkossa tunnustususkollisuuden nimissä vastustivat kansainvälistä vuorovaikutusta.

Mainittujen tekijöiden lisäksi luterilaisesta sosiaalietiikasta ja regimenttiopista oli löytynyt Suomelle poliittisesti ja kansainvälispoliittisesti edullisia korostuksia. Maanpuolustuskysymyksissä ja puhuttaessa esimerkiksi Kansainliiton aseistamisesta oli mahdollista vedota luterilaiseen käsitykseen esivallan oikeuksista ja velvollisuuksista. Se, että suomalaiset kirkkojenvälisissä yhteyksissä yhä enenevässä määrin korostivat luterilaisia oppinäkökohtia, johtui täten useista erilaisista, eikä suinkaan pelkästään teologisista tekijöistä.

Kirkkojenvälisen työn aktiiviharrastajia ei luterilaisen identiteetin lujittuminen ollut vierottanut laaja-alaisemmasta ekumeenisesta työstä. Heidän mukaansa oli päinvastoin välttämätöntä, että luterilaiset näkökohdat tulisivat esiin ekumeenisissa keskusteluissa. Luterilaisen tietoisuuden noususta oli tosin ollut seurauksena, että ekumeenisen liikkeen piirissä yleistyneet reformoidun sosiaalietiikan korostukset – esimerkiksi ajatus, jonka mukaan kristityt jouduttivat sosiaalieettisellä toiminnallaan Jumalan valtakunnan tulemistä maan päälle¹⁵ – tuntuivat nyt suomalaisista aiempaakin vieraammilta.

15 Jumalan valtakunta -problematiikasta ekumeenisessa liikkeessä *Sundkler* 1968, 375–376; *Weiß* 1991, 220–233, 327.

Jumalan valtakunta -teologian etenemistä Suomessa jarruttivat teologisten ja tunnustuksellisten näkökohtien ohella myös tietyt poliittissävyyiset, sosialisminvastaiset epäluulot. Esimerkiksi K. R. Karesen mukaan oli Tukholman kokouksen sosiaalieettisesti painottunut ohjelma oli ollut pelkästään ”kuohittua sosialismia”.¹⁶

Täysin yhtenäinen, korostetun luterilainen ei kirkkojenvälisen työn suomalainen harrastajakunta sentään ollut. Ainakin Sigfrid Sireniuksen kannanotot Tukholman kokouksen jälkeen osoittavat, että Suomen kirkossa oli kaikupohjaa myös reformoidusta perinteestä nousevalle Jumalan valtakunta -ajattelulle ja sen mukaiselle ekumeeniselle ohjelmalle.¹⁷

Tunnustuskysymysten ohella kirkkojenvälisessä työssä oli alusta pitäen esiintynyt liberaalien ja konservatiivien välistä teologista jännitystä, joka konkretisoitui ennen muuta raamattukysymyksessä. Myös Suomessa käytyyn ekumeeniseen keskusteluun oli alusta pitäen kuulunut olennaisena osana kannanmääritys ns. ”rationalismiin”, jolla ymmärrettiin erityisesti historiallis-kriittistä raamatuntutkimusta. Pelko liberaaliteologian eli rationalismin – joita termejä käytettiin yleensä synonyymeinä – hyökkäyksestä Suomeen lisääntyi 1920-luvun aikana. Pohjoismaisten, erityisesti Norjan hallebyläisyyden antamien esikuvien mukaan alkoi Suomen kirkkoon kehkeytyä Raamatua ja tunnustusta korostava pietistissävyinen yhteisrintama. Sen olemassaolosta muistuttivat esimerkiksi kannanotot, joita Herättäjä ja Människövännen joulukuussa 1925 julkaisivat arkkipiispan antiekuumeenisten näkemysten tueksi¹⁸. Ajattelutapaan kuului olennaisena osana kaiken sellaisen ekumenian vastustaminen, jota Nathan Söderblom ja monet muut ”rationalisteiksi” katsotut vaikuttajapersoonat harjoittivat. Käytännössä vastustus kohdistui lähes kaikkeen Suomessa harjoitettuun ekumeeniseen työhön.

Kun 1920-luvun suomalaiselle teologiselle ilmapiirille tunnusomaiseen luterilaisen identiteetin vahvistumiseen vielä hyvin saattoi

16 *Hjä* 43/23.10.1925 Tukholman kokouksen hedelmät alkavat kypsyä.

17 *Sirenius* 1925a, 133–155; ks. myös s. 280–282.

18 *Mv* 50/10.12.1925 Kring de lutherska världskongressplanerna II; *Hjä* 50/11.12.1925 Vieläkin Turkuun suunnitellun luterilaisten kokouksen johdosta.

yhdistyä kansainvälistä ja ekumeenista harrastusta, merkitsi alkava rationalisminvastainen, konservatiivinen reaktio lähes automaattisesti antiekumeenista asennetta. Kirkon ulkosuhteille olikin oleva ratkaisevan tärkeää, miten vaikutusvaltaiseksi konservatiivinen rintama Suomen kirkossa tulevaisuudessa kehittyisi.

d. Mihin suuntaan ekumenian kentässä?

Suhdetta muihin tunnustuskuntiin oli Suomessa 1920-luvun alussa leimannut katolisuuden pelko, jonka vaikutus oli heijastunut yhteistyöhön muiden tunnustuskuntien edustajien kanssa: ”katolisoivat” opit tai luterilaisille vieraat liturgiset menot olivat alkaneet herättää epäluuloja. Jopa useat kirkkojenvälisen työn harrastajat olivat kiihkeimmän antikatolisen polemiikin aikana suosineet yhteistyötä vain lähimmän protestanttipiirin sisällä ja vierastaneet luterilais-anglikaanista yhteistyötä. Ajatus Ruotsin kirkon mallin mukaisesta bilateraalista lähentymisestä Englannin kirkon kanssa tuntui Suomen kirkkoa ajatellen vuoden 1925 lopulla etäiseltä.

Suomen luterilaisen kirkon suhde toiseen kansankirkkoon, ortodoksiseen kirkkoon, oli sen sijaan 1920-luvun mittaan kehittynyt suotuisasti. Jo pelkästään kansallisten näkökohtien vuoksi Suomen kirkko oli huomannut viisaaksi tukea Suomen ortodoksisen kirkon sisäistä rakennustyötä ja sovinnollista uskontopoliittista ilmapiiriä. Tämä paransi ratkaisevasti myös luterilais-ortodoksisen *ekumeenisen* yhteistyön edellytyksiä. Takana olivatkin suomalaisten luterilaisten ja ortodoksien ensimmäiset yhteisesiintymiset World Alliance -työn merkeissä. Ortodoksien aktiivinen mukanaolo maailmanlaajassa ekumeenisessa liikkeessä, esimerkiksi Life and Work -järjestössä, ei näin ollen ollut ongelma Suomen luterilaiselle kirkolle.

Kokonaisuudessaan oli suomalaisten ekumeeniseen osallistumiseen Tukholman kokouksen jälkeen kuitenkin ilmaantunut vakavia varjoja. Arkkipiispan näkemyksen mukaan Suomen kirkon ei tullut osallistua Life and Work -liikkeen jatkotyöskentelyyn. Tukholman jatkokomiteaan Suomen kirkon edustajana valittu Jaakko Gummerus

oli vaikean valinnan edessä, ja vaakalaudalla oli samalla koko suomalaisten Life and Work -osallistuminen. Toisen suuren ekumeenisen järjestön, Faith and Order -liikkeen kannalta tilanne oli vieläkin ongelmallisempi, sillä tälle ekumenian haaralle ei Suomesta tuntunut vieläkään löytyvän tukijoita. Vuonna 1927 järjestettävää Faith and Order -konferenssia rakennettiin ainakin toistaiseksi kokonaan ilman suomalaispanosta.

Kirkollisten järjestöjen kentässä suomalaisten ekumeenisen aktiivisuuden pääuoma oli pitkään ollut World Alliance. Sen kautta oli Suomessa vuonna 1925 syntynyt ruohonjuuritason ekumeniaa, olihan suomalaisen WA-osaston työssä organisaatiouudistuksen jälkeen mukana luterilaisten lisäksi myös ortodokseja ja vapaakirkkollisia. WA oli vuoden 1925 lopulla kuitenkin menettämässä kansainvälistä merkitystään. WA:n vahvat pasifistiset korostukset olivat sitä paitsi osoittautuneet suomalaisille kansallisista syistä ongelmallisiksi.

Kun jo vakiintuneelle World Alliance -työllekin näin oli ilmaantunut esteitä, ainoat ekumeeniset järjestöt, joiden toimintaan osallistuminen näytti ongelmattomalta, olivat Kansainvälinen lähetysneuvosto ja Luterilainen maailmankonventti. Lisäksi Suomi oli sitoutunut kirkkojenväliseen aktiviteettiin lupautumalla NMKY:n maailmankonferenssin isäntämaaksi vuonna 1926. Tämän tehtävän osavastuusta ei kirkko voinut vetäytyä, ja Helsingin yhtyneet kirkkoneuvostot myönsivätkin vuoden 1925 lopulla tarkoitukseen jo huomattavan määrärahan. Samaan aikaan alkoi NMKY-työn osuus esimerkiksi Kotimaan kirjoituksissa nousta tuntuvasti.¹⁹

Suomen kirkon laaja-alaista ekumeenista aktiviteettia ajatellen ennuste oli vuoden 1925 lopulla joka tapauksessa huono. Johanssonin arkkipiispakaudella kirkko saattoi harjoittaa kansainvälisiä kontaktejaan vain tietyissä, Johanssonin määrittämässä puitteissa. Niihin eivät useimmat suuret ekumeeniset järjestöt sopineet.

19 *Kmaa* 34/8.5.1925 NMKY:n maailmankongressi. Valmistelut täydessä käynnissä; *Kmaa* 41/5.6.1925 NMKY:n maailmanliiton työmaalta; *Kmaa* 83/30.10.1923 NMKY:n maailmankongressi; *Hjelt* 1925, 118–120.

VIII Suomalainen luterilaisuus siltana ja puolustus- bunkkerina

Tutkimus käsittelee Suomen luterilaisen kirkon kansainvälisiä suhteita vuosina 1923–1925. Sen taustana on samalta tekijältä vuonna 1990 ilmestynyt väitöskirja, joka osoitti, että kirkon kansainväliselle yhteydenpidolle oli itsenäisyyden alkuvuosien ulkopoliittisesti jännitteisessä tilanteessa luonteenomaisinta pyrkimys kansallisen edun valvontaan. Vain pienehkö ydinjoukko tunsu kiinnostusta ekumeenista eli kirkkojen ykseyttä edistävää toimintaa kohtaan.

Tämän tutkimuksen kohteena olevat vuodet 1923–1925 tarjosivat Suomen kirkon kansainvälisten suhteiden kehittämiseksi aiempia vuosia vakaammat ulkoiset puitteet. Maan ulkopoliittinen asema oli rauhallinen ja valtiovalta suosi kansainvälisiä kulttuurisuhteita. Kirkko vastasi tähän odotukseen kehittämällä ulkosuhteitaan erityisesti Itämeren piirissä. Toiminnalla oli yhä tietty poliittinen profiili. Oman maan asema ja arvostus olivat ulkomailla liikkuvien teologiain alituisena mielenkiinnon kohteena, ja he tunsivat edustavansa Suomen kirkon ohella myös Suomea. Itsenäisyyden alkuvuosille ominainen ulkopoliittinen kiihkeys oli kuitenkin vähentynyt, ja varsinaisen ulkopoliitiikan hoito ymmärrettiin maan johdon asiaksi. Uudesta varovaisuudesta todistaa esimerkiksi se, ettei kirkkojen välisissä yhteyksissä enää harjoitettu 1920-luvun alkuvuosien kaltaista Venäjän-vastaista propagandaa.

Ulkopoliittisen vakiintumisen ohella kirkon kansainvälisen ja eku-

meenisen vuorovaikutuksen edellytyksiä paransi uskonnonvapauslain voimaantulminen vuoden 1923 alussa. Laki selkiytti maassa toimivien kirkkokuntien ja uskonnollisten yhteisöjen aseman. Samalla kävi ilmi, ettei uskonnonvapaus käytännössä horjuttanut pelätyllä tavalla luterilaisen valtakirkon asemaa. Tämän pelon poistuminen helpotti ekumeenista yhteisymmärrystä kotimaisella tasolla. Tulokset näkyivät heti esimerkiksi siinä, että maan vanhin ekumeeninen toimikunta, joka oli samalla World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches -järjestön (WA) alaosasto, avasi jäsenyytensä ortodoksiselle kirkolle ja vapaakirkoille. Vapaakirkoilla oli edustajansa myös lähetyssekumeenisessa yhteistyöelimessä, Suomen yleisessä lähetystoimikunnassa. Varsinaisia eri tunnustuskuntien välisiä ekumeenisia oppikeskusteluja ei Suomessa kuitenkaan vielä vuoden 1925 loppuun mennessä aloitettu.

Luterilaisen kirkon hierarkiassa ulkosuhteiden ehdoton keulakuva oli Tampereen hiippakunnan piispa Jaakko Gummerus, jolla oli laajat kansainväliset yhteydet eri kirkkoihin ja ekumeenisiin järjestöihin. Maan viidestä piispasta häntä tuki avoimesti ainoastaan vuonna 1923 perustetun ruotsinkielisen Porvoon hiippakunnan piispa Max von Bonsdorff. Kirkkojenvälisen ja ekumeenisen toiminnan päävastustaja kirkossa oli iäkäs arkkipiispa Gustaf Johansson. Tästä syystä kirkon ulkosuhteiden hoitoa sävyttivät jatkuvat arvovaltariidat. Kirkon toiminnan suunnittelun kannalta keskeisen piispainkokouksen enemmistö kannatti periaatteessa kansainvälisen ja ekumeenisen yhteydenpidon järjestämistä kirkon yleisin varoin. Johann Tobias Beckiltä vahvat raamattuteologiset vaikutteet saanut Johansson ei kuitenkaan katsonut tämän kuuluvan kirkon omimpaan tehtäväkenttään. Tästä syystä hän ei yleensä vienyt ekumeenisia kysymyksiä piispainkokouksen käsiteltäväksi.

Johanssonin ohella myös Savonlinnan piispa O. I. Colliander piti organisoitua kirkkojenvälistä toimintaa joko turhana tai kirkon kannalta suorastaan vahingollisena, ja toiminnan ulkopuolelle jättäytyi myös Oulun piispa J. R. Koskimies. Collianderin kuoleman jälkeen Viipurin (aiemmin Savonlinna) piispaksi vuonna 1925 valittu Erkki Kaila kannatti periaatteessa kirkkojenvälistä yhteistyötä, mutta pyrki toisaalta välttämään konfliktia Johanssonin kanssa.

Koska Johanssonin asenne tunnettiin jo ulkomaillakin, Suomen kirkolle tarkoitetut yhteydenotot kohdistettiin entistä useammin Gummerukselle. Tämä hoiti itsenäisesti yhteydenpidon ekumeenisiin järjestöihin ja siirsi arkkipiisalle lähinnä vain ulkomaisten kirkkokuntien johtajilta saapuneet kirjeet ja kutsut. Niihin Johansson pyrki yleensä vastaamaan, tosin useimmiten torjuvasti. Vuonna 1925 hän lähetti kuitenkin Suomen kirkon edustajan osallistumaan Skotlannin yhtyneen vapaakirkon kirkolliskokoukseen.

Gummeruksen ja von Bonsdorffin ohella kirkon ekumeenisena ydinjoukkona jatkoivat kirkon sisäisessä rintamamuodostuksessa ns. "helsinkiläisten" ryhmittymään lukeutuvat uudistusmieliset yliopistoteologit ja papit. Kirkolliset päälehdet Kotimaa ja Församlingsbladet tukivat pääsääntöisesti heidän näkemyksiään. Ekumenian vastustus keskittyi arkkipiispan ja Turussa ilmestyvän K. R. Kareksen toimittaman Herättäjä-lehden eli ns. "turkulaisten" ympärille. Myös Pohjanmaalla ilmestyvä Människovännens -lehti esitti 1920-luvun puolivälissä ekumeniakritiikkiä.

Varsinainen ekumeeninen sisäpiiri koostui World Alliance -osaston jäsenistä ja lähetysväestä. WA-osaston puheenjohtajana jatkoi suomalaisen ekumenian uranuurtajahahmo professori Arthur Hjelt. Komitean sihteeristä Aleksi Lehtosesta alkoi kehittyä kirkkoon Englannin kirkollisten olojen tärkein asiantuntija. Ekumenian edistäjiin kuuluivat heidän lisäksi myös opetusministeriön esittelijäneuvos Yrjö Loimaranta sekä kirkon hallinnossa ja yhdistystoiminnassa merkittävillä paikoilla toimivat pastorit Sigfrid Sirenus, Uno Paunu, Otto Aarnisalo ja S. W. Roos sekä lähetysasioissa ennen muuta lähetysjohtaja Matti Tarkkanen Suomen lähetysseurasta. Poliittista asiantuntija-apua ulkosuhteiden hoitajille antoivat vuosina 1924–1925 pääministerinä toiminut teologian professori Lauri Ingman ja Kansainliiton Suomen-valtuuskunnan jäsen professori Rafael Erich.

Suomen ulkopoliittinen asema heijastui vuosina 1923–1925 lähinnä kirkollisiin Ruotsin- ja Saksan-suhteisiin. Suhteessa Ruotsiin ongelmallisina oli vuosi 1923. Suomen sivistyselämän aktiivinen suomalaistaminen eli ns. kielitaistelu herätti tällöin Ruotsissa avointa huolestumista ruotsinkielisten oikeuksista. Maan suomenkielinen pääväestö ei hyväksynyt ruotsalaisten asiaan puuttumista ja ryhtyi vasta-

lauseeksi propagoimaan Ruotsille kuuluvan Länsipohjan suomalaisväestön kielellisistä oikeuksista. Suomalais-ruotsalaisia suhteita vaikeutti vuonna 1923 myös keskustelu Suomen ja Ruotsin välisestä puolustusliitosta. Suomalaisten toivoman puolustusliiton Ruotsissa kohtaama vastustus herätti Suomessa yleistä katkeruutta. Tämä kaikki häiritsi vakavasti kirkollisia Ruotsin-yhteyksiä ja samalla koko pohjoismaista vuorovaikutusta. Kirkolliset lehdet osallistuivat polemiikkiin ja vierailuja jätettiin tekemättä.

Ruotsiin kohdistuvaa poliittista katkeruutta lietsoivat kirkossa erityisesti Akateemista Karjala-Seuraa tukevat tahot. Teologian opiskelijoiden ja nuorten pappien ohella heihin lukeutui muun muassa Vartija-lehden päätoimittaja professori Antti J. Pietilä. Voimakas Ruotsin-vastaisuus oli ominaista myös arkkipiispa Johanssonille, joka ei voinut unohtaa Ruotsin vuosina 1918–1921 tekemää yritystä liittää Suomelle kuuluva Ahvenanmaan saaristo alueisiinsa. Johanssonin poliittinen katkeruus kohdistui myös Ruotsin kirkkoon.

Vuonna 1924, ulkopoliittisen kriisin mentyä ohi, kirkossa seurasi yhteispohjoismaisen työn näyttävä nousu. Uudesta ruotsinkielisestä Porvoon hiippakunnasta toivottiin Pohjanlahden molemmin puolin eräänlaista kirkollista siltaa Suomen ja Ruotsin välille. Von Bonsdorffin virkakauden aloitus oli tässä suhteessa lupaava.

Vuodesta 1924 alkaen aina tutkittavana olevan ajanjakson loppuun saakka Suomen kirkon voi katsoa tukeneen maan ulkopoliitiikassa vallalla ollutta ns. Scandia major -mallia, jossa korostettiin hyvien suhteiden ylläpitämistä toisiin pohjoismaihin ja Viroon. Kirkossa painopiste oli hienokseltaan skandinaavisessa orientaatioissa, mikä näkyi muun muassa World Alliance -osaston kannanotoissa.

Kirkollisissa Saksan-suhteissa intensiivisin jakso oli niin ikään vuosi 1923, jolloin Saksa veti Ruhrin alueen ranskalais miehityksen vuoksi koko maailman mielenkiinnon puoleensa. Monet evankeliset kirkot eri puolilta maailmaa kiiruhtivat vetoamaan Saksan puolesta. Esimerkiksi Ruotsin piispat laativat arkkipiispa Nathan Söderblomin johdolla terävän poliittisävyisen julkilausuman. Ruhrin miehitys herätti vilkasta mielenkiintoa myös Suomessa. Laajat kansalaispiirit, etenkin poliittinen oikeisto, halusivat osoittaa myötätuntoa Suomea vapaussodassa auttanutta Saksaa kohtaan ja keräsivät lukuisia adres-

seja ja avustuselähtöksiä. Suomen ulkopoliittinen johto ei kuitenkaan halunnut asettua Saksan puolelle, sillä Ruhrin miehittänyt Ranska, joka tuki Puolan, Liettuan, Latvian, Viron ja Suomen välistä ns. reunavaltioyhteistyötä, oli Suomelle tärkeä potentiaalinen liittokumppani. Suomen suhdetta Saksaan varjosti sen sijaan muun muassa Saksan ja Neuvostoliiton alkava lähentyminen.

Hallituksen linjasta huolimatta Ruhrin miehitys nostatti oikeistolaista kiitollisuudenvelka-ajattelua myös kirkossa. Papisto keräsi keskuudestaan Saksan kristikansalle osoitetun laajapohjaisen, sanamuodoltaan varsin pyöreän myötätuntoadressin, jonka monet Saksan kirkolliset lehdet julkaisivat. Eri kirkolliset piirit keräsivät keskuudestaan myös huomattavia avustuksia. Saksan kirkot ja kristilliset yhdistykset vauhdittivat toimintaa omilla avuntilauksillaan, vierailuillaan ja propagandatoiminnallaan.

Gummerus yritti kriisin alkuvaiheessa saada aikaan myös Ruotsin mallin mukaisen piispallisen Ruhr-julkilausuman. Tämä kaatui kuitenkin Johanssonin jyrkkään vastustukseen. Johanssonin kanta määryytyi sekä teologisista että poliittisista näkökohdista. Teologisena pääargumentinaan hän esitti, ettei kirkon olemukseen sopinut poliittissävyinen toiminta. Johanssonin kielteiseen kantaan vaikutti myös se, ettei hän halunnut jäljitellä Ruotsin kirkon eikä varsinkaan teologisesti liberaalin Söderblomin esimerkkiä. Tässä yhteydessä hän arvosteli jälleen terävästi Ruotsin harjoittamaa Suomen-poliitiikkaa. Ratkaisevin syy adressista luopumiseen oli Johanssonin ulkoasiainhallinnon edustajilta saama suora neuvo, jonka mukaan kirkon tuli Suomen edun vuoksi luopua Saksalle myönteisistä kannanotoista.

Kirkossa, toisin kuin maan hallituspolitiikassa, ei tutkittavana aikana esiintynyt varsinaista omaa "reunavaltiosuuntausta". Venäjän toisten reunavaltioiden edut otettiin silti valppaasti huomioon. Tämä näkyi suhtautumisessa vuonna 1923 käytyyn Latvian kirkkoriitaan, jonka aiheutti Latvian hallituksen päätös luovuttaa Riian Pyhän Jaakobin kirkko luterilaiselta kirkolta katoliselle. Päätös nostatti Latvian hallitukselle osoitettuja kansainvälisiä vetoamuksia, joiden laatimisessa jälleen etenkin Ruotsin kirkko kunnostautui. Suomen kirkon johto pidättyi sen sijaan arvostelemasta avoimesti Latvian halli-

tusta. Arkkipiispa Johansson allekirjoitti kuitenkin evankelisten kirkonjohtajien maltillisen yhteisadressin.

Varsinaisen organisoidun kirkkojenvälisen yhteistyön saralla merkitsi vuonna 1923 järjestetty Eisenachin luterilainen kokous merkki-paalu. Tällöin perustettuun uuteen luterilaiseen yhteistyöjärjestöön Luterilaiseen maailmankonventtiin (LMK) valittiin Suomen kirkosta piispat Gummerus ja von Bonsdorff. Gummerus toimi myös toisen luterilaisen yhteistyöjärjestön Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenzin (AELK) johtokunnassa. Suomalaisten osallistuminen näiden järjestöjen työhön oli piispaallisesta panoksesta huolimatta laimeaa. LMK:n osalta syynä oli muun muassa järjestön saksalaisten ja yhdysvaltalaisen johtajien antiekumeeninen linja, joka poikkesi Gummeruksen ja von Bonsdorffin näkemyksestä. LMK:n ja AELK:n toiminta ei tosin saavuttanut myöskään suomalaisten ekumenianvastustajien luottamusta. Esimerkiksi Johanssonin mielestä järjestöjen johtajat edustivat liian liberaaleja teologisia näkemyksiä. Erityistä epäluottamusta Johansson tunsi AELK:n puheenjohtajaa Saksin maapiispaa Ludwig Ihmelsiä kohtaan.

Suomalaisille tutuin kirkkojenvälinen järjestö World Alliance jatkoi ponnistelujaan maailmanrauhan ja liennytyksen edistämiseksi ja Kansainliiton arvovalnan nostamiseksi. Suomalaisten yhteydet WA:iin olivat aluksi kiinteät. Hjeltin johtama WA-osasto toteutti vuosina 1924-1925 myös järjestön keskusjohdon toivoman organisaatiouudistuksen, jolloin komitea laajeni yli 20-henkiseksi. Toiminnan ulkonainen puoli kehittyi siten suotuisasti.

Samaan aikaan alkoi suomalaisen WA-työn tielle kasautua periaatteellisia ongelmia. Tämä aktualistui vuonna 1925 Tukholmassa pidetyn WA:n kansainvälisen komitean kokouksen yhteydessä. Kokouksessa oli esillä pasifistisesti väritynyt aloite, jonka mukaan WA:n tuli tuomita suunnitelmat asettaa Kansainliiton käyttöön asevoimia rauhanturvaamistyötä varten. Aloite ei saanut suomalaisten tukea. Erityisen jyrkästi sitä vastusti kirkon johtava poliittinen auktoriteetti, maanpuolustusmäärärahojen korottamisen puolesta taisteleva Lauri Ingman, joka arvosteli WA:n linjausta johtavassa suomalaisessa oikeistolehdessä Uudessa Suomessa. Ingmanin kritiikin mukaan WA:n ajama pasifismi ei vastannut Suomen turvallisuusnäkökohtia. Vastaavaa kri-

tiikkiä esitti julkisesti myös WA:n kansainväliseen komiteaan kuulunut Gummerus. WA-työn kehittyminen entistä pasifistisempaan suuntaan ei siten vastannut suomalaisten odotuksia vaan vieroitti heitä järjestön aatemaailmasta. Muutoinkin näytti siltä, että WA:n aika oli ohi: sen asema johtavana sosiaalieettisenä ekumeenisena järjestönä oli siirtymässä Nathan Söderblomin luomalle Life and Work -liikkeelle.

Lähetysalalla kirkkojenvälistä yhteisymmärrystä häiritsi Suomen lähetysseuran Ambomaan kentälle syntynyt kilpailutilanne, jonka aiheutti katolisten ja anglikaanisten lähetysseurojen tunkeutuminen suomalaisten perinteiselle työalueelle. Tilannetta yritettiin ratkaista muun muassa ekumeenisessa työssä luotujen kontaktien kautta. Lopputuloksena syntynyt kompromissi, useiden eri lähetysseurojen rinnakkaiselo Ambomaalla, ei täysin tyydyttänyt suomalaisia.

Vuosien 1923–1925 suomalaisen ekumeeniseen keskusteluun antoi oman värinsä pohjoismaissa räjähdysmäisesti lisääntynyt katolisuuden vastainen ilmapiiri. Suomalaista antikatalisua vauhditti kardinaali van Rossumin kesällä 1923 tekemä Pohjoismaiden vierailu. Pelko katolisesta ekspansioista lisääntyi, ja Suomen kirkko ryhtyi aiempaa jyrkemmin korostamaan protestanttien ja katolisten välistä vastakohta-asetelmaa.

Antikatalinen virtaus vaikutti kirkon kansainvälisiin suhteisiin kahdella, osittain vastakkaisella tavalla. Toisaalta siitä seurasi halu vahvistaa protestanttista yhteisrintamaa eli lisätä protestanttikunnan sisäistä yhteistyötä. Suomen kirkon pappisliitto solmi tässä vaiheessa suhteita muun muassa protestanttiseen avustusjärjestöön Zentralstelle für kirchliche Hilfsaktionen. Toisaalta, ja ilmeisesti pääasiallisesti, katolisuus-keskustelulla oli kuitenkin kirkkojenvälistä työtä häiritsevä ja jarruttava vaikutus, sillä se vähensi halua laajentaa kirkon ekumeenisia suhteita lähimmän protestanttipiirin ulkopuolelle. Etenkin suhde anglikaaniseen kirkkoon muuttui aiempaa epäluuloisemmaksi. Anglikaanien 1920-luvun alun bilateraalisisissa oppikeskusteluissa ekumenian ehtoina esittämät virkanäkemykset, joiden perustana oli oppi successio apostolicasta, tuomittiin jyrkästi. Anglikaanisuhteiden ohella antikatalisten tendenssien voi katsoa heikentäneen entisestään oppikeskusteluja harjoittavan ja piispuutta korostavan Faith and Order -liikkeen mahdollisuuksia saada jalansijaa Suomesta.

Suomalaisten ekumeeniseen orientaatioon vaikuttivat vuosina 1923–1925 myös toisista pohjoismaista, lähinnä Norjasta, saapuneet konservatiiviset teologiset vaikutteet. Kyse oli modernin yliopistoteologian, erityisesti historiallis-kriittisen raamatuntutkimuksen vastustamisesta, johon liittyi usein järjestöekumenian vastainen korostus. Perusteluna oli tällöin se, että ekumeenisen työn katsottiin nojautuvan Adolf von Harnackin ja Nathan Söderblomin kaltaisten liberaali-teologiiden käsityksiin. Suomeen pohjoismaainen konservatiivinen virtaus saapui ennen muuta Oslon seurakuntatiedekunnan dogmatiikan professorin Ole Hallesbyn kautta. Suomen-vierailullaan vuonna 1924 Hallesby löysi julistukselleen kaikupohjaa sekä kristillisen ylioppilasnuorison että vanhempien ekumenianvastustajien, erityisesti K. R. Kareksen ja arkkipiispa Johanssonin taholla. Koska ekumeeninen työ oli Suomessa kiistatta alkanut moderneja tutkimusmetodeja kannattavien yliopistoteologiiden aktiviteettina, uudet konservatiiviset vaikutteet merkitsivät vakavaa uhkaa suomalaiselle ekumenianharrastukselle.

Ekumenia-kysymyksen jännitteet purkautuivat Suomen kirkossa vuosina 1924–1925 käytyyn koko kirkkoa koskettaneeseen riitaan. Sen käynnisti kysymys Suomen kirkon osallistumisesta Tukholmassa vuonna 1925 järjestettyyn Life and Work -kokoukseen. Arkkipiispa Johansson vastusti määrätietoisesti osallistumista eikä ottanut delegaation nimeämistä piispainkokouksen esityslistalle. Johansson kärsi asiassa kuitenkin arvovaltatappion, sillä suomalaiset seurakuntatyön keskusliitot valitsivat Tukholmaan kirkollisesti ja poliittisesti edustavan, muodollisesti tosin epävirallisen delegaation. Johansson piti toimintaa vallankaappauksena.

Delegaation nimeäminen ei lopettanut Johanssonin Tukholman kokouksen vastaista aktiviteettia. Hän kirjoitti sekä suomalaisiin että ulkomaisiin lehtiin lukuisia artikkeleita, joissa hän arvosteli jyrkin sanoin kokouksen teologista pohjaa ja sen keskushahmoa Nathan Söderblomia. Saksalaisessa Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitungissa sekä eräissä pohjoismaisissa lehdissä julkaisemillaan kirjoituksilla Johansson saavutti jonkin verran ulkomaista vastakaikua. Suomessa kampanjaa tuki lähinnä Herättäjä -lehti.

Teologisesti Johansson pyrki rakentamaan vastustuksensa luterilaisen opinkäsityksen varaan. Hän korosti muun muassa sitä, että

Tukholman kokouksen Jumalan valtakunta -käsitteelle rakentuva sosiaalieettinen malli poikkesi ratkaisevasti luterilaisen sosiaalietiikan kulmakivestä kahden regimentin opista: kokous keskittyi esimerkiksi moniin maalliselle regimentille kuuluviin kysymyksiin. Johansson toi esiin myös bekkiläisestä apokalyptiikasta nousevia argumentteja. Siinä ei esimerkiksi pahan vallan etenemistä maailmassa voinut estää kirkon toimin, koska se kuului väistämättä edessä olevaan ns. lopun aikaan. Kirkkojen oli siksi turha taistella yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden puolesta. Kritiikissä näkyi myös Johanssonille tyypillinen liberaaliteologian pelko. Yhteistyö Tukholmassa oli hänen mukaansa mahdotonta jo siksi, että osanottajakuntaan kuului ”rationalistejä”. Saksankielisissä kirjoituksissaan Johansson arvosteli terävästi myös anglikaanien hegemoniaa ekumeenisessa liikkeessä, minkä seikan hän tiesi vetoavan sotasyllisyyskysymyksen kanssa kamppailevien saksalaislukijoiden sympatioihin.

Tukholman kokouksen kannalle asettuneet suomalaiset, Gummerus etunenässä, valitsivat syntyneessä konfliktitilanteessa korostetun luterilaisen profiilin, jolla he pyrkivät tekemään Johanssonin kritiikin tyhjäksi. Kyse ei ollut pelkästä taktiikasta, sillä erityisesti Gummerus oli 1920-luvun alusta pitäen korostanut ekumeenisissa kokouksissa luterilaisen perinteen merkitystä ja siitä nousevia ratkaisumalleja. Gummerus ei itsekään perimmiltään hyväksynyt Tukholman kokouksen valmisteluasiakirjoissa esiintynyttä Jumalan valtakunta -teologiaa. Toisaalta hän tiedosti myös luterilaisen sosiaalietiikan heikkoudet: passiivisuuden ja oleviin yhteiskunnallisiin oloihin tyytymisen. Gummerus toi näkemyksensä esiin Tukholman kokouksessa pitämässään alustuksessa. Siinä sekä muissa kokouspuheenvuoroissaan hän pyrki osoittamaan, että luterilainen oppi mahdollisti aktiivisen sosiaalietiikan ja yhteiskuntakritiikin. Gummerus pohdiskeli alustuksessaan myös esivaltauskollisuuden rajoja.

Johanssonin ja Gummeruksen ekumeniakannanotot osoittavat, että Suomen kirkon johtajat ammensivat samasta luterilaisesta perinteestä käsin jokseenkin päinvastaisia toimintamalleja. Johanssonille ja hänen aateveljilleen luterilaisuus tarjosi opillisen linnakkeen, jonka sisään saattoi suojautua kirkkojenvälisiltä kosketuksilta. Gummerus taas halusi rikastuttaa kansainvälistä ekumeenista

keskustelua luterilaisilla korostuksilla. Ekumeenisesti avoin Gummerus oli Tukholman kokouksessa yksi tärkeimmistä luterilaisista sillanrakentajista.

Suomalaisten kokousosanottajien joukossa Sigfrid Sirenus edusti ainoana aktiivista Jumalan valtakunta -sosiaalietiikkaa. Hän jäi delegaatiossa kuitenkin täysin Gummeruksen varjoon. Sirenus osallistui kirjoituksillaan kuitenkin ansiokkaasti Suomessa kokouksen jälkeen käytyyn keskusteluun.

Tukholman kokouksen tulehduttama kirkollinen ilmapiiri johti vuoden 1925 lopulla kansainvälisiä mittasuhteita saaneeseen antiekuumeeniseen suuryritykseen. Johansson ryhtyi eräiden konservatiivisten ulkomaisten luterilaisten teologien, muun muassa saksalaisen Gerhard Kropatschekin kehoituksesta suunnittelemaan konferenssia, josta tulisi käytännössä Tukholman kokouksen luterilainen vastakokous. Suomessa hän sai tukea suunnitelmalleen lähinnä Herättäjän ja Människövännen -lehden taholta eli niiden joukosta, joita esimerkiksi hallesbyläinen teologinen ajattelu viehätti. Hallesbyn itsensäkin tiedetään olleen Johanssonin kokoushankkeelle myönteinen.

Johansson syrjäytti konferenssin suunnittelutyössä täysin jo olemassaolevat luterilaiset yhteistyöjärjestöt LMK:n ja AELK:n, joiden johtajiin hän ei luottanut. Tämä oli ratkaiseva virhe, sillä näin hän sai Söderblomin ja hänen kannattajiensa ohella vastaansa myös luterilaisten yhteysliikkeiden johdon. Lopullinen kuolinisku Johanssonin suunnitelmalle oli Suomen kirkon piispainkokouksen torjuva asenne. Johansson kärsi näin vuoden sisällä jo toisen vakavan arvovaltatappion.

Riita Tukholman kokouksesta ei kuitenkaan päättynyt myöskään ekumenian kannattajien ehdottomaan voittoon, sillä se syvensi entisestään kirkon johdon keskinäisiä ristiriitoja ja lisäsi kentällä, maallikoiden taholla, epäluuloja ekumeenisen toiminnan teologista pohjaa kohtaan. Ekumenian puoltajien oli jatkossa kyettävä vastaamaan esimerkiksi niihin syytöksiin, joiden mukaan toiminta rakentui epäluterilaisille tai liberaalteologisille korostuksille. Tämä kaikki ennakoi vaikeuksia Suomen kirkon tuleville ekumeenisille pyrkimyksille. Gummeruksen korostetun luterilainen mutta silti ekumeenisesti avoin linja näytti etenemistavalta, joka parhaiten kestäisi vastustajien kritiikkiä.

Kaikkiaan Suomen kirkon kansainvälisissä suhteissa vuosina 1923–1925 jatkui toisaalta vanha, koeteltu linja: Suomea vietiin maailmalle kirkon kautta, ja Suomen kansainvälistä poliittinen asema oli ulkosuhteiden tärkeä taustamuuttuja. Toisaalta suomalaiset osallistuvat aiempaa enemmän varsinaiseen teologiseen keskusteluun kristittyjen ja kirkkojen yhteydestä. He osoittivat osallistumisellaan – arkkipiispa Johanssonia myöten – olevansa kansainvälisen keskustelun tasolla, ja joutuivat ajoittain jopa kansainvälisen huomion polttopisteeseen.

Ekumeenisen teologisen keskustelun vilkastuminen johti Suomen kirkossa jo vanhastaan eläneen liberaali-konservatiivi -asetelman terävöitymiseen. Kysymys oli samalla kirkon johdon valtataistelusta, jonka toisella puolella oli arkkipiispa, ajoittain lähes yksin, toisella Gummeruksen johtama uudistusmielinen siipi. Molemmat puolet uskoivat edustavansa näkemystä, joka parhaiten palvelisi kirkkoa ja vastaisi sen tehtävää maailmassa.

Suomen kirkossa käytiin näin ollen pienessä mittakaavassa samoja taisteluja, jotka 1920-luvun puoliväliä lähestyttäessä raastoivat muitakin luterilaisia kirkkoja niiden etsiessä paikkaansa kirkkojenvälisen yhteistyön kentässä. Kysymys oli suhteesta moderniin teologiseen tutkimukseen, reformoituun Jumalan valtakunta -ajatteluun, tunnustuskollisuuteen, pasifismiin ja nationalismiin sekä organisoituun yhteistyöhön muiden tunnustuskuntien edustajien kanssa. Suomen kirkko pyrki ratkaisemaan oman kantansa sekä teologisin että poliittisin perustein. Tämä Suomen kirkon ekumeeninen linjanetsiminen ilmeni vuosina 1923–1925 myös julkisena, kansainvälisenä aktiviteettina. Suomen kirkko ei siten käytännössä linnoittautunut omaan nationalistiseen luterilaiseen rauhaansa, vaan se tuli päinvastoin, aina arkkipiispa Johanssonia myöten, osaltaan vaikuttaneeksi kansainväliseen keskusteluun ekumeenisen työn edellytyksistä ja tulevaisuudesta.

Lyhenteet

AH	Arthur Hjeltin kokoelma
AELK	Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz
AELKZ	Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung
AKS	Akateeminen Karjala-Seura
AL	Aleksi Lehtosen kokoelma
AsK	asetuskokoelma
DEKA	Deutscher Evangelischer Kirchenausschuß
diss.	väitöskirja
EK	Erkki Kailan kokoelma
EKA	Erkki Kailan arkisto
EKD	Archiv der Evangelischen Kirche in Deutschland
Ek. saml.	Ekumeniska samlingen
EZA	Evangelisches Zentralarchiv
Fbl	Församlingsbladet
FSFF	Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland
GAWA	Archiv des Gustav-Adolf-Werkes
GJ	Gustaf Johanssonin kokoelma
HA	Historian Aitta
Hbl	Hufvudstadsbladet
Hist. tutk.	Historiallisia tutkimuksia
Hjä	Herättäjä
HNMKYA	Helsingin NMKY:n arkisto
hpk	hiippakunta
HS	Helsingin Sanomat
HU	Helsingfors universitet
HY	Helsingin yliopisto
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto
HYTTK	Helsingin yliopisto, teologisen tiedekunnan kirjasto
IMC	International Missionary Council
JG	Jaakko Gummeruksen kokoelma
JRK	J. R. Koskimiehen kokoelma
KA	Kirchliches Außenamt
KfKS	Kommittén för Kyrkligt Samarbete i Norden
KHL	Kirkkohistorian laitos
kirk. kok.	kirkolliskokous
KL	kirkkolaki

KLN	Kansainvälinen lähetysneuvosto
Kmaa	Kotimaa
ktmk	kansallistoimikunta
L	liitteet
LI	Lauri Ingmanin kokoelma
LMK	Luterilainen maailmankonventti
LS	Lähetysanomiamia
LWK	Lutherischer Welt-Konvent
MR	Martti Ruuthin kokoelma
MV	Människövänner
Nya Dagl.	
Alleh.	Nya Dagligt Allehanda
NLC	National Lutheran Council
NMKY	Nuorten miesten kristillinen yhdistys
NNKY	Nuorten naisten kristillinen yhdistys
NSS	Nathan Söderbloms brevsamling
OIC	O. I. Collianderin kokoelma
OMA	Oulun maakunta-arkisto
OPM	Opetusministeriö
OTA	Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto
PA	Pappisliiton arkisto, Helsingin yliopisto, kirkkohistorian laitos
pj	puheenjohtaja
Ppkpk	pappeinkokouspöytäkirja
ptk	pöytäkirja
pvk	päiväkirja
red.	toimittanut
SKHS	Suomen kirkkohistoriallinen seura
SKHST	SKHS:n toimituksia
SKHSV	SKHS:n vuosikirja
SKSK	Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto
SKSKA	SKSK:n arkisto
SKVK	Suomen kirkon vuosikirja
SKY	Suomen kristillinen ylioppilasliitto
SKYA	SKY:n arkisto
SNKL	Suomen nuorten kristillinen liitto
SLS	Suomen lähetysseura
SLSA	Suomen lähetysseuran arkisto
SS	Sigfrid Sireniuksen kokoelma
STKJ	Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja
Sv.KÅ	Svenska kyrkans årsbok
SYKTA	Suomen yleiskirkollisen toimikunnan arkisto
TA	Teologinen aikakauskirja
tkl	tuomiokapituli
TM	Tuomo Mannerman haastattelu
toim.	toimittanut
TYK	Turun yliopiston kirjasto
ULCA	The United Lutheran Church in America

UM	Ulkoasiainministeriö
UMA	Ulkoasiainministeriön arkisto
US	Uusi Suomi
UUB	Upsalan yliopiston kirjasto
VA	Valtionarkisto
Vja	Vartija
vk	vuosikertomus
WA	World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches
YA	Yrjö J. E. Alasen kokoelma
YKY	Ylioppilaiden kristillinen yhdistys
YKML	Ylioppilaiden kristillinen maailmanliitto
YL	Ylioppilaslehti
ÅU	Åbo Underrättelser

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Alla mainitut arkistosarjat on käyty läpi koko tutkimusajalta ellei toisin mainita.

<i>Valtionarkisto</i>	VA
SKSK:n arkisto	SKSKA
Johtokunnan pöytäkirjat I Ca 1	
Diasporatoimikunnan pöytäkirjat IV Ca	
SKY:n arkisto	SKYA
Suomen Lähetyssseuran arkisto	SLSA
Lähetytsjohtajan kotimainen ja ulkomainen kirjeenvaihto	
Johtokunnan kokousten ja jaostojen pöytäkirjat	
Yhdistysten ja järjestöjen asiakirjoja	
Otto Immanuel Collianderin kokoelma	OIC
Lauri Ingmanin kokoelma	LI
Erkki Kailan kokoelma	EK
Aleksi Lehtosen kokoelma	AL
<i>Helsingin yliopiston kirjasto</i>	HYK
Yrjö J. E. Alasen kokoelma	YA
Gustaf Johanssonin päiväkirjaotteet	
Gummerus-Pihkala -suvun kokoelmat	
Jaakko Gummeruksen asiakirjoja ja kirjeenvaihtoa	JG
Arthur Hjeltin kokoelma	AH
Gustaf Johanssonin kokoelma	GJ
J. R. Koskimiehen kokoelma	JRK
<i>Turun yliopiston kirjasto</i>	TYK
Erkki Kailan arkisto	EKA
<i>Upsalan yliopiston kirjasto</i>	UUB
Ekumeniska samlingen	Ek.saml.
Nathan Söderbloms brevsamling	NSS

<i>Evangelisches Zentralarchiv, Berlin</i>	EZA
Siegmund-Schultze -Archiv (51), seuraavat asiakirjaryhmät	
A IIIh, D IVb, D Va, D VIIa, D IXh-i, D XIIId-f,	
E IIc-h, H Ic, L VI a-d, L VII, L VIII 1-3, O I	
Bestand Kirchliches Aussenamt (5)	KA
Akten betreffend Finnland	
Akten betreffend Schweden	
Akten betreffend deutsche Gemeinden in Finnland	
Archiv der Evangelischen Kirche in Deutschland	EKD
<i>Archiv des Gustav-Adolf-Werkes in Leipzig, Pistorisstraße 6</i>	GAWA
Suomea koskevat aktit	
<i>Oulun maakunta-arkisto</i>	OMA
Jaakko Gummeruksen kirje- ja asiakirjakokoelma	JG
Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto	OTA
<i>Helsingin yliopisto (HY), teologinen tiedekunta</i>	
Pappisliiton arkisto	PA
Pappisliiton keskustoimikunnan pöytäkirjat	
Ekumeeninen arkisto	
Suomen yleiskirkollisen toimikunnan arkisto	SYKTA
<i>Ulkoasiainministeriön arkisto</i>	UMA
Länsipohjaa koskevat asiakirjat (UM Fb 12)	
Tukholman lähettilään raportit 1923-1925 (UM 5 C)	
Tukholman lähetystön arkisto (UM I L VII)	
Ryhmä Kirkko ja uskonto (UM 44)	
UM:n sanomalehtitoimiston leikekokoelmat	
Henkilökortit	
<i>Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland (FSFF), arkisto Helsingissä</i>	FSFFA
<i>Helsingin NMKY:n arkisto Helsingissä</i>	HNMKYA
<i>Yksityisten hallussa</i>	
Rouva Liisa Ahlströmin hallussa, Helsinki	
Aino Hjeltin muistokirja	
Professori Martti Ruudun hallussa, Kauniainen	
Martti Ruuthin kokoelma,	MR
Martti Ruuthin kirjeenvaihto 1890-1925	
<i>Aila Lauhan hallussa</i>	
Professori Tuomo Mannermaan haastattelu 21.3.1991	TM

Painetut lähteet

Aarnisalo, Otto

- (1922) Hallakorpi kuivattava. – Etsivän kirkon puolesta. Otto Aarnisalon kirjoituksia sisälähetysten ja diakonian alalta, toim. Matti Ojala. STKSJ. Pieksämäki 1964.

AsK

- 1923 Suomen asetuskokoelma 1923. Helsinki.

Bate, H. N.

- 1927 Faith and Order 1910–1927. – Faith and Order. Proceedings of the World Conference Lausanne, August 3–21, 1927. Ed. by H. N. Bate. London.

Bell, K. A.

- 1926 The Stockholm Conference. The Official Report of the Universal Christian Conference on Life and Work held in Stockholm, 19–30 August, 1925. Ed. by G. K. A. Bell. London.

Bonsdorff, Max von

- 1924 Det nordiska kyrkliga samarbetet. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1925. Helsingfors.

Brilioth, Y.

- 1922 Den anglikanska kyrkan 1921–1922. – Svenska kyrkans årsbok 1923. Stockholm.

- 1923 Den anglikanska kyrkan 1922–1923. – Svenska kyrkans årsbok 1924. Stockholm.

Brunau, Max

- 1922 Der Kampf um die Jakobikirche in Riga. – Die evangelische Diaspora.

Cordes, August

- 1923 Der Lutherische Weltkonvent in Eisenach. – Die evangelische Diaspora.

Deißmann, Adolf

- 1926 Die Stockholmer Weltkirchenkonferenz. Vorgeschichte, Dienst und Arbeit der Weltkonferenz für Praktisches Christentum 19.–30. August 1925. Amtlicher Deutscher Bericht im Auftrage des Fortsetzungs-Ausschusses erstattet von Adolf Deißmann. Berlin.

- 1927 Die Stockholmer Bewegung. Die Weltkirchenkonferenzen zu Stockholm 1925 und Bern 1926 von innen betrachtet. Berlin.

Detert, Ernst

- 1925 Actio catholica i reformationens fosterland. – Vår Lösen.

Engeström, Sigfrid von

- 1924 Kardinal van Rossums intryck från Skandinavien. – Vår Lösen.

Geißler, Bruno

- 1923 Das Schicksal der Jakobikirche in Riga. – Die evangelische Diaspora.

Gijsel, Johannes van

- 1923 Avlatsväsen och katolicism. – TA.

Gulin, Eelis

- 1967 Elämän lahjat. Edellinen osa 1893–1945. Porvoo.

Gummerus, Jaakko

- 1911/12 Englannin vapaakirkkojen konsolideerausliike 19:n neljällä vuosisadalla. – TA.

- 1919 Teologiset tiedekunnat yliopistoissa. Helsinki.

- 1924 Suomen kirkon asema ja tehtävä kristikunnan kokonaisuutta silmälläpitäen. – Tulkoon Sinun valtakuntasi. Tampereen kirkkopäivillä tammikuun 7–10. P. 1924 pidettyjä esitelmiä, alustuksia, saarnoja ja raamattutunteja. Porvoo.

- 1925 Die Pflicht des Christen gegen Volk und Staat. – Das Evangelische Deutschland 39/27.9.1925.

- 1928 Finlands kyrka och dess mellankyrkliga förbindelser. – Kristen Gemenskap.

Gyllenberg, Rafael

- 1921 Pappispuute ja teologiset opinnot. – Vja.

Haahti, Hannu

- 1924 Kirkkomme velvollisuudet lähetystyössä. – Tulkoon Sinun valtakuntasi. Tampereen kirkkopäivillä tammikuun 7–10. P. 1924 pidettyjä esitelmiä, alustuksia, saarnoja ja raamattutunteja. Porvoo.

Hjelt, Arthur

- 1923 Finlands kyrka år 1923. – Svenska kyrkans årsbok 1924. Stockholm.

- 1924a Några data ur kyrkolivet i Finland 1924. – Svenska kyrkans årsbok 1925. Stockholm.
- 1924b Kirkkomme velvollisuudet kirkollisen yhteyden ja kansainvälisen ystävyyden edistämistyössä. – Tulkoon Sinun valtakuntasi. Tampereen kirkkopäivillä tammikuun 7–10. P. 1924 pidettyjä esitelmää, alustuksia, saarnoja ja raamattutunteja. Porvoo.
- 1925 En blick på K. F. U. M:s världskonferenser. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1926. Helsingfors.
- Holm, Rurik*
- 1922 Översikt över det senaste årets kyrkliga händelser oktober 1921 – september 1922. – Svenska kyrkans årsbok 1923. Stockholm.
- 1923 Kyrklig årsöversikt oktober 1922 – september 1923. – Svenska kyrkans årsbok 1924. Stockholm.
- 1924 Kyrklig årsöversikt oktober 1923 – september 1924. – Svenska kyrkans årsbok 1925. Stockholm.

Höcker, Paul Oskar

- 1924 Finnland. Unter Mitarbeit von General Graf R. V. D. Goltz in Berlin, Rektor Hornborg, Major Elis I. Hultin und Aldyth Hultin in Helsingfors, Carl Meissner und Gesandtschaftsattaché Dr. Johannes Öhquist in Berlin, Prof. I. E. Rosberg in Helsingfors u.a. Velhagens & Klasings Volksbücher Nr. 152. Zweite Auflage. Bielefeld und Leipzig.

Inge, William Ralph

- 1927 (1931) Protestantism. London.

International Missionary Council

- 1923 Minutes of the International Missionary Council. Oxford, England, July 9–16, 1923. London.

Israel, Friedrich

- 1923 Katolicismen och protestantismen i nutiden. – TA.

Johansson, Gustaf

- 1925 Kristillinen siveysoppi. Turku.

Kaila, Erkki

- 1923a Professori Euckenin luennot. – Kirkko ja Kansa.
- 1923b Die Gesetzgebung über die Religionsfreiheit in Finnland. Helsingfors.

- 1925 Eräitä luterilaisen tunnustuksemme johtavia näkökohtia. Tervehdys Viipurin hiippakunnan papistolle ja seurakunnille. Helsinki.
- 1927 Kristikunnan tila maailmansodan jälkeen. Helsinki.

Katsaus neljänsiin kirkkopäiviin

- 1924 Katsaus neljänsiin kirkkopäiviin Tampereella v. 1924. – Tulkoon Sinun valtakuntasi. Tampereen kirkkopäivillä tammikuun 7–10. P. 1924 pidettyjä esitelmiä, alustuksia, saarnoja ja raamattutunteja. Porvoo.

Kihlman, Lorenzo

- 1925 Det ekumeniska mötet i Stockholm. Några intryck och reflexioner. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1926. Helsingfors.

Kirk.kok. ptk

- 1923 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon yhdeksännen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat 1923. Turku 1923.

Kirk.kok. L

- 1923 Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon yhdeksännen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjain liitteet 1923. Turku 1924.

KL

- 1921 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkolaki vuodelta 1869 sekä siihen vahvistetut muutokset aina 8 päivään maaliskuuta 1920. Julkaisi Yrjö Loimaranta. Porvoo.

Koskimies, Juho Rud.

- 1923 Mietteitä seurakunta-työstä. – Kirkko ja Kansa.
- 1924 Kirkkomme velvollisuudet diasporatyössä. – Tulkoon Sinun valtakuntasi. Tampereen kirkkopäivillä tammikuun 7–10. P. 1924 pidettyjä esitelmiä, alustuksia, saarnoja ja raamattutunteja. Porvoo.
- 1925 Amerikan matkalta. Muistiinpanoja ja havaintoja Amerikan suomalaisten elämästä ja oloista. Porvoo.

Lehtonen, Aleksi

- 1923 ja 1924 Katsaus Englannin kirkkoon. – TA.
- 1925 Särdrag i det finska fromhetslivet. Helsingfors.
- 1947 Erkki Kaila. – Kansallinen elämäkerrasto. Porvoo.

Lindblom, Johannes

1949 Gamla testamentet som forskningsföremål och trosurkund. – Vid Åbodomens fot 1924–1949. Festschrift utgiven av Teologiska fakulteten vid Åbo Akademi. Lutherska litteraturstiftelsens svenska publikationer N:o 5. Helsingfors.

1974 Från de första åren. Dagboken och breven berättar. – TA.

Ljunggren, G. H.

1923 Avlatsväsen inom nutida katolicism. – TA.

Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach

1923 Lutherischer Weltkonvent zu Eisenach vom 19. bis 24. August 1923. Denkschrift. Herausgegeben im Auftrage des Ausschusses. Leipzig 1925.

Melin, Axel

1924 Det katolska problemet från Lunds horisont. – Vår Lösen.

Misner, Paul (toim.)

1981 Friedrich von Hügel – Nathan Söderblom – Friedrich Heiler. Briefwechsel 1909–1914. Mit Einleitung und Komm. Hrsg. von Paul Misner. Paderborn.

Nordman, Ann-Sofi

1923 Företräder Studentförbundet en alltför ensidig kristendomstyp? – Ad Lucem.

Ohlemüller, Gerhard

1932 Gegenreformation einst und heute. Heft 1. Im deutschen Volks und Staatsleben. Siebente, neugearbeitete Auflage. Berlin.

Paasio, K. A.

1923 Pohjosmaiden lähetysneuvosto & Kansainvälisen lähetysneuvoston kokous Oxfordissa heinäk. 9–16 1923 & Kansainvälisen lähetysneuvoston kosketuksissa. – LS.

Paunu, Uno

1924 Vaikutelmia Norjan kirkosta ja papistosta. – TA.

1925 Yleiskirkollinen maailmankokous käytännöllistä kristillisyyttä varten. – Kirkko ja Kansa.

Pesonen, Matti

1954 Ystäviä läheltä ja kaukaa. Muistelmia. Helsinki.

Pietilä, Antti J.

- 1913 Protestantismin periaatteiden puolesta. – Vja.
- 1921 Ruotsalainen Pappisliitto. – Vja.
- 1923 Ihanteettomuuden vaaroja kirkon elämän kannalta katsoen & Ihanteettomuuden voittoja & Kotimaa matkalla turkulaisuuteen & Vartijan toimitus & Rajankäynti tarpeen & Piispanistuinten järjestely & Kirkollinen edustuksemme ulkomaalaisten luona & Ruotsalaisten vaatimukset ja suomalaisten hyvänlaatuisuus & Eri kansankirkkojen edustajain tapaamiset. – Vja.
- 1924 Suuri taantumuksellinen kokoomus papiston keskuudessa. – Vja.
- 1925 Turun kokouksen raukeneminen. – Vja.
- 1927 Helsingistä Astoriaan. Helsinki.

Pro Finlandia

- 1899 Pro Finlandia 1899. Les Adresses internationales. Stockholm.

Ramsay, Alexander

- 1924 Kristillisen kirkon sovitustehtävä. – Vja.

Rekola, Väinö

- 1924 Suola! Maku! – Ad Lucem.

Rendtorff, Franz

- 1923 Deutsch-Evangelisch in Lettland. – Die evangelische Diaspora.

Roos, S. Wilh.

- 1924 Något om diaspora-arbetet. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1925. Helsingfors.

Rosenqvist, G. G.

- 1922 Utbildandet av präster för svensksfolket i Finland. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1923. Helsingfors.
- 1923 Föreläsningar av professor Karl Girgensohn. – TA.
- 1925 Teologiska fakulteten vid Åbo Akademi. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1926. Helsingfors.

Rosenqvist, G. O.

- 1922 Svensk kyrklig samling. Det gångna årets verksamhet. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1923. Helsingfors.
- 1923 Ett märkligt år & De kyrkliga organisationernas verksamhet. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1924. Helsingfors.
- 1924 Det gångna året & De kyrkliga organisationernas verksamhet.. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1925. Helsingfors.
- 1925 Det gångna året. – Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1926. Helsingfors.

Rossum, Wilhelm (Willem) van

- 1924 Die religiöse Lage der Katholiken in den nordischen Ländern. Übersetzt von Friedrich Ritter von Lama. Zur religiösen Lage der Gegenwart, Heft 4. München.

Sevelius, Gottfrid

- 1923 Intryck från vårt besök i Sverige. – Ad Lucem.

Siegmund-Schultze, Friedrich

- 1925 Die Weltkirchenkonferenz in Stockholm. Gesamt-Bericht über die Allgemeine Konferenz der Kirche Christi für Praktisches Christentum. Berlin – Steglitz.
- 1966 Nathan Söderblom. Briefe und Botschaften an einen deutschen Mitarbeiter. Gedächtnisschrift zum hundertsten Geburtstag des schwedischen Erzbischofs. Hrsg. von Prof. D. F. Siegmund-Schultze. Schriften des Ökumenischen Archivs in Soest II. Marburg an der Lahn.

Sild, Olaf Hermann

- 1923 Viron ev.-luterilaisen kirkon kehityksen suuntaviivat viime vuosilta. – TA.

Sirenus, Sigfrid

- 1925a Ajatuksia Tukholman ekumeenisen kokouksen johdosta. – Vja.
- 1925b Avartuvia työkutsuja. Ajatuksia ekumeenisen kokouksen johdosta. Porvoo.
- 1953 Ihmisiä, joilta sain. Muistelmia elämästäni vuosisadanvaihteen molemmin puolin. 3. painos 1965. Helsinki.

1955 Ihmiset kuuntelivat toisiaan. Helsinki.

SKVK

1921–1925 Leo Gummerus, Suomen Kirkon vuosikirja, käsittävä ajan 1.5.1921–1.5.1925. Sortavala 1926.

1925–1926 Sakari Loimaranta, Suomen kirkon vuosikirja, käsittävä ajan 1.5.1925–1.5.1928. Sortavala 1929.

SNKL vk

1922 Nuoret Jeesukselle! Meidän kansamme nuoriso ja kristillinen nuorisotyö sen hyväksi Suomen Nuorten Kristillisen Liiton puitteissa vuonna 1922. Kerava 1923.

The Social Distress

1924 The Social Distress in Germany. Published by the Deutscher Zentrallausschuß für die Auslandshilfe EV. Berlin NW 7.

Sv.KÅ

1923 Svenska kyrkans årsbok 1923. Stockholm 1922.

1924 Svenska kyrkans årsbok 1924. Stockholm 1923.

1925 Svenska kyrkans årsbok 1925. Stockholm 1924.

1926 Svenska kyrkans årsbok 1926 Stockholm 1925.

Söderblom, Nathan

1924 Från Upsala till Rock Island. En predikofärd i nya världen. Stockholm.

1926 Kristenhetens möte i Stockholm augusti nittonhundratjugufem. Historik, aktstycken, grundtankar, personligheter, eftermäle. Stockholm.

Södergren, Viktor

1923 Från Danmarks och Norges kyrkoliv. – Svenska kyrkans årsbok 1924. Stockholm.

1924 Från Danmarks och Norges kyrkoliv. – Svenska kyrkans årsbok 1925. Stockholm.

Tallgren, Anna-Maria

1917 Pikapiirtoja nykyajan kirjailijoista. Porvoo.

Turun ppkpk

- 1922 Turun arkkihiippakunnan 10–13 päivinä lokakuuta 1922 pidetyn synodaalikokouksen pöytäkirja ja liitteet. Turku 1923.

WA

- 1923a The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Handbook of the Alliance containing Information as to the Constitution and Work of the Alliance together with Reports of the National Councils. London.
- 1923b The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Reports on Visits to the National Councils. London.
- 1924 The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Handbook of the Alliance. London.
- 1925a The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Handbook of the Alliance. London.
- 1925b The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Reports on Visits to the National Councils. London.
- 1925c The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Sixth Meeting of the International Committee to be held in the Musical Academy. Stallgatan 6, Stockholm, August 6 to 8, 1925. Programme of Business together with Reports and Memoranda and other Papers to be laid before the Committee. London.
- 1925d The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Meeting of the International Committee held at Stockholm, Sweden, August 6–8, 1925. Minutes together with the Reports and Memoranda presented to the Committee. London.
- 1926 The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches. Handbook of the Alliance. London.

Wallman, Bengt

- 1923 Det svenska stiftet i Finland och studenterna. – Vår Lösen.

Waltari (Valtari), Toivo

- 1924 Kirkkomme velvollisuudet merimieslähetystyössä. – Tulkoon Sinun valtakuntasi. Tampereen kirkkopäivillä tammikuun 7–10. P. 1924 pidettyjä esitelmiä, alustuksia, saarnoja ja raamattutunteja. Porvoo.

Westman, K. B.

1922 De kyrkliga enhetssträvandenas nuvarande läge. – Svenska kyrkans årsbok 1923. Stockholm.

Zscharnack, Leopold

1925 Der deutsche Protestantismus der Gegenwart in katholischer Beleuchtung. 2. verbesserte Auflage. Berlin.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Aamulehti 1925

Ad Lucem 1923–1925

Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung 1923–1925

Betania 1923

Dagens Nyheter 1923,

Die Eiche 1923–1925

Etelä-Saimaa 1925

Etelä-Savo 1925

Evangelischer Pressedienst. Nachrichten des Evangelischen Pressverbandes für Deutschland an die Tagespresse 1923–1925

Das evangelische Deutschland 1925

Die evangelische Diaspora 1923–1925

Församlingsbladet 1923–1925

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1923

Helsingin Sanomat 1923–1925

Herättäjä 1923–1925

Hufvudstadsbladet 1923–1925

Kirkko ja Kansa 1925

Kotimaa 1923–1925

Människovännen, Kristligt veckoblad 1923–1925

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri 1929

Nya Dagligt Allehanda 1924, 1925

Stockholms Dagblad 1923

Stockholms-Tidningen 1923

Suomen lähetysseuran lehti 1923, 1924

Suomen Talonpoika 1925

Svenskt kyrkoliv i Finland 1924–1926

Svenska Dagbladet 1923, 1924

Svenska Pressen 1925

Teologinen Aikakauskirja 1923–1925, 1947

Työkansa 1925

Uusi Suomi 1923–1925

Vartija 1923–1925

Vecko-Journalen 1925
 Vår Lösen 1923–1925
 Ylioppilaslehti 1923
 Åbo Underrättelser 1925

Kirjallisuus

Ajo, Martti

1989 Jumalan valtakuntaa etsimässä. Sigfrid Sireniuksen uskonnollis-
 aatteellisen ajattelun tausta ja kehitys vuoteen 1939 saakka. Suo-
 men ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Alanen, Yrjö J. E.

1947 Gustaf Johansson. Elämätkuvaus. Porvoo.

Alapuro, Risto

1973 Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja
 1930-luvulla. Poliitiikan tutkimuksia 14. Diss. Helsinki.

Amburger, Erik

1961 Geschichte des Protestantismus in Rußland. Stuttgart.

Aretin, Karl Otmar von

1970 Papsttum und moderne Welt. München.

Aurola, Verner J.

1938 Die ökumenische Arbeit der Kirche Finnlands und ihre Bezie-
 hungen zu den Kirchen anderer Länder. – Die Kirche in Finnland.
 Ekklesia. Eine Sammlung von Selbstdarstellungen der christ-
 lichen Kirchen. Band II, Die skandinavischen Länder. Leipzig.

Autio, Veli-Matti

1986 Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944. Opetus-
 ministeriön historia IV. Pieksämäki.

Bell, George K. A.

1935/1952 Randall Davidson, Archbishop of Canterbury. Third Edition.
 London.

1948 Christian Unity: The Anglican Position. Olaus Petri Lectures at
 Upsala University, October, 1946. London.

Bergström, Bo

- 1972 Den lutherska enhetsrörelsen i Finland. – Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete. Red. Lars Österlin. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

Besier, Gerhard

- 1977 Deutscher Evangelischer Kirchenausschuß (DEKA) und Kriegsschuldfrage 1922–1933. – The Church in a Changing Society. Conflict – Reconciliation or Adjustment? Uppsala.

- 1982 Krieg – Frieden – Abrüstung. Die Haltung der europäischen und amerikanischen Kirchen zur Frage der deutschen Kriegsschuld 1914–1933. Ein kirchenhistorischer Beitrag zur Friedensforschung und Friedenserziehung. Göttingen.

Beyer, Hermann Wolfgang

- 1932 Die Geschichte des Gustav Adolf-Vereins in ihren kirchen- und geistesgeschichtlichen Zusammenhängen. Zum hundertjährigen Bestehen des Evangelischen Vereins der Gustav Adolf-Stiftung im Aufrage des Zentralvorstandes. Göttingen.

Blomstedt, Yrjö

- 1969 K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta. Keuruu.

Brandreth, Henry Renaud Turner

- 1967(1954) Approaches of the Churches towards each other in the nineteenth Century. – A History of the Ecumenical Movement 1517–1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Brodd, Sven-Erik

- 1982 Evangelisk katolicitet. Ett studium av innehåll och funktion under 1800- och 1900-talen. Bibliotheca theologiae practicae 39. Diss. Uppsala.

Broms, Bengt

- 1962 Puolueettomuuskysymys ja Suomi Kansainliitossa. – Itsenäisen Suomen ulkopoliittikan alkutaival. HA XV. Porvoo.

Brun, Lyder

- 1936 Die ökumenische Mitarbeit der Norwegischen Kirche. – Die Kirche von Norwegen. Ekklesia. Eine Sammlung von Selbstdarstellungen der christlichen Kirchen. Band II, Die skandinavischen Länder. Gotha.

Chadwick, Owen

- 1967 The Church of England and the Free Churches from 1660. – Anglican Initiatives in Christian Unity. Lectures delivered in Lambeth Palace Library 1966. London.

Curtiss, John Shelton

- 1953 The Russian Church and the Soviet State 1917–1950. Boston.

Ellingsen, Terje

- 1982 En demokratisk statskirke. Den norske kirkes forfatning i mellomkrigstiden. – Kirken, krisen och krigen. Red. av Stein Ugelvik Larsen och Ingun Montgomery. Bergen – Oslo – Tromsø.

Eskola, Seikko

- 1965 Suomen kysymys ja Ruotsin mielipide. Ensimmäisen maailmansodan puhkeamisesta Venäjän maaliskuun vallankumoukseen. Diss. Porvoo.

Etteldorf, Raymond

- 1965 Die Kirche im Orient. München.

Fagerberg, Holsten

- 1987 Svenska kyrkan i ekumeniska samtal. Evangeliet som förenar. Svenska kyrkans utredningar 1987/1. Stockholm.

Fleisch, Paul

- 1956 Für Kirche und Bekenntnis. Geschichte der Allgemeinen Evangelisch-Lutherischen Konferenz. Berlin.

Florovsky, Georges

- 1967(1954) The Orthodox Churches and the Ecumenical Movement prior to 1910. – A History of the Ecumenical Movement 1517–1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Franzén, Ruth

- 1987 Studentekumenik och väckelse. Finlands kristliga studentförbund i internationell brytning 1924–1950. SKHST 140. Diss. Jyväskylä.

Garbett, Cyril

- 1947 The Claims of the Church of England. London.

Gaßmann, Günther

- 1964 Das historische Bischofsamt und die Einheit der Kirche in der neueren anglikanischen Theologie. Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie, Band 15. Göttingen.

Gathorne-Hardy, G. M.

1952 A Short History of International Affairs 1920–1939. London.

Ginman, Helena

1984 Gustaf V:s statsbesök i Finland 1925 – förberedelser och emottagande. Pro gradu avhandling i Finlands och Skandinavien historia. Historisk-filologiska sektionen. Historiska institutionen. HU.

Greenslade, S. L.

1967 The Church of England and the Lutheran and Reformed Churches. – Anglican Initiatives in Christian Unity. Lectures delivered in Lambeth Palace Library 1966. London.

Grundmann, Siegfried

1957 Der Lutherische Weltbund. Grundlagen – Herkunft – Aufbau. Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht. I Band. Köln – Graz.

Gyllenberg, Rafael

1949 Teologiska fakulteten vid Åbo Akademi 1924–1949. – Vid Åbodomens fot 1924–1949. Festschrift utgiven av Teologiska fakulteten vid Åbo Akademi. Lutherska litteraturstiftelsens svenska publikationer N:o 5. Helsingfors.

Haendler, Gert

1975 Beziehungen des schwedischen Erzbischofs Söderblom zur deutschen Theologie und Kirche. – Schwedisch-deutsche Kirchenbeziehungen 1901–1936. Drei Vorträge. Aufsätze und Vorträge zur Theologie und Religionswissenschaft. Hrsg. von Erdmann Schott und Hans Uner. Berlin.

Hammar, K. G.

1972a Under inflytandet från Tyskland. Tysk teologi i svenska teologiska tidskrifter vid 1900-talets början. – Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete. Red. Lars Österlin. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

1972b Liberalteologi och kyrkopolitik. Kretsen kring Kristendomen och vår tid 1906 – omkr. 1920. Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis I. Lund.

Haranen, Helena

1989 Roomalaiskatolisen kirkon aseman muutoutuminen Suomessa 1917–1929. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Hastings, Adrian

1986 A history of English Christianity 1920–1985. London.

Hauge, Osborne

1945 Lutherans working together. A History of the National Lutheran Council 1918–1943. New York.

Heiber, Helmut

1979 Die Republik von Weimar. 12. Auflage. München.

Heikinheimo, Pertti

1967 Kristillisen sanomalehtitoimiston syntyvaiheet ja taistelu aika vv. 1919–1927. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Heikkilä, Markku

1982 Kyrkobegrepp och kyrkopolitik i mellankrigstidens Finland. – Kirken, krisen och krigen. Red. av Stein Ugelvik Larsen och Ingun Montgomery. Bergen – Oslo – Tromsø.

Heinonen, Reijo

1969 Työ ja yhteys. Suomen Kirkon Pappisliitto 1918–1968. Pieksämäki.

Hogg, William Richey

1952 Ecumenical Foundations. A History of the International Missionary Council And Its Nineteenth-Century Background. New York.

Hopkins, C. Howard

1979 John R. Mott 1865–1955. 20th Century Ecumenical Statesman. A biography. Grand Rapids, Michigan.

Hudson, Darril

1970 Ökumene und Politik. Übersetzt von Ulrich Bracher. Stuttgart.

Huhtamäki, Ove

1972 Kirkko ja politiikka Life and Work -liikkeen keskusteluissa. Dogmatiikan pro gradu -työ. HYTTK.

Huovio, Ilkka

1970 Pasifismi ensimmäisen maailmansodan päättymisestä nykypäiviin. – Rauhanajatus historiassa. HA XVIII. Porvoo.

Hämäläinen, Pekka

1968 Kielitaistelu Suomessa 1917–1939. Porvoo.

Ilvessalo, Jaakko

- 1962 Suomi ja Saksa maailmansotien välisenä aikana. – Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikan alkutaival. HA XV. Porvoo.

Isberg, Alvin

- 1982 Svensk lutherdom i österled. Relationer till ryska och baltiska diasporaförsamlingar och minoritetskyrkor 1883–1941. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 34. Uppsala.

Iso-Herttua, Sakari

- 1975 Piispanviran täyttäminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa vuosina 1920–1966. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Jarlot, Georges S. J.

- 1973 Doctrine Pontificale et histoire. Pie XI. Doctrine et action (1922–1929). Rome.

Jergmar, Jarl

- 1972 De nordiska biskopsmötena. – Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete. Red. Lars Österlin. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

Johannot, Henri

- 1955 The Field of Action. – History of the World's Alliance of Young Men's Christian Associations. Aylesbury and London.

Johnsen, Georg

- 1963 Evangeliet i sentrum. – Ladsbevegelsen gjennom 40 år. Oslo.

Junkkala, Timo

- 1990 Urho Muroma – Herätyssaarnaaja. Hämeenlinna.

Jutikkala, Eino

- 1977 ”Ensimmäinen tasavalta” (1919–1945). – Suomen poliittinen historia 1809–1975. 2. osa. Porvoo.

Juva, Mikko

- 1967 Gustaf Johansson ja Paavo Virkkunen. – Turun Historiallinen Arkisto XIX. Keuruu.
- 1976 Kirkon parlamentti. Suomen kirkolliskokousten historia 1876–1976. Pieksämäki.

Jääskeläinen, Juhani

- 1980 Inkerin suomalainen evankelis-luterilainen kirkko neuvostojärjestelmän ensimmäisenä vuosikymmenenä 1917–1927. Diss. Valkeakoski.

Jääskeläinen, Mauno

- 1962 Suomen suhteet Neuvosto-Venäjään itsenäisyysjulistuksesta Tarton rauhaan & Suomen suhteet Neuvostoliittoon Tarton rauhasta pohjoismaisen suuntauksen omaksumiseen. – Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikan alkutaival. HA XV. Porvoo.
- 1973 Itsenäisyyden ajan eduskunta 1919–1938. Suomen kansanedustuslaitoksen historia VII. Helsinki.
- 1977 Keskustapolitiikan aika. – Valtioneuvoston historia 1917–1966. Helsinki.

Jörgensen, Alfred Th. & Wentz, Abdel Roß & Fleisch, Paul

- 1929 Die Lutherischen Kirchen der Welt in unseren Tagen. Herausgegeben im Auftrage des Exekutivkomitees des Lutherischen Weltkonvents. Leipzig.

Kahle, Wilhelm

- 1962 Aufsätze zur Entwicklung der Evangelischen Gemeinden in Rußland. Leiden/Köln.
- 1974 Geschichte der Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in der Sovetunion 1917–1938. Leiden.
- 1982 Lutherische Begegnung im Ostseeraum. Die Lutherische Kirche, Geschichte und Gestalten Band 4. Gütersloh.

Kaija, Pentti

- 1970 Suomen kirkon ekumeeniset yhteydet vuoteen 1924. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Kaikkonen, Hilikka

- 1965 Kaarlo Reetrikki Kares Herättäjän päätoimittajana vuosina 1918–1926. Suomen kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Kaipainen, Sirkku

- 1966 Gustaf Johanssonin suhde ekumeeniseen liikkeeseen. Dogmatii-kan pro gradu -työ. HYTTK.

Kalela, Jorma

- 1971 Grannar på skilda vägar. Det finländsk-svenska samarbetet i den finländska och svenska utrikespolitiken 1921–1923. Hist. tutk. 84. Diss. Borgå.

Kallenautio, Jorma

- 1985 Suomi katsoi eteensä. Itsenäisen Suomen ulkopoliitiikka 1917–1955. Helsinki.

Kansanaho, Erkki

- 1964 Suomen Kirkon Sisälähetysseuran historia. Sortavalan aika 1905–1944. Pieksämäki.
- 1967 Sata vuotta kristillistä palvelutyötä. Helsingin Diakonissalaitos 1867–1967. Porvoo.
- 1983 Kirkko ja merenkulkijat. Sata vuotta Suomen Merimieslähetysseuran työtä. Saarijärvi.
- 1984 Savonlinna piispankaupunkina. SKHSV 74. Loimaa.

Kares, Olavi

- 1952 Heränneen kansan vaellus V. Porvoo.

Karlström, Nils

- 1947 Kristna samförståndssträvanden under världskriget 1914–1918 med särskild hänsyn till Nathan Söderbloms insats. Uppsala.
- 1962 Ökumene in Mission und Kirche. Entwicklungslinien der heutigen Ökumenischen Bewegung. München.
- 1967(54) Movements for international Friendship and Life and Work 1910–1925. – A History of the Ecumenical Movement 1517–1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Kemppainen, Kati

- 1991 Suomalaisen lähetysten suhteet roomalaiskatolisiin Lounais-Afrikassa 1924–1937. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Kena, Kirsti

- 1979 Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. SKHST 110. Diss. Helsinki.

Kerner, Hanns

- 1983 Luthertum und Ökumenische Bewegung für Praktisches Christentum 1919–1926. Die Lutherische Kirche, Geschichte und Gestalten Band 5. Diss. Gütersloh.

Kindermann, Karl Gustav

- 1965 Rom ruft Moskau. Geschichte einer Welthistorischen Auseinandersetzung. Darmstadt.

Klaveness, Frederik

- 1936 Kirche und Völkerfriede in Norwegen. – Die Kirche von Norwegen. Ekklesia. Eine Sammlung von Selbstdarstellungen der christlichen Kirchen. Band II, Die skandinavischen Länder. Gotha.

Klemets, Bengt

- 1979 De allmänna svenska kyrkodagarna i Finland 1918–1924. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 8. Åbo.

Klinge, Matti

- 1968 Ylioppilaskunnan historia. Neljäs osa 1918–1960. Itsenäisen Suomen ylioppilaat. Helsinki.
- 1983 Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvulta. 2. p. Juva.

Korhonen, Keijo

- 1966 Naapurit vastoin tahtoaan. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan I. 1920–1932. Lahti.

Kortekangas, Paavo

- 1976 Nykymuotoinen tuomiokapituli 1870–1976. – Turun tuomiokapituli 1276–1976. Loimaa.

Kupisch, Karl

- 1975 Die deutschen Landeskirchen im 19. und 20. Jahrhundert. 2. durchgesehene Auflage. Die Kirche in ihrer Geschichte. Ein Handbuch. Hrsg. von Bernd Moeller. Band 4. Göttingen.

Kurjensaari, Matti

- 1975 Loistava Olavi Paavolainen. Henkilö- ja ajankuva. Helsinki.

Kuujo, Erkki

- 1979 90 vuotta NMKY-työtä. Helsingin Nuorten Miesten Kristillisen Yhdistyksen historia. Saarijärvi.

Kähkönen, Esko

- 1985 Ulkomaiset vaikutteet Suomen Lähetyssuurassa Matti Tarkkasen johtajakaudella 1914–1934. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Lahtinen, Aarno

- 1988 Neuvostoliiton uskontolainsäädännön ja kirkkopoliitiikan kehitys ortodoksisen kirkon näkökulmasta 1917–1977. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Larkio, Mauri

- 1976 Papisto ja raittiuskysymys kieltolain voimassaolon aikana v. 1919–1932. SKHST 98. Rauma.
- 1978 Ihmisyyttä etsimässä. Sigfrid Sireniuksen elämäntyö ja keskeiset ajatukset. Porvoo.

Latourette, Kenneth Scott

- 1967(1954) Ecumenical Bearings of Missionary Movement and the International Missionary Council. – A History of the Ecumenical Movement 1517–1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Lauha, Aila

- 1990 Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen 1917–1922. SKHST 150. Diss. Jyväskylä.

Lemettinen, Pentti

- 1974 Kirkkokäsitys Life and Work -keskusteluissa Tukholmasta 1925 Oxfordiin 1937. Ekumeniikan pro gradu -työ. HYTTK.

Lindgren, Juhani

- 1990 Unity of all Christians in Love and Mission. The Ecumenical Method of Kenneth Scott Latourette. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanarum Litterarum 54. Diss. Helsinki.

Lyttkens, Carl Henrik

- 1970 The Growth of Swedish-Anglican Intercommunion between 1833 and 1922. Bibliotheca Theologiae Practicae 24. Lund.

Lönnroth, Erik

- 1959 Den svenska utrikespolitikens historia V 1919–1939. Stockholm.

Macfarland, Charles S.

- 1938 Steps toward the World Council. Origins of the Ecumenical Movement as Expressed in the Universal Christian Council for Life and Work. With Introduction by Adolf Keller. New York.

Mannermaa, J. A.

- 1930 Arkkipiispa Gustaf Johansson 10.1.1844–24.7.1930. – Suomen kirkon elämää II. Julkaissut Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto. Helsinki.

Mattila, Reijo

- 1965 Suomen kristillinen ylioppilasliike vuosina 1897–1920. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Mauranen, Kirsti

- 1965 Suomalaisen suhtautuminen kirkkojenvälisiin yhteyspyrkimykseen vuosina 1918–1939. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Murtorinne, Eino

- 1964 Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906. SKHST 68. Diss. Kuopio.
- 1968 Vuoden 1922 uskonnonvapauslain synty ja sen välitön vaikutus. – TA.
- 1977 Kirkon seitsemän vuosikymmentä. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
- 1986 Suomalainen teologia autonomian kautena 1828–1918. Helsinki.
- 1990 Eino Sormunen teologian tutkijana. – Eino Sormunen, tutkija – esipaimen – kulttuurikriitikko. Joensuu.

Mustakallio, Hannu

- 1986 Piispa J. R. Koskimies suomalaisuusmiehenä. – SKHSV 76. Valkeakoski.
- 1989 Työtoverit ja veriveljet. Kaksi suomenmielistä asessoria vuosisadanvaihteesta. – Turun arkkihiippakunta 1990. Vuosikirja XXXIX. Toim. Jarmo Isotalo. Loimaa.
- 1991 Länsipohjan kysymys ja suomalais-ruotsalaiset kirkolliset suhteet 1920- ja 1930-luvulla. Oulussa 15.3.1991 pidetty painamaton esitelmä. Tekijän hallussa.

Mylly, Juhani

- 1978 Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka I. Aktiivisesta heimopolitiikasta passiiviseen isolaatioon 1918–1933. Turun yliopiston julkaisuja C 21. Turku.

Mäkeläinen, Pertti

- 1969 Jaakko Gummerus kirkollisena uudistajana. Käytännöllisen teologian lisensiaattityö. HYTTK.

Mäkinen, Kari

- 1989 Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaailmaa vastaan 1924–1930. SKHST 145. Diss. Pieksämäki.

Mäkisalo, Martti

1988 100 vuotta toisinajattelua. Vartija-lehden historia. Helsinki.

Neill, Stephen (Charles)

1958 Anglicanism. London.

1967(1954) Plans of Union and Reunion, 1910–1948. – A History of the Ecumenical Movement 1517–1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Nevakivi, Jukka

1988 Ulkoasiainhallinnon historia 1918–1956. Helsinki.

Nowak, Kurt

1981 Evangelische Kirche und Weimarer Republik. Zum politischen Weg des deutschen Protestantismus zwischen 1918 und 1932. Göttingen.

Nygård, Toivo

1978 Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa. Diss. Keuruu.

Oestreicher, Paul

1983 Die anglikanische Gemeinschaft. – Ökumene Lexikon. Kirchen – Religionen – Bewegungen. Hrsg. von Hanfried Krüger, Werner Löser und Walter Müller-Römheld. Frankfurt am Main.

Oftestad, Bernt T.

1991 Kirken i det nye Norge. – Norsk kirkehistorie. Oslo.

Oikarinen, Lauri A.

1972 Kirkon ykseys Life and Work -keskusteluissa 1925–1937. Dogmatiikan pro gradu -työ. HYTTK.

Paasivirta, Juhani

1969 Suomen kuvan hahmottumisvaiheita toiseen maailmansotaan mennessä. – Suomen kuva maailmalla. Helsinki.

1978 Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914). Helsinki.

1984 Suomi ja Eurooppa 1914–1939. Hämeenlinna.

Paunu, Eira

1952 Torsten Thure Renvall. Elämä ja toiminta. SKHST 53. Diss. Jyväskylä.

Peltola, Matti

- 1958 Suomen lähetysseuran Afrikan työn historia. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 1859–1959 II. Kuopio.

Pihkala, T.

- 1927 Artur Eklund. – Kansallinen elämäkerrasto I. Porvoo.

Pirinen, Kauko

- 1965 Ortodoksisten kirkkojen tulo ekumeeniseen yhteistyöhön. – Ortodoksia 16. Joensuu.
- 1970 Kirkkojen rauhankaipuu uudella ajalla. – Rauhanajatus historiasa. HA XVIII. Porvoo.
- 1985 Piispojen nimittäminen. – SKHSV 75. Valkeakoski.

Reijonen, Mikko

- 1980 Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa 1917–1922. SKHST 119. Diss. Mikkeli.

Ripatti, Jaakko

- 1965 Rooman kirkko suomalaisen teologian kuvastimessa tällä vuosisadalla. Dogmatiikan pro gradu -työ. HYTTK.
- 1990 Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja kansainvälinen politiikka 1944–1946. SKHST 149. Diss. Jyväskylä.

Rosenberg, Sven-Åke

- 1992 Män med mitra. Episoder och erinringar. Stockholm.

Rosenqvist, G. O.

- 1952 Suomen kirkon murrosaikoja. Porvoo.

Rouse, Ruth

- 1948 The World's Student Christian Federation. Toronto.
- 1967(1954) Other Aspects of the Ecumenical Movement, 1910–1948. – A History of the Ecumenical Movement 1517–1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Ruthenberg, Ralph

- 1961 Robert H. Gardiner. Laie und Organisator der Bewegung für Glaube und Kirchenfassung. – Ökumenische Profile. Brückenbauer der einen Kirche. Hrsg. von Günter Gloede und 30 Mitarbeitern. Stuttgart.

Saarilahti, Toivo

- 1960 Suomen Lähetysseuran työ Kiinassa vuosina 1901–1926. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 1859–1959 III. Diss. Kuopio.

- 1989 Lähetystyön läpimurto. Suomen Lähetyseuran toiminta kotimaassa 1895–1913. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 1859–1959 I:3. Pieksämäki.

Saarinen, Hannes

- 1973 Finnland und die Außenpolitik der Weimarer Republik. Diss. Berlin.

Savinainen, Hannu

- 1978 Suomen arkipiispat ja roomalaiskatolisuus. Aleksii Lehtosen, Ilmari Salomiehen ja Martti Simojoen käsitys roomalaiskatolisuudesta. Ekumeniikan pro gradu -työ. HYTTK.

Schauman, Henrik

- 1962 Reunavaltio politiikka. – Itsenäisen Suomen ulkopoliittikan alkutaival. HA XV. Porvoo.

Scherer, James

- 1969 Mission and Unity in Lutheranism. A Study in Confession and Ecumenicity. Diss. Philadelphia.

Schmidt-Clausen, Kurt

- 1976 Vom Lutherischen Weltkonvent zum Lutherischen Weltbund. Geschichte des Lutherischen Weltkonventes (1923–1947). Die Lutherische Kirche, Geschichte und Gestalten Band 2. Gütersloh.

Scholder, Klaus

- 1974 Die evangelischen Kirchen und die ökumenische Bewegung. – Ökumenische Kirchengeschichte 3. Neuzeit. Mainz.
- 1983 Das Gustav-Adolf-Werk und die evangelische Kirche. Festvortrag zum 150. Jubiläum des Gustav-Adolf-Werkes gehalten am 16. Oktober 1982 in Kassel. Kassel.
- 1986(1977) Die Kirchen und das Dritte Reich. Band 1. Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918–1934. Geringfügig ergänzte Ausgabe. Frankfurt am Main – Berlin.

Schulz, Gerhard

- 1963 Zwischen Demokratie und Diktatur. Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik. Band I. Die Periode der Konsolidierung und der Revision des Bismarckschen Reichsaufbaus 1919–1930. Berlin.

Schulze, Hagen

- 1982 Weimar. Deutschland 1917–1933. Die Deutschen und ihre Nation. Siedler Deutsche Geschichte 10. Berlin.

Selén, Kari

- 1970 Kansainliiton rauhanturvajärjestelmä. – Rauhanajatus historiassa. HA XVI I. Porvoo.

Seppo, Juha

- 1976 Kansankirkon historiallinen tulkinta ja sovellutus Suomessa maailmansotien välisenä aikana. – TA.
- 1983 Uskovien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923–1930. SKHST 127. Diss. Helsinki.
- 1992 Vapaa-ajattelijaliikkeen organisoituminen ja sen herättämä kiista Suomessa 1936–1946. SKHST 156. Jyväskylä.

Setälä, U. V. J. (Voitto)

- 1966 Kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan perustamiskysymys Suomen politiikassa 1917–1925. Diss. Porvoo.
- 1967 Kirkollispoliittisia kysymyksiä itsenäisen Suomen diplomatiassa. Oman ajan historia ja politiikan tutkimus. Helsinki.
- 1968 Katolisen kirkon ja Suomen kansallistuvan ortodoksisen kirkkokunnan välisistä suhteista. SKHSV 54–57. Helsinki.
- 1970 Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944. SKHST 82. Vammala.

Sipilä, Jorma

- 1954 Rakentajapappi Otto Vilho Aarnisalo. Pieksämäki.

Steinby, Torsten

- 1979 Kardinal van Rossums nordiska resa. – Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utgiven av letterstedtska föreningen. Stockholm.
- 1982 Amos Anderson. Press och kultur. Föreningen Konstsamfundets publikationsserie III. Helsingfors.

Strong, Tracy

- 1955 The World's Alliance in a Changing World. – History of the World's Alliance of Young Men's Christian Associations. Aylesbury and London.

Sundkler, Bengt

- 1968 Nathan Söderblom. His Life and Work. Lund.

- 1974 Nordic Missionary Council. – Missions from the North. Nordic Missionary Council 50 years. Ed. by. Carl F. Hallencreutz – Johs. Aagaard – Nils E. Bloch-Hoell. Oslo – Bergen – Tromsø.

Talvitie, Simo

- 1962 Kirkko ja valtio ekumeenisessa keskustelussa 1925–1961. Synodaalikirjoitus Tampereen hiippakunnan pappeinkokoukseen lokaussa 1962. Tampere.

Tatlow, Tissington

- 1967(1954) The World Council on Faith and Order. – A History of the Ecumenical Movement 1517–1948. Ed. by Ruth Rouse and Stephen Charles Neill. Philadelphia.

Tarkka, Topi

- 1974 Sigfrid Sirenus. Legenda jo eläessään. Porvoo.

Tavard, Georges H.

- 1964 Geschichte der Ökumenischen Bewegung. Mainz.

Tegborg, Lennart

- 1982 Kyrkoorganisation och kyrkosyn. Svenska kyrkan under perioden 1929–1945. – Kirken, krisen och krigen. Red. av Stein Ugelvik Larsen och Ingun Montgomery. Bergen – Oslo – Tromsø.

Teinonen, Seppo A.

- 1960 Kirkkojen yhteistyö ja kansainvälinen politiikka. STKJ LXVIII. Helsinki.

Tenertz, Hugo

- 1963 Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten. Stockholm.

Tiililä, Osmo

- 1972 Antti J. Pietilä. Kiistelty kirkonmies. Porvoo.
- 1973 Elämäni ja kirjani. STKJ 91. Helsinki.
- 1974 Kristus kuninkaaksi. Suomen kristillisen ylioppilasliikkeen historia vuoteen 1939. Heinola.

Till, Barry

- 1972 The Churches Search for Unity. Harmondsworth.

Tingsten, Herbert

- 1949 The Debate on the Foreign Policy of Sweden. Stockholm.

Tuomainen, Tuulikki

- 1988 Versailles'sta maailmanherruuteen. Versailles'in rauhansopimus johtavien kansallissosialistien propagandassa 1919–1923 ja Hitlerin ulkopoliittisessa konseptiossa. Diss. Studia Historica Jyväskyläänsia 39. Jyväskylä.

Tuovinen, Olavi

- 1969 Suomen NMKY vuosina 1919–1941. Nuorten Miesten kristillinen Yhdistys -liikkeen miestyön organisaatio ja toiminta Suomen Nuorten Kristillisen Liiton alajärjestönä. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

Turtola, Martti

- 1984 Tornionjoelta rajajoelle. Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoominta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923–1940. Diss. Juva ja Porvoo.

Wadensjö, Bengt

- 1971 Toward a World Lutheran Communion. Developments in Lutheran Co-operation up to 1929. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 18. Diss. Uppsala.
- 1972 Protestantisk samling. Det svenska deltagandet då internationella förbundet till protestantismens värn grundades. – Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete. Red. Lars Österlin. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

Veikkola, Juhani

- 1969a Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914. SKHST 79. Helsinki.
- 1969b Viisi vuosikymmentä kirkollista pioneerityötä. Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto vuosina 1919–1968. Vammala.
- 1980 Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918. SKHST 118. Diss. Helsinki.

Weiß, Wolfram

- 1991 Praktisches Christentum und Reich Gottes. Die ökumenische Bewegung Life and Work 1919–1937. Kirche und Konfession. Veröffentlichungen des Konfessionskundlichen Instituts des Evangelischen Bundes. Band 31. Göttingen.

Wendt, Frantz

1979 Nordisk råd 1952–1978. Struktur – arbejde – resultater. Stockholm.

1981 Cooperation in the Nordic Countries. Achievements and Obstacles. Uppsala.

Ventä, Kari

1970 Suomen kristillinen ylioppilasliitto 1920-luvulla. Käytännöllisen teologian pro gradu -työ. HYTTK.

White, Hope Castley

1956 Willoughby Hyett Dickinson 1859–1943. A Memoir with Preface by Professor Gilbert Murray. Gloucester.

Widén, Bill

1973 Stiftet och dess utveckling. – Perspektiv på Borgå stift. Vasa.

Vihko, Mauri

1985 The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches -järjestön suomalainen kansallistoimikunta 1918–1933. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Vikström, John

1966 Religion och kultur. Grundproblemet i G. G. Rosenqvists religiösa tänkande. Luther-Agricola Sällskapets skrifter B 4. Diss. Vasa.

Wirén, Werner

1952 Det svenska stiftets tillkomst och omfattning. – Borgå stift och dess herde. Lutherska litteraturstiftelsens svenska publikationer N:o 6. Helsingfors.

Wirilander, Matti

1981 Paavo Virkkusen asenne ekumeeniseen ja kirkkojenväliseen toimintaan (1925–1939). Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Virkkunen, Paavo

1954 Itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeniltä. Elettyä ja ajateltua. Helsinki.

1955 Etsimääni ja löytämääni. Elettyä ja ajateltua. Helsinki.

Virkkunen, Sakari

1982 Relander, hymyilevä presidentti. Keuruu.

Wisløff, Carl Fr.

1971 Norsk kirkehistorie. Bind III. Oslo

Voipio, Aarni

1944 Mikael Soinisen elämä. Helsinki.

1947 Eräitä johtavia henkilöitä Suomen Kristillisen Ylioppilassliiton historiasta. Juhlaesitelmä 50-vuotisjuhlassa 19.X.1947. – TA.

Wright, Jonathan R. C.

1974 "Above Parties". The Political Attitudes of the German Protestant Church Leadership 1918–1933. London.

Vuorela, Kalevi

1989 Finlandia Catholica. Katolinen kirkko Suomessa 1700-luvulta 1980-luvulle. Helsinki.

Välimäki, Hannu

1974 Lauri Ingman kirkkopoliittikkona. Käytännöllisen teologian lisensiaattityö. HYTTK.

Yrjölä, Jukka

1969 Suomen kirkon suhde heimokansoihin ja ulkosuomalaisiin vuosina 1917–1931. Kirkkohistorian pro gradu -työ. HYTTK.

Zernov, Nicolas

1961 Orthodox Encounter. The Christian East and the Ecumenical Movement. London.

Zoeller, D. W.

1931 Die ökumenische Arbeit des Deutschen Evangelischen Kirchenausschusses und die Kriegsschuldfrage. Darlegungen und Dokumente. Berlin – Steglitz.

Österlin, Lars

1972 Över gränserna. – Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete. Red. Lars Österlin. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Lund.

Østnor, Lars

1990 Kirkens enhet. Et bidrag til forståelsen av norske teologers oppfatning av det økumeniske problem i mellomkrigstiden. Oslo.

Henkilöhakemisto

- Aarnisalo, Otto 54, 64, 65, 79–81,
154, 213, 216, 217, 221, 222, 319
Aav, Herman, arkkipiispa 41, 216,
217, 296, 298, 299
Ahlman, Konrad 292
Alanen, Yrjö J. E. 292, 312
Ammundsen, Valdemar 62
Anderson, Amos 37, 125, 126, 176
Atkinson, Henry 143, 229, 234
Aulén, Gustaf 115, 223
- Bakke, Hilding 129
Beck, Johann Tobias 318
Bell, G. K. A. 274
Bergqvist, Olof 98, 99, 100, 101, 120–
123
Bernadotte, Oscar 89
Besier, Gerhard 18
Besig, konsistoriaalineuvos 167
Billing, Einar 63, 113
Billing, Gottfrid 113
Björklund, Isak August 50, 290
Björkquist, Manfred 115
Blau, Paul 60, 172, 193
Blumhardt, Christoph Friedrich 281
Blumhardt, Johann Christoph 281
Bobrikov, N. I. 100, 139, 147, 161
Boe, Lars 72, 241
Bonsdorff, Max von 51, 81, 108, 110,
115, 127–129, 131–133, 160, 199,
216, 237, 257, 278, 296, 311, 318–
320, 322
Brandelle, G. A. 65
Branting, Hjalmar 141, 264
Braun, Otto 138
Brent, Charles H. 23
Briem, Efraim 117
Brilioth, Yngve 195
Brown, Ralph W. 85
Brown, William Adams 143
- Brundin, Gunnar 86
Buckx, Johannes Michael 39, 176,
203
Bursche, Julius 181
Bäck, Alfred Johannes 293
Bäckström, Lennart 119
- Cajander, Aimo Kaarlo 34
Candolin, Einar 166
Carling, Adolf 42
Choisy, Eugène 51
Clason, Sam 100
Colliander, Otto Immanuel 36, 38, 47,
109, 131, 150, 154, 155, 222, 234,
237, 240, 251, 266, 318
Coolidge, Calvin 269
Cuno, Wilhelm 135, 136, 138, 163
- Danell, Hjalmar 109
Danielsson, Paul 175
Davidson, Randall, Canterburyn ark-
kipiispa 29, 54, 138, 193, 194, 196,
198, 268, 273, 300, 308
Dawes, Charles 136, 163
Dickinson, Willoughby H. 51, 52, 55,
143–145, 171, 172, 181, 182, 214–
216, 297, 301, 308
Diepen, Adrian 205
Doehring, Bruno 22
Duzmans, Karl 170, 183
- Ebert, Friedrich 264
Eklund, Arthur 92, 149, 163, 203,
245
Eklund, J. A. 110, 190
Eklund, O. 263, 264
Elberfeld 150, 156
Elmqvist, Henning 128
Enckell, Carl 60
Engström, L. M. 290

- Erich, Rafael 33, 43, 52, 60, 61, 95,
155, 296, 309, 319
Eucken, Rudolf 161
- Fogarty, Nelson Wellesley 200, 300
Forritt, Arthur 59
Forsblom, Alarik 261
Forselles, Jenny af 147
Fotios, patriarkka 287
Fries, Karl 89
Füllkrug, Gerhard 80
- Gardiner, Robert H. 23, 85, 86
Germanos, metropoliitta 298
Gijssel, Johannes van 173
Girgensohn, Karl 70, 159, 173
Gleditsch, Jens 111, 112, 114, 118,
287
Goehling, O. 167
Gollock, Georgina A. 88
Goltz, Rüdiger von der 147, 148, 160
Granfelt, Axel Fredrik 30
Gulin, Elis 54, 225
Gummerus, Jaakko 36, 37, 40, 43, 44,
46–48, 50, 51, 54, 57–61, 63–65,
68–70, 73, 77–81, 83, 84, 91–93,
99, 109, 113, 117, 118, 120, 127,
131–133, 150–155, 157, 158, 160,
164, 165, 170, 172, 174, 175, 179,
183, 186, 187, 190, 195, 198, 199,
204, 209–211, 213, 214, 218–220,
223, 226–229, 231, 234, 237, 239,
240, 242, 247, 248, 254–261, 266,
267, 270, 272, 274–280, 282, 285,
288, 290, 294–296, 299, 300, 302–
306, 311, 313, 315, 318, 319, 321,
322, 325–327
Gummerus, Leo 293
Gyllenberg, Rafael 102, 115, 118,
262, 264
- Haahti, Hannu 210
Halifax, lordi [Charles Lindley Wood]
29
Hallesby, Ole 27, 111–114, 224–226,
240, 245, 263, 284, 324, 326
Hansson, Edvard 293
Harding, Warren G. 138, 139
- Harnack, Adolf von 263, 269, 280,
283, 324
Hederstierna, Carl 97, 106–108
Heiler, Friedrich 22, 31
Helenius, Lennart 65, 267
Helgason, Jón 130
Hendriock, Heinz 156
Hensley, Henson 193
Herman, piispa ks. Aav, Herman
Hermanson, Robert 292, 299
Hermelink, Heinrich 173
Hertzberg, Mikael 30
Herten, Fanny von 257
Heyden-Ryusek, von der, vapaaherra
48
Hindenburg, Paul von 269
Hirvonen, T. 282, 283
Hitler, Adolf 135, 149, 163
Hjalmarson, Harald 152
Hjelt, Arthur 43, 49–52, 54, 83–85,
89, 90, 115, 117–120, 133, 143,
145, 154–157, 159, 162, 164, 172,
209–215, 226, 229, 231, 234, 240,
255–257, 260, 273, 278, 279, 296,
298–301, 319, 322
Hjelt, Richard 65
Holl, Karl 69, 70, 276, 313
Holma, Harri 166
Holmqvist, Valdemar 103, 104, 175,
189–191
Hovilainen, Johannes 293
Humburg, Paul 89
- Ignatius, Gustaf 257, 259
Ihmels, Ludwig 27, 49, 63, 64, 66, 68,
72, 78, 156, 241, 271, 272, 285,
287, 290, 322
Inge, W. R. 193, 196
Ingman, Lauri 16, 34, 36, 43, 49, 95,
124–126, 147, 148, 166, 205, 246–
248, 251, 256, 257, 270, 290, 292,
299, 305, 306, 310, 319, 322
Ingram, Winnington 300
Irbe, K., rovasti 143
Irbe, Karl (Karlis) 49, 143, 171, 174,
175, 179, 180, 183, 184, 210, 216,
217, 219, 222
Israel (Ostarhild), Friedrich 173

- Jézéquel, Jules 143
 Johansson, Aina G. 86, 128
 Johansson, Emmi 64, 295
 Johansson, Gustaf 36, 37, 45–48, 50, 54, 63, 64, 74, 75, 85, 109, 110, 119, 125, 130, 131, 150–153, 155, 159, 160, 162, 165, 166, 179–182, 185–187, 190, 204, 207, 208, 218, 219, 222, 224–228, 233–241, 243, 245–248, 250–254, 256, 258, 260–268, 270, 279, 283, 285–296, 310–313, 316, 318–322, 324–327
 Johansson, Toini 266
 Jonzon, Bengt 93, 172, 175
 Jost, Martin 160
 Juhl, Eduard 159
 Jussila, O. H. 123, 220
 Jørgensen, Alfred Th. 67, 68, 72, 241
 Kaftan, Theodor 260
 Kaila, Erkki 36, 49, 50, 63, 65, 71, 75, 127, 129, 130, 154, 156, 161, 165, 204, 206, 248, 251–254, 257–259, 290, 292, 293, 296, 313, 318
 Kallio, Kyösti 34, 55, 60, 61, 91
 Kantele, Väinö 191
 Kapler, Hermann 143, 156, 165, 261
 Kares, Kaarlo Reetrikki 37, 39, 49, 114, 118, 154, 177, 204, 208, 226, 236, 237, 240, 243, 245, 249, 250, 253–255, 262, 265, 282, 283, 307, 314, 319, 324
 Karl, Ruotsin kruununprinssi 261
 Karlén, Sven W. 106
 Katariina II, Venäjän keisarinna 220
 Kerner, Hanns 18
 Kihlman, Lorenzo 257, 280
 Kiprian ks. Kypriano
 Kittel, Rudolf 159
 Knubel, Frederik H. 68
 Kolmodin, Adolf 288
 Koskimies, Juho Rudolf 36, 46, 47, 80, 123, 131, 154, 190, 210, 213, 218, 222, 248, 266, 267, 288, 290–292, 311, 318
 Krohn, Kaarle 257
 Krook, Tor 261, 283
 Kropatschek, Gerhard 284, 285, 326
 Kukk, Jakob 85, 181, 210, 219
 Kundzins, Karlis 174, 217
 Kunila, Johannes 65, 166
 Kustaa II Aadolf, Ruotsin kuningas 170, 171, 181, 183
 Kustaa V, Ruotsin kuningas 129, 269, 270
 Kuusisto, Antti William 63, 65, 251, 296
 Kypriano (Kiprian), piispa 100
 Laible, Wilhelm 260, 286
 Larsen, Lauritz 64, 80
 Lehtonen, Aleks 49–52, 54, 80, 118–120, 123, 128, 143, 154, 157, 158, 162, 191, 192, 195–198, 201, 202, 204, 209, 210, 214, 215, 217, 218, 220, 225, 229–231, 242, 248, 255, 257, 259, 260, 266–268, 274, 296, 300, 319
 Lindblom, Johannes 99, 113, 223–225
 Linderholm, Emanuel 112, 118
 Ljunge, Håkan 105, 110
 Ljunggren, G. H. 173
 Loimaranta, Siiri 50
 Loimaranta, Yrjö 35, 36, 49–51, 65, 73, 75, 77, 83, 98, 129, 130, 206, 229, 246–249, 252, 257, 259, 291–293, 295, 319
 Louhivuori, Verner 90
 Lujanen, Feeliks 293
 Lundahl, Jakob E. 86
 Lundberg, Carl 257
 Lunde, Johan 181
 Luther, Martin 198, 205, 207, 238, 239, 250, 275, 305
 Macfarland, Charles S. 151
 Malin, Artur 206, 215, 248
 Malm, Gösta 100
 Mannerheim, Carl Gustaf Emil 152
 Mannermaa, Juho Abraham 37, 50, 154, 248, 251–254
 Mannermaa, Tuomo 253
 Merikallio, Lauri 96, 98, 123
 Meyer, Theophil 66, 74
 Michaelis, Georg 159, 160

- Moeller, Reinhard 137, 142, 143, 150, 165
 Morehead, John A. 25, 72, 73, 78–81, 200, 241, 284, 289
 Mott, John R. 87
 Müller, Johannes 161
 Murtorinne, Eino 18
- Nordenskiöld, Otto 143
 Numelin, Ragnar 98
- Okulov, Nikolai 56
 Oldham, Joseph Houldsworth 87, 200
 Oman, John 139
 Ostensfeld, Harald 130, 131, 181
- Paasio, Kustaa Adolf 229, 230, 274
 Paavolainen, Olavi 202
 Pakkala, Ernst Werner 202
 Palmgren, Folke 229, 231, 255
 Pandý, Aino 90
 Parmoor, lordi 230
 Paul, Carl 62–64, 71
 Paunu, Uno 49, 51, 114, 154, 216, 257, 279, 280, 296, 301, 306, 319
 Pechman, Wilhelm von 72, 241
 Pehrsson, Per 71, 73, 81, 168, 241, 288, 290, 293–295
 Pesonen, Matti 257, 259, 280
 Petrell, Karl Viktor 257
 Pfaler, Theodor von 64, 65
 Pfannenstill, Magnus 117, 168, 174, 184
 Pietilä, Antti J. 39, 49–51, 105, 120, 190, 195, 205, 216, 262, 268, 294, 296, 300, 310, 312, 320
 Pius XI, paavi 21, 42, 136, 176, 194
 Poelchau, Peter Harald 174, 175, 217
 Poincaré, Raymond 135, 138, 161
 Procopé, Hjalmar 125
 Päivänsalo, Bror Hannes 229
 Pöld, Harold 210, 219
- Raffay, Alexander 181, 210, 218, 219
 Ragaz, Leonhard 281
 Ramsay, Alexander 51, 53–61, 123, 124, 186, 187, 216, 217, 266, 308
 Rautanen, Reinhold 200
- Reichardt, Wilhelm 156, 157
 Relander, Lauri Kristian 252, 253, 270, 297
 Rendtorff, Franz 40
 Renvall, Torsten Thure 30
 Reuterskiöld, Edgar 127
 Richter, Gottfried 160
 Richter, Julius 143–145
 Ripatti, Jaakko 18, 124
 Rodhe, Edvard 271
 Roos, Jeja 162
 Roos, Samuel Wilhelm 50, 51, 63–65, 75, 76, 93, 204, 221, 257, 319
 Rosenqvist, Georg Olof 51, 127, 129, 204
 Rosenqvist, Georg Gustaf Alexander 102, 161, 245
 Rosenqvist, Vilhelm Teodor 191
 Rossum, Wilhelm (Willem) van 176–179, 184, 188, 190, 192, 201–205, 207, 323
 Rundgren, Viktor 73
 Ruuth, Martti 117, 118, 174, 216, 217, 219, 222, 257, 258, 296
- Sapper, konsuli 142
 Saraoja, Emil 296
 Schairer, Reinhold 157
 Schjelderup, Christian 112
 Sederqvist, Th. 175
 Seeberg, F. 80
 Serafim, arkkipiispa 41, 298
 Serenius, Bengt 225
 Setälä, Emil Nestor 33, 42, 252, 292, 293
 Seyn, F. A. 161
 Siebold, Hanns 157
 Siegmund-Schultze, Friedrich 51, 139, 145, 147, 156, 159, 160, 172, 193, 215, 276
 Sild, Olaf Hermann 217, 219
 Simelius, Jooseppi Joakim 293
 Sirenus, Sigfrid 49–51, 56, 83, 153, 154, 190, 195, 218, 229, 248, 252, 257, 259, 266, 267, 272, 280–282, 297, 314, 319, 326
 Sjöblom, Eliel 190
 Sjöstedt, Anders 124

- Snellman, Johan Vilhelm 98
 Solntsew, Sergei 56, 298
 Sormunen, Eino 83, 84, 195, 201, 202, 204
 Spiecker, Friedrich 143
 Springowitsch, Antonius 183
 Stadener, Sam 139
 Stange, Erich 65, 84, 89, 231
 Storgårds, Gustaf 51, 92
 Stresemann, Gustav 136
 Stumbre, J. 157
 Ståhlberg, Kaarlo Juho 16, 34, 107, 152, 176
 Stören, J. N. 132
 Støylen, Bernt 111
 Svensson, Axel B. 283
 Söderblom, Nathan 20, 21, 27, 28, 30, 31, 44, 45, 48, 60–64, 67, 68, 70, 72, 77, 82–84, 91, 92, 99, 109–113, 122–126, 130, 131, 133, 137–143, 149, 152, 162, 168, 169, 171, 172, 175, 179–183, 190, 194, 220, 227, 228, 232–234, 237–240, 245–250, 252, 254–261, 264, 265, 269, 271, 273, 278, 282, 283, 285, 286, 290, 291, 294, 295, 298, 299, 301, 308, 310, 314, 320, 321, 323, 324, 326
 Söderhjelm, Werner 96, 106

 Tallgren, Anna-Maria 202, 204
 Tallgren, Ivar Markus 178, 203, 204
 Tandberg, Jens 181
 Tanner, Väinö 188
 Tarkkanen, Matti 63, 65, 70, 74–75, 79, 86–87, 89, 93, 128, 154, 162, 200, 273, 319
 Temple, William 229
 Tensikkala, Anna 257
 Tiililä, Osmo 128, 225, 226
 Trygger, Ernst 97, 100, 106
 Tschakste, János 181, 182

 Tunkelo, Juho Heikki 259
 Undset, Sigrid 201, 202

 Vennola, Juho Heikki 60, 95, 96, 98, 100, 148, 152, 153
 Viktoria, Ruotsin kuningatar 270
 Vilhelm II, Saksan keisari 31
 Vilhelm, Ruotsin prinssi 270
 Virkkunen, Paavo 36, 49, 51, 76, 98, 154, 155, 216, 257, 262, 263, 272, 276, 279, 313
 Voipio, Lauri 257
 Vold, Karl 114

 Wallman, Bengt 101–105, 122, 127, 129
 Waltari, Toivo 65, 75, 162, 166, 210, 257, 258
 Walter, W. 266
 Warnshuis, A. L. 87, 88
 Webster, J. MacDonald 266, 267
 Weckström, O. 175
 Wegener, Armin 64
 Weiße, Wolfram 18
 Westling 86
 Westman, Knut B. 51, 89
 Wetter, Gillis 112–114, 118, 223, 224
 Wihlborg, Alfred 139
 Wirén, Edvin 51, 65, 154, 157, 162, 214
 Wirén, Knut 175
 Wrede, Mathilda 298, 299

 Yrjö V, Englannin kuningas 269

 Zarine, Charles 175
 Zech-Burchersrode, Ernst Lothar Julius von 164
 Zoch, Samuel 181

Zusammenfassung

Aila Lauha

Die internationalen Beziehungen der finnischen Kirche 1923–1925

Gegenstand dieser Untersuchung sind die internationalen Beziehungen der lutherischen Mehrheitskirche Finnlands im Zeitraum 1923–1925. Sie ist die Fortsetzung der 1990 erschienenen Dissertation der Verfasserin (Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen 1917–1922, Zusammenfassung: Die auswärtigen Beziehungen der finnischen Kirche und das ökumenische Engagement in den Jahren 1917–1922). Darin konnte die Verfasserin nachweisen, daß sich bis zum Ende des Jahres 1922 für die finnische Kirche schon ein stabiles, wenn auch noch recht anspruchsloses Netz auswärtiger Beziehungen herangebildet hatte. In seiner Frühform war es eine sich auf unterschiedlichen kirchlichen Arbeitsfeldern wie der Inneren Mission und der Seemannsmission vollziehende Zusammenarbeit. Sie wurde sowohl im skandinavischen Umfeld als auch anderweitig innerhalb der eigenen Konfession betrieben. In der zweiten Hälfte des 19. Jh., als Finnland noch zu Rußland gehörte, besonders aber nach der Selbständigwerdung 1917, hatten die Finnen zusätzlich Kontakte zu einzelnen interkirchlichen Organisationen geknüpft, auf deren Grundlage sich in den ersten beiden Jahrzehnten dieses Jahrhunderts die eigentliche ökumenische Bewegung entwickelte.

In den Jahren 1917–1922 galt die internationale Kontaktpflege der Finnischen Kirche vor allem der Wahrung des nationalen Interesses. Die Stellung, Sicherheit und Zukunft des gerade erst in die Selbstän-

digkeit entlassenen Landes waren die zentralen Sorgenpunkte der Kirchenführung und der Pfarrerschaft, und die auswärtigen Beziehungen der Kirche unterlagen den außenpolitischen Konjunkturschwankungen. Ausländische Kontakte als solche wurden als nützlich für Land und Kirche betrachtet. Im Zeitraum 1917–1922 erwachte in Finnland zudem das Interesse an ökumenischer, d. h. die Einheit der Kirche voranbringender Tätigkeit. Allerdings war damit die ausdrückliche Sorge um die Stellung der lutherischen Kirchen und des lutherischen Erbes verbunden. Die wahre Einheit der Christenheit und der Kirchen war zunächst nur die Vision einiger weniger ökumenischer Pioniergestalten.

Die Jahre 1923–1925, die in der vorliegenden Untersuchung primär im Blick stehen, boten für die Entwicklung der internationalen Beziehungen der Finnischen Kirche im Vergleich zu den vorangegangenen Jahren stabilere äußere Rahmenbedingungen. Der außenpolitische Status Finnlands war von Frieden gekennzeichnet und die Staatsgewalt stand der Pflege internationaler Kulturkontakte mit Wohlwollen gegenüber. Die Kirche kam dieser Erwartung nach, indem sie besonders im Ostseeraum ihre auswärtigen Kontakte intensivierte. Noch immer war diese Tätigkeit politisch besonders profiliert. Welche Position das eigene Land einnahm und wie es in den Augen der anderen darstand, war für die sich im Ausland aufhaltenden finnischen Theologen ein ständiges Objekt des Interesses, fühlten sie sich doch nicht nur als Vertreter der finnischen Kirche, sondern auch ganz Finnlands. Die für die ersten Unabhängigkeitsjahre charakteristische außenpolitische Leidenschaft hatte sich allerdings gelegt, und man hielt die Pflege der auswärtigen Beziehungen jetzt primär für eine Angelegenheit der Führung des Landes. Die neue Vorsicht zeigt sich beispielsweise darin, daß man die bei den interkirchlichen Verbindungen in den 20er Jahren betriebene antirussische Propaganda einstellte.

Außer durch die außenpolitische Stabilisierung wurden die Voraussetzungen für die internationale und ökumenische Wechselbeziehung der Kirche durch das Inkrafttreten des Gesetzes über die Religionsfreiheit Anfang 1923 verbessert. Das Gesetz brachte Klärung in die Position der in Finnland wirkenden Konfessionen und religiösen

Gemeinschaften. Zugleich erkannte man, daß die Religionsfreiheit in der Praxis nicht – wie befürchtet – die Stellung der lutherischen Staatskirche gefährdete. Nachdem diese Furcht beseitigt war, konnte auf nationaler Ebene leichter ein ökumenischer Konsens gefunden werden. Ergebnisse zeigten sich sofort etwa darin, daß der älteste ökumenische Ausschuß des Landes, die Abteilung des *Weltbundes für Internationale Freundschaftsarbeit der Kirchen* (*World Alliance, WA*) der orthodoxen Kirche sowie den Freikirchen die Mitgliedschaft möglich machte. Die Freikirchen hatten ihre Vertreter auch im missionsökumenischen Kooperationsorgan, dem Allgemeinen finnischen Missionsausschuß. Bis zum Ende des Jahres 1925 wurden jedoch in Finnland noch keine ökumenischen Lehrgespräche im eigentlichen Sinn zwischen den einzelnen Konfessionen geführt.

Innerhalb der Hierarchie der lutherischen Kirche war es unbestreitbar Jaakko Gummerus, Bischof von Tampere, ein Mann, der über ausgedehnte internationale Kontakte zu verschiedenen Kirchen und ökumenischen Organisationen verfügte, der bei Aufbau und Pflege der auswärtigen Beziehungen der Kirche an der Spitze stand. Von den fünf Bischöfen des Landes wurde er offen lediglich von Bischof Max von Bonsdorff der 1923 gegründeten Diözese Porvoo unterstützt. Hauptgegner der zwischenkirchlichen und ökumenischen Arbeit in der Kirche war der schon betagte Erzbischof Gustaf Johansson. Daher wurde die Pflege der kirchlichen auswärtigen Beziehungen von ständigen Kompetenzstreitigkeiten überschattet. Zwar befürwortete die Mehrheit der für die Planung der kirchlichen Tätigkeit zentralen Bischofskonferenz prinzipiell eine internationale und ökumenische Kontaktpflege mit öffentlichen Mitteln der Kirche. Der stark von der konservativen biblizistischen Theologie Johann Tobias Becks beeinflusste Johansson sah dies allerdings nicht als eine der ureigensten Aufgaben kirchlichen Handelns an. Ökumenische Fragen brachte er daher im allgemeinen nicht auf die Tagesordnung der Bischofskonferenz.

Da man mittlerweile selbst im Ausland die Haltung Johanssons kannte, wandte man sich bei an die finnische Kirche gerichteten Kontakten immer häufiger direkt an Gummerus. Dieser pflegte die Verbindungen zu ökumenischen Organisationen in Eigenregie und

übermittelte dem Erzbischof in erster Linie nur die Briefe der Führer der ausländischen Kirchen. Johansson bemühte sich im allgemeinen auch, sie zu beantworten, wenn auch zumeist ablehnend. Dennoch entsandte er 1925 zur Kirchensynode der Vereinigten Freikirche Schottlands einen Vertreter der Finnischen Kirche.

Neben Gummerus und von Bonsdorff gehörten einige sich der sog. "Helsinki"-Gruppe zurechnenden Universitätstheologen und reformorientierte Pfarrer zum Kern der ökumenischen Truppe. Sie wurden in ihren Auffassungen in der Regel von den führenden kirchlichen Zeitschriften "Kotimaa" und "Församlingsbladet" unterstützt. Hauptorgan der Ökumenegegner war das in Turku erscheinende von K. R. Kares herausgegebene Blatt "Herättäjä" [der Aufwecker].

Der im eigentlichen Sinne innere Kreis der Ökumene bestand aus der 1917 gegründeten World Alliance-Abteilung und Personen, die mit der Mission verbunden waren. Den Vorsitz der Abteilung hielt weiterhin die Pioniergestalt der finnischen Ökumene, Professor Arthur Hjelt inne. Der Sekretär des Komitees, Aleksi Lehtonen, wurde allmählich zum wichtigsten Kenner der kirchlichen Verhältnisse in England. Weiterhin gehörten zu den Repräsentanten der Ökumene auch ein höherer Beamter des Unterrichtsministeriums, Yrjö Loimaranta, sowie die in der Kirchenverwaltung und in verschiedenen kirchlichen Vereinigungen an herausragender Stelle wirkenden Pfarrer Sigrid Sirenus, Uno Paunu, Otto Aarnisalo und S. W. Roos sowie in Missionsangelegenheiten vor allem Missionsdirektor Matti Tarkkanen. Die mit den auswärtigen Beziehungen betrauten Kirchenmänner wurden von dem Theologieprofessor Lauri Ingman, der 1924–1925 den Posten des Ministerpräsidenten versah, mit politischer Expertise unterstützt.

Die außenpolitische Lage überstrahlte in den Jahren 1924–1925 vor allem die kirchlichen Beziehungen zu Schweden und Deutschland. In den Beziehungen zu Schweden war das Jahr 1923 am problematischsten. Die aktiv vorangetriebene Fennisierung des finnischen kulturellen Lebens, d. h. der sog. Sprachenkampf weckte damals in Schweden unverhohlene Besorgnis über die Rechte der Schwedischsprachigen. Die finnischsprachige Mehrheit in Finnland ließ keinerlei Einmischung von schwedischer Seite zu und begann im Gegenzug,

die sprachlichen Rechte der finnischsprachigen Bevölkerung schwedisch Westerbottens (etwa des heutigen Norrbottens) zu propagieren. Eine weitere Belastung der finnisch-schwedischen Beziehungen entstand 1923 durch die Debatte über ein Verteidigungsbündnis zwischen Finnland und Schweden. Der Widerstand, auf den das von den Finnen erhoffte Verteidigungsbündnis in Schweden stieß, rief in Finnland allgemeine Bitterkeit hervor. Dies alle wirkte sich störend auf die kirchlichen Kontakte nach Schweden aus und überschattete auch die Kontakte zu den anderen skandinavischen Ländern. Die kirchlichen Zeitschriften beteiligten sich an der Polemik und mancher Besuch wurde abgesagt.

Die Bitterkeit gegen Schweden wurde in der Kirche auch noch von jenem Personenkreis angefacht, der die Akademische Karelien-Gesellschaft [Akateeminen Karjala-Seura], eine für ein Groß-Finnland eintretende ideologische Organisation, unterstützte. Ihr gehörten neben Theologiestudenten und jungen Pfarrern u.a. Professor Antti J. Pietilä, der Herausgeber des kirchlichen Blattes *Vartija* [Wächter], an. Eine starke antischwedische Haltung war auch Erzbischof Johansson eigen, der den Versuch Schwedens 1918–1921, sich das zu Finnland gehörende Åland Schweden einzuverleiben, nicht vergessen konnte. Die politische Verbitterung Johanssons betraf auch die schwedische Kirche.

Nachdem die außenpolitische Krise 1924 vorüber war, folgte in der Kirche ein beachtlicher Aufschwung in der skandinavischen Zusammenarbeit. Das neue schwedischsprachige Bistum Porvoo sollte, so hoffte man, eine Art kirchliche Brückenfunktion zwischen Finnland und Schweden wahrnehmen. Der Amtsantritt von Bonsdorffs war in dieser Hinsicht vielversprechend.

Man kann sagen, daß die finnische Kirche in den Jahren 1924 und 1925 die in der Außenpolitik vorherrschende sog. Scandia Major-Linie unterstützte, in der vor allem Wert auf die Aufrechterhaltung guter Kontakte zu den anderen skandinavischen Ländern und nach Estland gelegt wurde. In der Kirche war dieser Schwerpunkt am deutlichsten in der skandinavischen Orientierung spürbar, was sich unter anderem in den Stellungnahmen der Abteilung der World Alliance niederschlug.

Auch für die kirchlichen Beziehungen zu Deutschland war 1923 ein Jahr besonders intensiver Aktivität. War doch die Aufmerksamkeit der ganzen Welt aufgrund der französischen Besetzung des Ruhrgebiets auf Deutschland gerichtet. Viele evangelischen Kirchen überall auf der Welt setzten sich eifertig für Deutschland ein. Auch die Bischöfe des Nachbarlandes Schweden verfaßten unter Leitung ihres Erzbischofs Nathan Söderblom eine scharf formulierte, politisch gefärbte öffentliche Erklärung. Die Besetzung des Ruhrgebiets löste auch in Finnland lebhaftes Interesse aus. Breite Bevölkerungskreise, allen voran die politische Rechte, wollten ihr Mitgefühl mit einem Deutschland zum Ausdruck bringen, das Finnland im Freiheitskrieg 1918 geholfen hatte, und sammelten Adressen und Hilfssendungen. Die außenpolitische Führung Finnlands wollte sich allerdings nicht auf die Seite Deutschlands stellen. Frankreich, das das Ruhrgebiet besetzt hatte und die von Polen, Litauen, Lettland, Estland und Finnland gebildete sog. Randstaatengemeinschaft unterstützte, war damit für Finnland ein wichtiger potentieller Bündnispartner. Auf der anderen Seite warf die beginnende deutsch-sowjetische Annäherung ihre Schatten auf die Beziehungen Finnlands zu Deutschland.

Innerhalb der Kirche machte sich ein für die politische Rechte typisches Dankeschulddenken breit. Die Pfarrerschaft sammelte in ihrer Mitte für eine an die deutsche Christenheit gerichtete, auf breiter Basis angelegte, in ihrem Wortlaut allerdings recht unbestimmt gehaltene Mitgefühlsadresse, die von vielen kirchlichen Blättern in Deutschland publiziert wurde. Diverse kirchliche Kreise sammelten unter sich auch beachtliche Hilfsgelder. Die deutschen Kirchen und christlichen Vereinigungen taten das ihre, um diese Aktionen durch eigene Bestellungen von Hilfslieferungen, durch Besuche und Propagandatätigkeit voranzutreiben.

Gummerus versuchte während der Ruhrkrise auch, eine dem schwedischen Modell entsprechende bischöfliche Erklärung zur Ruhrfrage zustande zu bringen, was allerdings an der schroff ablehnenden Haltung Johanssons scheiterte. Die Position Johanssons war sowohl durch theologische als auch durch politische Erwägungen bestimmt. Sein theologisches Hauptargument war, daß sich eine politisch gefärbte Tätigkeit nicht mit dem Wesen der Kirche vereinbaren ließe.

Die negative Haltung Johanssons wurde aber auch dadurch beeinflußt, daß er nicht dem Beispiel der schwedischen Kirche und vor allem dem des liberalen Söderblom folgen wollte. Der entscheidende Grund für das Absehen von einer Adresse war allerdings politische Vorsicht. Johansson hatte von Vertretern der außenpolitischen Führung Finnlands Informationen erhalten, die es geraten lassen schienen, daß sich die Kirche um der Interessen Finnlands willen deutschfreundlicher Stellungnahmen enthielte.

Anders als in der Regierungspolitik gab es damals in der Kirche keine eigentliche "Randstaatenrichtung". Dennoch bezog man die Interessen der übrigen Randstaaten Rußlands aufmerksam mit ein. Dies wurde in der Haltung zum Kirchenstreit 1923 in Lettland deutlich. Ausgelöst hatte diesen Streit der Beschluß der lettischen Regierung, die Rigaer St. Jakobskirche von der lutherischen Kirche der katholischen Kirche zu übertragen. Diese Entscheidung führte zu einer Welle an die lettische Regierung gerichteter Appelle, in deren Formulierung sich besonders die Kirche Schwedens hervortat. Die Führung der finnischen Kirche hielt sich dagegen vor einer offenen Kritik der lettischen Regierung zurück. Immerhin unterzeichnete Erzbischof Johansson eine gemäßigt gehaltene Gesamtadresse der evangelischen Kirchenführer.

Auf dem Feld der eigentlichen organisierten interkirchlichen Kooperation bedeutete die 1923 in Eisennach abgehaltene lutherische Konferenz einen Meilenstein. In die damals gegründete neue lutherische Kooperationsorganisation, den *Lutherischen Weltkonvent (LWK)* wurden aus der finnischen Kirche die Bischöfe Gummerus und von Bonsdorff gewählt. Gummerus wirkte auch im Vorstand der zweiten lutherischen Kooperationsorganisation der *Allgemeinen Evangelisch-Lutherischen Konferenz (AELK)*. Die finnische Beteiligung an der Arbeit dieser Organisationen war jedoch trotz des bischöflichen Engagements schwach. Was die LWK anbelangt, lag dies u. a. an der von der deutschen und amerikanischen Führung dieser Organisation vertretenen antiökumenischen Linie, die den Auffassungen Gummerus' und von Bonsdorffs zuwiderlief. Allerdings fand die Arbeit von LWK und AELK auch bei den finnischen Antiökumenisten kein Vertrauen. Beispielsweise vertraten die Führer

der Organisationen in Johanssons Augen zu liberale theologische Ansichten. Besonderes Mißtrauen hegte Johansson gegenüber dem Vorsitzenden der AELK, dem sächsischen Landesbischof Ludwig Ihmels.

Die den Finnen bekannteste zwischenkirchliche Organisation World Alliance (WA) setzte ihre Anstrengungen zur Förderung des Weltfriedens und der Entspannung sowie einer Hebung der Autorität des Völkerbundes fort. Anfangs waren die Kontakte der Finnen zur WA recht intensiv. Unter Führung von Hjelt führte die WA-Abteilung auch die von der Zentralleitung der Organisation 1924–1925 gewünschte Neustrukturierung der Organisation durch, bei der das Komitee auf über 20 Personen erweitert wurde. Nach außen hin entwickelte sich die Arbeit damit günstig.

Gleichzeitig begannen sich auf dem Weg der WA-Arbeit immer mehr grundsätzliche Probleme anzuhäufen. Diese brachen dann 1925 bei der in Stockholm abgehaltenen Konferenz des internationalen Komitees in einem offenen Konflikt aus. Auf der Konferenz lag eine pazifistisch gefärbte Initiative vor, in der die Forderung stand, die WA solle alle Pläne verurteilen, dem Völkerbund Streitkräfte für Friedenssicherungsaufgaben zu unterstellen. Diese Initiative fand bei den Finnen keinen Rückhalt. Besonders schroff wurde sie von der führenden politischen Autorität der Kirche, dem für eine Erhöhung des Verteidigungsbudgets eintretenden Lauri Ingman abgelehnt, der die Politik der WA in dem führenden Organ der Rechten in Finnland, der Zeitung *Uusi Suomi*, anprangerte. Der von der WA vertretene Pazifismus entspreche nicht, so lautete Ingmans Kritik, den Sicherheitsgesichtspunkten Finnlands. Entsprechende Kritik brachte auch Gummerus, der dem internationalen Komitee der WA angehörte, an die Öffentlichkeit. Die Entwicklung der WA-Arbeit in eine immer stärker pazifistische Richtung entsprach somit nicht den Erwartungen der Finnen, sondern entfremdete sie der Denkwelt dieser Organisation immer mehr. Auch sonst schien es, als ob die Zeit der WA vorüber wäre: Ihre Position als führende sozioethische ökumenische Organisation verlor sie allmählich an die von Nathan Söderblom ins Leben gerufene *Bewegung Life and Work*.

Auf dem Missionssektor wurde der interkirchliche Konsens durch

die Konkurrenzsituation gestört, die auf dem Wirkungsfeld der finnischen Missionsgesellschaft im Ovamboland entstanden war und ihre Ursache darin hatte, daß katholische und anglikanische Missionsgesellschaften in dieses traditionellen Arbeitsfeld der Finnen eingedrungen waren. Eine Lösung des Problems suchte man u. a. durch die in der ökumenischen Arbeit geschaffenen Kontakte zu finden. Der schließlich erzielte Kompromiß, die Koexistenz verschiedener Missionsgesellschaften im Ovamboland, war für die Finnen allerdings nicht vollkommend befriedigend.

Eine besondere Note erhielt das finnische ökumenische Gespräch in den Jahren 1923–1925 durch die in den skandinavischen Ländern explosionsartig zunehmende antikatholische Atmosphäre. Der finnische Antikatholizismus wurde durch den Skandinavienbesuch Kardinals van Rossum im Sommer 1923 noch verstärkt. Die Furcht vor einer katholischen Expansion wuchs, und die finnische Kirche betonte immer stärker die Gegensätze zwischen Protestanten und Katholiken.

Die antikatholische Strömung wirkte auf die internationalen Beziehungen in zweierlei, zum Teil gegensätzlicher Weise. Auf der einen Seite entwuchs aus ihr der Wunsch, die gemeinsame Front der Protestanten zu stärken, d. h. die Kooperation innerhalb des Protestantismus zu erhöhen. In dieser Phase nahm der finnische Pfarrerverband u.a. Beziehungen mit der protestantischen Hilfsorganisation *Zentralstelle für kirchliche Hilfsaktionen* auf. Auf der anderen Seite, und dies offensichtlich in der Hauptsache, wirkte sich die Katholizismusdebatte auf die interkirchliche Arbeit störend und bremsend aus, verminderte sie doch den Wunsch, die ökumenischen Beziehungen der Kirche über den engeren protestantischen Gesichtskreis zu erweitern. Vor allem das Verhältnis zur anglikanischen Kirche wurde immer mehr von Mißtrauen geprägt. Das von den Anglikanern bei den bilateralen Lehrgesprächen in den 20er Jahren vorgebrachte Amtsverständnis, das auf der Lehre von der *successio apostolica*, der apostolischen Sukzession, basierte, wurde scharf verurteilt. Neben den Beziehungen zu den Anglikanern haben die antikatholischen Tendenzen wohl auch die Möglichkeiten der Lehrgespräche veranstaltenden und die Bedeutung des Bischofsamtes betonenden Bewe-

gung Glaube und Kirchenverfassung (*Faith und Order*) verschlechtert, in Finnland Fuß zu fassen.

Einen Einfluß auf das ökumenische Klima in Finnland hatten in den Jahren 1923–1925 auch die aus den anderen skandinavischen Ländern, vor allem Norwegen nach Finnland gelangenden konservativtheologischen Einflüsse. Es handelte sich dabei um einen Widerstand gegen die moderne Universitätstheologie, besonders die bibel-exegetische Forschung, dem sich oft eine antiökumenische Spitze zugesellte. Zur Begründung führte man dann an, die ökumenische Arbeit basiere zu sehr auf den liberaltheologischen Auffassungen Adolf von Harnacks und Nathan Söderbloms. Nach Finnland gelangten solche Auffassungen vor allem über den Dogmatikprofessor der Osloer Gemeindefakultät Ole Hallesby. Bei seinem Finnlandbesuch 1924 stieß Hallesby mit seiner Verkündigung sowohl bei der christlichen Studentenjugend als auch bei den älteren Antiökumenisten, besonders K. R. Kares und Erzbischof Johansson auf Resonanz. Da die ökumenische Arbeit in Finnland unbestreitbar als eine Aktivität moderner Forschungsmethoden unterstützender Universitätstheologen ihren Anfang genommen hatte, bedeuteten die konservativen Einflüsse eine ernste Bedrohung für die finnische ökumenische Arbeit.

Die Spannungen in der Ökumenefrage brachen in den Jahren 1924–1925 in der finnischen Kirche in einem offenen Streit aus, der die gesamte Kirche einbezog. Auslöser war die Frage einer Beteiligung der Kirche Finnlands an der 1925 in Stockholm abgehaltenen Konferenz von Life and Work. Erzbischof Johansson widersetzte sich mit Bestimmtheit einer Teilnahme und nahm die Ernennung einer Delegation nicht in die Tagesordnung der Bischofskonferenz auf. Johansson erlitt in dieser Frage jedoch eine Prestigeniederlage, denn die finnischen Zentralverbände für Gemeindearbeit wählten für die Stockholmer Konferenz von sich aus eine kirchlich und politisch repräsentative, wenn auch formal inoffizielle Delegation. Johansson empfand dieses Vorgehen als Aufruhr.

Die Ernennung einer Delegation brachte noch nicht das Ende für die gegen die Konferenz von Stockholm gerichtete Aktivität Johanssons. Für finnische und auch ausländische Publikationen schrieb er zahlreiche Artikel, in denen er mit scharfen Worten die theologische

Grundlage der Konferenz und ihre Zentralgestalt Nathan Söderblom anprangerte. Mit seinen in der deutschen Allgemeinen Evangelisch-Lutherischen Kirchenzeitung sowie einigen skandinavischen Blättern veröffentlichten Schriften fand Johansson im Ausland ein gewisses Echo. In Finnland wurde seine Kampagne vor allem von der Zeitschrift *Herättäjä* [der Aufwecker] unterstützt.

Johansson versuchte seinen Widerstand theologisch vom lutherischen Lehrverständnis her zu begründen. Er betonte u.a., daß das auf dem Begriff des Reiches Gottes aufbauende sozialetische Modell der Stockholmer Konferenz entscheidend vom Eckspfeiler der lutherischen Sozialetik, der Zwei-Regimenten-Lehre abwich; die Konferenz konzentrierte sich beispielsweise auf Fragen, die zum irdischen Regiment gehören. Johansson führte auch apokalyptische Argumente an. So kann das Vordringen der Macht des Bösen in der Welt nicht durch das Handeln der Kirche verhindert werden, sondern gehört ausweichlich zur bevorstehenden sog. Endzeit. Es sei daher ein vergebliches Unterfangen der Kirchen, für gesellschaftliche Gerechtigkeit einzutreten. In der Kritik Johanssons spürt man auch eine für ihn typische Furcht vor der liberalen Theologie. Die Zusammenarbeit in Stockholm war für ihn schon allein deshalb unmöglich, weil unter den Teilnehmern auch "Rationalisten" waren. Die Sympathien der mit der Kriegsschuldfraße ringenden deutschen Lutheraner versuchte Johansson schließlich zu gewinnen, indem er scharf die anglikanische Dominanz der ökumenischen Bewegung anprangerte.

Die für die Stockholmer Konferenz eintretenden Finnen, allen voran Gummerus, wählten für sich in dem so entbrannten Konflikt ein ausgesprochen lutherisches Profil, mit dem sie die Kritik Johanssons ad absurdum führen wollten. Das war nicht bloße Taktik, denn besonders Gummerus hatte seit Anfang der 20er Jahre in den ökumenischen Versammlungen die Bedeutung des lutherischen Erbes und die sich daraus ergebenden Lösungsmodelle betont. Im Grunde genommen akzeptierte er die in den Vorbereitungsschriften zur Konferenz zum Ausdruck kommende Reich-Gottes-Theologie selbst nicht. Andererseits sah er auch die Schwächen der lutherischen Sozialetik: Passivität und ein Sich-Abfinden mit den herrschenden Zuständen. Gummerus legte seine Auffassungen auf der Konferenz in einem Vortrag dar.

Er versuchte darin wie auch in seinen weiteren Konferenzbeiträgen aufzuzeigen, daß nach lutherischer Lehre eine aktive Sozialethik und Gesellschaftskritik möglich ist. Gummerus ging in seinem Vortrag auch auf die Grenzen der Obrigkeitshörigkeit ein.

Die Stellungnahmen Johanssons und Gummerus' machen deutlich, daß die Führer der lutherischen Kirche Finnlands der gleichen lutherischen Tradition gegensätzliche Handlungsmodelle entnehmen konnten. Für Johansson und seine Gesinnungsgenossen bot das Luthertum eine intellektuelle Trutzburg, in der sie vor zwischenkirchlichen Kontakten Schutz suchen konnten. Gummerus wollte dagegen das internationale ökumenische Gespräch mit lutherischen Akzenten bereichern. Der ökumenisch aufgeschlossene Gummerus war damit auf der Konferenz von Stockholm einer der wichtigsten lutherischen Brückenbauer.

Als einziger unter den finnischen Konferenzteilnehmern vertrat Sigfrid Sirenus eine aktive Reich-Gottes-Sozialethik. Er blieb innerhalb der Delegation jedoch völlig im Schatten Gummerus'. Sirenus beteiligte sich allerdings später in verdienstvoller Weise mit seinen Schriften an dem an die Konferenz anschließenden Gespräch in Finnland.

Die durch die Stockholmer Konferenz aufgeheizte kirchliche Atmosphäre führte Ende 1925 zu einem antiökumenischen Großangriff internationaler Größenordnung. Auf Aufforderung einiger konservativer ausländischer lutherischer Theologen, u. a. des Deutschen Gerhard Kropatschek, machte sich Johansson an die Planung einer Konferenz, die in der Praxis zu einer lutherischen Gegenveranstaltung zur Konferenz von Stockholm werden sollte. In Finnland erhielt er vor allem von solchen Kreisen Unterstützung, denen es die Hallesbysche Theologie angetan hatte. Auch Hallesby selbst soll dem Projekt bekanntlich wohlwollend gegenübergestanden haben.

Johansson übergab bei der Planung der Konferenz völlig die schon bestehenden lutherischen Kooperationsorganisationen LWK und AELK, deren Führern er nicht vertraute. Damit beging er einen entscheidenden Fehler, denn er brachte so außer Söderblom und seine Anhänger auch die Führung der lutherischen Vereinigungsbewegung gegen sich auf. Der endgültige Todesstoß wurde dem Plan Johans-

sons durch die ablehnende Haltung der finnischen Bischofskonferenz versetzt. Johansson erlitt damit innerhalb eines Jahres bereits die zweite schmerzliche Prestigeniederlage.

Der Streit um die Konferenz von Stockholm endete allerdings auch nicht mit einem vollkommenen Sieg der Ökumenebefürworter, denn er vertiefte die internen Querelen der Kirchenführung weiter und bestärkte das Mißtrauen der kirchlichen Öffentlichkeit gegen die theologische Berechtigung der ökumenischen Arbeit. Die Verteidiger der Ökumene mußten sich in der Folge etwa gegen Vorwürfe zur Wehr setzen, ihre Arbeit sei auf nicht-lutherischen oder liberaltheologischen Akzentuierungen begründet. All dies verhiß für die zukünftigen ökumenischen Bestrebungen der finnischen Kirche nichts Gutes. Die betont lutherische, aber dennoch ökumenisch offene Linie Gummerus' schien sich als die Vorgehensweise herauszustellen, die der Kritik der Gegner am besten gewappnet war.

Alles in allem wurde in den internationalen Beziehungen der Kirche Finnlands in den Jahren 1923–1925 auf der einen Seite die alte, bewährte Linie fortgesetzt: Finnland wurde durch die Kirche der Welt nähergebracht, und der internationale politische Status Finnlands bildete einen wichtigen Hintergrundfaktor der ökumenischen Gespräche. Auf der anderen Seite nahmen die Finnen aktiver als früher an dem eigentlichen theologischen Gespräch über die Einheit der Christen und der Kirchen teil. Sie zeigten mit ihrem Beitrag – selbst Erzbischof Johansson –, daß sie sich auf dem Niveau des internationalen Gesprächs befanden und zeitweise sogar in den Brennpunkt des internationalen Interesses gerieten.

Die Belebung des theologischen Gesprächs innerhalb der Ökumene führte in der finnischen Kirche zu einer Zuspitzung des schon seit alters schwelenden Streits zwischen Liberalen und Konservativen. Gleichzeitig handelte es sich um einen Machtkampf innerhalb der kirchlichen Führung, bei dem auf der einen Seite der Erzbischof, zeitweilig nahezu allein, stand und auf der anderen Seite der von Gummerus angeführte reformorientierte Flügel. Beide glaubten jeweils die Sichtweise zu vertreten, die der Kirche am besten dienen und ihrer Aufgabe in der Welt entsprechen würde.

In der Kirche Finnlands wurden somit in kleinerem Maßstab die

gleichen Kämpfe ausgetragen, die gegen Mitte der 20er Jahre auch andere lutherische Kirchen bei ihrer Suche nach ihrem Platz in der zwischenkirchlichen Kooperation einer Zerreißprobe aussetzten. Es ging um das Verhältnis zur modernen theologischen Forschung, zum reformierten Reich-Gottes-Denken, zur Bekenntnistreue, zu Pazifismus und Internationalismus sowie zur organisatorischen Zusammenarbeit mit Vertretern anderer Bekenntnisse. Die finnische Kirche versuchte ihren eigenen Standpunkt sowohl mit theologischen als auch mit politischen Argumenten zu klären. Diese Suche nach einer ökumenischen Linie in der finnischen Kirche zeigte sich 1923–1925 auch als öffentliche, internationale Aktivität. Die finnische Kirche mauerte sich damit in der Praxis nicht in einem nationalistischen, lutherischen Bunker ein, sondern leistete im Gegenteil, bis hin zu Erzbischof Johansson, ihren Beitrag zum internationalen Dialog über die Voraussetzungen und die Zukunft der ökumenischen Arbeit.

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja – Finska Kyrkohistoriska Samfundets publikationer

Vuosikirja – Årsskrift

19–20	1929–1930	62–63	1972–1973
33–34	1943–1944	64–67	1974–1977
35–36	1945–1946	68–69	1978–1979
37–38	1947–1948	70–71	1980–1981
39–40	1949–1950	72	1982
41–42	1951–1952	73	1983
43–44	1953–1954	74	1984
45–47	1955–1957	75	1985
48–51	1958–1961	76	1986
52–53	1962–1963	77	1987
54–57	1964–1967	78	1988
58–59	1968–1969	79	1989
60–61	1970–1971	80–81	1990–1991

Toimituksia – Handlingar

- 44:2 *Jaakko Gummerus* Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet
 47. *Xenia Ruuthiana*
 48. *Ernst Newman* Edvard Björkenheim och den ”frikyrkliga” väckelsen i Finland 1
 50:3 *Lars Levi Laestadius* Dårhushjonet 3
 53. *Eira Paunu* Torsten Thure Renvall
 54. *Hilja Niemi* Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden 1886 viralliseksi virsikirjaksi
 61. *Mikko Juva* Valtio Kirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen. 2. p.
 63. *Nils Näsman* Baptismen i svenska Österbotten 1868–1905
 66. In arce et vigilia. Studia historico-ecclesiastica in honorem Ilmari Salomies
 67:1 *Yrjö Blomstedt & Eero Matinalli* Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1809 1 (Ahlainen–Hailuoto)
 69. *Pentti Lempiäinen* Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla
 70. *Martti Parvio* Canon Ecclesiasticus
 71. *Eeva Ojanen* Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla
 72. *Pentti Laasonen* Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana
 73. *Pentti Lempiäinen* Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa
 74. *Pekka Raittila* Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia
 75. *Kalevi Tamminen* Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912–1939

77. *Bill Widén* Prästmötet i Åbo stift 1629–1864
78. *Taimo Iisalo* Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883
79. *Juhani Veikkola* Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914
80. *Oiva Virkkala* Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhäliike
81. *Seppo J. Salminen* Johannes Raumannus
82. *Voitto Setälä* Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944
83. *Pentti Laasonen* Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa
84. *Olavi Rimpiläinen* Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa
87. *Maija Rajainen* Luterilaisuus Venäjän valtion alaisena
88. *Åke Sandholm* Kyrkan och hospitalshjonen
89. *Mikko Mielonen* Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859–1886
90. *Pentti Lempiäinen* Turun hiippakunnan tarkastuspöytäkirjat isonvihan ajalta
91. *Maija Rajainen* Naisliike ja sukupuolimoraali
92. *Simo Heininen* Marcus Henrici Helsingius
93. *Investigatio memoriae patrum*. Libellus in honorem Kauko Pirinen
95. *Kyösti Väänänen* Vanhan Suomen papisto
96. *Kyösti Väänänen* Pappissivistys Vanhassa Suomessa
97. *Pekka Halmesmaa* Kirkkokuri murroksen kynnyksellä
98. *Mauri Larkio* Papisto ja raittiuskysymys kieltolain voimassaolon aikana v. 1919–1932
99. *Harri Heino* Hyppyherätys – Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä
100. *Aune Jääskinen* The Icon of the Virgin of Tikhvin
105. *Nova et vetera*. Studia in honorem Martti Parvio
106. *Seppo J. Salminen* Enevaldus Svenonius I
107. *Olavi Rimpiläinen* In labore et aerumna. Luterilaisten seurakuntien papinvirkkojen hoito isonvihan aikana Suomessa
108. *Kaarlo Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870–1918
109. *Pekka Halmesmaa* Kirkkokurisäännöstö Suomessa 1848–1869 ja sen soveltaminen Turun ja Kajaanin rovastikunnissa
110. *Kirsti Kena* Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922
111. *Pirkko Lehtiö* Uskonnonopetusta ilman koulua. Evankelisen kristinuskonopetuksen aseman ja sisällön kehitys Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1959
112. *Markku Heikkilä* Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa
114. *Nils Näsman* Carl Gustaf Ottelin
115. *Manuale seu Exequiale Aboense 1522*. Editio stereotypa cum postscripto a Martti Parvio
116. *Jukka Paarma* Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604
117. *Spiritus et institutio ecclesiae*. Libellus in honorem Erkki Kansanaho
118. *Juhani Veikkola* Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918
119. *Mikko Reijonen* Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917–1922

120. *Matti Taipale* Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627–1763
121. *Pekka Raittila* Lestadiolaisuus Pohjois-Amerikassa vuoteen 1885
122. *Kaarlo Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa I
123. *Kari Vappula* Sotilaspapin virka Suomen ruotujakoisessa sotaväessä 1812–1880
124. *Pentti Laasonen* Papinvirkojen täyttö Suomessa myöhäiskaroliinisena aikana 1690–1713
125. Collegium scientiae. Suomen oppihistorian kehityslinjoja keskiajalta Turun akatemian alkuaikoihin
126. *Hannu Mustakallio* Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907
127. *Juha Seppo* Uskovien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923–1930
128. *Keijo Plit* Carl Henrik Alopaeus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa
129. *E. I. Kouri* Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla. Ericus Ericin Postillan lähteet
130. *Esko Koskenvesa* Synodaalikokous Porvoon hiippakunnan hallinnossa 1723–1870
131. *Eija Köntti* Taistelu nuorisosta. Nuorisonvihkimyksen ja konfirmaation välinen problematiikka Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1964
132. *Kauko Pirinen* Schaumanin kirkkolain synty
133. *Kyllikki Tiensuu* Edvard Bergenheim. Toiminta koulumiehenä ja arkkipiispana vuoteen 1863
134. *Seppo J. Salminen* Enevaldus Svenonius 2
135. *Kaarlo Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa 2
136. *Timo Junkkaala* Hannulan herätyt. Tutkimus Lounais-Suomen lähetysherätyksestä 1894–1914
137. *Immo Nokkala* Ehtoollispakkokysymys Suomessa 1818–1910
138. *Kaarlo Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1721–1809
139. *Reijo E. Heinonen* Aineenopettajankoulutus kulttuuripolitiikan ristivedossa
140. *Ruth Franzén* Studentekumenik och väckelse. Finlands kristliga studentförbund i internationell brytning 1924–1950
141. *Esko Kilpi* Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa 1866–1921
142. *Eila Helander* Naiset eivät vaienneet. Naisevangelistainstituutio Suomen helluntailiikkeessä. 2. p.
143. *Simo Heininen* (ed.) Paulus Juusten, Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium
144. *Jouko Talonen* Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905–1929
145. *Kari Mäkinen* Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaailmaa vastaan 1924–1930
146. *Kari Vappula* Sotilaspapin virka Suomen asevelvollisessa sotaväessä 1881–1905

147. *Simo Heininen* Suomalaisen historiankirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkronikasta
148. *Kaarlo Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa 3
149. *Jaakko Ripatti* Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja kansainvälinen politiikka 1944–1946
150. *Aila Lauha* Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen 1917–1922
151. *Jyrki Knuutila* Avioliitto oikeudellisenä ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629
152. *Esko Jossas* Agathon Meurman – suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopolitiikka 1863–1899
153. Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990
154. *Juha Seppo* Kansainvälinen vapaa-ajattelijaliitto 1880–1905
155. *Hannu Mustakallio* Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisut 1895–1991
156. *Juha Seppo* Vapaa-ajattelijaliikkeen organisoituminen ja sen herättämä kiista Suomessa 1936–1946
157. Der Pietismus in seiner europäischen und aussereuropäischen Ausstrahlung
158. Teologia kirkossa ja yhteiskunnassa
159. *Aila Lauha* Suomen kirkon kansainväliset suhteet 1923–1925
160. *Martti Takala* Lex Dei – Lex Politica Dei. Lex Politica -teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö

Näitä teoksia myydään kirjakauppojen välityksellä. Seuran jäsenet saavat julkaisut edulliseen jäsenhintaan tilaamalla ne suoraan Tieteellisten seurain Tiedekirjamyymälästä, puh. 90-635 177, os. Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki. Jäseneksi ilmoittautumisia ottavat vastaan seuran sihteeri dos. Hannu Mustakallio ja apulaissihteeri teol. maist. Outi Leppä, os. PL 48 (Fabianinkatu 7), 00014 Helsingin yliopisto.

Dessa böcker erhålles via alla bokhandlar. Samfundets medlemmar kan få publikationerna med rabatt, om de beställes från Vetenskapliga samfundens Vetenskapsbokhandel, tel. 90-635 177, adress Kyrkogatan 14, 00170 Helsingfors. Samfundets sekreterare emottar anmälningar som medlem i Samfundet. Sekreteraren är doc. Hannu Mustakallio och biträdande sekreterare teol. mag. Outi Leppä, PB 48 (Fabiansgatan 7), SF-00014 Helsingfors universitet, Finland.

Kuka saa määrätä kirkon ulkosuhteista ja millä kriteereillä niiden suunta ja intensiivisyys ratkaistaan? Mitä edellytyksiä tai rajoituksia tarjoaa maan ulkopoliittinen asema, mitä tehtäviä ja haasteita kirkon oma sanoma ja itseymmärrys?

Aila Lauha on tutkinut Suomen kirkon kansainvälisiä suhteita vuosina 1923–1925 toisaalta Suomen poliittisen aseman kannalta, toisaalta maailmanlaajan ekumeenisen liikkeen tarjoamaa taustaa vasten.

Aikakauden tärkeimmät kirkkoa koskettaneet poliittiset tapahtumasarjat olivat vuoden 1923 suomalais-ruotsalainen pakkaskausi ja Ruhrin kriisi. Ekumeenisessa liikkeessä määrääväksi nousi vuonna 1925 järjestetyn Tukholman Life and Work -kokouksen problematiikka. Riita Tukholman kokouksesta synnytti Suomessa kansainväliseksi laajentuneen kirkollisen konfliktin: Suomen arkkipiispa Gustaf Johansson ryhtyi Tukholman vastakokouksen pääarkkitehdiksi. Kuinka kävi?

Kirkon ulkomaisen yhteydenpidon vastuunkantajien, esimerkiksi piispa Jaakko Gummeruksen, pyrkimyksenä oli yhdistää kansalliset etunäkökohdat, luterilaisesta tunnustuksesta nousevat korostukset ja kansainvälisen vastuun orastava näkökulma. Toiminnan vastustajien, erityisesti arkkipiispa Johanssonin, päähuolena oli ajautuminen kirkon tehtävän kannalta toisarvoisiin puuhiin.

Tekijä analysoi kirkon johdon sisäistä valtataistelua ja teologisia jännitteitä terävästi osoittaen kuitenkin humaania ymmärtämystä eri osapuolten kiihkeimpiäkin manöövereitä kohtaan.

Kansikuvana ote Vecko-Journalen -lehestä 30.8.1925.

Kuvan teksti: FINLAND PÅ EKUMENISKA MÖTET. Medan Sveriges konungapar gästar Finland, har Stockholm besök av flera av vårt östra grannlands främsta kulturpersonligheter på det religiösa området som gäster vid det ekumeniska mötet. Artisten Edquist har här för Vecko-Journalens räkning fångat våra Finlands-gästers drag.

ISBN 951-9021-89-2

9 789519 021898